

İÇİNDEKİLER

Bu Sayıda

Kalkınma Plancılığının Kökenleri ve
Türkiye Deneyimine Eleştirel Bir Bakış

Ali SOMEL

Yitik Plan: 4. Plan

Tevfik ÇAVDAR

Planlanarak Yabancılara Satılan Türkiye

Hüseyin ÜLKÜ

Bilim Olmak, Bilim Kalmak ya da Edebi Metne Dönüşmek:
Dünya ve Türkiye’de Tarihte Yöntem Üzerine
Prof. Dr. Özer Ergenç ile Söyleşi

Tekin AVANER

Belediye Nüfus Kurulumu ve Nüfus Sayımında Hayali Yazımlar:
Sıra-Büyüklik Dağılımı Üzerinden Bir Analiz

Sinan ZEYNELOĞLU

Devleti Sivil Toplumculardan Kurtararak Geri Getirmek:
Devlet Kurumsalcı Bir Deneme

Argun AKDOĞAN

Türkiye’de
Sosyal Devlete İlişkin Algılamayı Dönüştürme Aracı Olarak
Sosyal Sorumluluk Kampanyaları

Fulya AKYILDIZ

Özgeçmişler

Abstracts

Elinizdeki dergi, 2007 yılı Mayıs ayının dergisi. Bu zaman dilimi, Türkiye'nin tarihine önemli zaman noktalarından biri olarak geçecek. En az on yıllık kesintisiz çalışma ve tartışmaların zirve noktası, 14 Nisan günü Ankara Tandoğan Alanı'nda yaşanan büyük halk toplantısı oldu. Bu toplantıyı peşpeşe, her biri bir öncekinden görkemli alan toplantıları izledi. Bu büyük halk hareketi, Cumhuriyet Mitingleri, yalnızca Türkiye'de değil deyim yerindeyse tüm dünyada gözleri ülkemize çevirdi. Alanlardan yükselen istek yalındı: Bağımsız Türkiye. 21. yüzyılın başında, küresel sömürgecilik çağında emperyalizme karşı savaşım bu istekte somutlandı. Yükselen ses, aynı zamanda Laik Cumhuriyet içindi. Bazıları laiklik ilkesine bağlılığı 'Nişantaşı Laikliği' olarak tanımlamaya ve büyük halk hareketinin özünü boşaltmaya çalıştılsa da başarılı olamadılar. Laik Cumhuriyet isteği, Bağımsız Türkiye isteğinin ayrılmaz parçasıydı; büyük halk hareketi emperyalist dünya sisteminin organik parçaları haline gelmiş servet-sermaye sahibi tarikatlar örüntüsü nedeniyle örselendiğini ilan etti.

Tarihsel günler yaşadığımız böyle bir döneme denk gelen *Memleket: SiyasetYönetim* dördüncü sayısında irdelenecek konuyu, daha dergiyi çıkarmaya başladığımızda belirlemiştik. Konu "planlama" olacaktı. Sayının editörlüğünü, konuyu ve yayın sayısını da öneren hocamız Prof. Dr. Tayfur ÖZŞEN yapacaktı. İnanılması güç bir şey yaşadık, hocamızı hiç beklemediğimiz bir zamanda 25 Temmuz 2006 günü yitirdik. Boşluğunu kabul etmekte hala zorlanıyoruz. Kendimizi haksızlığa uğramış hissediyoruz. Tayfur Hoca, planlama konusunun hocasıydı; Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nde, Mersin Üniversitesi'nde planlama yönetimi ve yönetsel planlama derslerini yürütüyor, bu konuya ilişkin kendine özgü bir model üzerinde çalışıyordu. Onun tasarladığı sayıyı çok önemsiyor, çıkaracağı sayının önemli bir boşluğu dolduracağını düşünüyorduk. Olmadı. Elinizdeki sayı, güçlü olasılıkla ona doyurucu gelmeyecek; ama tasarladığımız işi yaptığımız, sonuçlandırdığımız için hoşuna gidecek. Bu sayıyı Hoca'mıza armağan etmekten başka bir şey gelmiyor elimizden. Huzur içinde yatsın.

Planlama başlığını çok önemli görüyoruz. Çünkü bu kavram, son çeyrek yüzyıldır dünyayı kasıp kavuran "piyasa" kavramının karşıtı ve tek seçeneğidir. 19. yüzyıl liberalizminin "serbest", 20. yüzyılın "karma / sosyal" ve 21. yüzyılın "serbest / rekabetçi" piyasa ekonomisi modellerine karşı bulunabilmiş tek seçenek "planlı ekonomi"dir. Önceki yüzyılda devlet tekelci kapitalizmi ile şimdiki yüzyılın dünya tekelci kapitalizminin neden oldukları yıkım, ancak planlı ekonomiyle giderilebilir; insanca bir gelecek ancak böyle bir yeni yaklaşımla yaratılabilir. Planlamanın nasıl etkili bir araç olduğu 20. yüzyılda sosyalist ve ulusal kurtuluşçu ülke deneyimlerinde görülmüş, kanıtlanmıştır.

Piyasacılığın demokrasi adına ‘kölelik yolu’ diyerek mahkum etmeye giriştiği plancılık deneyimi, hem piyasacılığı hem de onun siyasal projesi olarak ‘demokrasi’yi reddederek incelenmeyi beklemektedir.

Liberal ve yeni liberal ideoloji, artık iyice tanıdık hale gelmiş ilginç bir yöntem kullanıyor. Genel geçerli görünen, öyle olduğundan kuşku duyulmayacak kadar açık sayılan süreç ve olguları eline alıyor; bunları birer ‘proje’ haline getiriyor. Bunun en iyi örneklerinden biri küreselleşme kavramıysa, bir diğer en iyi örneği demokrasi kavramıdır. Tekerleğin icadından bu yana insanlar iş ve hareket hızlarını artırdıkça küçülen dünya gerçeğini (“dünya küçülüyor, küreselleşiyor”) alıp, emperyalist kapitalizmin politikalarının ortak adı haline getirmek, adeta cin işi... Bilimsel-teknik gelişme karşısında dünyanın ‘köy’ kadar tek ve küçük bir mekan haline geldiği savına kim karşı çıkabilirdi? Benzer biçimde demo-cracy’e, halk-egemen bir yönetim sistemine kim olmaz diyebilir? Küçülen dünya ve halkın egemenliği olarak ‘küreselleşme ile demokrasi’, emperyalist kapitalizmin yayılması ve tekelci sermayenin egemenliği olarak ‘Küreselleşme ve Demokrasi’ projeleriyle sarmaş dolaş oldu. Sarmalanma, ‘açık toplum’ kavramında ve ‘hak-özgürlük seti’nde ete kemiğe büründü. Kim açığa karşı kapalı’yı, hak-özgürlüğe karşı kölelik-esareti ister? Ne var ki söylenenler ile olanlar çelişkili: Tarikatlara özgürlük serbest piyasayla buluştu; eskinin kozmopolitizmi küreselleşme olup az gelişmiş ülkeleri büyük devletlerin sömürüsüne ve şovenizmine ‘açtı’. Memleket Yayınları tarafından İspanyolca’dan çevrilerek yayınlanan *Küreselleşme: İki Yüze Bir Maske* başlıklı kitabında Kaldone Nweihed’in dediği gibi balinalar istavrit oldu! Nweihed öyle diyor; yeni ideoloji insanlığın büyük hareketi olarak küreselleşmeyi Küreselleşme-Projesi diye sundu. Aynı şeyi demokrasi arayışı için de yaptı. Halkın kendi kendini yönetme hakkını işaret eden büyük demokrasi, yeni liberalin elinde Demokrasi-Projesi oldu. Bunların ilki balınaysa öbürü istavrit!

İçinde bulunduğumuz yüzyılda savaş, piyasacılık ile plancılık arasında geçecektir. Bu savaşın ilk adımı, piyasacılığın cin işi düşünce işgaline karşı düşünce temizliği yapmaktır. MSY çerçevesinde üstlendiğimiz bu görevin etkili yollarından biri, geleceğin inşasında vazgeçilmez bir rol oynayacak olan planlama kavramı üzerinde çalışmak olarak görünüyor. Planlama konusunu düşünmeye ve MSY’nin başka sayılarını da bu konuya ayırmaya kararlıyız. Elinizdeki sayıyı, yalnızca ülkemizde değil dünya genelinde de araştırma gündeminden silip süpüren baskıya karşı direnişin, ‘planlama’ başlığı bakımından ‘giriş’i diye değerlendirmenizi arzu ederiz.

Sayımızın düşünce temizliğine katkıda bulunacağı inancıyla, gelecek sayıda buluşmayı diliyoruz.

Prof. Dr. Birgül AYMAN GÜLER

KALKINMA PLANCILIĞININ KÖKENLERİ ve TÜRKİYE DENEYİMİNE ELEŞTİREL BİR BAKIŞ

Ali SOMEL*

Türkiye’de 1960-80 dönemine damga vuran kalkınma plancılığı, Soğuk Savaş’ın belli bir evresinde gündeme gelmiştir. Tarihsel arka planı ve Türkiye’deki uygulaması itibarıyla İkinci Dünya Savaşı ile başlayan liberalleşme sürecinin yeni bir aşaması olarak dikkat çekmektedir. Bu çalışmada, kalkınma plancılığının 1950’lerden devralınan siyasi ve iktisadi ilişkiler üzerinde oynadığı rol, bağımsızlık ve toplumculuk hedefleri üzerinden incelenmektedir. İncelemenin alt başlıkları olarak 1960’larda dünyada yaşanan dönüşüm, bu dönüşümün Türkiye’ye etkisi, ülke siyasetinde yaşanan dönüşüm, kalkınma yönteminin şekillenmesi ve kalkınma yönteminin uygulanması ele alınmaktadır.

Anahtar kelimeler: Planlama, kalkınma, bağımsızlık, DPT, 1960’lar.

Türkiye’de planlama, 1930’ların sanayi plancılığı, 1960’ların kalkınma plancılığı ve 2000’lerin stratejik plancılığı olarak üç farklı döneme mahsus üç farklı tipte karşımıza çıkmaktadır. Güncel stratejik plancılık tartışmaları üzerinden geçmiş planlama deneyimlerine yeniden dönüp bakılması, 1980 sonrası planlamada yaşanan dönüşümün dış bağımlılık özelliğiyle kalkınma plancılığından bir kopuş yarattığı tezini masaya yatırmamızı gerektirmektedir.

İkinci Dünya Savaşı sonrası Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) iktidarında başlayan liberalleşme süreci Demokrat Parti (DP) ile hız kazanmış, ancak doğurduğu nesnel dönüşümlere DP’nin uyum sağlamaması nedeniyle sürecin 1960 darbesi ile yeni bir zeminde tarif edilmesi gerekmiştir. Bu süreçte, ilk defa CHP iktidarının Türkiye’ye çağırıldığı, ancak DP döneminde ülkeye ayak basabilen Dünya Bankası (DB) uzmanlarının taşıdığı kalkınma planlaması fikri, Barker ve Chenery Raporları’nın bir uzantısı olarak 1958 yılında Koordinasyon Bakanlığı’nın kurulmasına vesile olmuştur. 1960’a gelindiğinde Devlet Planlama Teşkilatı’nın (DPT) kurulmasında uluslararası sermaye bürokrasisinin nihai olarak belirleyici bir etkisi vardır. Ancak bunun kadar önemli olan, 1960’lı yıllarda kalkınma plancılığındaki toplumcu unsurların uluslararası sermaye etkisi altında nasıl kısırlaştırıldığıdır.

* Araştırma Görevlisi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, asomel@gmail.com.

Bu konu, elinizdeki çalışmada, 1960'lı yıllarda kalkınma planlılığının niteliğini belirleyen (1) dünya siyasetinde yaşanan dönüşüm, (2) bu dönüşümün Türkiye'ye etkisi, (3) ülke siyasetinde yaşanan dönüşüm, (4) kalkınma yönteminin şekillenmesi ve (5) kalkınma yönteminin uygulanması alt başlıkları ile incelenmektedir.

DÜNYA SİYASETİNDEKİ DÖNÜŞÜM

1960'larda Bandung Konferansı çizgisindeki 'tarafsızlık' yanlısı az gelişmiş ülkeler Soğuk Savaş'ta kendilerini üçüncü bir taraf ilan ettiler. 1961 yılında, sosyalist ve kapitalist bloklar karşısında Mısır, Hindistan ve Yugoslavya'nın öncülüğünde Bağlantısızlar Hareketi kuruldu. Ne var ki, sosyalist ve kapitalist planlamanın kalkınma üzerindeki etkisinde belirli oynamalar meydana gelmeye başlamıştı.

Sovyetler Birliği, 1950'lerde Doğu Avrupa'da tartışılmaya başlanan piyasa sosyalizmi tezlerini kendi gündemine almıştı. Bir yandan planlamanın teknik özelliklerine dönük tartışmalar toplumsal inisiyatif boyutunu gölgede bırakıyor, diğer yandan da sosyalist planlamanın eşitlikçilik ilkesi, piyasa kategorilerinin kaynak tahsisi yanında bölüşüm ilişkilerini de belirler hale getirilmesiyle aşmıyordu.¹

Kalkınmanın manivelası olarak kabul gören planlamanın içeriğine ilişkin verilen mücadelede ortaya çıkan bu dengesizlik, söz konusu mücadelenin alanı olan az gelişmiş ülkeleri etkiledi. Siyasi-askeri konularda 'tarafsız' duruşuna karşın Bandung Konferansı ülkeleri şu hedefler çerçevesinde 'tarafalı' bir kalkınmayı savunuyorlardı: "Teknik modellerin tarafsızlığına olan inanç, sürecin kitle inisiyatifine dayanmadan yukarıdan aşağı devlet aracılığıyla gerçekleştirilebileceği, uzun vadede kapitalist dünya sistemi içinde ticarete katılmanın yararlı olacağı..."² Hatırlanacağı üzere Marshall Planı bünyesinde Avrupa'daki kapitalist planlama deneyimleri de planlamayı devlet kanalıyla sınıflararası uzlaşmaya dayalı teknik bir süreç olarak formüle etmişti. Ayrıca tarafsızlık yanlısı ülkelerin uzun vadede kapitalist dünya sistemi ile ilişkileri geliştirme perspektifi, uluslararası sermaye örgütlerine de bir çağrı niteliğindedi.

Bu zımnî çağrının yanıtlanması şu olaylar silsilesi içinde gerçek-

¹ Korkut Boratav, *Sosyalist Planlamada Gelişmeler*, Savaş Yayınları, Ankara, 1982, s. 413, 418.

² Fikret Başkaya, *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, İmge Yayınevi, Ankara 1997, s. 144.

leşti: Bağlantısızlar Hareketi'nin doğumu ile eşzamanlı olarak 1961'de BM Genel Kurulu resmi bir karar alarak 1960'lı yılları "Birinci Kalkınma On Yılı" ilan etti. ABD Başkanı Kennedy, Genel Kurul'da yaptığı konuşmada "tüm ülkelerin bağımsız bir gelişme yolunda ilerlemelerinden" bahsetti. 1964 Kahire Konferansı'nda Bağlantısızlara katılımcı ülke sayısı 47'ye yükseldi. Bu tarihten sonra hareketin anti-sömürgeci, anti-empyralist karakteri netleşirken iki blok arasında da 'barış içinde bir arada yaşama' konseptine dayalı yeni bir denge oluşuyordu. 1968'e gelindiğinde bir yandan dünya ekonomik bunalımının ilk işaretleri ortaya çıkmış, diğer yandan Bağlantısızlar Hareketi'nin cesaret aştığı Latin Amerika, Güneydoğu Asya ve Afrika'daki az gelişmiş ülkelerde yükselen toplumsal mücadeleler dünya kapitalist sistemi nezdinde kaygı yaratmaya başlamıştı.³

Bu dönemde açıktan bir müdahale girişimi ile yenilgiye dönen Vietnam Savaşı'nın etkisiyle, daha ziyade tarımsal üretimin hakim olduğu az gelişmiş coğrafyalara dönük olarak 'hür dünya' cephesi ikili bir politik strateji izlemeye başladı: bağımsızlıkçı ve sosyalizan çizgide alternatif kalkınma politikaları izleyen az gelişmiş ülke iktidarlarına karşı kontrgerilla faaliyetleri ve darbe tezgahları, şantajlara boyun eğen az gelişmiş ülke iktidarlarına ise uluslararası sermaye kuruluşlarının sosyal yatırımlara ağırlık veren kredi bağımlılığı.

Bu strateji değişikliğinin belirlendiği 1960'lı yıllardaki gelişmelerin ithal ikameciliğe geçen az gelişmiş kapitalist ekonomiler üzerindeki etkisi ise genel hatlarıyla şu şekilde olmuştur: 2. Dünya Savaşı'ndan sonra kalkınmacılık, ulusal tasarrufun yetersizliği ve bu nedenle de maddi ve teknik dış yardımın önemi üzerinde duruyordu. Fakat 1960'ların ikinci yarısında, hatta bölük pörçük olarak ondan dahi önce bu teorinin ağırlık merkezi 'dengeli büyüme' ve düşük gelir seviyelerine özel ihtimama kaydırıldı.⁴ Savaş ertesindeki karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı işbölümü, ülkelerin dengeli sektörel gelişimini sağlayamadığı ölçüde yabancı sermaye için bir yüke dönüşmüştü. Gelişmiş kapitalist ülke sermayesi, az gelişmiş ülkelerin ödemeler dengesi sorunlarını kalıcı biçimde çözmek suretiyle bağımlılık ilişkisini korumakla birlikte, ülkenin birikim

³ Oktar Türel, "Planlama ve Uluslararası Örgütler: Türkiye'nin Dünya Bankası ile İlişkileri Örnek Olayı", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 637.

⁴ Zvi Y. Herschlag, "Pitfalls of Development Strategy and Planning", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 20.

olanaklarının dış ticaret ve borçlanma aracılığıyla transfer edebilecek bir sürdürülebilirliğe sahip olmasından yanaydı. Aksi halde DP örneğindeki gibi iflaslar, ayak bağı oluşturmaktan öte bir işe yaramıyordu. Bunu önlemenin yolu da yerli siyaset ile teknik ve bürokratik ilişkilerde daha müdahil, yerli sermaye ile ilişkilerde ise de daha doğrudan kanallar tesis edebilmektir. Bunun için de uluslararası sermaye kuruluşlarının işlevlerinde bir reorganizasyona gidildi.

İthal ikameci politikalar çerçevesinde de yerli üreticiler ile girdi ve sermaye sağlayıcı yabancı ortaklar arasında tesis edilen yeni işbirliği ilişkisi, uluslararası sermaye kuruluşlarının da devletlerarası kredilerden özel sermaye kredilerine ağırlık kaydırmasına neden oldu. 1957’de DB’nin Uluslararası Finansman Korporasyonu (IFC) oluşumu ile işareti verilen bu eğilim, 1960’da özel ticar, banka kredilerinin yönetimini üstlenen Uluslararası Kalkınma Kurumu’nun (IDA) IFC’nin yerini alması ile belirginleşti.⁵

Kredilendirmede önemsenen diğer bir başlık, az gelişmiş ülkelerde bağımsızlıkçı ve sosyalizan hareketlerin doğurduğu siyasi çalkantıların halk nezdindeki sosyal ve ekonomik temellerine kalkınma politikaları kapsamında inilmesidir. Dönemin IBRD ve IDA borçlarının iki katına, Afrika kredilerinin üç katına, Latin Amerika kredilerinin iki katına, sektörel bazda tarım kredilerinin dört katına, eğitim kredilerinin üç katına yükseltilmesi bu değerlendirmeyi doğrulamaktadır.⁶ Eğitim burada ideolojik işleviyle önem kazanmıştır. Kalkınma sürecinin toplumsallaştırmak gerekçesiyle savunulan eğitimin içeriği modernleşme teorisinin yeni versiyonları tarafından belirlenmiştir: fetişleştirilen eğitim, örneğin ‘sömürgeciliğin eğitim faaliyetlerine destek olduğu’ gibi argümanlarla bağımlı kalkınmanın en ilkel devrelerini meşrulaştıran bir araca dönüşmüştür.⁷

Kısacası sözkonusu reorganizasyon çerçevesinde, devlet odaklı kredilendirmenin yerine özel sektör odaklı ve toplum odaklı kredilendirmeler aldı. Reorganizasyonun üçüncü boyutu ise daha bütüncül müdahalelere yönelmesidir. Bu doğrultuda 1962-68 döneminde DB, sadece proje kredisi dağıtan bir kurum olmaktan çıkarak program finansma-

⁵ Birgül Ayman Güler, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, TODAİE, Ankara 1996, s. 49.

⁶ IBRD, *World Bank Annual Reports*, 1973, s. 14.

⁷ R.A. Easterlin, “Niye Bütün Dünya Kalkınmış Değil?”, *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Gerilemesi*, (Ed. Fikret Şenses), İletişim Yayınevi, İstanbul 1996, s. 81.

nına yönelmiştir. Banka, IDA kanalıyla doğrudan üretken kesimlerin kredilendirilmesini sağlarken, kredi alan ülkelerin mikro ölçekte kurum oluşturma çabalarını ve makro ekonomik politikalarını denetlemiştir.⁸ Bu bağlamda ulusal kalkınma planları ‘makro ekonomik politikaların denetlenmesi’ni sağlamanın aracı, planlama bürokrasisi de ‘mikro ölçekte kurum oluşturma’nın’ ürünüydü.

IBRD’nin, kapitalizmin az gelişmiş ülkelerde işleyebilir, görünürde adil ve eşitlikçi bir modelini oluşturmak misyonuyla ilk ortaya çıkardığı doküman Pearson Komisyonu Raporu’dur.⁹ Rapora göre IBRD borç programlarında istihdam ve bölüşüm sorunları ile uluslararası ticaret ve ödemeler dengesi sorunları öne çıkmıştır. Birleşmiş Milletler forumlarınınca da benimsenen bu hedef ile uluslararası eşitsiz gelişimin ortaya çıkardığı sorunlar teknik sorunlara indirgenmiştir.¹⁰

Öte yandan 1968 sonrası IBRD’nin temel gelişme eğilimleri az gelişmiş ülkelere dönük perspektif bakımından çok dikkat çekicidir: ‘toplumsal amaçlı’ proje sayısının artırılması; ideoloji ve eylem platformunda denetim sağlayabilmek için iş hacmiyle orantılı olarak profesyonel, akademizm ile halkla ilişkiler yönleri öne çıkan daha çok az gelişmiş ülkelere gelme kadroların istihdam edilmesi; az gelişmiş ülkelere yılda bir düzenli yollanacak heyetlerle “yatırım ve yatırım öncesi faaliyet öncelikleri” belirlenerek raporlanması; dünya ekonomisine bağımlılaşmanın daha fazla “karşılaştırmalı üstünlük değişmelerini yansıtacak biçimde uyumlulaştırılması” hedeflenmektedir. Sonuç olarak IBRD hızla uluslarüstü bir planlama örgütüne dönüşmektedir.¹¹

Bu örgütlenme, uluslararası sermayeye uyumları ölçüsünde ulusal kalkınma politikalarına döviz sunumuna ayarlamalar yaparak yön veren bir şantaj mekanizması olarak işlemektedir. Kredilerin koşullandırılması, bir yandan kapitalist ilişkilerin yeniden üretilmesini sağlayan bağımlılık ilişkilerini dünya ölçğinde sürekli kılmakta, diğer yandan da geri ödeme olasılığının düşüklüğüne rağmen bağışlanan kredilerin sürekliliğini sağlamaktadır.¹²

1960’ların ürünü olan kapitalist kalkınma politikası, 1950’lerde de-

⁸ Türel, *a.g.m.*, s. 637.

⁹ Commission on International Development, *Partners in Development*, Praeger , New York 1969.

¹⁰ Türel, *a.g.m.*, s. 641, 642.

¹¹ Türel, *a.g.m.*, s. 645.

¹² İ.C. Schick, E.A. Tonak, “Uluslararası Boyut: Ticaret, Yardım ve Borçlanma”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Ed. İ.C. Schick - A. Tonak), Belge, İstanbul 1998, s. 356.

neyimlenen pratiğin adeta olgunlaşmış, olgunlaştıkça da kurumsallaştırılmış ve dolaylılarından kurtulmuş bir türü olarak belirlemektedir.

DÜNYA SİYASETİNDEKİ DÖNÜŞÜMÜN TÜRKİYE'YE ETKİSİ

1961'de tarafsızlık politikasını Bağlantısızlar Hareketi adı altında birleştiren ve üçüncü bir taraf haline getiren ülkeler troykasının Türkiye'nin Soğuk Savaş'ta üstlendiği ancak DP döneminde hakkını veremediği rolle yakından ilgili bir konumu vardı. Mısır, Türkiye'nin Süveyş krizi ve Cezayir bağımsızlık mücadelesinde sömürgecilerden yana tutum almasıyla öfkelenirdiği Arap ülkelerinin başında geliyor ve 'tarafsızlara' önderlik etmesiyle Türkiye'nin Ortadoğu misyonunun iflasını temsil ediyordu. Hindistan, ABD'ye karşı mesafesini korumakla birlikte uluslararası sermaye örgütlerinden uzmanların nezaretinde Türkiye'de suya düşen 'demokratik kalkınmayı' sosyalist kalkınma karşısında uygulamaya girişmiş örnek ülkeydi. Yugoslavya ise Türkiye ile Yunanistan'ın sorumluluğunu paylaştığı Balkan İttifakı ile bölge coğrafyasını Sovyetlere karşı ABD'den yana taraflaştırma projesinin başarısızlığa uğradığı halkayı oluşturuyordu. Ne var ki bu başarısızlıkların lekesini taşıyan Türkiye'deki siyasi iktidarın darbeyle alaşağı edilmiş olması, ABD'nin gitgide daha fazla önemseydiği az gelişmiş ülkeler nezdinde Türkiye'nin rolünü tazeleyebileceği bir olanak da yaratıyordu. Nitekim Demokrat Parti'nin selefi olan Adalet Partisi'nin 1960'ların ikinci yarısında az gelişmiş ülke bloğuna dönük açılımlar yapmış olmasını bu rol tazelemesi ile açıklamak mümkündür.

Türkiye 1960'lı yıllara, 27 Mayıs'ta iktidara el koyan ordunun "NATO'ya ve CENTO'ya" bağlılık yemini ile giriş yaptı. Fakat DP döneminden de tecrübe edildiği gibi askeri ittifaklar, uluslararası sermaye örgütleri ile kurulan iktisadi ittifakların şantaj mekanizmasından bağımsız olmak değil, bizzat onun kabulü anlamına geliyordu. Gerçekten de 1960'larda ve ileriki yıllarda siyasi iktidarların maruz kaldığı şantajların DP döneminden tek farkı daha sistematik hale getirilmiş olmasıdır.

Ek olarak 1960'larda Türkiye'de siyasi iktidar ilk defa siyasi-askeri bir şantajla da yüzleşmek durumunda kalmıştır. DP döneminde İngiltere'nin Rumların Enosisçi eğilimlerini engellemek üzere Türkiye'yi dahil ettiği Kıbrıs gerilimi, üç devletin garantörlüğü altında olmakla birlikte Türklere azınlık ayrıcalıkları tanıyarak adanın siyasi bağımsızlığını kazanmasından kısa süre sonra Cumhurbaşkanı

Makarios'un bu ayrıcalıkları uygulamayacağını ilan etmesi ile yeniden tırmandı. Rum milliyetçilerinin Türklere karşı başlayan saldırıları karşısında dönemin CHP hükümeti, garantörlük hakkını kullanarak adaya müdahale edeceğini diğer garantörlere bildirdi. Haziran ayında planlanan çıkarma, ABD Cumhurbaşkanı Lydon Johnson'un mektubu ile engellendi: Johnson, Amerika'nın onaylamadığı bir girişimin Amerikan silahları ile gerçekleştirilmesinin Türkiye'yi bir Sovyet saldırısında NATO dayanışmasından mahrum bırakacağı uyarısında bulunuyordu.¹³ Johnson mektubu, 2. Dünya Savaşı sonunda CHP'nin önünü açtığı ve DP'nin pekiştirdiği 'hür dünya' cephesi ve ABD'yle siyasi-askeri ilişkinin bir 'ittifak' değil bağımlılık ilişkisi olmasının ilk çıplak göstergesi olan bir şantaj hadisesidir.

Dikkat çekici olan nokta, Türkiye'nin Kıbrıs gerilimi üzerine mesafe koymaya dönük olarak ABD'nin çok taraflı nükleer güç projesinden çekilmesine karşın, bunun kapitalist kalkınma politikasında herhangi bir tereddüde yol açan bir yansımasının olmayışdır. Bunun nedenini ise Türkiye ekonomisinin belirleyici unsuru olan egemen sınıflar ve bunların 'hür dünya' cephesinin diğer yüzü olan uluslararası sermaye ile ilişkilerinde aramak gerekir.

Yukarıda sözünü ettiğimiz ikili strateji değişikliği doğrultusunda, ithal ikameci sanayi sermayesi artık yabancı sermayeden doğrudan krediler alabilmekte ve bu süreçte başta DPT olmak üzere devlet bürokrasisi de yabancı sermaye kuruluşlarının öncülüğünde geliştirilmektedir. Demokrat Parti'nin bürokrasiyi siyasete tabi tutan politikasının, siyasetin kentleşmeyle çeşitlenen ikilikleri neticesinde değişkenleşmesi hatta giriftleşmesi karşısında dayanması mümkün değildi. Bu politika, ekonomi politikalarından sorumlu olan bürokrasinin sürekliliğini sağlayamıyordu. Oysa yabancı sermaye kuruluşları, verdikleri kredilerin denetlenebilir planlar çerçevesinde kullanılmasına koşut biçimde 'müşteri' ülkelerde planlamayı yürütecek oturaklı bir bürokrasiye ihtiyaç duyuyorlardı.

1950'lerin sonunda Demokrat Parti'nin en fazla bakanlıklararası koordinasyon sağlayarak bütünleştirme yoluna gidebildiği kamu yönetimi, 1960'dan sonra DPT'nin yanı sıra MEHTAP (Merkezi Hükümet Teşkilatı Araştırması) ve tamamlayıcı projelerle bütünleştirilmiş, bü-

¹³ C. Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Ed. İ.C. Schick - A. Tonak), Belge, İstanbul 1998, s. 143.

tünleşmenin harcı ise siyasetten ziyade yabancı sermaye kuruluşlarına karşı sorumluluk olmuştur.¹⁴ Zaten bu dönemde refah devleti düzenlemelerine sahip gelişmiş kapitalist ülkelerde de kamu bürokrasisinde partizanlaşma eğilimlerine karşı uzmanlaşmış, rasyonel ve etkin bir bürokrasi yükseliştir.¹⁵

Türkiye’de OECD’nin planlama uzman kaynakları ile temaslar, 1950’lerin sonundan 1960’lara geçişte hemen hemen pürüzsüz bir süreklilik göstermektedir. DP’nin son döneminde inisiyatifi teslim ettiği bürokrasinin 27 Mayıs’tan sonra DPT kuruluşu doğrultusunda yapılandırılmasına Tinbergen ekibi öylesine damga vurmuştur ki, 27 Mayıs darbesi sonrası iktidarın henüz çok yeni olduğu bir evrede istifa eden İlk Plancılar, DPT’de yaptıkları veda konuşmasında “plan fikrinin Türkiye’yi yönetenler tarafından değil, Türkiye’ye yardım yapan kaynaklar tarafından ortaya atıldığını” seflelerine hatırlatmaktadırlar.¹⁶ Bu sözlerle planlamanın en ‘idealist’ kuşağı, meslektaşlarına siyasete değil uluslararası sermaye örgütlerine karşı sorumluluk vazifesini miras bırakmıştır. Türkiye’nin kalkınma politikasının emanet edildiği sonraki plancı kuşaklar bu mirasa sahip çıkmışlar, uluslararası sermayenin pululası siyasi eğilimleri gölgede bırakmıştır.

ÜLKE SİYASETİNDEKİ DÖNÜŞÜM

27 Mayıs 1960 darbesiyle birlikte iktidarı alan Milli Birlik Komitesi’nin (MBK) yanısıra kamuoyunu ve orduyu bölen iki karşıt eğilim ortaya çıkmıştır. Birinci eğilim, yeni yönetimin en kısa sürede bir anayasa ile seçim yasası hazırlayarak genel seçimler ile iktidarı sivilere devretmesini savunurken, ikinci eğilim, yeniden bir siyasi bunalıma yol açabileceği için iktidarın siyasal partilere devrini erteleyip gerekli reformların askerler eliyle düzenlenmesini savunuyordu. Yalnızca İnönü yönetimindeki CHP birinci seçenekten yanaydı.

MBK içerisinde her iki tarafın da karşı tarafa yapılacak bir darbe ile sorunun çözüleceğini hissettiği noktada, elini çabuk tutan birinci eğilimdeki üst rütbeli subaylar, Türkeş’in başını çektiği ikinci eğilimdeki daha düşük rütbeli subayları MBK’dan tasfiye ettiler. Eli güçlenen üst düzeydeki komutanların oluşturduğu Silahlı Kuvvetler Birliği isimli

¹⁴ B. A. Güler, *a.g.k.*, s. 34.

¹⁵ G. Şaylan, “Planlama ve Bürokrasi”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayı, s. 192.

¹⁶ G. Kansu, *Planlı Yıllar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2004, s. 121.

gayriresmi komite, bu tarihten itibaren siyasal hayatın şekillendirilmesinde ordunun inisiyatifini temsil etti.¹⁷

Sivil siyasete geçiş ile DP dönemine dönük reddiyenin çatışması, siyasal hayatın yeniden yapılandırılmasının yanında yeni bir kalkınma döneminin şekillendirilmesini de ‘bir adım ileri, iki adım geri’ temposuna soktu. Eylül 1962’de alınan bir kararla MBK yönetiminin doğrudan sürgüne yolladığı 55 toprak ağasının dönmesine izin veren ve sağcılarının ağırlık koyduğu geniş koalisyon hükümeti, bu yörelerde bir toprak reformu uygulanması olanağını ortadan kaldırdı. DP’nin toplumsal etkisinin kırılmaması ve CHP’nin kendi başına ağırlık koyamamasının doğurduğu boşluğu dolduran CHP-YTP-CKMP koalisyonu, bu geri adıma boyun eğerek büyük güven atfedilen DPT’nin ilk plancılarının istifalarına yol açmıştır.

1965 seçimleri ile ortaya çıkan Meclis, siyasal hayattaki bir krizi çözdü, başka bir krize de kapı araladı. Çözülen kriz, bundan sonra tek partililiğe meyletmeyeceği düşünülen AP hükümeti karşısında yeni bir darbe gündeminin Demokles’in kılıcı gibi Meclis’in tepesinde artık sallanmıyor oluşuyla ilgiliydi. Kapı aralanan kriz ise TİP’in 15 milletvekili sokmuş olmasının da işaret ettiği anti-emperyalist toplumsal mücadeledeki tirmanıştı.

27 Mayıs’a ilişkin taşıdıkları bazı umutların suya düşmesiyle radikalize olan aydınlardan beslenen bir öğrenci gençlik hareketi, diğer az gelişmiş ülkelerdeki çeşitli anti-emperyalist ve sosyalist mücadelelerden de etkilenerek memleket gündemini belirler hale geldi. Öte yanda sendikalaşmanın yanı sıra TİP’in etkisiyle siyasallaşmakta olan işçi sınıfı, iktidar üzerinde baskı oluşturmaya başlıyordu. Böyle bir baskıyı mümkün kılan koşullar ise farklı öznelerin devreye girdiği şu sürecin sonunda oluştu:

1961 Anayasası “çalışanlara” sendika hakkı, “işçilere” grev ve toplu sözleşme hakkını tanıyordu. 1963’ten itibaren sendikaların toplu sözleşme ve grev haklarından yararlanmaya başlamalarından sonra sendikalı işçilerin ücretlerinde belirgin bir artış görüldü. Sendikalaşma da 1963’de 296 binden 1971’de 1,2 milyona ulaşarak bu on yıllık zaman diliminde % 30 oranında büyümüştür.¹⁸ Dönemin Çalışma Bakanı Bülent Ecevit, işçilere geniş örgütlenme hakları tanıyan yasaları

¹⁷ C. Eroğul, *a.g.m.*, s. 135, 136.

¹⁸ Ç. Keyder, “Türkiye’de Demokrasinin Ekonomi Politikası”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Ed. İ.C. Schick - A. Tonak), Belge, İstanbul 1998, s. 64.

Meclis'e sunarken "Türk işçisine tanımak üzere bulunduğumuz haklar Batı demokrasilerinin hemen hepsinde ancak uzun ve kanlı mücadeleler sonunda elde edilmiştir... Şu birkaç gün içinde bu hakları bu tür mücadelelere gerek kalmaksızın Türk işçisine tanımak suretiyle toplum ve tarihe büyük bir hizmette bulunmuş olacağınız şüphesizdir.." diyordu.¹⁹

'Sınıf mücadelesi', 1930'lardan beri anarşi anlamında kullanılmaktaydı. Burada esas maksat 'mücadele' ile 'hak' arasındaki bağlantıyı kuran sınıf bilincinin önüne geçmekti. 1950'lerde DP'nin grev hakkına karşı taşıdığı endişe, başka nedenlerin yanı sıra sayıları büyümekte olan işçilere dönük oynanan oyunun tutmama ihtimalinden kaynaklanıyordu. Bu nedenle Türk-İş yönetimini daima kontrollerinde tutmaya çalışmış ve ABD'deki sarı sendikalarla sıkı organik bağlar tesis etmiştiler.

Buna rağmen 1960'lara gelindiğinde işçilerin sendikalara dönük ilgisi artarak Türk-İş'i de hızla canlandırdı. Ne var ki Türk-İş, ABD menşeli AID'den (Uluslararası Kalkınma Ajansı) aldığı yardımlarla bile ABD'ye adeta kendinden menkul bağımlılığı olan bir kurumdu.²⁰ Bu bağlamda Türk-İş'in işçileri siyasetten uzak tutan 'partiler üstü' politikasına ilk tepki de Türk-İş bünyesinden geldi. 1961'de çoğu Türk-İş üyesi olan 12 sendikacı tarafından TİP kuruldu. TİP'in Türk-İş içinde örgütlemeye devam ettiği tepki, yeni kopmalarla 1967'de Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nun (DİSK) kuruluşuna evrildi. DİSK'de işçilerin sınıf mücadelesi ve sınıf siyaseti üzerinden oluşturduğu birim, Türk-İş'de geniş bir taban üzerinde egemenlik kazanmıştı.

Böylece Çalışma Bakanı Ecevit'in iddialı sözlerine karşın 1960'lı yıllar, ironik bir biçimde Menderes'in endişelerini haklı çıkardı. Çünkü sendikal örgütlenmenin yanında işçilerin edinmeye başladıkları siyasal bilinç, ücret tatminkarlığının gizlediği adaletsizliğe yöneliyordu. 1968 yılı içerisinde Zonguldak maden işçileri ücret dağıtımında haksızlık yapıldığı gerekçesiyle büyük bir direniş başlattılar; aynı yıl Derby lastik fabrikasında işçiler ilk defa bir işyeri işgali gerçekleştirdiler.²¹

İşçilerin sendikal düzlemdeki bu siyasal kopuşu, aynı alana oynan-

¹⁹ A. Işıklı, "Ücretli Emek ve Sendikalaşma", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Ed. İ.C. Schick - A. Tonak), Belge, İstanbul 1998, s. 336.

²⁰ Işıklı, *a.g.m.*, s. 338; Y. Koç, "Planlı Dönemde İşçi Hareketlerini Belirleyen Etkenler", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 293.

²¹ Eroğul, *a.g.m.*, s. 151, 152.

mak üzere henüz yeni kimlik edinmiş olan CHP başta olmak üzere diğer sınıf mücadelesi karşıtlarını hayal kırıklığına uğrattı. CHP'nin çalışma ilişkilerinde uzman olan simaları, "ortanın solu"nun da etkilemeye çalıştığı Türk-İş tabanından gelen "devrimci" kopuşu "TİP'ten çok AP'nin başarısı" olarak nitelendirdiler.²² Ancak sınıf mücadelesinde okun yaydan çıktığı, 1317 sayılı yasa ile kapatılmaya çalışılan DİSK'in 15-16 Haziran 1970'de İstanbul'daki işçilere sokağa döktüğü eylemlilik ile iyice belirginleşti.

Bu dönemde gerek öğrenci gençlik hareketleri gerekse işçi hareketleri içerisinde yapılan siyasi tartışmalarda, ilk defa memleketin kalkınma sorunu toplumsal mücadeleler ile beraber ele alınıyordu.

Aynı dönemde, güçlenen mücadele dinamiklerine karşı NATO bünyesindeki anti-komünist kontrgerilla merkezi olan Gladio ile bağlantılı oldukları sonradan ifşa olan milliyetçi ve dinci örgütlenmeler pazlanmaya, komando eğitim kampları kurmaya başladılar. Doğrudan anti-empyralist eylemlere saldırılar ve hedefli cinayetler de söz konusu yükselişe paralel olarak ilk defa bu dönemde görüldü. Özellikle hareketin güçlü olduğu öğrenci gençlik ve işçi örgütlerine dönük devlet desteği ile bu tür karşı faaliyetlerin organize edilmesi dikkat çekiciydi. Bu bağlamda, Türk-İş'in ABD ile ilişkisinde köprü olan örgütlenmenin Latin Amerika'da kontrgerilla faaliyetleri yürüttüğü söylenen örgütlenmelere paralel bir kuruluş olması önem arz etmektedir.²³

1960'ların sonuna gelindiğinde az gelişmiş ülkelere dair revize edilen ve çeteci şiddet ve ideolojik kuşatma ikiliğine dayalı stratejiyle uyumlu olarak Türkiye'de de bir yandan kalkınma planları uluslararası sermaye kuruluşlarının tezgahından geçiyor, diğer yandan bağımsız kalkınmayı toplumsal mücadelede arayanlara dönük saldırılar şiddetleniyordu.

KALKINMA YÖNTEMİNİN ŞEKİLLENMESİ

27 Mayıs 1960 darbesi gerçekleşir gerçekleşmez, kalkınma politikası –yani finansman sorunu- henüz tartışma konusu olmaksızın o ana kadar düşük tutulan askeri ve sivil bürokrasinin ücret cetveli yeni fiyat düzeyine göre ayarlandı.²⁴ 13 Aralık'ta değiştirilen geçici Anayasa ile

²² Işıklı, *a.g.m.*, s. 339.

²³ Işıklı, *a.g.m.*, s. 338.

²⁴ Keyder, *a.g.m.*, s. 61.

yeni Anayasa'yı hazırlamak üzere Kurucu Meclis oluşturuldu. Kurucu Meclis bünyesinde MBK'nın yanı sıra bir Temsilciler Meclisi bulunuyordu: DP dışındaki siyasi partilerin, illerdeki baroların, Eski Muharipler Birliği'nin, esnaf kuruluşlarının, gençlik kesiminin, işçi sendikalarının, sanayi ve ticaret odalarının, öğretmenlerin, üniversitelerin, yargının belli sayıda temsilcisinden oluşacaktı. Bu suretle biçimsel açıdan korporatif nitelikte bir Meclis yaratıldığı söylenebilir.²⁵ Kurucu meclisin bu niteliği, DP döneminin sonlarında toplumun her kesimiyle geniş ölçüde siyasallaşmış olmasından kaynaklanıyordu. DP iktidarı boyunca sandıkta ve meydanlarda gözükken ama ülkenin gidişatına dair sözü olmayan Menderes'in 'halk'ının yerini, sözü olan toplumsal kesimlerin bileşkesinin alması yeni kalkınma anlayışının nesnel bir gereği idi.

Buna karşın Temsilciler Meclisi'ndeki halk kesimlerini, zamanında Demokrat Parti muhalefetteyken Parti yönetiminin dizginlemesini gerektirecek ölçüde basınç yaratan, yeni döneme ilişkin çıtayı yüksek tutan siyasi ve iktisadi beklentiler içerisindeki halk kesimleri ile karşılaştırmak mümkün değildir. Kurucu Meclis daha örgütlü bir toplumsallığı yansıtmakla birlikte DP'nin arızı adımlarını düzeltme ve ciddi bir karşı ağırlık yaratacak düzenlemeleri tesis etmenin ötesinde bir iddiaya sahip değildir. Örneğin Kurucu Meclis bünyesindeki 6 Türk-İş sendikacısının Anayasa'nın işçi haklarının biçimlenmesinde ancak kısıtlı bir etkide bulunabildiği söylenmektedir.²⁶

DP'nin yelkenlerini şişiren halk heyecanı, esas itibarıyla tek parti iktidarından kurtuluş hevesine (ve savaş koşulları öfkesine) dayalı bir dinamikten güç almış iken, 1960'ların halk heyecanını bu döneme damga vuran özgürlükçü ve bağımsızlıkçı iç ve dış dinamikler belirlemiştir. Bu dinamiklere filizlenme olanağı yaratan iç etkenler arasında ise muhakkak ki Kurucu Meclis'in de katkısıyla Türkiye'nin yeni bir diktatörlüğe sürüklenmesine karşı alınan radikal önlemler bulunmaktadır.

Söz konusu önlemlerde, işçi mücadelesinin ivmelenmesinin önünü açan Anayasal toplu sözleşme ve grev hakkının, Türkiye İşçi Partisi'nin sesini duyuracak sayıda milletvekilini Meclis'e sokmasını sağlayan milli bakiye sisteminin ve planlamanın anti-kapitalist boyutları ile de tartışılmaya başlanmasını sağlayan DPT kuruluşunun yeri vardır.

Kuruluşunda bakanlıklar üstü bir Müsteşarlık statüsü verilen DPT,

²⁵ Eroğul, *a.g.m.*, s. 137.

²⁶ Işıklı, *a.g.m.*, s. 347.

hem siyaset üzerinde hem de kamu bürokrasisi üzerinde ağırlıklı bir konuma yerleştirildi. Uluslararası sermaye kuruluşlarının uzmanlarından destek alınarak uzun ve yoğun çalışmalar sonucu hazırlanan Kalkınma Planı'nın siyasi organlarca değiştirilmesinin ve kurcalamasının önüne geçecek düzenlemeler yapıldı. Planın incelenmesi için Cumhuriyet Senatosu'na verilen en fazla 6 günlük, Meclis Genel Kurulu'na verilen en fazla 8 günlük süre, plan metninin ayrıntısıyla tartışılmasını fiilen önlüyordu. Parlamento üyelerinin planda değişiklik önerisi vermeleri de büyük ölçüde sınırlandırılmıştı.²⁷

Öte yandan Teşkilat tasarısında Tinbergen ekibinin örnek aldığı Fransız planlamasının Ekonomik ve Sosyal Konseyi organına benzer bir Ekonomik Konsey organı bulunması önerisi, MBK tarafından reddedildi.²⁸ Böylece DPT'de plan hazırlık sürecinin siyaset ve bürokrasinin yanı sıra toplumsal dinamiklere de mesafeli bir şekilde yürüteceği kesinleştirildi. Dikkat çekici olan, MBK'nın plan sürecine dahil etmekten çekindiği toplumsal kesimlerin Anayasa'yı hazırlamakla görevlendirilen Kurucu Meclis bünyesinde 'resmen' temsil ediliyor oluşudur. Dolayısıyla Kurucu Meclis yapısının etkisiz oluşu bu olgudan da anlaşılmaktadır.

91 ve 77 sayılı Yasalarda sözü edilen planlamanın 'demokratik' niteliği ise, yürütme organına planın hazırlanması ve uygulanması gibi konularda Özel İhtisas Komisyonları (ÖİK) kurma yetkisinin verilmesiyle yerine getirilmiş oldu. ÖİK'ya çağırılan kişiler ise kamu ve özel kesimden gelen uzmanlardı.²⁹

Anayasa'nın 41. ve 129. maddelerinde, "iktisadi, sosyal ve kültürel kalkınmayı demokratik yollarla gerçekleştirmek; bu maksatla milli tasarrufu artırmak, yatırımları toplum yararının gerektirdiği önceliklere yöneltmek ve kalkınma planları yapmak devletin ödevidir" (m.4/2) deniyordu. Planlamaya itirazlarıyla DP'nin kaçındığı yatırımlarda toplum yararı önceliği ölçütü böylece Anayasa'da yer almıştır. Anayasa'da belirtilen çerçevede devletin üstlendiği ilk 'ödev' olan Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın (BBYKP) kamusal önceliği nasıl yerine getirdiğini anlayabilmek için plan-piyasa ilişkisine yaklaşımına bakmak faydalı olabilir:

²⁷ D. Sezer, "Türkiye'de Planlamanın Hukuki Çerçevesine İlişkin Sorunlar ve Seçenekler Üzerine Bazı Gözlemler", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 172.

²⁸ V. Milor, "The Genesis of Planning in Turkey", *New Perspectives on Turkey*, 4, 1990, s. 15.

²⁹ Sezer, *a.g.m.*, s. 171.

“Fiyatlar yerine kararların esas olduğu bütçe için harcamalar dışında, kaynakların çeşitli harcamalara ayrılmasını fiyat mekanizması ayarlayacaktır. Ancak fiyat mekanizmasının bu fonksiyonunu gereğiyle görebilmesi için düzenleyici tedbirler alınacak ve kıt üretim kaynaklarının ve gelirlerin planda belirtilen iktisadi ve sosyal hedeflere dağılımı ile ilgili zaruri ayarlamalarda doğrudan doğruya kontrollerden kaçınılarak vergi ve kredi politikaları, sermaye piyasasının teşekkülü ve geliştirilmesi, dış ticaret rejiminin tespiti gibi tedbirlere başvurulacaktır.”³⁰

Burada tarif edilen, planı hazırlayanların perspektifiyle tutarlı bir şekilde piyasa güçlerinin belirlediği yol gösterici planlamadır.³¹ Fiyat mekanizmasının kaynak dağıtım işlevinin gerektiği gibi işlemesi için DPT’nin önlemler alacağı söylendikten sonra, ancak plan hedeflerinin zorunlu kıldığı hallerde dolaylı mali araçlara başvurularak yönlendirilmeye çalışılacağı belirtilmektedir. O halde fiyat mekanizmasıyla ilgili olarak piyasanın önünü açmayı DPT temel hedefi saymaktadır. Nitekim DPT’nin görevlerini tarif eden 91 sayılı Yasa’nın 2. maddesinde “özel sektörün faaliyetlerinin planın hedef ve amaçlarına uygun bir şekilde özendirilecek ve düzenleyecek önlemleri tavsiye etmekten” söz edilmektedir.³²

Kamu bütçesinin doğrudan belirlenmesi ise DPT’nin varlık nedeni ve alametifarikasıdır. Ancak fiyat mekanizması üzerine söylenen sözler, kamuda iktisadi, sosyal ve bölgesel yatırım hedeflerine bağlı olarak kaynak dağıtımını ile piyasanın kâra göre kaynak dağıtımını arasında niteliksel bir fark görülmediğini ortaya koymaktadır. Buradan hareketle planlamanın ithal ikameci sermaye birikimini besleme işlevi netleşmektedir. Neticelerinden bağımsız olarak piyasa ile ilişkisinde planlamanın tarif edilen bu konumu ve işlevi, MBK üyeleri ve plancıların ortak kabulüydü.

MBK daha çok planın toplumsal yönü ile ilgileniyorken, plancılar planın yeniden bölüşümcü işlevlerinden ziyade üretken yatırımların geliştirilmesi yönünü önemsediklerini belli ediyorlardı. Bir anlamda plancıların liberal bakışına karşılık Silahlı Kuvvetler’in devletçi bir

30 G. Tüzün, “Bunalım, Ekonomi Politikaları ve Devlet: Bir Yaklaşım Önerisi”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 10.

31 U. Korum, “Türk Planlamasında Kısa Dönem Makroekonometrik Model Gereksinimi”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 427.

32 Sezer, *a.g.m.*, s. 168.

bakışı olduğu yorumu yapılmaktaydı.³³ Plancılar, kalkınmanın uzun vadeli boyutlarını ve uluslararası sermayeye karşı sorumluluklarını hesaba katarken, MBK toplumsal eşitsizlikleri toplumsal hareketlenmeleri frenlemek üzere hafifletme derdindeydi. Bir anlamda, plancıların ödemeler dengesi sorununu çözecek üretken yatırımların yaratılmasına dönük teknisizmine karşılık askerler, planlamanın sınıflar mücadelesini önlemek üzere toplumdaki gelir dağılımı adaleti beklentisini karşılamasını öncelikli görüyordu. Neticede her ikisi de başarılmaya çalışıldı, ancak her iki tarafın da hatasından kaynaklanmayan, yapısal nedenlerle başarısız oldu.

KALKINMA YÖNTEMİNİN UYGULANMASI

1950'lerde biriken kalkınma ümitlerinin bağlandığı planlama, 1960'ların başında sağlam bir hukuki zemine oturtulmaya çalışıldı. Bu anlamda planlamayı 'steril' kılmak üzere alınan hukuki önlemlerin gerek kamu bürokrasisi gerekse özel sektör işleyişinde ortaya çıkan açıklarına öncelikle bakmak faydalı olacaktır.

Planlamanın uygulamada siyaset ve bürokrasinin saptırıcı etkisini kırması mümkün olmadı. Bütçelerin hazırlanmasında yıllık programlara uyulması ilkesi pratik nedenlerle işlemeyebiliyordu; Her iki belgenin aynı tarihlerde hazırlanması, cari harcamalarda Maliye Bakanlığı, yatırım harcamalarında da DPT'nin söz sahibi olmasından kaynaklanan sürtüşmelere yol açıyordu.³⁴ Öte yandan yıllık bütçelerde kamu harcamalarını içeren projeler, genellikle öncelik kriterleri belirlenmeksizin siyasi saikler doğrultusunda gerçekleştiriliyordu. Bu bakımdan yıllık programlar, Türkiye'deki planlamanın en zayıf halkasını oluşturmaktadır.³⁵ Kısacası kamu yönetimi üzerinde planlamayı bütünlüklü olarak işletebilmek mümkün olmadı.

BBYKP'de yönetsel olarak 'vergi ve kredi politikaları' araçlarının kullanılacağından bahsedilmekle birlikte, pratikte caydırıcı olan vergiden ziyade ödüllendirici kredi gibi teşviklerin verildiği görülmektedir. Özel kesimin plan doğrultusunda ve çerçevesinde etkinliklerde bulunmasını sağlamak amacıyla alınan 'teşvik tedbirleri', özünde, devletin

³³ Milor, *a.g.m.*, s. 19.

³⁴ T. Tan, "20 Yıllık Planlama Deneyimi Işığında- Türkiye'de Planlamanın İdari ve Hukuki Sorunları", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 152.

³⁵ F. Yağcı, "Türkiye'de Makro Planlama: Eleştirel Bir Değerlendirme", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 420.

planda öne sürdüğü koşulları kabul edenlerin mali yükümlülüklerden bağışık tutulmaları ya da kredi olanaklarından tercihli olarak yararlandırılmaları gibi bazı kolaylıklar sağlamaktadır.³⁶

Planlamanın özel sektörü doğrudan belirlememesiyle ölçütü kâr olan piyasa ile toplumsal öncelikler olan kamu kesiminden birinin diğerine uyum sağlaması gerekeceği açıktır. Planlama bir devlet fonksiyonu olduğu ölçüde en genel ve soyut çerçevede elbette piyasanın kamu kesimine uyum sağlamasını öngörmektedir. Ancak ithal ikameciliğin hesaba katılmasını zorunlu kıldığı piyasa dinamiklerine uyumlu hazırlanan planlarda, arada meydana gelebilecek açılardan söz konusu teşviklerle kamu lehine kapatılması güçtür. Zira teşvik tedbirleri kullanıldığında, özel sektör açısından plana uymak, devlet himayesinden ayrıcalıklı biçimde faydalanmayı sağlamakla birlikte, uymamak gerçek anlamda bir kayba yol açmamaktadır. Bu nedenle planlar, pratikte özel sektör üzerinde 'zorlayıcı' olmamıştır.

O halde planlamanın bir kalkınma yöntemi olarak uygulanışını iki kriter üzerinden değerlendirmek doğru olur. Birincisi, planlamanın kamu sektörü üzerinde ne ölçüde gerçekleştiğidir. İkincisi, planlamanın farklı toplumsal kesimlerin plandan beklentilerine MBK ve plancılarının dolaylı olarak tercüman oldukları iktisadi ve sosyal boyutlarıyla ne ölçüde gerçekleştiğidir.

Birinci soruyu yanıtlamak için DP döneminde planlama gereğini en fazla gündeme getiren KİT'lere dönük politikanın 1960'larda nasıl bir düzenleme içine sokulduğuna bakmak gerekir.

Öncelikli olarak söylenmesi gereken, Bayar'ın KİT'ler için kullandığı 'özel sektörün sütanası' sözünde ifade edilen işlevin pekiştirilmiştir. Türkiye ekonomisinde kamu kesimini, özel kesimi tamamlar duruma getiren 1960'ların KİT politikasıdır. Bu kamu girişimleri olmasa özel sektörün var olacağını söylemek zordur. Özel kesim, gerek hammadde temini, gerek ara mali ve nihai mal temini açısından, gerekse piyasada oluşan rantların aktarılması bakımından büyük ölçüde kamu girişimlerine bağımlı durumdadır.³⁷

Fransa'da 'piyasa araştırması planlaması' denilen piyasa öngörülerıyla özel sektörün önünü açma işlevi, kalkınma planları kapsamında

³⁶ Sezer, *a.g.m.*, s. 175.

³⁷ A. Ekzen, "Kamu İktisadi Kuruluşlarının Yeniden Düzenlenmesi Yaklaşımları ve Dördüncü Beş Yıllık Plan'ın Politikaları", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 253.

zaman içerisinde gelişmiştir. Birinci ve İkinci Kalkınma Planları döneminde kararlı bir büyüme için uygun ortam yaratılarak özel kesimin istikrarlı gelişiminin önünü açılmıştır.³⁸ Kapitalist planlamaya has bu işlev, planlar ile verilen istikrar görüntüsünün salgıladığı güvene dayanarak sermayenin yatırım politikalarının teşvik edilmesidir. Nitekim Birinci ve İkinci Planlar'da Türkiye Odalar Birliği'nin yayınlarında plan hedef ve projeksiyonlarının takip edildiği gözlemlenmiştir.³⁹

Diğer taraftan, kamu girişimciliğini 'rasyonelleştirme' sorunu vardır. Bu konuda 1960 yılında çıkarılan 23 sayılı yasa, giderek piyasa ekonomisi şartlarına dönük ve dağınık statüler içinde faaliyet gösteren İDT'leri daha bütüncül bir yönetimle ve ekonomi politikaları tercihlerinin yönlendirmesiyle çalışan kuruluşlar haline getirmeye çalışmaktadır. Yasa, planlı anlayışa geçişte KİT işletmeciliğinin merkezi bir yönlendirmeye dönük çalışması isteğinin de bir göstergesidir. Bu çerçevede KİT'lerin dönemsel kuruluş frekansına bakıldığında 1950'lerde 17 iken, 1960'larda ise 11 KİT yatırımına rastlanmaktadır.⁴⁰ Öte yandan 1964'e gelindiğinde 440 sayılı yasa ile İDT kuruluşları Limited Şirket veya Anonim Şirket haline getirilerek devredilme imkanına da kavuşturulmuştur. KİT'ler ise dönem içindeki uygulamada planlı anlayış yönetiminin ve denetiminin dışında çıkarılarak ve büyüyerek dağınıklık içinde faaliyet göstermektedir.⁴¹ 240 kamu girişiminden doğrudan plan disiplinine girenlerin sayısı ancak 64'tür. Dolaylı olarak plan disiplinine girenlerin sayısı ise 56 olup 118 kamu girişimi plan disiplininin tümüyle dışındadır. Buradan anlaşılan, kamu sektörü üzerinde bile plan mekanizmasının sınırlı bir hakimiyete sahip olduğudur. Bu durum planın ekonomi üzerinde bütünlüklü ve tutarlı bir etki uyandırma kabiliyetini zaafa uğratmaktadır.

Nitekim kamu yönetimine ilişkin nedenlerden de kaynaklanmakla birlikte planların gerçekleşme düzeyleri, planlı kalkınma ideolojisinin sahip olduğu etkiden çok daha zayıf kalmaktadır. Birinci Kalkınma Planı döneminde öngörülen 2786 tedbirden % 45'i, İkinci Kalkınma Planı döneminde öngörülen 2596 tedbirden % 58'i ve Üçüncü Kalkınma Pla-

³⁸ E. Uygur, "Etki, Yönlendirme ve Öngörüler Açısından Planlar", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 444.

³⁹ Türkiye Odalar Birliği, *Kalkınma Planı Hakkında Özel Sektörün Görüş ve Dilekleri*, Türkiye Odalar Birliği, Ankara 1962.

⁴⁰ H. Özdemir, *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*, Bilgi, Ankara 1986, s. 38.

⁴¹ Ekzen, *a.g.m.*, s. 241, 242.

nı döneminde öngörülen 1852 tedbirden de ancak % 30'u gerçekleştirilebilmiştir. Dolayısıyla ilk üç planda tedbirlerin gerçekleştirilme oranı % 48'dir.⁴²

Bu tablo, planların kalkınma açısından stratejik olan amaçların ve planlardan murad edilen temel beklentilerin karşılanma durumunu vermemektedir. Bu anlamda niteliksel bir analiz yapabilmek için ikinci kriter olarak sözünü ettiğimiz planların iktisadi ve sosyal boyutlarını, genel ama somut birer başlığa indirgeyerek ölçmemiz anlamlı olacaktır: ithal ikamecilik ve gelir dağılımının düzeltilmesi. Bu örnekler, planlı kalkınma pratiğinin bağımsız ve toplumcu kalkınma arayışını ne ölçüde yanıtlayabildiği konusunda da bize fikir verecektir.

Fiili ithal ikameciliğin plan politikaları ile resmiyete dökülmesi, ödemeler dengesi sorununu kökten çözüme ve DP'nin yaptığı hataları önleme beklentisi yaratmıştı. DP plansızlıkta ısrar ettiği ölçüde ödemeler dengesi krizlerinin ortaya çıktığı, dolayısıyla planlamanın ekonomiyi bu tür 'teknik' sorunlardan bağımsız hale getireceğine ilişkin bir kanaat vardı.

Esasında, planlamayı efsane durumuna getiren 1960'lı yıllar değil, bu dönemin yolunu döşeyen 1950'li yıllardır. Ülkenin kalkınmasına yön verecek planlamanın hukuki koşullarının sağlanması, yapısal dinamiklerin olgunlaşmış olmasıyla ilgilidir. Kalkınma stratejileri, hükümetlerin yapısal dinamiklerden bağımsız olarak ürettikleri politikalar değildir. 1960'ların arifesinde Türkiye'nin başlıca sermayedarları, ithal ikamesi sağlayacak sektörlerle yatırım yapmış ve devletten istikrar tedbiri değil hukuki düzenlemeler çerçevesinde korumacılık beklentisi içine girmişlerdi.⁴³ Bu bağlamda ithal ikameci strateji de yerel sermaye ile uluslararası sermaye arasındaki ilişkilere devletin belirli yönde bir müdahalesini yansıtıyordu. 'Korumacılık' müdahalesi, iç pazarda tekelleşme ve çeşitli rant olanakları elde eden yerli sermayenin girdi kaynağı olan uluslararası sermayeye oldukça elverişli bir ortam yaratmıştır.⁴⁴ Korumacılığa tezat gibi görünse de ona paralel olarak devlet, uluslararası sermayeyi adeta kurtarıcı olarak göstermeye başlamıştır. Yerli üretken sermaye ile yabancı üretken sermaye arasındaki bağıntı, daha ciddi bir döviz ihtiyacı yaratmak suretiyle ödemeler dengesi sorunlarının aza-

⁴² Tan, *a.g.m.*, s. 152, 153.

⁴³ Milor, *a.g.m.*, s. 18.

⁴⁴ Keyder, *a.g.m.*

lacağı yerde artmasına sebebiyet vermiş ve bunun sonucunda devletin uluslararası sermaye örgütleri ile ilişkileri DP dönemindeki laçkalaşmışlığından çıkarak kurumsallık ve süreklilik kazanmıştır. Buna uygun olarak da çeşitli hukuki düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.⁴⁵

Sonuç olarak Türkiye'deki birikim tarzının da temelinde, yeni siyasi iktidardan ziyade ülkenin dünya ekonomisine eklenme biçimi tarafından belirlendiği söylenebilir.⁴⁶ Bir ülkenin kapitalist dünya ekonomisi ile eklenme biçiminin göstergesi ise 'yardım' sistemiyle ilişkilerine bağlıdır.⁴⁷ 'Yardım'ın ekonominin geleceği üzerindeki etkisi hep borç şeklinde olmuştur.

1950'lerin DP iktidarı 1960'ların yönetimine zaten büyük bir borç mirası bırakmıştı. 1960'larda ithal ikameci sanayinin teknolojik girdi ihtiyacına bağlı olarak gerçekleşen ithalat artışı, ödemeler dengesi krizini ve dış yardım baskısını da şiddetlendirmişti.⁴⁸ Birinci ve İkinci Kalkınma Planları'nın uygulandığı dönem boyunca OECD üyelerinden ezici faiz koşullarında düşük miktarda borç alınabildi ve yeni borçlar büyük ölçüde eski borçların ödenmesi için kullanıldılar.⁴⁹ Böylece 1960'lı yıllarda kredilendirme ilişkilerinin sürdürülebilirliği, ödemeler dengesinin sürdürülebilirliği ve kalkınmanın ya da birikimin sürdürülebilirliği arasındaki sıkı ilişki belirginleşti.

1960'ların sonlarına doğru gerek Vietnam savaşının siyasi sonuçları, gerekse bununla hiç de ilişkisiz sayılamayacak olan uluslararası para bunalımı nedeniyle, ABD dünyaya devlet eliyle dolar arz etmekte güçlük çekmeye başladı. Bunun neticesinde, müzmin döviz sıkıntısı çeken az gelişmiş ülkelere özel sermaye akışında artış görüldü. Ne var ki, ilk başlarda DP döneminden kalan siyasi belirsizlikler, daha sonraları da Kıbrıs bunalımı ve güçlenen anti-emperyalist hareketler nedeniyle Türkiye'yi elverişsiz bir 'iklime' sahip ülke belleyen uluslararası sermaye, doğrudan yatırım yapmak yerine ulusal sermaye ile yaptıkları lisans anlaşmaları yoluyla ülkeye girdi.⁵⁰

⁴⁵ A. Eralp, "Türkiye'de İzlenen İthal İkameci Kalkınma Stratejisi ve Yabancı Sermaye", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 622.

⁴⁶ Tüzün, *a.g.m.*, s. 8.

⁴⁷ R.E. Wood, "Foreign Aid and the Capitalist State in Underdeveloped Countries", *Politics and Society*, 10, no.1, 1980, s. 6.

⁴⁸ Başkaya, *a.g.k.*, s. 102, 103.

⁴⁹ Schick, Tonak, *a.g.m.*, s. 369.

⁵⁰ Ç. Keyder, "İktisadi Gelişme ve Bunalım", *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Ed. İ.C. Schick - A. Tonak), Belge, İstanbul 1998, s. 319.

DP döneminden başlayan devletin korumacı müdahaleciliği, tüccarlıktan sanayiciliğe dönüşümde bir katalizör etkisi yaratmıştır. Uluslararası ticari firmalar ile yerel tüccarlar arasındaki geleneksel ticari ortaklığın yerini, ödemeler dengesi sorunlarının zorlamasıyla iç pazara yönelik sınaî bir ittifak zinciri almıştır.⁵¹ Sanayileşme ilerledikçe ithalatın bileşimi, ağırlıklı olarak hemen hemen tüm tüketim mallarını üretebilen, ama sermaye ve ara malların büyük bölümünü zorunlu olarak ithal eden bir ekonominin ihtiyaçlarını yansıtıyordu.⁵²

Ülke sanayisi, 1963 (Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın yayımlanış tarihi) ile 1971 arasında ithal ikameci diye nitelendirilebilecek bir tarzda, yılda ortalama % 9'luk bir hızla büyüdü. Sanayiye yapılan yatırımların neredeyse yarısı ara mallar üzerinde yoğunlaşma eğilimi gösteren kamu kesimi eliyle gerçekleştirildi. İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı dönemi sonunda ithalatın % 96'sı sermaye mallarından, ara girdilerden ya da sanayi hammaddelerinden oluşmaktaydı. Dolayısıyla hükümet, korumacı rejimin sürdürülmesini üstlendiği halde döviz sağlamadaki zorluk nedeniyle sürekli bir yüksek büyüme haddini güvence altına alamıyordu.⁵³

Konut dışı sabit sermaye yatırımının GSMH'ye oranı 1950-62 dönemine göre 1963-72 döneminde anlamlı bir ilerleme gösteriyordu.⁵⁴ Buna karşın plansız dönem ile planlı dönem arasındaki ithalat / ihracat oranı dengesizleşme işaretleri vermektedir. İthalat ve ihracat arasındaki fark 1965'den sonra açılmıştır. Nitekim toplam ithalatın toplam ihracata oranı 1950-60 döneminde 1,35; 1960-70 döneminde 1,46; 1965-77 döneminde ise 2,25'tir.⁵⁵ Bu açıdan planlı dönemde dış kaynaklara bağımlılıkta bir artış olduğu söylenebilir.

Birinci ve İkinci Planlar döneminde tüm göstergelerin işaret ettiği kararlı ve hızlı bir büyümenin dış ticarete görülmemesi dışa bağımlı bir büyüme yaşandığını göstermektedir. Bu bağımlılığın, sonraki 1973-80 döneminin büyüme ve kararlılık göstergelerinin plansız döneme kıyasla bile daha kötü duruma gelmesinde rolü olduğu kabûl edilmelidir. 1958'de olduğu gibi ithalat ve ihracat artmış fakat ithalat artışı çok daha

⁵¹ Eralp, *a.g.m.*, s. 617-619.

⁵² Keyder, "İktisadi Gelişme...", s. 316.

⁵³ Keyder, "Türkiye'de Demokrasinin...", s. 63.

⁵⁴ Uygur, *a.g.m.*, s. 449.

⁵⁵ T. Bulutay, "Türkiye'nin 1950-1980 Dönemindeki İktisadi Büyümesi Üzerinde Düşünceler", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 499.

hızlı olmuştur. Dış ticaret açığı 1969 ile 1972 yılları arasında 3 misline çıkmış, kısmen işçi dövizleri ile kısmen de dış yardımla kapatılmıştır. Bu sonuç, kararlı ve hızlı büyümenin sürekli dış kaynaklara bağımlı olarak gerçekleşmeyeceğini gösterir.⁵⁶

Öteyandan 1954'te kurulan Yabancı Sermayeyi Teşvik Komitesi'nin görevini devralan DPT, "ekonomik kalkınmaya katkı" hükmünü 'ödemeler dengesine katkısı', 'ülkeye uygun teknoloji getirmesi', 'girdilere bağımlılığı azaltması' gibi kriterlere bağlamış ise de ödemeler dengesi krizi çıkmasını engelleyememiştir.⁵⁷ Bu anlamda denebilir ki, dışa bağımlılık ilişkisi planlamanın üzerinde bir belirleyiciliğe sahiptir.

Yeni bir ödemeler dengesi kriziyle birlikte yabancı sermayeye daha büyük bir icazet ile dönülmüştür. Demirel, 9 Eylül 1970 devalüasyon kararını dış yardım gerekçesiyle savunmuştur. Devalüasyon ile gelen yardım, o güne kadarki yardımların iki misliydi. Buna rağmen, 1958 önlemleri fiyat istikrarına ve iktisadi durgunluğa neden olurken, 1970 önlemlerini yükselen enflasyon ve hızlı bir üretim artışı takip etmiştir. 1970'lerin bu tablosundan enflasyon pahasına üretim artırımı rasyoneli çıkıyorsa da, gerçekte olan ithalat bağımlılığı pahasına üretimin artırılmasıdır. Bir anlamda 1958 devalüasyonu, gizli bir ithalat bağımlılığı içerisinde gelişen yerli sanayiye dayalı birikim politikası koşullarında kendisini tekrar etmiştir.

Kalkınma planının iktisadi boyutu olarak ithal ikameci stratejinin ödemeler dengesi sorununa kalıcı çözüm getirmediği böylece görülmüştür. Başka dinamiklerin yanı sıra gelir dağılımı politikasının da dışa bağımlılığın derinleşmesinden etkilendiği söylenebilir.

Demokratik yolla seçilmiş hükümetler için kabullenilmesi zor olan önlemler, topluma hesap verme zorunluluğu olmayan askeri yönetimler tarafından daha kolay uygulanmaktadır.⁵⁸ Nitekim 27 Mayıs'ın hemen ertesinde de MBK yeniden yapılandırmanın mekanizması olacak devlet kurumlarında hemen ücret ayarlamaları yaparken, 1958 önlemlerinin ücretlilerin sırtına bindirdiği yükün darbeden üç yıl sonrasında kadar sürdüğü görülmektedir. İş Sigortaları Kurumu kapsamına giren işçilerin ücretleri 1958-63 arasında yılda % 1 artarken, ancak 1963'den sonra (1963-71 döneminde) yılda % 4 artmıştır. Darbenin getirdiği siyasi

⁵⁶ Uygur, *a.g.m.*, s. 449; Schick, Tonak, *a.g.m.*, s. 370.

⁵⁷ Eralp, *a.g.m.*, s. 626, 627.

⁵⁸ Schick, Tonak, *a.g.m.*, s. 356.

iradenin gelir dağılımı adaleti sağlama konusunda ‘radikal’ bir tutumu olmadığı ilk elden görülmüştür.

Esas önemli olan, DP’nin iktidara geliş sürecinde kadiri mutlak addedilen ‘demokrasi’nin adaletli gelir dağılımı ile de özdeşleştirilmesi gibi, 27 Mayıs iktidarı altında da ‘planlamanın’ benzer bir umuda kaynaklık etmesidir. 1960’lı yıllarda toplumda planlama düşüncesinin adeta bir efsane durumuna gelmesi, planı yapacak örgütün anayasal kurum olmasıyla da belirginleşmiştir.⁵⁹

Birinci Beş Yıllık Planı hazırlamakla görevlendirilmiş olan İlk Plancılar, esas itibarıyla toplumda sınıfsal ve devlette kurumsal bir reorganizasyon önerisini içeren bir plan taslağı hazırladılar. Hazırladıkları önerilerden, tarım reformunun uygulanması, KİT’lerin merkezileştirilerek yeniden “uluslararası büyük şirketler gibi” örgütlenmesi ve yatırım finansmanı için vergilendirme başlıkları Yüksek Planlama Kurulu tarafından reddedildi.

Plancılar, 1930’lardaki gibi bir devletçiliğe inanıyor değildiler. Fakat planlama iradesine inanıyorlardı. Bu irade doğrultusunda, fakat refah kapitalizminin sunduğu gelişkin sermaye ve devlet yapılanmasını da örnek alarak kalkınmanın bir merkezileşme ve yeniden bölüşüm alt yapısı üzerine bina edilebileceğini düşünüyorlardı. Bir anlamda örgütlenmelerini borçlu oldukları uluslararası sermaye kuruluşlarından da güç alarak kemikleşmiş yerli sınıf ve siyaset yapısına 27 Mayıs’ın sunduğu ortamdan faydalanarak basınç uygulamak istemişlerdi. İstifalarını tetikleyen ise, DP’den sonra umut bağladıkları ama aynı egemen sınıflara sırtını yaslayan siyasetçilerin bu iradecilik karşısındaki direncidir. Uluslararası sermaye elbette bu saatten sonra Türkiye’ye sırt çevirecek değildi, fakat istifa eden plancılarla hemfikir olduğunu da onlara uluslararası sermaye bürokrasisinde iyi birer mevki vererek göstermiştir.⁶⁰

Planlamanın, bir siyasi iradeye de tekabül etmesi, içinde bulunulan toplumsal formasyon ile ilgili bir sorundur. Kapitalist toplumsal formasyonda planlı irade birikim tarzı ile baştan sınırlandırılmıştır.⁶¹ İlkesel tutumları açısından gördükleri takdir bir yana plancıların uğruna istifa ettikleri öneriler, Türkiye’nin birikim dinamikleri ile bir uyumsuzluk içerisindedir. İthal ikameci sanayileşme, 1930’lardaki gibi bir

⁵⁹ Şaylan, *a.g.m.*, s. 195.

⁶⁰ Milor, *a.g.m.*, s. 22-24.

⁶¹ Tüzün, *a.g.m.*, s. 11.

iradeye dayalı olarak değil, piyasa dinamiklerine dayalı olarak birikim tarzını belirlemektedir. Bu dinamikler içerisinde 2. Dünya Savaşı'ndan 'dokunulmazlıkla' çıkan tarım ve ticaret birikiminin 1960'larda entegre olduğu ithal ikameci yapı, vergiye dayalı bir kalkınma finansmanı ile onlar açısından bir tür 'mülksüzleştirmeye' tabi olacaktır. Siyasi iktidarın da güven sağlayarak önünü açmaya çalıştığı iktisadi alanda böyle bir gerilimi kaldıracak durumu yoktur.

İlk Plancıların sonuçsuz kalan girişimiyle, 1950'lerde gelir dağılımının adaletsizliğine karşı planlamanın, kendisinden beklenen yeniden bölüşümcü işlevi yerine getiremeyeceği de berraklık kazanmıştı. Ancak planlamanın niteliği ile birlikte işlevlerini de belirleyen, Türkiye'nin planlama fikrini borçlu olduğu uluslararası sermaye kuruluşlarıdır.

Tarihsel bir dönemeç olarak 27 Mayıs darbesi ile birlikte Dünya Bankası'nı artık Türkiye için içsel bir değişken olarak almak zorunluluk haline gelmiştir.⁶² Planlama da, 1950'lerdeki gibi misyon ziyaretleri yerine, uluslararası sermaye kuruluşlarının uzmanlarıyla beraber çalışan ve yetiştirilen yerli uzman kadrosuna dayalı bir nitelik kazanmıştır. Bu uzmanlık müessesesine bağlı olarak gelişen teknisist kültür, kalkınmayı matematiksel modellemelerle özdeş hale getirmiştir. Beş Yıllık Kalkınma Planları, kamuoyuna kadar yayılan bir "makro ekonomik terimlerle düşünme kültürü" ve sayılarla istatistiklerle tartışma alışkanlığı getirmiştir. "Bunun en büyük pratik anlamı, kredi sağlayan kurum ve ülkelerin de bu işten çok hoşlanmalarıdır. Türkiye, hesabını bilen bir ülkedir artık!"⁶³ Demek oluyor ki planlamanın bu teknisizmle uluslararası sermaye kuruluşlarının verdikleri kredilerin denetlenmesini sağlayan içsel niteliği, gelir dağılımı sorunlarını da bu teknik jargon içerisinde boğmak suretiyle toplumsal bir işlev yerine getiriyordu.

Gerçekten de, İlk Plancılar vakasında dolaysız vergilendirmeye ağırlık veren yeniden bölüşümcü araçların planlamanın 'alet kutusu'ndan atılmasıyla gelir dağılımı sorunlarının sürdüğü görülmektedir. SSK verilerine göre 1963-71 döneminde memur ve sigortalı işçilerin faal nüfusa oranı % 74,5 iken gelirlerinin gayrisafı yurt içi hasıla içindeki payı % 55,5 oranında artmıştır.⁶⁴ 1958'deki kriz koşullarından

⁶² Günçe, "Türkiye'de Planlamanın Dünü-Bugünü-Yarını", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 123.

⁶³ Günçe, *a.g.m.*, s. 127.

⁶⁴ Işıklı, *a.g.m.*, s. 345.

çıkılması ile ücret kayıplarını giderebilen ve yerli üretimle dayanıklı tüketim mallarını ucuza edinebilen işçi sınıfının refah tablosu, ülkede gelir dağılımının seyri konusunda bu bakımdan yanıltıcıdır. Planlama bu yanılısamaya hizmet etmiştir.

Yanılsamaya kurumsal olarak hizmet eden ise DPT'nin sosyal planlama faaliyetleridir. Planların hiçbirinde sosyal sektörler makro plan modellerinin kapsamına girmemiştir. Gelir dağılımı makro modelle dahil edilmemiş, planlarda (perspektif planlar dahil) içsel veya dışsal bir değişken olarak alınmamıştır. Bağımsız olarak hedefleri belirlenen sosyal sektörlerin, plan metni hazırlanırken tutarlılığı sağlanmaya çalışılmakta, iktisadi sektörler ve kendi içindeki nedensellik ilişkileri kurulmamakta, sonuç olarak politikalar ve önlemler birer 'temenni' olarak kalmaktadır.⁶⁵

Plan perspektifinde iktisadi ve sosyal hedeflerin daima çatışma içinde olduğu varsayımı vardır. Bunun nedeni planlamaya içsel hale getirilen piyasacılık-toplumculuk ikiliğidir. Birinci Kalkınma Planı'nda iktisadi yatırımlara verilen öncelikler nedeniyle sosyal amaçları gerçekleştirmenin bu planı aşacağı kabul edilmiş,⁶⁶ İkinci Plan ise sosyal sektörler Birinci Plana göre daha geniş alınmakla birlikte gelir dağılımından söz etmemektedir.⁶⁷ Kamu hizmetlerine dönük yatırımlar devlet himayesi olarak halka yansımakta, gelir dağılımı sorunu gölgede kalmaktadır. Bu sorunu başta belirttiğimiz çatışma perspektifinden dile getiren ise Üçüncü Plan olmuştur: "Belirli bir gelir düzeyinde sadece gelirin bölüşümü iyileştirici tedbirlerle bugün için bazı gelir gruplarının yaşam düzeyini yükseltmek mümkün olsa bile bu yaklaşım sermaye birikimini yavaşlatarak ülkenin gelişme potansiyelini sınırlayacak böylece gelecekte daha yüksek bir yaşama düzeyine ulaşılması gecikecektir."⁶⁸ Buradaki açık sözlülük ile ilk iki plan döneminde ücretlerin milli gelir içindeki payı birleştirildiğinde yanılsama tablosu netleşmektedir.

Adaletli gelir dağılımı açısından önemli bir başlık olan istihdam sorununun hem ele alınışı hem çözüm yaklaşımı kısır kalmıştır. İstihdam, planların bir parçası değil bir eklentisi durumundadır ve bunlara

⁶⁵ H. Karacal, "Sosyal Planlamanın Problemleri Üzerine", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 282.

⁶⁶ DPT, *Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl*, Ankara 1963, s. 47-48.

⁶⁷ DPT, *Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl*, Ankara 1969, s. 141-301, 656-657.

⁶⁸ DPT, *Yeni Strateji ve Kalkınma Planı, Üçüncü Beş Yıl*, Ankara 1973, s. 122.

ilişkin öngörüler, üretim-yatırım öngörülerine göre belirlenmektedir. Kaynak dağılımında yatırımların istihdam yaratması bir ölçüt olarak alınmamakta, istihdamın ekonomik büyüme sonunda belirleneceği düşünölmektedir.⁶⁹ İleri teknoloji kullanımının işgücünden tasarruf edici niteliğinden dolayı var olan işsizlik sorununu ağırlaştıracağı görüşü de planlarda kabul gören bir tez olmuştur. Bu ikilemi çözmek için planlarda iç pazara yönelik emek-yoğun, ihracata yönelik sermaye-yoğun teknolojiler kullanılmıştır. İşletme ve işgücü ilişkisine piyasa şirketleri ölçeğinde bakıldığında hakikaten işgücü ile makine birbirine rakip hale gelmektedir ve işsizlik sorununu doğurmaktadır. Oysaki iktisadi kalkınmaya toplumcu bir bakış açısı ile işgücünün yarattığı değerin makinelerle sağlanabilmesi, işgücünü yeni sahalara kaydırmak ya da vardiya sayısını artırarak verimliliği yükseltmek bakımından bir avantajdır. Türkiye’de planlamanın piyasacı bakış açısıyla bu ikilemi çözmek üzere geliştirdiği iç pazar / dış pazar stratejisi ise istihdamı piyasanın bağımlılık ve kriz dinamiklerine tabi kılmıştır. Böylece yöntem başarılı olmadığı gibi optimal ölçeğin çok altına kullanılan kapasiteler istihdamı düşük tutmuştur.⁷⁰

İstihdamı yüksek tutan etken ise uzun vadeli plan perspektifi değil, kısa vadeli siyaset perspektifi olmuştur. Kamu kesiminde gerek işçi gerekse memur statüsündeki istihdam, işletmenin gereksiniminden çok, iki partililikten çok partililiğe geçişle kızışan siyasi rekabette işsizliğin iktidara karşı meydana getirebileceği toplumsal patlamaların önlemi olmuştur. Oy deposu olarak da görölen kamu işyerleri verimsiz istihdam ile toplumcu kalkınma politikalarını gözden düşürmüştür.⁷¹

Piyasa dinamiklerinden kaynaklanan ortak nedenlerle gelir dağılımındaki eşitsizliğe paralel olarak yatırımların mekansal dağılımında eşitsizliklerin büyümesinin de önüne geçilememiştir. 1960’lara kadar, plansız da olsa yapılan yatırımların iç bütünlüğü olan bir piyasa inşa etmesi hedeflenmişti. 1945 sonrası başarılı karayolları programı, devlet fabrikalarının küçük Anadolu şehirlerine kurulması ve benzeri politikalar, 1960’lı yıllara geldiğinde iç pazar olarak bütünleşmesi görelî olarak oldukça yüksek bir ekonominin doğmasını sağladı. Ancak bu

⁶⁹ H.S. Orsan, T. Tayanç, “Türkiye’de Makro Modellere Genel Bir Bakış”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 396; Uygur, *a.g.m.*, s. 456.

⁷⁰ Karacal, *a.g.m.*, s. 279, 280.

⁷¹ Koç, *a.g.m.*, s. 324, 325.

bütünleşme bölgesel eşitsizlikleri giderecek düzeyde değildi.⁷² Gerçekte bu bütünlük, kendi içinde dengesizliklerle birlikte gelişti.

1960 ile 1970 arasında kent nüfusu 5 milyon artarak toplamın % 39'una ulaşırken artan nüfusun önemli bir bölümü gecekondu meskenlerinde yaşıyor ve kayıt dışında kötü koşullarda çalışıyordu.⁷³ Bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi sorunu planlı dönem içerisinde gitgide devletin sorumluluğundan yerel girişimcilerin teşvikine kaydırıldı. Bu kaymaya paralel olarak piyasa güçlerinin etkisine bırakılan yerel ölçekli planlama, altyapı projelerinin uygulanmaması sebebiyle hem sanayinin desantralizasyonunu doğurdu hem de gecekondulaşma sorununu derinleştirdi.⁷⁴ Ortaya çıkan tablo, planlamanın pratikte iktisadi ve sosyal bir kentsel entegrasyonu ve bölgesel dengesizliği gidermeyi başaramadığının göstergesidir.

Sosyal ve bölgesel planlamanın da ortaya koyduğu gibi gelir dağılımı sorununda bırakılan açığın başka sektör ve ölçeklerden yatırımlar ile kapatılması mümkün olmamıştır. Bu durumda ithal ikameciliğin yapısallaştırdığı döviz bağımlılığının bir ürünü olarak 1960'ların sonunda meydana gelen ödeme dengesi krizi, ücretli kesime fatura edilmek suretiyle refah manzarasının kırılmasını açığa çıkarmıştır. Nitekim 1960'lı yıllardan sonlarına gelindiğinde görece istikrar manzarasını sona erdiren ödemeler dengesinin bozulması, dış borçların kontrolden çıkması, yükselen enflasyonun yatırım bütçesini ve ücretleri aşındırması, gazetelerde "1958 öncesi koşullarına dönüş" olarak değerlendirilir hale gelmiştir.⁷⁵

SONUÇ

1960'lar gerek refah Avrupası'nın gerekse Soğuk Savaş içerisinde az gelişmiş ülke dinamiklerinin belirginleştiği bir kesittir. Hem fiziki mücadele hem de ideolojik mücadele şiddetlenmiştir.

'Bağlantısız' az gelişmiş ülke topluluğunun Soğuk Savaş'ın tarafları karşısında üçüncü bir taraf meydana getirmesi, bir yandan diplomatik ilişkiler düzeyinde ortaya çıkan hareket alanı nedeniyle siyasi iktidarla-

⁷² İ. Tekeli, "Dört Plan Döneminde Bölgesel Politikalar ve Ekonomik Büyümenin Mekansal Farklılaşması", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 370.

⁷³ Keyder, "Türkiye'de Demokrasinin...", s. 64.

⁷⁴ Tekeli, *a.g.m.*, s. 378.

⁷⁵ Schick, Tonak, *a.g.m.*, s. 370.

rı, diğer yandan alternatif kalkınma arayışları nedeniyle toplumsal mücadele dinamiklerini etkilemiştir.

Öte yandan mücadele dinamiklerindeki zenginleşmeye karşın kalkınma üzerine verilen mücadelede sosyalist planlama, kapitalist planlamada belirleyici olan teknik ve piyasacı perspektif lehine toplumcu özelliklerini kaybetmeye başlamıştır. Buna paralel olarak az gelişmiş ülkelerde planlı iktisadi kalkınma modellerinin uygulanması konusunda uluslararası sermaye kuruluşları kendilerini yeniden yapılandırarak daha kapsamlı, sistemli ve müdahil bir politika izlemeye başlamışlardır.

Bu ortamda Türkiye’de de 27 Mayıs darbesi, 1950’lerde DP’nin siyasette, toplumda ve ekonominin iç işleyişinde açtığı yaraları kapayacak bir noktadan hareket etmiştir.

Yara siyasi alanda tedavi edilirken başka yerlerde iltihaplanmalar meydana gelmiştir. Çok partili demokrasiye geçişin meydana getirdiği ilk arıza -yani tek partililiğe dönüş eğilimi- tekrar etmeyecek şekilde siyaset yeniden yapılandırılmıştır. Öte yandan 1950’lerden farklı olarak 1960’larda toplumdaki sınıfsal ve siyasal farklılaşmaların meydana getirdiği dinamikler, kalkınma arayışlarını da daha köklü hale getirmiş ve sistem içerisinde merkezkaç eğilimlerini güçlendirmiştir.

İktisadi alanda planlama, ödemeler dengesi krizleri ve toplumsal eşitsizlik yaralarına merhem olarak görülmüştür. Bu bağlamda kalkınma arayışının toplumcu ve bağımsızlıkçı yönelimleri içerisinde önem kazanan planlama, kısa sürede ithal ikameci birikimin yarattığı ödemeler dengesi sorununu sürdürülebilir kılmak ve gelir dağılımı bozukluğunu himaye politikaları ile masnetmekle sınırlı kalmıştır.

Gerçekte ise Türkiye’de 1960-1980 arası kalkınma planlılığı, uluslararası sermaye ile ilişkilerin gömülü hale geldiği bir denetim aracı olarak ve gelir dağılımı gibi konularda toplumsal sorunları teknikleştiren bir ideolojiye kaynaklık ederek sistem içi ikili bir işlev görmüştür. Bu anlamda 2. Dünya Savaşı ile başlayan liberalleşme sürecinin sürekliliğini sağladığı da söylenebilir. Dolayısıyla bu dönemki planlama perspektifinin Türkiye’nin bağımlılık ilişkileri içerisindeki rolünü tespit etmek ve 1980 uğraşını bir kopuş değil, bağımlılık ilişkilerinin neo-liberal düzleme kaydığı bir kırılma olarak isimlendirmek doğru olacaktır.

KAYNAKÇA

- Başkaya, Fikret, *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Düşüşü*, İmge, Ankara, 1997.
- Boratav, Korkut, *Sosyalist Planlamada Gelişmeler*, Savaş, Ankara, 1982.
- Bulutay, Tuncer, “Türkiye’nin 1950-1980 Dönemindeki İktisadi Büyümesi Üzerinde Düşünceler”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 493-540.
- Commission on International Development, *Partners in Development*, Praeger, New York 1969.
- DPT, *Kalkınma Planı, Birinci Beş Yıl*, Ankara 1963.
- , *İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı*, Ankara 1969.
- , *Yeni Strateji ve Kalkınma Planı, Üçüncü Beş Yıl*, Ankara 1973.
- Easterlin, R.A., “Niye Bütün Dünya Kalkınmış Değil?”, *Kalkınma İktisadının Yükselişi ve Gerilemesi*, (Ed. Fikret Şenses), İletişim, İstanbul 1996.
- Ekzen, Aykut, “Kamu İktisadi Kuruluşlarının Yeniden Düzenlenmesi Yaklaşımları ve Dördüncü Beş Yıllık Plan’ın Politikaları”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 227-260.
- Eralp, Atilla, “Türkiye’de İzlenen İthal İkameci Kalkınma Stratejisi ve Yabancı Sermaye”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 613-634.
- Eroğul, Cem, “Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Ed. İ.C. Schick - E.A. Tonak), Belge, İstanbul 1998, s. 112-158.
- Güler, Birgül Ayman, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi*, TODAİE, Ankara 1996.
- Günçe, Ergun, “Türkiye’de Planlamanın Dünü-Bugünü-Yarını”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayı, s. 117-132.
- Herschlag, Zvi Y., “Pitfalls of Development Strategy and Planning”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 19-54.
- IBRD, *World Bank Annual Reports*, 1973.
- Işıklı, Alparslan, “Ücretli Emek ve Sendikalaşma”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Ed. İ.C. Schick - E.A. Tonak), Belge, İstanbul 1998.
- Kansu, Günal, *Planlı Yıllar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2005.
- Karacal, Hasan, “Sosyal Planlamanın Problemleri Üzerine”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 263-286.
- Keyder, Çağlar, “Türkiye’de Demokrasinin Ekonomi Politikası”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Ed. İ.C. Schick - E.A. Tonak), Belge, İstanbul 1998, s.38-75.
- , “İktisadi Gelişme ve Bunalım”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Ed. İ.C. Schick - E.A. Tonak), Belge, İstanbul 1998, s.310-325.
- Koç, Yıldırım, “Planlı Dönemde İşçi Hareketlerini Belirleyen Etkenler”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 287-348.
- Korum, Uğur, “Türk Planlamasında Kısa Dönem Makroekonometrik Model Gereksinimi”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 427-436.
- Milor, Vedat, “The Genesis of Planing in Turkey”, *New Perspectives on Turkey*, 4, 1990 s. 1-30.

- Orsan, H. Suat, Tayanç Tunç, “Türkiye’de Makro Modellere Genel Bir Bakış”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 393-406.
- Özdemir, Hikmet, *Kalkınmada Bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*, Bilgi, Ankara 1986.
- Schick, Irvin Cemil, Tonak, Ertuğrul Ahmet, “Uluslararası Boyut: Ticaret, Yardım ve Borçlanma”, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, (Ed. İ.C. Schick - A. Tonak), Belge, İstanbul 1998, s. 354-385.
- Sezer, Deha, “Türkiye’de Planlamanın Hukuki Çerçevesine İlişkin Sorunlar ve Seçenekler Üzerine Bazı Gözlemler”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 163-182.
- Şaylan, Gencay, “Planlama ve Bürokrasi”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayı, s. 183-205.
- Tan, Turgut, “-20 Yıllık Planlama Deneyimi Işığında- Türkiye’de Planlamanın İdari ve Hukuki Sorunları”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 147-162.
- Tekeli, İlhan, “Dört Plan Döneminde Bölgesel Politikalar ve Ekonomik Büyümenin Mekansal Farklılaşması”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 369-391.
- Türel, Oktar, “Planlama ve Uluslararası Örgütler: Türkiye’nin Dünya Bankası ile İlişkileri Örnek Olayı”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 635-654.
- Türkiye Odalar Birliği, *Kalkınma Planı Hakkında Özel Sektörün Görüş ve Dilekleri*, Ankara: Türkiye Odalar Birliği, 1962
- Tüzün, Gürel, “Bunalım, Ekonomi Politikaları ve Devlet: Bir Yaklaşım Önerisi”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 3-18.
- Uygur, Ercan, “Etki, Yönlendirme ve Öngörüler Açısından Planlar”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 437-474.
- Wood, R.E., “Foreign Aid and the Capitalist State in Underdeveloped Countries”, *Politics and Society*, 10, No.1, 1980, s.6.
- Yağcı, Fahrettin, “Türkiye’de Makro Planlama: Eleştirel Bir Değerlendirme”, *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 1981 Özel Sayısı, s. 420.

YİTİK PLAN: 4. KALKINMA PLANI

Tevfik ÇAVDAR*

Neo-liberal iktisat görüşünün ülkemizde tek doğru olarak egemen olduğu son çeyrek yüzyılda "kalkınma" kavramı bütünüyle rafa kaldırılmış, piyasa koşulları içerisinde sürdürülebilir büyüme tek hedef olmuştur. Kalkınmaya dönüştürülemeyen bir iktisadi büyümenin ciddi ekonomik ve sosyal krizlere gebe obeziteden başka bir şey olmadığı aşikardır. Dördüncü beş yıllık kalkınma planını ele aldığımız bu yazımızda planlama kavramını, onun Türkiye'de algılanmasını değerlendirmeye çalışacağız. Üzerinde özellikle durduğumuz temel sorun Türkiye'nin Cumhuriyet döneminde kalkınmayı hedefleyen bir plana tam anlamıyla sahip olup olmadığıdır.

Anahtar kelimeler: Beş Yıllık 4. Kalkınma Planı, kalkınma, planlama, büyüme, Cumhuriyet Dönemi.

Bir dönem üzerinde çok tartışılan "planlama" kavramı günümüzde adeta unutuldu. Sovyetler Birliği'nde sosyalist ekonomiyi gerçekleştirme amacıyla, 1920'li yılların sonlarında uygulanmaya başlanan "merkezi planlama", bunalımdan çıkmaya çalışan kapitalist ekonomilerin de dikkatini çekmişti. Keynesgil yaklaşım buna örnek gösterilebilir. Nitekim 1932'de, büyük iktisadi bunalımın hemen ardından ABD başkanı seçilen F.D.Roosevelt'in "New Deal" programı bir anlamda, ekonomiyi yeniden canlandırmaya yönelik bir planlama girişimi olarak nitelenebilir. Bu savı bir adım daha ileri götürerek, 2. Dünya Savaşının başlangıcından itibaren İngiltere için uygulanan "Ödünç Verme ve Kiralama" projesi de ekonomiyi tamir amacını taşıyan planlama olarak tanımlanabilir. 2. Dünya Savaşının Avrupa'daki yıkımını onarmak için uygulanan Marshall Planı da aynı niteliktedir. Aynı dönemde kapitalist ekonomi, kalkınma kavramına eğilmiştir. Bu bağlamda çeşitli modeller geliştirilmiştir. Özellikle pazarlamanın etkinliğini artırmada kullanılan "Doğrusal Programlama" ve "Oyun Kuramı" vb. modeller lojistik hizmetlerde kullanılmakta ve sürekli geliştirilmektedir.

Kapitalist ekonomi politiğin gereği olarak kullanılan bu tekniklerin altında "kâr"ın maksimizasyonu güdüsü yatmaktadır. Oysa "merkezi planlama"nın kalkınmayı hedefleyen bir amacı vardır. Bu nedenle

* Araştırmacı-yazar.

kalkınma planı olarak adlandırılır. Kapitalist ekonomi politiği planlamayı “Büyüme Kuramı” çerçevesinde ele almıştır. Yatırım ve talep sorunu daima piyasa olgusu temelinde işlenmiştir. Yatırımların hangi sektöre ve alt faaliyet kollarına yöneltilmesi sorununu “sermaye/hasıla katsayısı”na göre belirlemek, bu katsayayı oluşturan piyasaya teslimiyetten başka bir şey değildir. Bu, özel firmaların yol seçimine yardımcı olabilir, fakat kalkınma olgusuyla da ters düşebilir. Bu ve buna benzer nedenlerden ötürü “kalkınmayı hedefleyen sosyalist merkezi plan anlayışı”yla “büyümeye odaklanmış liberal ekonomi yaklaşımı”nı birbirine karıştırmamız gerekmektedir. 1950–1975 yılları arasında revaçta olan büyüme modellerine dayanan makro planlama eğilimi, bugün tamamen piyasa koşullarını bir veri olarak kabul eden firma stratejilerine indirgenmiş durumdadır. Nitekim neo-liberal iktisat görüşünün egemen olduğu son çeyrek yüzyılda “kalkınma” kavramı bütünüyle rafa kaldırılmış; “piyasa koşulları içerisinde sürdürülebilir büyüme” tek hedef olmuştur. Bu nedenledir ki işsizliğin, yoksulluğun yaygınlaştığı, sektörel üretimlerin artmadığı, hatta tarım vb. alanların çöktüğü ülkemizde son beş yıldır %5’leri aşan büyümeden söz edilebilmektedir. Altı çizilmesi gereken nokta, kalkınmaya dönüştürülemeyen bir ekonomik büyümenin, ciddi ekonomik ve sosyal krizlere gebe obeziteden başka bir şey olmadığıdır.

“4. Kalkınma Plan”ını ele aldığımız bu yazımızda planlama kavramını, onun Türkiye’deki algılanmasını bu bakış açısıyla değerlendirmeye çalışacağız. Burada temel sorun Türkiye’de “kalkınmayı hedefleyen” bir plana sahip olup olmadığımız biçiminde özetlenebilir.

I

Dünyada, iktisadi ve sosyal kalkınmanın planlanması düşüncesi Sovyet Devrimi ile gündeme gelmiştir. İç savaştan başarı ile çıkan Bolşevikler ekonomik sorunları aşmak için NEP¹ projesini yaşama geçirmişler, fakat bu girişimin başarısızlığı ve yaratabileceği tehlikeler sosyalist planlama fikrini ortaya çıkarmıştır. Sovyet Planlaması gerek teorik temeli, gerekse uygulamaya yönelik modeller ve teknikleri ile dünyayı etkilemiştir. 1929 Dünya İktisadi Bunalımı ve İkinci Dünya Savaşının tahribatı tamir edilirken Sovyet Planlama deneyiminden geniş ölçüde yararlanılmıştır. Sovyet Planlamasının bazı temel ilkelerine

¹ Sermaye sahipleri ve köylülere sağlanan sınırlı ayrıcalıklara dayanan “Yeni Ekonomik Politika” (New Economic Policy).

kısaca değinmekte yarar olacaktır. Bu ilkelerin başında planlamanın temel amacı olarak ülkede önce sosyalist, daha sonra komünist ekonomiyi oluşturma gelmektedir. Yani bir üretim tarzı dönüşümünü gerçekleştirmeye yönelik iktisadi ve toplumsal yapı değişimi söz konusudur. Diğer yandan planlama tam anlamıyla merkezidir. Bir bütün olarak ele alınmaktadır. Üretim araçları sanayii ile tüketime yönelik sektörler arasında kalkınmayı sağlayacak optimum bir denge aranmaktadır. Sovyet “planlama” kavramını bir anlamda iktisadi, sosyal ve kültürel seferberlik olarak da tanımlayabiliriz.

Türkiye’de planlama sözcüğü 1930’lu yılların başında telaffuz edildi. Cumhuriyetin ilk yedi yılı ülkedeki yaygın yoksulluğu değiştirme yolunda önemli bir kazanıma tanık olmadı. 1929 Dünya İktisadi Bunalımı durumu daha da kritik hale getirdi. Serbest Fırka’nın faaliyette bulunduğu dört ay içerisinde yığınlardan yükselen yoksulluk, açlık ve iş isteriz çığıllıkları CHP’nin tek parti iktidarının ekonomiyeye daha bir dikkatle eğilmesine neden oldu. Dönemin İktisat Vekili Mustafa Şeref Bey gelişimi sağlayacak yatırımların ancak devlet eliyle yapılacağına inanan biriydi. Talât Paşa kabinesinde de Sanayi Ticaret Nazırı olan Mustafa Şeref Bey’in bu yaklaşımı, 1916’dan sonra daha da güçlenen “Milli İktisat” akımının etkisiyle edinmiş olduğu, Sovyet Devrimi ve iktisadi kazanımlarından da bir oranda etkilendiğini ileri sürebiliriz. Nitekim 1930’lu yılların başlarında kendisinin ve Başvekil İsmet Paşa’nın SSCB’ne yapmış oldukları gezi, Sovyet Planlama Teşkilatının çalışmalarını ve sanayi alanındaki atılımları yakından görmelerini sağlamıştır. Bu gezileri takip eden günlerde Sovyet uzmanlarının İktisat Vekaletindeki sanayi planı çalışmalarına katılmaları ve SSCB’den sağlanan kredi, söz konusu planın yaşama geçmesini sağlamıştır. Bu girişime genel bir “planlama” olarak bakmamız doğru olmaz. Nitekim sonuçta bu çalışma “Birinci Beş Yıllık Sanayi” programı olarak adlandırılmıştır. Temel ilke, ithal ikamesi çerçevesinde bazı tüketim malları sanayiinin programlı olarak devlet tarafından gerçekleştirilmesidir. Dünya ekonomik buhranının kısıtladığı ithal olanakları nedeniyle ilk sanayi programındaki “ithal ikamesi” yaklaşımı daha sonraki hemen hemen tüm iktisadi plan çalışmalarında da aynen korunmuştur.

Sovyet uzmanlarının desteği ile hazırlanan 1. Sanayi Programının uygulamasına geçmeden ve uzmanlar Rusya’ya dönmeden Mustafa Şeref Bey, İş Bankası grubunun baskısıyla görevinden ayrılmak durumunda kalmış ve yerini Celal Bayar’a bırakmıştır. Bayar’ın devletçilik

politikası, İttihat ve Terakki'nin son dönem kabinesinin ulusal burjuva yaratma çabasına, bir anlamda Maliye Nazırı Cavid Bey'e ve İaşe Nazırı Kara Kemal'in çizgisine uygundu. Yani 1926 Ankara İstiklal Mahkemesi kararı ile idam edilen Cavid Bey'in ve intihar eden Kara Kemal Beylerin düşün ve doğrultusu Bayar tarafından aynen izleniyordu. Bu yaklaşım Türk kamu sektörünün de şiarı olmuştur. Cumhuriyet sürecinde kamu yatırımları, devlete ait iktisadi kuruluşlar özel kesimin sermaye birikimine doğrudan ya da dolaylı olarak katkıda bulunmuşlardır.

2. Dünya Savaşı, hazırlanan yeni sanayi programının aksamasına neden olmuştur. Birinci program zorunlu tüketim malları, özellikle tekstil sanayii üzerine inşa edilmiş, klering'e dayalı Sovyet kredisi bu planı finanse etmiştir. Neo-liberal ekonomi rüzgarları esene kadar, Sümerbank satış mağazalarında satılan bu ürünler halkımızın birçok gereksinimini karşılamıştır. İkinci programda ağır sanayi ve yaklaşmakta olan savaşın gerektirdiği silah sanayii öncelik almıştır. Karabük'te, İngiliz kredisi ile kurulan demir-çelik fabrikası ile Kırıkkale'de oluşturulan silah ve mühimmat kompleksi bu programın somut örnekleridir. 1938 yılında hükümet, olası bir savaş karşısında uygulanabilecek "Savaş Ekonomisi" programının hazırlanması için Şevket Süreyya başkanlığında bir komiteyi görevlendirmiştir. Savaş çıkınca bu programın ana hatlarını içeren bir tedbirler paketi Refik Saydam'ın başbakanlık döneminde "Milli Koruma Yasası" olarak yasalaşmıştır. Saydam'dan sonraki Şükrü Saraçoğlu hükümeti bu yasanın getirdiği temel tedbirleri bir manada rafa kaldırdıysa da "Milli Korunma Yasası" 1960 yılına kadar iktidarların ekonomik buhran anlarında kurtarıcısı olmuştur.

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi üzerine, iktidar barış dönemine ilişkin yeni planlama girişimlerinde bulunmuş, fakat ABD ve Marshall planı yardımları başlayınca bu planlama girişimleri rafa kaldırılmıştır. 1946 yılında başlayan demokrasi denemesinde ana muhalefet partisi olan Demokrat Parti, Cavid Bey-Bayar ekonomik çizgisine uygun "Serbest Piyasa" ekonomisini programına almış; seçim propagandalarında ısrarla devletçiliği eleştirerek, kamu fabrikalarının da satılacağını ilan etmişti. CHP de aynı doğrultuda, devletçilik ilkesinden tavizler vermekteydi. Soğuk Savaş, liberal iktisadi politikaların Türkiye'de bir amentü gibi kabul edilmesini sağlamıştı. Demokrat Parti döneminde, şekerden çimentoya kadar açılan yeni devlet işletmeleri de özel kesime fon aktarımında başarı ile kullanılmıştır.

Demokrat Parti İktidarı, 1955'den sonra başlayan iktisadi bunalımı aşabilmek için İş Bankası vasıtasıyla dolaylı bir iktisadi program çalışmasına girişmiş; hatta bir sanayi envanteri de yaptırmıştır. Ne ki bu girişim, IMF'nin baskısı ile kabul edilen 1958 istikrar tedbiriyle sona erdirilmiştir. IMF Programı sonucu alınan 350 milyon dolarlık kredi bunalımının aşılması için yeterli sayılmıştır. Planlama kavramının Türkiye gündemine gelişi CHP'nin 1958'deki "İlk Hedefler Bildirgesi" çalışmasıyla başlamıştır. Bu bildirme CHP'nin bir tür temel programı olarak hazırlanmış ve şu ilkelerin gerçekleştirilebileceği kamuoyuna açıklanmıştır:

- İkinci Meclis olarak Senato'nun kurulması,
- Hakim güvencesi,
- Özerk Radyo Teşkilatı'nın oluşturulması (TRT),
- Yasaların Anayasaya uyumunu irdelenecek "Anayasa Mahkemesi"nin teşkili,
- Ekonomi politikalarının ana doğrultularını belirleyecek "Devlet Planlama Teşkilatı"nın kurulması,
- Grev ve toplu sözleşme hakkının işçilere verilmesi.

27 Mayıs 1960 Askeri Darbesinden sonra kurulan "Kurucu Meclis" CHP'nin yukarıdaki taleplerini, CHP'li üyelerin, işçi ve üniversite temsilcilerinin gayretleri ile "Yeni Anayasa"ya yansıtılmıştır. İlgili teşkilat ve uygulama yasaının da kabul edilmesiyle Devlet Planlama Teşkilatı oluşturulmuş, 1962'den itibaren beşer yıllık kalkınma planları hazırlanmaya başlanılmıştır. 1961 genel seçimlerinden itibaren sağda yer alan partiler ekonominin plana bağlanması fikrine sıcak bakmadılar. Bunda bir oran da hakları da vardı. Seçimle iktidara gelen bir siyasi partinin kendi ideolojisi ve siyasi programı yönünde bir ekonomik programı uygulamak istemesi onun hakkıdır. Kendi dışında, bürokrat ve teknokratların hazırladığı bir iktisat planını uygulamaları siyasi partilerden beklenemezdi. Nitekim siyasal yaşamı rahatsız eden bu durum meyvasını kısa sürede, Birinci Plan'ın hazırlanması sürecinde vermiştir. Koalisyon ortağı YTP'nin (Yeni Türkiye Partisi) Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Ekrem Alican, planın birçok noktasına özellikle büyük toprak sahiplerinden alınması tasarlanan vergiye itiraz etmiştir. İsmet Paşa, daha önce birçok örneğinde görüldüğü gibi (din dersi, Hasan Ali Yücel ve köy ensititülerini savunamaması vb.) bu kez planlama uzmanlarını feda ederek başta Müsteşar Torun olmak üzere İktisadi ve Sosyal Planlama Dairesi Başkanlarının istifasını kabul etmiştir.

Toprak ağaları ile devletin sırtından ilk sermaye birikimini sağlayan sermaye gruplarının sürekli desteğini alan sağdaki siyasal partiler planlama girişimini “plan mı, pilav mı” sloganıyla karşılıklarına almışlar ve yapılan planları sifıra indirgemek için tüm güçleriyle çalışmışlardır. İkinci Plan AP iktidarının tercihleri doğrultusunda Turgut Özal’ın (Müsteşar) ekibi tarafından hazırlanmıştır. Bu ekipte geleceğin sağ iktidarlarının önde gelen simaları yer alıyordu. Nevzat Yalçıntaş, Ekrem Ceyhan, Mustafa Taşar, Hasan Celal Güzel ve diğerleri... Böylece Devlet Planlama Teşkilatı sermaye sınıfına kendi düşüncesi (muhafazakar liberal) yönünde bir eğitim kurumu görevi de yapmıştır. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, 12 Mart Cuntası ve Erim Hükümeti (Beyin Hükümeti) döneminde Başbakan Yardımcısı Atilla Karaosmanoğlu (ki kendisi Birinci Planı da hazırlayan ve istifa den İktisadi Planlama Dairesi Başkanlığı) gözetiminde hazırlanmıştır. Bir bakıma bir teknokratlar planıdır. Uygulamada büyük zorluklar yaşanmıştır. Zorlukların başında koalisyon hükümetlerini oluşturan ortakların düşün birliğine sahip olmaması gelmektedir. Dönemin ilk koalisyonunda (CHP+MSP) yer alan Necmettin Erbakan’ın hayali temel atmaları planın çığnemesi demektir. Gene de CHP Üçüncü Plana sahip çıkıyordu. Bu evrede patlak veren Kıbrıs krizi ve onu izleyen ekonomik ambargo planı adeta bombalamıştır. Milliyetçi Cephe Hükümetleri bir yandan ekonomik ambargoyu, dövize çevirilebilir mevduat (DÇM) uygulamasıyla aşmaya uğraşırken, planın uygulamasını tek bir noktaya, GAP Projesine tevcih etmişlerdi. Dördüncü Plan ise 1978’de, Prof. Bilsay Kuruç’un Müsteşarlığı döneminde hazırlanmıştır. İktisadi Planlama Dairesi Başkanlığında Oktar Türel, Sosyal Planlama Dairesinde de İcen Börtüçene bulunmaktadır. Plan hazırlık döneminde DPT’nin bazı uzmanlarının da katıldığı (Oktay Varlıer, Mete Törümer vb. gibi) Türkiye İşçi Partisinin girişimiyle bir “Karşı Plan” da hazırlanmıştır. TİP’in (İkinci TİP) savı hazırlanan Dördüncü Planın sol olmadığıdır.

Ne hazindir ki TİP’in “Karşı Plan”ı sol çevrelerde layık olduğu ilgiyi görmemiştir. Dördüncü Beş Yıllık Plan ise, demokratik solda olduğunu ısrarla söyleyen Başbakan Bülent Ecevit ve partisi tarafından görmezden gelinmiştir. Onu izleyen Demirel Hükümetinin, Başbakanlık ve DPT Müsteşarı Turgut Özal hem planı hem de onu hazırlayan plancıları bir kenara itmiştir. 24 Ocak’tan sonraki dönemde ülkemizde egemenliğini her boyutuyla hissettiren neo-liberal öğretiyi ve küreselleşen kapitalizm zaten “planlama” kavramına uzaktır. Neticede DPT

tam anlamıyla bir “iktisadi ve sosyal danışma” kuruluna, hazırlanan planlar ise IMF ve küresel kapitalizmin istemleri doğrultusunda yol haritalarına dönüşmüştür.

II

Kalkınma planlarının genel hedefleri “temel hedefler ve strateji” kararıyla belirlenir. Dördüncü Planın strateji belgesi Bakanlar Kurulunca 23 Ağustos 1978 tarihinde kabul edilmiştir. Planın ana yaklaşımını belirleyen belge beş bölümü içermektedir:

- Durum ve sorunlar
- Kurallar
- Amaçlar
- Araçlar
- Sayısal hedefler

Bu bölümlerde yer alan stratejik saptamalara aşağıda değinilmektedir. Yetmişli yılların sonunda ülkenin içinde bulunduğu ekonomik, toplumsal sorunların bir dökümünü içeren birinci bölümde bazı noktalar öne çıkmakta ve ilk aşamada şu saptama dikkati çekmektedir: “Dördüncü Beş Yıllık Planlama dönemine girerken Türkiye ağır ekonomik sorunlarla ve siyasal yaşamı da etkileyen bunalımlarla karşı karşıyadır. Büyüme hızının düşmesi, yatırımların yavaşlaması, üretim ve dış satımın duraksaması, dış ödemeler açığının büyümesi, kısa vadeli dış borçların hızla artması, fiyat artışlarının ve işsizliğin olağan ölçüleri çok aşması, ekonomik sorunların ne kadar ağırlaştığını ve bunalımlara yol açacak boyutlara ulaştığını belirleyen göstergeler”dir. Dikkat edilirse belgede belirlenen bu durum saptaması günümüz Türkiye’si için de söylenebilir. Ne var ki günümüz yetkili mercileri sayısal oyunlarla resmi rötuşlamaktadır.

Devlet Planlama Teşkilatı tanımını yaptığı bu bunalımın nedenlerini iki grupta toplamaktadır: dış nedenler ve iç etkenler. Dış nedenler arasında özellikle şu noktalar vurgulanmaktadır:

- Dünya petrol fiyatlarında sürekli hale gelen yükselme eğilimi,
- Bazı Avrupa ülkelerinin enflasyonu düşürme doğrultusundaki politikalarının Türkiye’den gelen işçi akımını durdurmasının yurda giren işçi döviz miktarını azaltması ve yurt içi işsizlik oranının yükselmesi.

Bu iki nedene bakıldığında belirli bir yanılmanın varlığı ortaya çıkmaktadır. Birinci yanılığın Avrupa’da artan işsizliğin enflasyonla mücadele modeline bağlanmış oluşudur. Oysa işsizlerin artışıdaki te-

mel neden, uygulanan neo-liberal politikalara ve teknolojik gelişmelere bağlıdır. Bugün de AB ülkeleri genel bir işsizlik sorunuyla karşı karşıya bulunmaktadır. Diğer bir yanığı da yurda giren işçi dövizlerinin, yurt dışında ve yükselmeye başlayan Tahtakale kara borsasında kullanılmasının göz ardı edilmesidir.

Bunalımın iç etmenleri konusunda da şu unsurlar öne çıkarılmaktadır:

- Ara mal ve yatırım malları sanayiinin yeterince geliştirilmemesi,
- Sanayinin know-how, ham madde, ara mal ve yatırım malları açısından dışa bağımlılığı,
- Gelişmeyi hızlandıracak, dışa bağımlılığı azaltacak bir teknolojik yapıya ulaşmayı sağlayacak Ar-Ge yapılanmasının yaşama geçirilememesi,
- Enerji alt yapısının dışa bağımlılığının hızla artması,
- Ulusal ekonomi ile ulusal savunma yapısı arasında gelişmeyi hızlandırıcı bir ilişkinin sağlanamaması,
- Toprak dağılımındaki dengesizlik,
- Kredi düzeninin tasarrufu, üretken yatırımları ve dış satımı özendirici nitelikte olmaması,
- Ekonominin plan içine yeterince alınamaması,
- Hızlı ve hakça gelişmenin ve sınılaşmanın gereğı olan bir eğitim düzeninin ve personel politikasının gerçekleştirilememesi,
- Yatırımcılıkta, teknoloji seçiminde, iş-işçi bulma alanında işsizliğı azaltıcı önlemlerin ve kurumlaşmaların yetersizliğı.

Bu tespitler, ne yazık ki, bugün için de geçerliliğini korumaktadır. Dikkat edilirse Dördüncü Planda sorunların ve ekonomiye yönelik etmenlerin belirlenmesi için üzerinde durulan bir başka nokta da kısa vadeli dış borç yükünün ağırlığı ve kronik açıktır. Ekonomi tarihine bir nazar attığımızda 1860'lı yıllardan sonra gerek İmparatorluk, gerekse Cumhuriyet döneminde temel sorun dış borç ve ödemeler dengesi açığıdır. 1929 Dünya İktisadi Buhranı döneminde dış ödemelerde klining ve takas yönteminin yaygınlaşması bu açığı bir ölçüde ortadan kaldırmıştır. Savaş döneminde ise savaşan taraflara yapılan ihracatla bu açık lehe dönmüş fakat 1945'den sonra gene kronikleşmiştir. 24 Ocak 1980'den sonra uygulanan neo-liberal iktisadi politika ve küreselleşen kapitalizm ile eklemelenilmesinin sonucu olan ticari ve mali serbesti, 2006'da 35 milyar Dolar'a ulaşan bir cari açığa neden olmuştur.

DPT'nin, planın hazırlık safhasında, ekonomik ve siyasal bunalımın nedenleri arasında zikretmediği önemli bir noktaya burada değinmekte yarar vardır. Sıralanan etmenler doğrudur, ama bunların ötesinde Türkiye ve dış sermaye çevrelerinin üstü örtülü yürüttüğü bir sınıf savaşı da ihmal edilmemelidir. 1960-1980 arasındaki yirmi yıllık dönemde sosyalist düşünce ve sol siyasetin Türkiye politika alanına dahil olması, yeni palazlanan ve montaj sanayii nedeniyle dış sermaye odaklarıyla yakın ilişkiler kuran yerli sermayeyi ürkütmüştür. 15-16 Haziran'da Marmara bölgesini ayağa kaldıran büyük işçi yürüyüşü, onu izleyen DİSK'in 1 Mayıs mitingleri ve toplu grevleri, yerli ile yabancı sermayenin ittifakını gündeme getirmiştir. Özellikle Ecevit'in 1978 başında siyasi transferlerle oluşturduğu CHP hükümeti bu ittifakın MESS aracılığı ile bir sınıf savaşımını gündeme getirmesine neden olmuştur. Bu mücadelenin kumandanı ise neo-liberalist çevrelerin Türkiye'deki uzantısı olan Turgut Özal'dır. İşte DPT uzmanlarının ve hatta CHP hükümetinin göremediği bu sınıfsal mücadele, adım adım ekonomik bunalımı, mal kıtlıklarını, döviz yokluğunu ustaca yaratmıştır ve kullanmıştır. Olayları sınıf gözlüğü ile görememenin hazin sonucu, 24 Ocak ve 12 Eylül 1980 denemelerinin yarattığı "Türkiye'nin yeni ekonomik düzeni"dir.

Planlama uzmanları Dördüncü Planın amacını şöyle belirlemektedir: "sorunları ve bunalım etkenlerini ortadan kaldırmayı ve ekonomiye sağlıklı bir gelişme yolunda yeni atılımlar yapabilecek gücü kazandırmayı öncelikle gözeten bir stratejiye dayalı olmalıdır." Stratejide önemle öne çıkarılan nokta ise gelişmenin temel niteliklerinin sadece büyüme oranından ibaret olmadığı gerçeğinin vurgulanmış olmasıdır. Şöyle ki; "gelişme, ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasal yönleriyle bir bütündür. Gelişmenin niceliğine olduğu kadar niteliğine de özen gösterilmelidir. Türkiye'nin ekonomik kalkınmasını ve büyümesini sayısal ölçütlere göre hızlandırmak ne kadar önemliyse, kalkınmanın ve büyümenin toplum yapısında, üretim ilişkilerinde ve kültürde oluşturduğu değişimlerden doğan sorunlara, ulusal bütünlüğü koruyucu ve toplumun tümüne huzur, refah, sağlık ve mutluluk getirici çözümleri gecikmesiz bulup uygulamak da en az o kadar önemlidir". Planın hazırlanışı ve uygulamasında göz önünde tutulacak kurallar ise şöyle sıralanmıştır:

- Gelişme hızı (nicel büyüme oranı) sağlıklı ve hakça olmalıdır.

- Gelişme, özgürlükçü demokrasi kuralları içinde ve demokrasiyi etkinleştirici biçimde olmalıdır.
- Gelişme, ulusal birliği pekiştirici, ulusal bağımsızlığı güçlendirici nitelikte olmalıdır.
- Gelişme sorunları bölgenin ve dünyanın ekonomik toplumsal ve siyasal koşulları ve eğilimleri ile Türkiye'nin jeopolitik olanakları göz önünde tutularak ele alınmalıdır.
- Ekonomiyi dar boğazlardan kurtarmak için alınacak ivedi önlemler, ileri bir sanayi düzeyine ulaşmak için ve onun da ötesinde Atatürk'ün ulusuna güveninden aldığı cesaretle belirttiği gibi, Türkiye'yi "çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne" yükseltmek için izlenmesi gereken uzun dönemli politikalarla tutarlı olmalı, o duruma erişebilmeyi çabuklaştırmalıdır.

Dikkat edilirse planın hazırlanması doğrultusunda ortaya konulan kurallar özellikle ekonomik bağımsızlığı öncelikli bir çerçeve biçiminde ele almaktadır. Planın bu kurallar dairesinde belirlediği amaçların en önemlileri şöyle sıralanabilir.

- İleri bir sanayi düzeyine ulaşmak,
- Ulusal ekonominin kendi içerisinde yeterliliğini daha üst düzeylere çıkartmak,
- Teknolojik gelişmeyi süreklendirmek,
- Türkiye'nin dış ödeme gücünü hızla arttırmak,
- Çağdaş gereksinmelere uygun ve gelişmeyi hızlandıran bir ulaşım düzeni kurmak,
- Sanayileşme hızını, ulusal sanayinin ara malları ve yatırım malları üretme oranını ve dış satıma yönelme gücünü arttırmak,
- Ülkenin savunma gücünü ve bu alanda kendine yeterlilik oranını artırırken, savunma sanayi konusunda da gerekli yatırımları yaşama geçirmek,
- Uluslararası ekonomik ilişkileri, Türk ekonomisinin bağımlılaşmasını önleyecek biçimde, çok unsurlu dengeye dayandırmak,
- Bireysel ve bölgelerarası gelir dağılımını iyileştirmek,
- Hakça bir gelir fiyat ilişkisi sağlamak,
- İşsizlik sorununa teknolojik gelişmeyle çelişmeyen etkin çözümler getirmek,

- Sağlık hizmetlerini herkesin eşitçe yararlanabileceği biçimde tüm yurda yaymak; eğitimden yararlanmada olanak eşitliği sağlamak; eğitimi hızlı, sağlıklı ve demokratik gelişme gerekleriyle uyumlu kılmak,
- Anayasa'da belirlenen toplumsal ve ekonomik haklardan herkesin tam olarak yararlanmasını sağlamaktır.

Bu ekonomik ve toplumsal amaçlara ulaşabilmek için belirlenen sayısal parametreleri de şöyle sıralayabiliriz. Gayrisafi Milli Hasıla'da, 1978 piyasa fiyatlarıyla %8'lik bir büyüme hızı tespit edilmiştir. Gayrisafi Milli Hasıla tarım kesiminde %5, sanayi kesiminde %12 olarak hedeflenmiştir. Buna göre Gayrisafi Milli Hasıladaki artışın %14'ü tarım, %37'si sanayi ve %49'u da hizmetler sektörü hâsılasındaki artışlardan sağlanmış olacaktır. Sanayi kesimi içinde imalat sanayisi yılda ortalama %11 hızla gelişecektir. Tüketim malları sanayindeki gelişme hedefi ise %2'dir. Ara malları sanayi üretimi için %13, yatırım malları sanayii içinse %15 düzeyinde bir büyüme hedeflenmiştir.

Bu amaçlara ulaşabilmek için yatırım ve tasarruf düzeyi konusunda planda şu saptamalar yapılmıştır:

“Dördüncü Plan döneminde 1978 fiyatları ile 1,5 trilyon TL dolayında sabit sermaye yatırımı yapılacaktır. Sabit sermaye yatırımları yılda ortalama %12 dolayında arttırılacaktır. Bu dönemde gerçekleştirilecek sabit sermaye yatırımlarının yaklaşık %12'si tarıma, %44'ü sanayi'ye, %44'ü ise hizmetler sektörüne yapılacaktır. Öngörülen yatırım düzeyinin gerçekleşmesi için iç tasarruflar, 1978'de Gayrisafi Milli Hasıla'nın %16'sı dolayında iken %21'e yükseltilecektir. Bu, iç tasarrufların yılda ortalama %14 dolayında bir hızla arttırılmasını, bir başka deyişle artan gelirin yaklaşık %35'nin tasarruflara ayrılmasını gerektirmektedir. Bu amaçla gereksiz ve gösterişçi tüketimi önleyici ve caydırıcı önlemler alınacaktır. Tasarrufların arttırılmasında en büyük katkının kamu kesiminden gelmesi zorunludur. Mal dış satımının yılda ortalama en az %18 çevresinde bir hızla artması hedef alınmıştır. Toplam mal dış satımı 1983 yılında 5,4 milyar dolayına ulaşacaktır.”

Sosyal hedeflerin sayısal görünümü ise şöyledir:

“Plan dönemi sonunda temel eğitimin birinci kademesinde çağ nüfusunun tümü, temel eğitimin ikinci kademesinde, çağ nüfusunun %60'ı kapsanacaktır. Aynı dönemde orta öğretimde okullaşma oranı %37, yüksek öğretimde ise %15 olacaktır. Plan dönemi sonunda sağlık hizmetlerinin sosyalleştirilmesi programının bütün Türkiye'yi kapsamı sağlanacak; yataklı tedavi kurumlarında her ilde on bin kişiye 26 yatak oranı esas alınacaktır.”

III

Genel stratejinin ana noktalarını açıkladığımız 4. Beş Yıllık Kalkınma Planının temel tespitleri o günün koşulları açısından çok yerin-

dedir. Gerek mevcut ekonomik bunalım, gerekse siyasal karmaşanın varlığı konusunda bir ana gerçek ise göz ardı edilmiştir. Bu gerçek, yerli ve yabancı sermayenin yetmişli yıllarda yükselen sınıf savaşımıdır. 15–16 Haziran’da (DİSK’in öncülüğünde) meydana gelen ve tüm Türkiye’yi sarsan büyük işçi yürüyüşü sermayeyi uyandırmıştır. 12 Mart Darbesi sermayenin isteği doğrultusunda kendisinden beklenen yasal değişimleri yapamamıştır. Bu arada, aynı dönemde hazırlanan 3. Plan da sermaye açısından beklentilere cevap verememiştir. 1973’de yeniden serbestiyeye kavuşan siyasal yaşamda, sol söylemleri yükselten Ecevit’in önderliğindeki CHP’nin Genel Seçimde birinci parti olarak çıkması sermayenin hoşnut olmadığı bir gelişme olmuştur. Ecevit hükümetinin kararı sonucu gerçekleştirilen Kıbrıs Harekatı uluslararası sermayenin de karşı tavır almasına neden olmuş ve Türkiye ciddi boyutlara ulaşan bir ekonomik boykot hareketiyle karşı karşıya kalmıştır. Ecevit’in duygusal nedenlere bağlanabilecek istifası sonucu, bütünüyle sermaye tarafından desteklenen “Milliyetçi Cephe” hükümeti kurulmuştur. Bu hükümet sağın üç akımını bünyesinde birleştirmekteydi. Sermaye yanlısı Adalet Partisi ile ülkücü Milliyetçi Hareket Partisi ve İslamcı Milli Selamet Partisi ortak bir cephe oluşturmuşlardı. Ülkücülerin muharip gençlik kolları ise sermayenin vurucu gücü olarak bir iç savaş görünümü veren saldırılara hazırды. Nitekim 1970’li yılların ikinci yarısı bireysel ve kitlevi saldırıların örnekleriyle doludur. 1977 sonbaharında yapılan yerel seçimlerde CHP’nin büyük bir başarı elde etmesi sonrası sağ partilerden istifa eden 13 milletvekilinin transferi ile CHP hükümeti oluşmuştur. Plan belgesinin altında da imzası olan bu hükümette yer alan bazı isimleri saymakta yarar vardır: Prof. Dr. Turhan Feyzioğlu (Başbakan Yardımcısı), Dr. Faruk Sükan (Başbakan Yardımcısı), A. Rıza Septioğlu (Devlet Bakanı), Şerafettin Elçi (Bayındırlık Bakanı), Orhan Alp (Sanayi ve Teknoloji Bakanı), Tuncay Mataracı (Gümrük ve Tekel Bakanı), Hilmi İşgüzar (Sosyal Güvenlik Bakanı). Solcuların nefesini dinlemekle ünlü Faruk Sükan, Behice Boran’ı televizyon ekranında komünist olmakla suçlayan Fevzioğlu başta olmak üzere tam anlamıyla sermayenin, sağın temsilcisi olan bu kişilerle Ecevit Hükümeti daha işin başında dinamitlenmiş, gerçek kısa sürede kendini göstermiştir.

Plan stratejisi yerli ve yabancı sermayenin üstü kapalı saldırısını tesbit edememiştir. Israrla “demokratik, özgürlükçü” bir plan yapma girişimi içerisine girmiş, kamuyla özel kesimi birlikte ele alan ünlü

“karma ekonomi” mantığını aynen muhafaza etmiştir. Hedeflerini de bu doğrultuda seçmiştir. Oysa aynı günlerde MESS’de görevli Turgut Özal sermayenin yeni ekonomik programını hazırlamakla uğraşıyordu. Sınıf savaşının farkında olan DİSK, Kemal Türkler liderliğinde karşı cephenin temsilcisi olan MESS’le mücadele ediyor, 1976 ve 1977’nin 1 Mayıs gösterilerinde sermayeye yönelik mücadelesini yükseltiyor; “DGM’yi ezdik sıra MESS’de” sloganını öne çıkarıyordu. 1977 yılındaki kanlı 1 Mayıs iç ve dış sermayenin ortak bir eylemidir. Ne var ki bu provokasyonun çekirdeği günümüze kadar belirlenememiş, uluslararası kapitalizm ise hiçbir zaman suçlanmamıştır.

Oyun açık oynanmıştır. Dördüncü Planı, duygusal nedenlerle adeta rafa kaldıran Bülent Ecevit Hükümeti, “ortanın solu” doğrultusunda hazırlanan bu planı bir kenara iterken, sermayenin üst kuruluşu olan TÜSİAD, Özal’ın hazırladığı ekonomik programı, bir temel hedefler bildirgesi biçiminde Türkiye’nin önde gelen gazetelerinde tam sayfa- larla ilan etmiştir. Bu, plana karşı, o güne kadar uygulanan karma ekonomi politikasına karşı, devletçiliğe karşı, hepsinden önemlisi emeğe karşı bir açık savaş çağrısıydı. Sermayenin net bir manifestosuydu. Nitekim sermaye bu üstü örtülü savaşını “24 Ocak 1980 Ekonomik Kararları” ve “12 Eylül 1980 Cuntası” ile zaferle noktalamıştır. Bu tarihten sonra Planın uygulanma olanağı kalmamıştır.

IV

Cumhuriyet tarihimizin hemen hemen yarım yüzyılında Türkiye ekonomisi planlı bir döneme sahip olmuştur. Ne var ki bu elli yıl içerisinde ekonomiyi yönlendirmeyi hedefleyen program ve planların hiçbirisine iktidarlar içtenlikle sahip çıkmamışlardır. Bunun ana nedeni, gerek CHP gerekse DP ve AP iktidarlarının serbest rekabet piyasasına olan bağlılığıdır. Halen, bir manada, “Altın Dönem” olarak tanımlanan 1930’lu yıllarda, ekonomi ve politikanın Celal Bayar’ın kumandasında olduğu anımsanırsa, sınıai programlarının sadece iktisadi buhranın zarureti olduğu ortaya çıkacaktır. Nitekim bu süreci izleyen dönemlerde ekonomiye kamunun müdahale etmesinin temel hedefinin, özel kesimin sermaye birikiminin sağlanması olduğu bilinmektedir. Refik Saydam’dan sonraki CHP başbakanları (Saraçoğlu ve onu izleyenler) zengin yaratma siyasasının önderliğini daima başarı ile yapmışlardır.

1962’den sonraki planlı dönemde ise plan, özel kesimin canlandırılması ve yabancı sermayenin çekilmesi için kullanılmıştır. Bunun sonucu Türkiye’de ithal ikamesine dayanan, yabancı sermaye kuruluş-

ları ile bütünleşmiş bir montaj sanayii yükselmiştir. 4. Planın stratejisi, ısrarla dayanıklı tüketim mallarına yönelik çarpık montaj sanayiinin açık eleştirisi sayılmalıdır. İşin hazin olan noktası Tanzimat'tan bu yana kendini gösteren tüketim bazlı harcama tutkusunun Cumhuriyet döneminde de önüne geçilememiş olmasıdır. Plan stratejisinin satırları arasında bu “lüks ve gösteriş”e dönük tüketim eğilimine de değinilmektedir.

Cumhuriyet döneminde kamu kaynakları kullanılarak dev bir kamu sektörü oluşturulmuştur. Halkın gereksinimlerini karşılamayı hedefleyen bu kamu işletmeciliği ağırlıklı olarak özel kesime çalışmıştır. Kamu bankaları özel yatırımcıya ucuz faizle uzun dönemli kredi sağlarken, demir-çelik fabrikaları, çimento fabrikaları, enerji, ulaşım ve nice iktisadi tesisler özel kesime ucuz ham madde, ara malı sağlama yoluna gitmişlerdir. Planlı dönemler, tüm söylemlere karşı ne yoksulluğun, ne işsizliğin, ne de gelir dağılımının adil olmayan yapısını düzeltmemiştir. 4. Plan “uygulama” açısından yitik plandır. Türkiye'nin plancılık tarihi bir avuç teknokratın iyi niyetli gayretine karşın istenilen hedeflerin çok uzağında kalmıştır. Bunun temel sorumluları uluslararası kapitalizme ve onun önderi konumundaki ABD'ye “kayıtsız, şartsız teslim olan” siyasi liderler ve partileridir. İsmet Paşa, Celal Bayar, Süleyman Demirel, Adnan Menderes ve Bülent Ecevit'in birbirlerinden bu yönde farklı olduğunu hiç kimse ifade edemez. CHP ve İnönü muhalefetinin en sert olduğu dönemlerde bile TBMM'de dış politika konusunda tam bir görüş birliği vardır. O günlerin deyimi ile “ABD'ye ve NATO'ya selam ve yola devam” edilmiştir.

24 Ocak 1980 ekonomik kararları ve 12 Eylül 1980 askeri darbesi Türk ekonomisini küreselleşen kapitalizmin dümen suyuna sokmuştur. Son çeyrek yüzyıllık ekonomi politikasının Türkiye'yi nereye taşıdığı “manzara-i umumiye”den bellidir: borçlarıyla, babalar gibi satışlarıyla, yabancı sermayeye mutlak teslimiyetiyle, yirmi milyona yakın işsizi ile günde 1-2 dolara talim eden yoksullarıyla, 40 milyona yakın 20 yaş altı nüfusuyla yarınsızlığa mahkum bir Türkiye. Bu sonuçtan neo-liberal iktisadi politikalar sorumlu olduğu kadar, planı plansızlığa çeviren, yapay bir nurlu ufuk arayışına giren siyasetçilerimiz de sorumludur.

PLANLANARAK YABANCILARA SATILAN TÜRKİYE

“Planları yapın, arazileri satalım.”

Kemal UNAKITAN

Hüseyin ÜLKÜ*

Plan ve planlama sözcüklerine genelde olumlu anlamlar ve işlevler yükleriz. Oysa kapitalist sistemde planlar büyük sermayenin çıkarları doğrultusunda şekillenir. Ülkemizde de mevcut 3194 sayılı İmar Yasası, imar planları ve uygulamalarıyla mülkiyet sahipleri arasında eşitsizlik yaratan, belli kişilere rant aktaran bir işlev görür. Ayrıca bu yasaya göre yapılan ve uygulanan imar planları toplumun sırtına kamulaştırma yükü sararken, kamu veya bir kısım kişilerin taşınmazlarına el konulmasına neden olur. Bu olumsuzluklar bilindiği halde yasa değişikliği önerisinin 2004 yılından beri bir kenara itilişi rant aktarımının siyasal iktidarcı sürdürülmek istenmesi anlamına gelmektedir.

AB uyum yasaları adı altında; imar planları için yargıya gitme haklarımız daraltılırken, Türkiye topraklarının yabancı gerçek ve tüzel kişilere satılması için yeni bir planlama dönemi başlatılmıştır. Tapu ve Köy Kanunlarında yapılan yeni düzenlemelerle ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar Yasasıyla tüm Türkiye toprakları yabancılara satılabilir hale getirilmiştir. Şimdi sıra meralarımızın, ormanlarımızın özel mülkiyete konu teşkil edecek yasal düzenlemelerdedir. Dönüşüm alanları yasa tasarısının gündeme getirilişini de bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Tasarının kamu mülkiyeti tesis edilmiş veya edilmemiş olsun tüm kamu topraklarını dönüşüm alanı kapsamına alarak özel mülkiyete dönüştürme işlevi görmesi OECD'nin 1965'lerde Türkiye'ye sunduğu planın bir parçasıdır.

Anahtar kelimeler: Planlama, İmar Kanunu, Yabancılara Toprak Satışı, Uyum Yasaları, Dönüşüm Alanları.

Plan ve planlama sözcüklerine genelde olumlu anlamlar, işlevler yükleriz. İster kalkınma planları, ister kentsel-kırsal alan fiziki planları olsun bu planları ülkemizin, kentlerimizin, kırsal alanlarımızın koruma kullanma dengelerini kurabilecek, öncelik verilen sektörlerin çevreye yansıyabilecek olumsuz etkilerini giderebilecek, ülkemizin kalkınması, gelişmesi ve halkımızın yararına düzenlenmiş planlar olarak algılarız. Bunun nedeni planlama kavramına yüklediğimiz olumlu anlamdır. Bu yüzden planların çevre değerlerimizin korunması, ülkemizin gelişmesi, toplum yaşamının mutlu kılınması için yapıldığını

* Harita ve Kadastro Mühendisi / Yönetim Bilimi Uzmanı

varsayarız. Bu yönde öylesine güçlü bir kabullenişimiz vardır ki her planın sözcüklerle, rakamlarla, çizgilerle tanımlarının arkasında gizlenmiş başka planların, programların, politikaların olduğunu / olabileceğini düşünmeyiz. Tıpkı doktorların hastalarına ölsün ya da sürünsün diye reçete yazmayacağına inandığımız gibi, insanların / toplumun mutsuzluğuna, çevre değerlerinin yok edilmesine neden olacak / olabilecek bir planın yapılmayacağına / yaptırılmayacağına inanırız.

Oysa kapitalist sistem içinde her plan büyük sermayenin çıkarları çerçevesinde şekillenir ve toplumdaki mülkiyetsizlerle mülkiyet sahipleri arasında olduğu gibi, mülkiyet sahiplerinin birbirleri arasında da eşitsizlikler yaratacak kararlar içerir. Bu eşitsizlikleri yaratmayacak, ilke olarak eşitlik yönünde gelişmeyi destekleyecek demokratik, sosyal bir planlama günümüz Türkiye'sinde olası mıdır? “Avrupa Müktesebatı”, “Uyum Yasaları” adı altında düzenlenen yasalar ülkemiz gereksinimlerini karşılamak için mi düzenlenmiş ve de düzenlenmektedir? AB ülkelerindeki kapitalist sistem içinde planlama ve uygulama bize anlattığı gibi toplum yararına, demokratik ve katılımcı biçimde mi yapılmaktadır? Çok kapsamlı olmasa da bu konular üzerinde duracağız.

İMAR PLANLARI İLE YARATILAN EŞİTSİZLİK

Planlamayı öncelikle imar mevzuatı, imar planı ve imar uygulamaları açısından ele almak istiyorum.

Mevcut 3194 sayılı İmar Yasasına baktığımızda, imar planı kapsamına alınarak planlanan tüm taşınmazlardan imar planı uygulaması sırasında değer artışı karşılığı olarak eşit oranda ve % 40'ı aşmayacak biçimde Düzenleme Ortaklık Payı (DOP) alınacağı yazılıdır. Bu yüzden ilk bakışta yasanın 18'inci maddesi ile planlama sonrası yapılan uygulamada tüm taşınmaz sahiplerine eşitlik sağlanacağı ve mülkiyet haklarının eşitlik içinde korunacağı izlenimi yaratılır. Oysa planlama ve şehircilik ilkeleri açısından tüm yapı adaları eşit yükseklikte ve eşit inşaat alanı kat sayısı (İAKS) veya emsal (E) ile yapılaşacak biçimde planlanmaz. Bu nedenle uygulama imar planlarına baktığımızda, bazı bölgelerde bir yolun sağ yanının 8 kat, sol yanının 5 kat olarak; diğer bir yolun bir yanının 3 kat diğer yanının 5 kat olarak planlanmış olduğunu görürüz. Bu yapı adalarında taban alanı kat sayısı (TAKS: yapının taban alanının parsel alanına oranı) aynı da olabilir farklı da olabilir. Hem yatayda hem de dikeyde bu farklılıklar eşitsizliğin temel

adımlarını oluşturur.

Uygulama imar planında 5 kat, 8 kat veya 3 kat olarak yapılaşacak biçimde düzenlenen imar adaları kapsamında kalan taşınmazların alanlarından imar uygulaması aşamasında eşit oranda bedelsiz terk yapılacağından bu eşitsizlikler sürer. Bu durumu bir örnekle açıklamaya çalışalım: imar planındaki bir yolun iki yanında 10 bin metrekare arazi sahibi iki kişi bulunsun. İmar uygulamasında hesaplanan DOP oranı % 40 olsun. Bu durumda her iki parsel sahibinin parsel alanlarından dörder bin metrekare bedelsiz terk yapılacak, kendilerine altışar bin metrekare arsa tahsis edilecektir. Her iki kişiye özgülenen bu alanların 400 metrekarelik 15'er arsaya ayrıldığını düşünelim. İmar adalarının taban alanı kat sayılarının (TAKS) eşit ve % 30 olduğunu varsayalım. Böylece her bir parsele $400 \times 0,30 = 120$ metrekarelik daireler yapılabilecektir.

Yolun sağında imar planı yapılaşma koşulu 8 kat olduğu için buradaki arsaların sahibi $15 \times 8 = 120$ daire; aynı yolun solundaki mülkiyet sahibinin arsaları imar planında 5 kat koşullu imar adalarında kaldığı için $15 \times 5 = 75$ daire yapabilecektir. Görüldüğü üzere iki taşınmaz sahibinin eşit alandaki arazilerinden imar yasası gereği eşit DOP düşülmüş; kalan eşit alandaki (15'er) parsellerinde $120 - 75 = 45$ daire eşitsizliği doğmuştur. Aynı imar planında aynı düzenleme sahasında işlem gören 3 kat olarak planlanan imar adalarına rastlayan aynı büyüklükteki parsellerde ise $15 \times 3 = 45$ daire yapılabileceğinden bu eşitsizlik $120 - 45 = 75$ daireye çıkacaktır.

Böylece imar planı kararlarıyla örnekteki sekiz kat verilen kişiye (o bölgede % 50 kat karşılığı inşaat yapıldığını varsayarsak) $75 : 2 = 37,5$ dairelik rant aktarılmaktadır. Bulduğunuz yerde 120 metrekarelik bir dairenin fiyatı ne ise 37,5 ile çarptığımızda aktarılan haksız kazancın kaç YTL olduğunu görebilirsiniz.

PLANLA TOPLUMUN SIRTINA SARILAN YÜK

İmar yasasından kaynaklanan ve planlama ile yaratılan bu eşitsizliğin yansıması plan kapsamındaki kişilerle de sınırlı kalmamaktadır. TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odamızın 03-07 Mart 1997'de düzenlediği 6. Harita Kurultayında sunduğum bildiride de belirttiğim gibi; imar yasası kentsel gelişmeyi yönlendiren fiziki planlarda sağlanması gereken sosyal-teknik altyapı normlarını da belirlemektedir.

“Bu normlar göz önüne alındığında ise şu sonucu kolaylıkla görmek müm-

kün; özetle, 3 kat yapılanmanın, 1,1 emsal değerinin üzerine çıktığımızda, % 35 bedelsiz terk alanı, 18. madde kapsamındaki ortak kullanım alanları için bile yetmemektedir... Örneğin sıkça rastladığımız ayrık nizam 5 kat yapılaşma biçiminde, yaklaşık emsal değeri 1.90 net yoğunluk değeri ise 790 ki/ha'dır. Böylesi bir yoğunluk değerinin benimsendiği bir kentsel alanda ise, alanın % 67'sinin ortak kullanım alanlarına ayrılması gerekliliği, yine yasanın normlarının getirdiği bir sonuçtan günümüz pratiğinde ise en iyi olasılıkla bu alanların yalnızca %35'nin¹ bedelsiz terki yasal olarak mümkün olmakta, % 32'sinin ise kamulaştırılması gerekmektedir.²

Kamulaştırma bedeli kamu eliyle ödendiğinden hiçbir taşınmaza sahip olmayan, evi için, işyeri için kira ödeyen işçimizin, memurumuzun, esnafımızın ödediği vergilerin bir kısmı bu tür kamulaştırma bedellerinin ödenmesinde kullanılmaktadır ya da bu bedel yurttaş olarak paydaşı olduğumuz belediye veya hazine taşınmazları ile karşılanmaktadır. Böylece günümüz imar mevzuatı çerçevesinde plan toplumsal adaleti sağlama yerine toplumdaki adaletsizliği ve eşitsizliği arttıran bir işlev görmektedir. Ayrıca bir kısım arazisi kamulaştırılan kişileri de mülksüzleştirmektedir.

Yıllardır bu eşitsizliğin ve adaletsizliğin kaynağı olan toplumun belli bir kesimine aktarılan rantın, haksız kazancın yükünün kamuya yüklenmesine, halka fatura edilmesine de neden olan İmar Kanunu hala değiştirilmemiştir. Çünkü İmar Yasasının "Avrupa Müktesebatı", "Uyum Yasaları" listesine alınma gereği duyulmamıştır. Nedeni ise yarattığı bu eşitsizlik ve adaletsizliğin spekülatif yerli ve yabancı sermayenin ve de siyasi iktidarların çıkarlarına hizmet etmesidir. Bu yasa ve yasanın eşitsizlik yaratan, haksız kazançta neden olan hükümleri değiştirilmediği sürece de Türkiye'de eşitlik yönünde gelişmeyi destekleyecek demokratik sosyal bir planlama yapmak ve o planı uygulamak olası değildir.

KENARA İTİLEN YENİ İMAR YASASI

Bayındırlık ve İskan Bakanlığı Teknik Araştırma ve Uygulama Genel Müdürlüğü İmar Yasası değişikliği çalışmaları yaptı. Kızılcabazam'daki İmar Yasası değişikliği (13-15 Şubat 2004) ve

¹ İmar yasasında 03.12.2003 tarihli ve 5006 sayılı kanunla yapılan değişiklikle bu oran % 40'a çıkarılmıştır. Ancak, bedelsiz terk içine Milli Eğitim Bakanlığına bağlı ilk ve ortaöğretim kurumları dahil edildiğinden kamulaştırma yüzdesi azalmayacaktır.

² Özdemir, Semahat, "Kamu Arazilerinin Özelleştirilmesi Devlet Politikası Haline Gelirken", *Kent Planlama, Politika – Sanat: Tarık OKYAY Anısına Yazılar*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, 1994.

Abant'taki Kentsel Dönüşüm Yasası hazırlık çalışmalarına (20-22 Şubat 2004) Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) ve ilgili meslek odaları da çağrıldı. Bu çalıştaylarda TMMOB ve bileşeni odalar olarak kentsel dönüşüm yasaının imar yasaı kapsamında bir bütün olarak hazırlanmasını önerdik. Parçacı planlamanın önünün keşilmesini ve plan yapmada yetki dağınıklığının, karmaşasının ortadan kaldırılmasını istedik. Ayrıca yeni yasada imar planı uygulama hükümlerinde eşdeğerlik ilkesinin mutlaka egemen kılınmasını belirttik.

Ne yazık ki imar yasaı tasarı taslağı bir kenara itildi. Kentsel dönüşüm yasa taslağı da çok farklı bir içerikle "Dönüşüm Alanları Hakkında Kanun Tasarısı" olarak Başbakanlık³ tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına iletildi. Bu kanun tasarısının amacı (madde 1), "*imar planı bulunsun veya bulunmasın kentsel ve kırsal tüm alanlarda... yaşam çevrelerinin oluşturulmasıdır.*"

Tasarı aynen yasalastığı takdirde idare dilediğı taşınmaz sahibinin kolundan tutup dilediğı yere atma ve isterse taşınmazını kamulaştırarak onu mülkiyetsiz bırakma yetkisine sahip olacaktır. Artık kentteki, kırdaki tüm taşınmaz sahiplerinin mülkiyet hakları yabancı veya yerli büyük sermayenin iki dudağı arasında yaşamaya mahkum edilecektir. Çünkü Türkiye AB uyum yasaları olarak adlandırılan "IMF yasalarıyla" kamusuz kamulaştırma dönemine çoktan girmiştir. Yabancı sermayenin her yatırımı için kamu yararı değerlendirmesi yapılarak, kamulaştırma, sermaye lehine yasallaştırılmıştır. Serbest bölgeler, teknoloji geliştirme bölgeleri, turizm koruma ve gelişim bölgeleri buna örnek gösterilebilir. Bu durum çok "planlı" biçimde ve plan etap etap uygulanarak gerçekleştirilmiş; dönüşüm yasasıyla ise bu planın son etabı da tamamlanmış olacaktır.

DEMOKRATİK HAKLARIMIZI TIRPANLAYAN AB UYUM YASALARI

15 Haziran 2000 tarihli Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren İdari Yargılama Usulü Kanunu'nda yapılan değişiklikle idarenin çevreye zarar verebilecek imar planlarının iptali için yalnızca "menfaati ihlal edilenlerin" idari yargı yoluna başvurabileceğı koşulu getirilmiştir. Yani AB uyum yasaları imar planlarının iptali için varolan yargıya başvuru haklarımızın tırpanlanmasıyla gelişmekte ve genişle-

³ BKKGM/ 22.06.2006 gün ve 3213 sayılı yazı.

mektedir Türkiye’imizde. Çünkü imar planlarına karşı açılan davalar yabancı ve büyük sermaye yandaşları tarafından demokratik haklarımızın kullanılması olarak değil, yatırımların engellenmesi olarak değerlendirilmektedir.

Danıştay bu yasal değişiklikten sonra meslek odalarımızın da imar planlarına karşı dava açma yetkilerinin bulunmadığı yönünde yorum yapsaydı bugün İstanbul Salıpazarı Limanı, Ofer ve Kutman’ın kruvaziyer limanı olacaktı. Türkiye’ye “Dubai Towers” projesiyle gelen, son 30 yılda yaklaşık 30 bin çocuğun Birleşik Arap Emirlikleri’ne kaçırılarak, geleneksel deve yarışlarında zorla jokeylik yaptırılmasının sorumlusu olarak suçlanan Şeyh Muhammed Reşit El Maktum’un⁴ Sama Dubai şirketi de bir kısmı Çağlayan karayolu kavşağının genişleme rezerv alanını oluşturan, olası bir deprem anında ilk yardım alanı olarak kullanılabilecek olan 46 bin metrekarelik İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin 3 emsalli Levent’teki İETT arsasını almış olacaktır.

TÜRKİYE TOPRAKLARINI YABANCILARA SATMAK İÇİN PLANLAMA DÖNEMİ

12 Eylül sonrası, işe, yabancıların Türkiye’de taşınmaz edinmelerini düzenleyen 2644 sayılı Tapu ve 442 sayılı Köy Kanunlarında değişiklikler yapılarak başlandı. Bu değişiklikler “Anayasa Meydan Savaşları” biçiminde gerçekleştirildi. 21 Haziran 1984 tarihli 3029 sayılı, 22 Nisan 1986 günlü 3278 sayılı ve 3 Temmuz 2003 gün ve 4916 sayılı yasalarla Tapu ve Köy yasalarında yapılan değişiklikler Anayasa Mahkemesi tarafından iptal edildi. Ancak 4916 sayılı yasa ile köy yasasının 87’inci maddesi yürürlükten kaldırılarak yabancı gerçek kişilerin de Türkiye’nin her yerinde taşınmaz edinmeleri serbestleştirildi.

29 Aralık 2005 gün ve 5444 sayılı yasa ile 2644 Sayılı Tapu Kanununun Anayasa Mahkemesi’nce iptal edilen 35’inci maddesi yeniden düzenlendi. Yani yabancı uyruklu gerçek kişilerin “*Türkiye’de işyeri veya mesken olarak kullanmak üzere uygulama imar planı veya mevzi imar planı içinde bu amaçlara ayrılıp tescil edilen taşınmazları edinebilmeleri*” yasallaştırıldı. Böylece imar planları ve parselasyon planları Türkiye topraklarının yabancılara satışının bir aracı biçimine dönüştürülerek “çağ atlayan Türkiye” 7 Ocak 2007 tarihinde⁵ topraklarını

⁴ *Radikal*, 15 Eylül 2006.

⁵ 5444 sayılı kanun 07.01.2006 tarihli 26046 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.

planlı biçimde yabancılara satma ve sattırma dönemine girmiş oldu.

Anayasa Mahkemesi 5444 sayılı yasa ile getirilen “*yabancı uyruklu gerçek kişilerin il bazında edinebilecekleri taşınmazların illere ve il yüzölçümüne göre binde beşi geçmemek üzere oranını tespite Bakanlar Kurulu’nun yetki*”lendirilmesini, Anayasaya aykırı bulduğu için 11 Nisan 2007 tarihinde iptal etti. Ancak yürütmenin durdurulmasını reddettiği için şu anda yabancı gerçek kişilerin taşınmaz edinimindeki bu alan sınırı engeli de kalktı. Böylece günümüzde yabancı gerçek kişiler bir ilin imar planı ile tamamına sahip olabilir konuma geldiler.

YABANCI SERMAYEYE “YATIRIM SERBESTİSİ ve MİLLİ MUAMELE

Hazine arazileri açısından ise bunun ön hazırlıkları zaten daha önceden yapılmıştı. 29 Haziran 2001 tarih 4706 sayılı yasa ile Hazineye ait taşınmazlar için “daha kısa sürede ekonomiye kazandırılması ve ... satış işlemlerine ilişkin esas ve usulleri” belirlenmişti. Bu yasa ile Hazine adına orman sınırları dışına çıkartılan (aslında devletin özel mülkiyetine konu edilemeyecek bu yerlerin) ifraz ve / veya birleştirilmeleri ile satışlarında; 3194 sayılı İmar Kanunu ve Uygulama Yönetmeliklerinde yer alan kısıtlamalara tabi olmaksızın işlemlerin yürütülmesi ve sonuçlandırılması hükümleri getirildi.⁶ Bu madde Anayasa Mahkemesi⁷ tarafından iptal edildiği için 6831 Sayılı Orman Kanunu’nun 2’inci maddesi (B) bendi gereğince Hazine adına çıkarılan yerler şimdilik kurtulmuş oldu.

5 Haziran 2003 tarih 4875 sayılı Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanunu ile yabancı sermaye için “yatırım serbestisi” ve “milli muamele” dönemi başlatıldı: “*Yabancı yatırımcıların Türkiye’de kurdukları veya iştirak ettikleri tüzel kişiliğe sahip şirketlerin, Türk vatandaşlarının edinimine açık olan bölgelerde taşınmaz mülkiyeti veya sınırlı aynı hak edinmeleri serbest*”leştirildi.⁸

Günümüzde, Doğrudan Yabancı Yatırımlar Kanununa göre kurulan gayrimenkul şirketlerinin birden artışı; uluslararası sermayeli inşaat şirketi sayısının 1153, gayrimenkul kiralama ve iş faaliyetleri şirketinin 1942 toplam 3095⁹ olduğunu; bu yabancı sermayeli şirketle-

⁶ 4706/3

⁷ 23.01.002 gün ve 2001 / 382 Esas, 2002/21 sayılı karar.

⁸ 4875/3a-d

⁹ Hazine Müsteşarlığı, Doğrudan Yabancı Yatırımlar Geçici Veriler, 2006, www.hazine.gov.tr.

rin “taşınmaz geliştirme” işlerini yapma yönündeki büyük atılımlarını; aldıkları her arazi veya arsada plan yapılması veya plan değişikliğine gidilip emsalin (inşaat alanı kat sayısının) arttırılmasındaki ilişkiler ağını görmeden Türkiye’de planın, planlamanın gerçekte kimler tarafından nasıl ve ne için yapıldığını kavramak ve çözmek olası değildir. Bu nedenle yabancı sermayenin uzun erimli planlarını nasıl gerçekleştirdiklerini anımsamamızın yararlı olacağını düşünüyorum. Bu konuda tarihe not düşerek çok önemli bir görev yapan Cahit Kayra’dan bir alıntı yapmak istiyorum:

“Birden 1965 Ekiminde OECD Konseyine tam takım tasarılar halinde geldiler. Adı ‘Yabancı Mallarını Koruma’ antlaşması tasarısı... Bu tasarı Batılı mantığı ve çıkarı açısından haklı olabilir. Dünyanın dört bir tarafında malları var. İspanya’da deniz kıyıları, Arjantin’de latifundiyalar, Endonezya’da adalar, Afrika’da ormanlar... Bu tasarı ile bütün bu mallar korunmaya alınacak ve bunun için şu tür kurallara uyulacak: ‘Bir ülke kendi vatandaşlarının malını istimlak edebilir; yabancıların malları istimlak edilemez. Yanlışlık yapılırsa, her şey yeniden aslına döndürülecektir. Yani tazminat yetmiyor, söz gelimi yıkılan bina yeniden yapılacaktır.

Yabancı mallara ilişkin anlaşmazlıklara milli mahkemeler bakmayacak. Uluslararası bir hakem örgütü kurulacak, onlar bakacaklar. Bir yabancı malı konusunda anlaşmazlık çıkarsa, o yabancı ortadan çekilecek uyruklu olduğu devlet onun yerine geçecek.”¹⁰

ORMANLARIN ÖZELLEŞTİRİLMESİ PLANI

1965’de kabul edilmeyen ve yukarıda belirtilen isteklerin 12 Eylül 1980’den sonra bir bir nasıl gerçekleştirildiğini görmek zorundayız. Asıl istekleri ise ormanlarımızı da, meralarımızı da ele geçirmektir. Şimdi bu yöndeki çalışmalara bakalım: yıl 1991, aylardan Haziran’dı. TÜSİAD bir orman raporu hazırlattırdı. Bu raporda, “ormanların tutarlı bir model içinde özelleştirme çalışmaları hemen başlatılmalı” deniyordu. Ancak 12 Eylül Anayasasında bile yer almamıştı özelleştirme. Bu nedenle Anayasa’nın 47’inci maddesindeki “devletleştirme” başlığının yanına 14 Ağustos 1999 gün ve 4446 sayılı yasayla “özelleştirme” eklendi.

Böylece, “*devletin, kamu iktisadi teşebbüslerinin ve diğer tüzel kişiliklerinin mülkiyetinde bulunan işletme ve varlıklarının özelleştirilmesi*” önündeki anayasal engel kaldırıldı. Oysa 4046 sayılı Özelleştirme

¹⁰ Cahit Kayra, ‘38 Kuşağı /Anılar, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002, s. 242, 243.

tirme Uygulamaları Hakkında Kanun 24 Kasım 1994 tarihinde kabul edilmişti. Türkiye’de yasaların anayasaya uygun olarak düzenlenmesi yerine, Anayasanın yasalara uygun biçime getirilmesi, DB, IMF ve AB’nin hukuk normlarına ters düşmüyordu. Hukukun yerini yasa aldığı için özelleştirme yasası başka yasaları ve planları da tanımıyordu. Örneğin;

- Özelleştirme kapsamındaki arsa ve araziler için kendi yaptığı / yaptıracığı ve Özelleştirme Yüksek Kurulu’nca onaylanarak yürürlüğe konan planlara 5 yıl kimse dokunamıyor,¹¹
- Kendi yaptığı / yaptırdığı ve re’sen onaylamaya Bayındırlık ve İskan Bakanlığı’nın yetkili olduğu imar planları imar mevzuatındaki kısıtlamalara tabi olmuyor; her türlü ruhsatı belediyelerin en geç 2 ay içinde vermesi zorunlu kılınıyor,¹²
- Özelleştirme programındaki taşınmazların devri, ayırma ve birleştirme işlemlerinde 3194 sayılı İmar Kanunu’ndaki kısıtlamaların uygulanması söz konusu olmuyordu.¹³

Böylece Türkiye’de özel imar planları yapmanın ve uygulamanın (!) yeni bir dönemi daha başlatılmış oluyordu.

“KAMUYA AİT TAŞINMAZLARIN MİLLİ EKONOMİYE KAZANDIRILMASI”

KİT’lerin özelleştirilmesi bitmeden satılacak yeni kamu varlıklarını devreye sokmak gerekiyor. Yabancı ve yerli sermaye grubu bu konudaki çalışmalarını planlı ve kesintisiz bir biçimde sürdürüyor. Örneğin, kendi deyimleriyle mevcut toprak düzeninin neden olduğu çarpıklıklar ve bu çarpıklıkların giderilmesi için ülkemize sağlanacak ek kaynak imkanlarını kamuoyuna sunmak Ankara Sanayi Odası (ASO) için zorunlu bir görev haline gelmişti. İşte bu hassasiyetinden dolayı ASO, 21 Ekim 1999, 1 Aralık 1999 tarihlerinde “Kamuya Ait Taşınmaz Malların Milli Ekonomiye Kazandırılması” konulu iki toplantı düzenledi. Bu toplantılardan, ikincisine katılan AÜ Hukuk Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Fikret Eren dikkat edilmesi ve çok iyi değerlendirilmesi gereken şu önerilerde bulunuyordu:

¹¹ 5398/Ek Mad.3. Anayasa Mahkemesi, Ek madde 3 ve imar mevzuatındaki kısıtlamalara tabi olmaksızın ibaresini 05.01.2006 günlü, E.2005/98, K.2006/3 sayılı kararıyla iptal edilmiştir.

¹² 5398/19md.

¹³ 5398/19md.

“Anayasanın 169 ve 170’inci maddesi öncelikle değiştirilmelidir. Uluslararası tahkimden önce, Yap-İşlet-Devret’ten önce, enerji sisteminden önce; meraları düzenleyen yasa maddeleriyle ormanları düzenleyen yasa maddeleri değiştirilmelidir. Bunlar özel mülkiyete açık hale getirilmelidir. Yargıtay, Danıştay ve Anayasa Mahkemelerimiz de verdikleri kararlarda bu arazilerin özel mülkiyete konu olmayacağını, içtihat haline getirdikleri gibi son 20 yıldaki kararlarında burada kamu mülkiyetinin bile söz konusu olamayacağını iddia etmektedirler. Bu içtihatların değiştirilmesi ancak yasa yoluyla mümkündür.”¹⁴

Eren bu amaca ulaşılabilmesi için; sivil toplum örgütü olan, lobisi güçlü ASO başta olmak üzere, Anayasanın ve ona uygun olarak da yasaların mülkiyeti özellikle toprak mülkiyetini ve orada da orman ve mera mülkiyetini düzenleyen hükümlerin değiştirilmesini öneriyor. Asıl amacını da gizlemiyor. Devletin sahip olduğu 500 milyon dönüm orman, mera ve diğer yerlerin 100 milyon dönümünü atalım, 400 milyon dönümünü 1000 DM’den satsak 400 milyar mark, bunu dolara çevirirsek 210 milyar dolar getirecek diyordu.¹⁵ Eren ve onun gibiler için Anayasanın 166’ncı maddesinde yer alan; “yatırımlarda toplum yararları ve gerekleri gözetilir; kaynakların verimli şekilde kullanılması hedef alınır” hükümleri kamu varlıklarının satılması anlamına geliyordu.

ORMAN VE MEZRALARIN ÖZELLEŞTİRİLMESİ

Ulusal ve uluslararası tahkim, 13 Ağustos 1999 tarihli 4446 sayılı kanun ile Anayasa’ya eklenmiştir. 21 Ocak 2000 tarihli 4501 sayılı Kamu Hizmetleri ile İlgili İmtiyaz Şartlaşma ve Sözleşmelerinden Doğan Uyuşmazlıklarda Tahkim Yoluna Başvurulması Halinde Uyulması Gereken İlkeler Dair Kanun ve 4686 sayılı Milletlerarası Tahkim Kanununun¹⁶ da çıkarıldığını anımsarsak 1965’de OECD tarafından Türkiye’nin önüne konan istek listesinin bir bir gerçekleştirildiğini görüyoruz. 1965’de İspanya’da deniz kıyıları olanların günümüzde Didim’de, Bodrum’da, Milas’ta, Dalaman’da, Fethiye’de özel siteleri olduğuna göre liste sadece ormanlar ve meralar açısından eksik kalmıştır. Şimdi sıra meralarımıza, kışlaklarımıza, yaylaklarımıza ve de ormanlarımıza gelmiştir. 5342 sayılı Mera Kanununda 20 Haziran

¹⁴ Fikret Eren, *Kamuya Ait Taşınmaz Malların Milli Ekonomiye Kazandırılması*, Ankara Sanayi Odası Yayını, Ankara, 2000, s.92.

¹⁵ ak, s.33.

¹⁶ R.G.: 05.07.2001 / 24453.

2001-3 Haziran 2007¹⁷ tarihleri arasında yapılan yedi değişiklik yu-
karıda belirttiğim ASO toplantısında yapılan önerilerle birlikte değer-
lendirildiğinde kimlerin planlı programlı neyin hazırlığını adım adım
yaptığı daha iyi ortaya çıkıyor.

Siyasal iktidarın 2003'deki ormanlarımız ile ilgili anayasa değişik-
lik girişimlerini anımsarsak; "2B" arazilerinin gündeme getirilmesinin
öncelikli nedeninin, orman içi köylülerinin ve büyük oranda yapıla-
mış yerleşmelerdeki yurttaşların sorunlarını çözmek olmadığı görülür.
Çünkü bu sorunlar mevcut anayasa hükümleri çerçevesinde düzenle-
necek yasalarla çözülebilirdi. Asıl amaç "2B" arazileri olarak belirle-
nen toprakların piyasa malı gibi satılması ve bu satışlardan sözde 25
milyar dolar¹⁸ gelir elde etmekten de öte bu yerlerin devletin / hazine-
nin özel mülkiyetine konu edilebilecek duruma getirilmesiydi. Böylece
ormanlarımızın özelleştirilmesi için ilk adım atılmış olacaktı.

Anayasanın 169'uncu maddesinde yapılmak istenen ve sonra geri
çekilen tasarıdaki "işlettirilip" eklemesi ile ormanların işletmesi yer-
li ve yabancı sermayeye açılacak; bir başka deyişle "ormanlar özel-
leştirilecekti". Cumhurbaşkanı Türkiye Büyük Millet Meclisi Genel
Kurulu'nca 4 Nisan 2003 tarihinde kabul edilen 4841 sayılı yasa ile
29 Temmuz 2003 tarih ve 4960 sayılı yasayı bir kez daha görüşülmek
üzere geri göndermemiş olsaydı, Anayasanın 170'inci maddesi de de-
ğişmiş olacaktı.

Bu değişiklik ile 68 ildeki 473 419 hektarlık "2B" sahaları yerli ve
yabancı sermayeye satılır hale getirilecekti.¹⁹ Tüm bu satışların "2B"
arazilerinin yakınında bulunan ekosistemler için yaşamsal tehditler
oluşturabileceği; sel, çığ, toprak kayması ve erozyon gibi yıkımlara yol
açabileceği bilimsel ve teknik olarak ortada iken bu gerçekler gözardı
edilerek kayıtsız koşulsuz biçimde yapılmak istendiğini de bilmek zo-
rundayız. Böyle bir anlayışın ağırlık kazandığı ülkemizde demokratik,
bilimsel bir planlamadan söz edilebilir mi?

Dönüşüm alanları yasa tasarısının gündeme getirilişini de bu bağ-
lamda ele almak gerekmektedir. Eğer Türkiye'nin planlı kalkınması,

¹⁷ 03.03.2007 tarihinde kabul edilen 5685 sayılı Mera Kanunda Değişiklik Yapılması Hakkında
Kanun Cumhurbaşkanlığı tarafından bir kez daha görüşülmek üzere TBMM Başkanlığına geri
gönderilmiştir.

¹⁸ 25 milyar dolar daha sonra Çevre ve Orman Bakanlığı Sitesinde 5 milyar dolara indirilmiştir.

¹⁹ TMMOB, '2B' Çalışma Grubu, Türk Mühendis Mimar Odaları Birliği Yayınları, Ankara 2006,
s.11.

sağlıklı, insanca yaşanabilir kentsel ve kırsal yerleşimlerin oluşturulması amaçlansaydı, imar yasası değişikliği kentsel dönüşümü de içerir biçimde çoktan Türkiye Büyük Millet Meclisinden geçirilirdi.

Tasarı YAYED görüşünde de belirtildiği gibi²⁰ sadece hazine adına tescilli toprakları değil, devletin hüküm ve tasarrufu altında bulunan sahihsiz yerleri de kapsamaktadır. Tasarının kamu mülkiyeti tesis edilmiş veya edilmemiş olsun tüm kamu topraklarını dönüşüm alanı kapsamına alarak özel mülkiyete dönüştürme işlevi görmesi OECD'nin 1965'lerdeki planının bir parçasıdır. Çünkü daha o tarihte batılı para babalarının Afrika'da ormanları vardı. Bu nedenle yukarıda belirttiğim Fikret Eren'in meralar ve ormanların özel mülkiyete konu olabilmeleri için yeni yasaların çıkarılması gerektiği yönünde yaptığı önerilerin kişisel öneri olmaktan öte bir planın savunulduğu anlamı taşıdığına farkına varmak zorundayız.

PARİS'İN İMAR FOTOĞRAFI

Yasalar sadece Türkiye'de mi sermayenin lehine işleyecek biçimde düzenlenmektedir? İmar planları gelişmiş AB ülkelerinde demokratik, bilimsel ve teknik verilere uygun biçimde mi yapılmakta ve uygulanmaktadır?

Bu soruların yanıtını Fransız bilim insanı Henri Laborit veriyor: *“yasaya gelince, o da her zaman daha saldırgan ve güçlü olanın yasadır. Gerçekten de, başından sonuna dek yalnız özel mülkiyetin savunulmasına adanmıştır.”*²¹ Ülkemizde bunun örneğini Cargill ve Egeport'ta en açık bir şekilde yaşadık. Örneğin, kıyı kanununun uygulanmasına dair yönetmelik değişikliğinin iptali için Harita ve Kadastro Mühendisleri ve Şehir Plancıları Odaları olarak Danıştay'a dava açtık. Danıştay Altıncı Dairesince 5 Ekim 2004'de yürütmenin durdurulmasına karar verilince özelleştirilen Kuşadası Limanında yapılmakta olan 56 dükkan için belirsizlik ortaya çıktığında Mehmet Kutman 19 Ocak 2005'de İzmir'de yaptığı açıklamada, *“ben size söylüyorum... Bugün şey olan kanuna döner. Yarın genelge (yönetmelik) kanun şeklinde gelir”* diyordu.²²

Kutman'nın dediği aynen gerçekleşti. Kıyı Yönetmeliğinin Danıştayca yürütmesi durdurulan Kuruvaziyer Liman ile ilgili kesimi

²⁰ YAYED Görüşü, *MEMLEKET MEVZUAT*, Ekim 2006, Sayı: 16, YAYED, Ankara, 2006.

²¹ Henry Laborit, *İnsan ve Kent*, Payel Yayınları, İstanbul, 1990, s.180.

²² *Milliyet*, 23 Eylül 2005.

3 Temmuz 2005 tarihli 5398 sayılı yasanın Ek 13. maddesiyle aynen yasalaştırıldı. Artık Türkiye’de planlamaya ilişkin yasalar TBMM’den önce Ofer –Kutman gibi yabancı ve yerli büyük sermaye sahiplerinin iki dudağı arasından çıkıyordu.

Laborit 1961-1971’in Paris fotoğraflarını ise şöyle anlatıyordu:

“İşçi sınıfı yavaş yavaş kentin dış mahallelerine, kenar mahallelerine itildi, kent de tecimsel mal tapınağı haline geldi. Örneğin, Paris’in 13 üncü bölgesi gibi, kimi yerleşmeye aykırı mahallelerin yıkılışına, buralarda oturanların dış mahallelere itilişine, eski kulübelerin yerine orta sınıf için toplu konutlar dikilişine tanık olduk... Bu evrim, kuşkusuz, en yüce insanlık maskesi altında oluşuyor ve konut alışverişlerini çekip çevirenler, bankalar, serbest uğraşlarla tecimsel uğraşlar gibi konut yapılacak alanlardaki değişikliklerle yakından ilgili kesimler bu işten kâr sağlıyorsa bu, kuşkusuz sağlığa ve esenliğe aykırı bir yeri hoşça yaşanacak bir alana dönüştürmenin ödülü olmaktadır. Ama kimse çıkıp kimin hoşça yaşayacağını ve mallarına el konmasa da alınıp başka yerlere taşınan insancıkların bu konuda ne düşündüklerini sormamaktadır.”²³

2006 İstanbul’unun fotoğrafı, Paris’in 1960’lı yıllardaki fotoğrafına ne kadar çok benziyor. Örneğin; Küçük Bakkalköy’de evleri yıkıldığı için çocuklarını okula gönderemeyen velilerden Yüksel Dum, “50-60 yıldır yaşadığımız mahallenin okuluna çocuklarımızı gönderemiyoruz. Okul, kayıt için ikametgah belgesi istiyor, muhtar kaymakamlığın izin vermediğini söyleyerek belge vermiyor. Okula devam eden çocuklarımızın kayıtları silindi. Biz bu devletin insanları değil miyiz?” diye soruyor.²⁴

PARİS’İN SOKAKLARI ATEŞE VERİLİRKEN

1960’lı yıllarda Paris’in dönüşüm alanlarında yıkılan evlerinden, mahallelerinden atılanların çocukları 40 yıl sonra Paris’in sokaklarını ateşe verirlerken aynı projeler yine insanı yok sayan, sermayenin çıkarlarına secde eden, inşaat emsallerinin göklerde uçtuğu planlarla İstanbul’da uygulanıyor. Bazı araziler imar planı değişikliğiyle bir gecede ticaret alanı oluyor. Örneğin, Sinpaş’ın Koç’tan 26 milyon dolara aldığı arazi için imar planı değişikliği istemi, İstanbul Büyükşehir Belediyesince uygun görülüyor. Bu değişiklikle plandaki konut alanı ticaret alanına çevriliyor. Üstelik 1 olan inşaat emsali 2’ye çıkarılarak emsalsiz bir emsale ulaşmış oluyor. Bunun da Sinpaş’a 365 milyon

²³ Laborit, *agk*, s.138.

²⁴ *Birgün*, 22 Eylül 2006.

dolar rant sağladığı belirtiliyor.²⁵ Bu rantlar topluma ve kente aktarılmıyor. Bu yüzden aileler, çocuklar evsiz ve adresiz bırakılıyor. Konut sorunları çözülüyor. Planlarda onların adlarına, adreslerine yer verilmiyor.

SONUÇ

Plan deyince, biz mühendis, mimar ve şehir plancıları tarafından bilimsel teknik verilerin kullanıldığı, kamu yararının öncelikle korunduğu, insanların evsiz çocuklarının okulsuz bırakılmadığı, tarihi kültürel değerlere bezenmiş, yeni mekanlar oluşturacak, sağlıklı kentler yaratacak teknik ve hukuki belgelerin üretilmesi ve uygulanması isteminizden söz ettiğinizi duyar gibiyim. Oysa AB üyesi Fransa'da bile;

“Kent mimarının en küçük bir karar gücü yoktur... Tasarımları, gerek uzam içindeki yeriyse, gerek yapıma harcanacak para açısından, ‘parayı verenler’in isteklerine boyun eğmek zorundadır. Bayındırlık Bakanlığı’nda çalışan mühendisler de parasal ve siyasal güçlerin buyruğundadır. Ayrıca siyasal erk de parasal gücün dile getirilmesinden başka bir şey değildir.”²⁶

Bu satırları okuyunca lütfen umutsuzlanmayın. Ancak AB uyum yasalarıyla ülkemizin demokratik, çağdaş bir ülke durumuna geleceği düşüncesi ve yaşanabilir bir çevre, sağlıklı bir kent özlemi içindeyseniz, işte o zaman düşüncelerinizi ve özelemlerinizi sorgulamalısınız. Çünkü Fransız bilim insanı Laborit bu konuda da, “*devlet anamalçılığıyla özel anamalçılık arasında bir orta terim olması düşünülen demokratik planlama hiçbir zaman özel girişimciliğin çıkarlarına etkili biçimde karşı çıkmamıştır*” diyerek uyarıyor.²⁷ Kapitalist emperyalist sistemi yok etmeden demokratik planlamadan söz edemeyeceğimizi ortaya koyuyor. Bize düşen görev de böylece çok açık biçimde ortaya çıkıyor.

²⁵ *Vatan*, 16 Aralık 2006.

²⁶ Laborit, *agk*, s.159.

²⁷ Laborit, *agk*, s.69.

KAYNAKÇA

- Cahit KAYRA , *'38 Kuşığı /Anılar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2002.
- Fikret EREN, *Kamuya Ait Taşınmaz Malların Milli Ekonomiye Kazandırılması*, Ankara Sanayi Odası Yayını, Ankara, 2000.
- Hazine Müsteşarlığı, *Doğrudan Yabancı Yatırımlar Geçici Veriler*, 2006, www.treasury.gov.tr.
- Henri LABORIT, *İnsan ve Kent*, Payel Yayınları, İstanbul, 1990.
- Semahat ÖZDEMİR, 'Kamu Arazilerinin Özelleştirilmesi Devlet Politikası Haline Gelirken', *Kent Planlama, Politika-Sanat: Tarık OKYAY Anısına Yazılar*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi Yayınları, Ankara, 1994.
- TMMOB, '2B' *Çalışma Grubu*, Türk Mühendis Mimar Odaları Birliği Yayınları, Ankara 2006.

**BİLİM OLMAK, BİLİM KALMAK
YA DA EDEBİ METNE DÖNÜŞMEK:
DÜNYA VE TÜRKİYE'DE TARİHTE YÖNTEM
ÜZERİNE
PROF. DR. ÖZER ERGENÇ İLE SÖYLEŞİ**

Tekin AVANER*

Bu söyleşide, tarih araştırmacılığı ve yazıcılığının yöntemi, sorunları ve bunların çözümlerine ilişkin çareler üzerinde durulmuştur. Bu bağlamda son yıllarda yeni tarih yaklaşımlarının Türk tarihine bakışı, söyleşinin önemli bölümünü oluşturmuştur. Yeni yaklaşımların akademik endişelerde mi, yoksa geliştirilen yeni siyasal eğilimlere dayanak olması için mi öne çıkarıldığı konusu üzerinde durulmuştur. Konuşma sırasında öne çıkan önemli düşüncelerden birisi, ithal yaklaşımların, kavram ve terimlerin üzerinde kurulan yeni tarih anlatılarının, gerçeği yakalama hedefini yok ettiği ve Cumhuriyet dönemi tarihçiliğinin başarılarını devam ettirecek yeni tarihçilerin yetişmesini güçleştirdiğidir.

Anahtar kelimeler: Tarih anlatı, yaklaşım, tarihin icapları.

Tarih nedir? Tarih bir bilim midir; tarihe özgü bir dil ya da kavram seti var mıdır?

Tarih nedir sorusu ile karşılaşınca yıllar öncesine gittim. 1960'lı yıllarda DTCF'de tarih lisans öğretimine başladığım zaman, hocamız Halil Demircioğlu, Roma Tarihi dersleri verirdi, kendi deyimiyle Eski Batı Tarihi dersleri verirdi. Derslerinden biri de Tarih Metodolojisiydi. Derse tarihin tanımı ile girerdi. Halil Demircioğlu çok renkli bir hocamızdı ve dersi teatral bir tarzda anlatırdı. Sesini alçaltır yükseltir, sınıfta çok anlamlı hareketler yapar, dolaşırdı. Onun tanımı şöyleydi; *“Tarih, insan faaliyetleri sonucunda geçmişte ortaya çıkan olgu ve olayların yer ve zaman gösterilerek daha sonraki dönemde tarihçi tarafından açıklanması, o açıklama yapılırken, olaylar arasındaki ilişkinin/ilinin belirlenmesi sonucunda ulaşılan bir metindir.”* Mealen aklımda kalan bunlar. Bu tanım kuşkusuz doğru bir tanım. Bu tanımdan başka tanımlar da yapılabilir.

Aslında belki şunu söylemek mümkün; tarih sözcüğü anlam bakımından farklı farklı değerlendirilebilir. Mesela geçmişte olan bir olay

* Arş. Gör., Ankara Üniversitesi SBF.

tarihtir. Ama o bizim bilim midir, bilgi midir diye anlamaya çalıştığımız disiplinle ilgisi olmayan, geçmişte olan bir olaydır. İşte mesela diyelim milattan önce şu tarihte şu oldu, o bir tarihtir. Ama bir bilim ya da bilgi alanı olarak tarih dediğimiz zaman biz başka bir şey anlarız. O geçmişte olan olaya ilişkin veriler, bir aracı vasıtasıyla daha sonraki bir dönemde bize ulaşır. O verileri anlamak için, içinde bulunduğumuz ortamın bize yüklediği değerlerle onları yorumlar, yeniden anlatırız. İşte bu asıl bilgi alanı olarak tarihtir. Şimdi, süreç olarak düşünürsek, geçmişte olan bir olay, bir olgu, o olguya ilişkin aracı dediğimiz, ki bu araçlar belgelerdir ya da olayların dolaylı veya dolaysız tanıklarındır, bize birtakım haberler verirler. Bu haberler bir tarih bilgisi değildir. Bunlar veridir. Tarihi önce bu verileri, bu geçmişte olan olaylara ve olgulara ilişkin verileri derlemek durumundadır. Ve bunları derler, toplar, sonra kendi içinde bulunduğu ortamın, kendi değerler sisteminin, kendisine taktığı gözlüklerle bakar. Onları tasnif eder, yorumlar, değerlendirir ve bir anlatı çıkarır ortaya. İşte o tarihtir. Burada metodolojik olarak şöyle bir durum vardır. Bu anlatı o geçmişte olanla tıpatıp aynı mıdır? Yani geçmişte olanın tam anlatısını mı verir tarihçi? Bu kuşkuludur. Çünkü o geçmişte olan olayı kendisi görmemiştir, bilmemektedir. Belgeler veya dolaylı-dolaysız tanıklar aracılığıyla o bilgilere ulaşmıştır ve o bilgileri kendi içinde bulunduğu dönemin gözlüğüyle yorumlamıştır. Yani tarih, yorumlu bir bilgidir. Bu bakımdan “aynı”lık belki de hiçbir zaman olmamıştır. Hiçbir zaman da olmayacaktır. Şimdi onun için tarih dendiği zaman, diğer bilimlerden farklı bir durum vardır ortada. Ve bu bakımdan tarihin bilim olup olmadığı kuşkuludur. Çünkü bilim dediğimiz zaman biz ne anlarız? Özellikle doğa bilimlerinde, bilim insanı ne yapar? Kendisine bir araştırma alanı seçer. O araştırma alanındaki olguları saptar. Ama o olguları saptarken yapmak istediği, deterministik bir ilişkiyi aramak ve sonucunda da genel bir açıklamaya ulaşmaktır. Tarihte böyle bir şey yoktur. Tarih biraz önce de söylediğim gibi geçmişte olan olgu ve olayları inceler. Yani tek olayı inceler. Ve bir daha tekrarlanması mümkün olmayan olayları inceler. O olay ikinci defa tekrar etmez. Tarih nomethetik değildir. Yani belirli deterministik ilişkileri saptadıktan sonra genel açıklamalara ulaşmaz tarihçi. İncelediği o tek olayı değerlendirir, ama şunu da yapar. Ondans önce ve sonrasındaki olaylar arasındaki bağıntıyı, ilintiyi, etkiyi inceler. Bu deterministik ilişki değildir. Şimdi bu açıdan bakıldığı zaman, bu nasıl bir bilimdir? Tek olayları inceleyen idiografik bir bilimdir. Bu açıdan baktığınız zaman doğa bilimlerinden,

temel bilimlerden farklıdır. Sosyal bilimlerden de farklıdır. Çünkü tarih bir daha tekrarlanmayacak olayları inceler. Bu bakımdan tarih çok tartışılıyor. Ama 19. yüzyılda bilimler tasnifine baktığımız zaman, tarih ilk bağımsız bilgi alanı olarak ortaya çıkan alanlardan biridir.

Kuşkusuz tarihe özgü bir kavram seti vardır. Bu, yöntem açısından çok önemlidir. Denir ki, bir anlatı, bir bilgi alanı eğer hep kavramları, kullandığı dili diğer bilgi alanlarından, bilimlerden ödünç alıyorsa, o bağımsız bir bilim değildir. Tarihe de böyle bakmak gerekir. Mesela tarihçi, bir toplumsal olgu ve olayı inceliyor ve daha çok sosyoloji ya da psikolojiden kavramlar alıyorsa, o zaman burada tarih bağımsız bir bilgi değildir. Yani onlar en nihayet tarihsel bir dönemi inceleyen bir alt bilgi alanı olarak değerlendirilmelidir. Kuşkusuz tarih zaman ve yer göstererek birtakım olayları anlattığı için, zamana, mekâna ve olgulara ilişkin kavramlar geliştirmektedir. Bu açıdan bakılırsa belki diğer bütün sosyal bilim alanlarının da temelini teşkil etmektedir. Dikkat ederseniz, hemen her bilgi alanının bir de tarihi vardır. Sosyoloji tarihi, felsefe tarihi gibi. Tarih böyle bir bilgi alanıdır. Üzerinde bilim mi değil mi diye çok da tartışılması bence gerekmez. Zaten günümüzde temel bilimlerden de dahil olmak üzere ulemâ-i kirâm her şeyi rölatif bir şekilde açıkladığı için, belki tarih için söylenenler diğer sosyal bilimler ve bilgi alanları için de söz konusu olabilir.

Carr "Tarih Nedir" diyerek bir tartışma başlatmıştı ve aslında eserinde tarih disiplininin aşamalarına işaret ediyordu. Disiplinin Ranke'yle ortaya çıktığı modern zamandan beri dönüşüm geçirdiğide biliniyor. Tarih disiplininin aşamaları ya da dönüşümlerine kısaca değinir misiniz.

Tarih disiplini çok eski bir disiplin olarak ele alırsak, Ranke'den öncesi de var tarih denen bilgi alanının. Öyle ki ta eski çağlara kadar giden bir dönemde daima eskinin bilgisi önem taşımıştır. Batı ve Doğu için de durum aynıdır. Tarih disiplininin aşamaları nedir, diye düşünüldüğünde, genellikle söylenen şudur: Başlangıçta tarih, bir destansı bir anlatı olarak kabul ediliyordu. Adına destanlar düzenlenen de hükümdarlardı. Yani ilk döneminde tarih, büyük adamların, hükümdarların, tanrı kralların bir anlatısı olarak karşımıza çıkıyor. Neden böyle? Çünkü krallar, tanrı krallar, büyük adamlar ya da yöneticiler kendi dönemlerini meşrulaştırabilmek için, kendi faaliyetlerini anlamlandırabilmek için böyle bir anlatıya ihtiyaç duymuşlar ve bunun sonucunda destanvari bir anlatı çıkmış ortaya. Destansı anlatı dönemini izleyen süreçte bir

pragmatik tarih yazıcılığıyla ya da söylencesiyle karşı karşıyayız. Bu dönemin önemli bir özelliği tarihten belli bir amaç için yararlanmaktır. Özellikle de bu yarar, toplumda bir bilinç uyandırmak için söz konusu olmuştur. Bu pragmatik tarih anlayışı, sadece bir merakla, geçmişte ne olmuş sorusuna cevap arayan bir insanın merakını gidermek için bakışı değil de, kendi döneminde çizdiği bir planın hedeflerine ulaşabilmek için tarih bilgisinden yararlanma isteğine dayalıdır. Mesela 15. yüzyılda Avrupa’da feodal düzenden milli monarşiler dediğimiz yeni krallıklara geçiş dönemi vardır. Ortaçağlarda sosyal, siyasal temel düzen, feodaliteydi. Feodalite, birtakım yerel yöneticilerin kendi hükümlerlik bölgelerinde kurdukları siyasal düzen içinde, siyasal, ekonomik, sosyal gelişmelere de hükmetmesidir. Bu 15. yüzyıla kadar devam eden bir süreçtir Batı’da. Ve burada 15. yüzyıl içinde bir krallık tipi vardır. Bunlar Cermen krallıklarıdır, yani kan bağıyla bağlı birtakım kabileler üzerinde oluşturulmuş krallıklardır. 15. yüzyılda başlayan birtakım gelişmeler, bu düzeni geliştirecektir. Ortaçağın sonunda, yaşanan “Yüzyıl Savaşları”, büyük feodaller arasındaki kavganın arkasından, bazılarının güçlenmesine ve diğerlerine tahakküm etmesine ortam hazırladı ve sonuçta yeni bir krallık tipi çıktı ortaya. 15. yüzyıla gelinceye kadar Fransa’da, Normandiya, Burgondiya gibi feodal hükümlerlik bölgeleri, alanları vardı. İlk defa 15. yüzyılda bu yeni tip kral, bütün bölgeler üzerinde hükümler olunca “Ben, Fransa kralyım” dedi. Aslında bu, “ulus devlet”in oluşumu anlamına gelmiyor. Ulus devlet daha sonra 17. yüzyılda oluşacaktır. Fakat bu yeni tip krallık, Germen tipi krallıktan farklıydı. Yani bir kabile krallığı değil, daha geniş bir alana hakim olan bir krallıktı. Onun için Avrupa tarihinde bu döneme “milli monarşiler dönemi” deniyor. Çünkü Fransa’da, İspanya’da, İngiltere’de başka başka yollardan da olsa, böyle bir örgütlenmeye geçildi. Milliliğin ne anlama geldiği bilinmiyor o zaman, ama daha geniş bir alana hükmediyor krallar. Onun için Avrupa’da uluslaşmanın nüvesi 15. yüzyılda atılmıştır denir. Mesela Avrupa’da “İki Gün” savaşları sonrasında York, Lancaster dukaları birbirlerini yediler. Sonuçta bir İngiliz Birleşik Krallığı kuruldu. Bazı yerlerde bu, evlenmeler yoluyla oldu. Mesela İspanya’da, Kastilya ve Aragonya dukalıkları evlenme yoluyla birleşti. Bu krallıklar, kendine meşruiyet zemini hazırlamak zorundadırlar. O zaman ne yapacaklar? Yeni bir anlatı olarak tarihten yararlanmak isteyeceklerdir. O eski destanlardan, o eski şarkılardan yararlanarak kendi krallıklarını canlandıracaklar ve teb’alarını yeni bir bilinç etrafında toplamak iste-

yeceklerdir. İşte bu, ulus devlete giden sürecin ilk dönemidir. Bu bağlamda pragmatik tarih anlatısından çokça yararlanılmıştır. Ranke'nin "Büyük Devletler"i, daha sonra bu anlayışın önemli bir örneği olarak karşımıza çıkacaktır.

19. yüzyıla kadar çok önemli gelişmeler de ortaya çıkmıştı. Önce 15 ve 16. yüzyıllarda Rönesans ve Reformasyon, 17. yüzyılda Bilim Devrimi, 18. yüzyılda Aydınlanma, insanlığı çok önemli bir noktaya getirdi. Modernizasyon denen bu sürecin özellikle son iki aşamasında bilim yöntemleri önemli merhalelerden geçti. Yeni derleme usulleri gelişti. Bir yandan doğa bilimlerinde müthiş bir bilgi birikimi ortaya çıkarken, insani bilimler ve sosyal bilimler dediğimiz bilgi alanlarında ayrışmalar başladı. Daha önce felsefenin içinde olan bu bilgiler ayrılmaya başladığında tarih, psikoloji, tıp, hukuk gibi ayrı bilim dalları oluştu. Bu bilim dallarının hepsinin yönteminde, ortak olan olgular ve olaylar arasındaki nedensellik ilişkilerini arayan yeni bir anlayış egemendi. Bu bilimlerin hepsi deterministik ilişkilerle evrensel açıklamalara ulaşmak istiyorlardı. Ancak tarih, tek olayları incelediğinden dolayı, diğer bilgi alanlarından ayrılıyordu. Bunun yerine tarih, olaylar dizgesi arasındaki ilişkiyi, etki-sonuç bağıntısını belirlemeyi yöntem edindi ve böylece "nedensel tarih" dediğimiz yeni bir anlayış gündeme geldi. Bu bağlamda tarihçi, belli bir süreç içinde yer alan olguları, nedensel ilişkileri ile açıklamak durumundaydı. Peki, bu süreç nasıl yakalanır? Daha önce tarih dendiği zaman, sözlü olarak aktarılan bilgiler akla gelirdi. Bu Doğu'da da, Batı'da da böyleydi. Mesela şairler, gezgin din adamları, tacirler bir yerden bir yere gittikleri zaman hem bilgi taşırlar, hem de bilgi yayarlardı. Bunlar, iletişimin ilk öncüleri idi. Hem kendi zamanlarında, hem de kuşaklar arasında bilgi aktarırlardı. Bizde de Osmanlı tarihinin ilk dönemleri şifahidir. Osmanlı tarihinin 15. yüzyıldan önceki dönemine ait bilgilerimiz, bu yüzden sınırlıdır.

Bilgi alanında yoğun tartışmaların olduğu 19. yüzyılda tarih, kendi kurallarını da koymaya başlayacaktır. Tarihçi için ne önemlidir? Belge önemlidir. O zaman belgenin eleştirel bir süzgeçten geçirilmesi, tarihinin önemli bir işlevi olacaktır. Belge doğruyu mu anlatıyor? Bilgiyi belli bir amaçla mı size ulaştırıyor? Belli bir amaçla ulaştırıyorsa, o amaç nedir? Belge sahte midir, değil midir? Bunların tümü tarihçi için çok önemli sorulardır. 19. yüzyılın büyük tarihçileri, bu türlü sorularla değerlendirdikleri belgelerden ampirik bilgiler edinmeyi, alanlarının en önemli görevi olarak addetmişlerdir. Çünkü bu safhada tarihçi, daha

sonra kuracağı tarih anlatısının ön çalışmasını yapmaktadır. Historiografi dediğimiz veri toplama safhası tarihçi için çok önemlidir. Tarihçi veriyi toplayacak, sahih olarak toplayacak, doğru olarak toplayacak ki, ondan sonra topladığı bu verileri yeni bir işleme tabi tutabilsin. Bundan sonra tarihçiyi bekleyen iş nedir? Bilgileri tasnif edecek, tasnif ettikten sonra anlatacaktır. Anlatma safhasında niyetler, ulaşılan sonuçlar farklı olabilir. Ama tarihi bilim yapan, eğer bilim olacaksa, ilk safha eleştirel belgeden bilgi edinme safhasıdır. Günümüzde belge lazım mıdır, değil midir tartışmaları çok yaşandı. Bunlar üst düzeyde felsefi boyutta yapılacak olan tartışmalardır. Veri toplama safhasını dışlamak, tarihçiliği yanlış bir zemine götüren ve Türkiye'deki tarihçiliği köstekleyen bir yanlış tartışma olmuştur.

Tekrar olacak, ama kısaca değinmekte yarar olduğunu düşünüyorum. Tarihçinin iyi bir veri toplayıcısı olabilmesi için, araştırdığı dönemin dilini, yazısını ve o dönemin genel eğilimlerini bilmesi gerekir. Ancak bu bilgilerle tarihçi, kendisine ulaştırılan belgeleri değerlendirip veri çıkarabilir. Öyle ikincil, üçüncül, dördüncül kaynaklardan veriyi siz de toplayabilirsiniz, sizin derlediğiniz bilgi üretilmiş bilgi olmaz, aksine kompilasyon bilgi olur. Tarihçi eğer bilim insanı ise, bilgi üretmelidir. Peki, nasıl üretecek bu bilgiyi? Verileri topladığı zaman, onlar henüz tarih değildir. Sözümün başında belirttiğim gibi o verileri bir anlatıya dönüştürmesi gerekmektedir. Bu veriler nasıl anlatıya dönüştürülecek? Tarihçi veriler arasındaki ilişkiyi kurmalı ve bunları anlamlandırmalıdır. İşte o zaman, kurulan anlatı, tarih bilgisi haline gelir. Demek ki tarih yazıcılığının üç temel aşaması vardır: 1- Verileri toplamak. 2- Verileri değerlendirmek. 3- Verileri anlatıya dönüştürmek, yani yorumlamak. Sosyal bilimlerin en önemli aşamalarından birisi de bu sonuncusudur. Yorumlama, tarihçinin içinde bulunduğu değerlerle ve takındığı gözlükle yapılabilecek bir iştir. Burada tarihçilerin objektif olmaları gerekir. Diğer bütün bilgi alanlarında olduğu gibi tarih için de objektiflik, çok tartışılacak bir konudur. Sosyal bilimlerin genelinde durum değişiktir. Doğa bilimlerinde mutlak bir obje vardır. Doğa bilimci doğadaki olayları inceler, onları incelerken taraf değildir, onların dışındadır. Dışında olduğu için bir köşeye oturup gözler, o gözlediğini değiştirme olanağı yoktur, ancak tespit edebilir. Hâlbuki sosyal bilimlerde bu böyle değildir. Olayı araştıran, o olayın bir parçası, yani müdahilidir. Müdahil durumda olduğu için ne kadar objektif olabilir, bu, kuşkuludur. Ama beklenen nedir? Beklenen, o belge tenkidi de-

diğimiz metodolojik yaklaşımla, olabildiğince verileri objektif olarak toplamasıdır. Veriler objektif olarak toplanacak, toplanan bu verilerin aralarındaki bağlantı objektif olarak yapılacak. Son aşama hermeneutik aşama, yani yorumlama aşaması kuşkusuz farklı olur. Herkes bunu farklı yorumlayabilir. Ben hala çok farklı tartışmalara rağmen pozitivist açıklama tarzının öyle çok yanlış olduğunu düşünmüyorum. Kuşkusuz her felsefi söylemin, her açılım tarzının hemen eleştirisi de gelir. Zaten eleştirisi olmazsa o bilgi alanına bilgi alanı olarak bakmak mümkün değildir. Üretilen tarih bilgisi, nas değildir, yani eleştirilecek, eleştirilmesi gereken bilgilerdir. Bütün bunlardan dolayı post-modernist açıklamaların çok anlamlı olmadığını, onların arka planında çok daha başka faktörlerin, siyasal, ekonomik, sosyal faktörlerin olduğunu düşünüyorum. Tabi ben böyle söyleyince o düşünceye yatkın olanlar hemen karşı çıkıyorlar. Onun için benim verdiğim cevaplarda siz bu tarafa bir yatkınlık göreceksiniz, bence bu olağan, çünkü bu benim tarzım.

Tarihsel diyalektik yönteme dair neler söylenebilir?

Bu değerlendirme ve yorumsamada, bütün bilgi dallarında olduğu gibi tarihçilerin de kuracakları metin ya da anlatı tarzı için genel bir çerçeve çizmeleri gerekir. Bir model, bir hipotez, bir varsayım oluşturmaları gerekir. Bu, her devirde böyle olmuştur. Baktığımız zaman bu anlatıların büyük bir kısmı Batı'da gelişmiştir. Tarihin gelişme çizgisini incelersek Batı, insanlığın ulaştığı son merhale dediğimiz nihai noktaya diğer kültür alanlarından, diğer bölgelerden daha önce geldiği için, kendisini tarihsel gelişmenin yaratıcısı olarak görmüş ve tarihi kendine göre tanımlamıştır. Bu tanımlamaya göre, kendi gelişme çizgisi dışında kalanların hepsini tarih dışı, tarihsiz olarak değerlendirmiştir. Tabi o açıdan baktığımız zaman bu doğru bir anlatıdır, ama o tarihin dışında kalan veya tarihsiz diye tanımlananlar da kuşkusuz belli bir süreç içinde, belli bir noktaya geliyorlardı. Batı'da geliştirilen kuralların temelinde, gelişme teorisi yatar. Yani insanlık, topluca bir faaliyete başladığı dönem olan ilk dönemlerden itibaren belli süreçlerden geçerek bugünkü noktaya gelmiş ve bu çizgide sürekli bir gelişme göstermiştir. Şöyle ki; ilkin dünya üzerinde insan faaliyetleri başladığında insanoğlu tarımı bilmiyor, toplayıcılıkla geçiniyordu. Bu toplayıcılık döneminde insanlar, daha çok bireyseldi. Sonra birlikte yaşamak zorunda kaldı. Tarım, sonuçta bir gelişme teorisidir. Batı'ya göre bu çizgi, Batı medeniyeti ile belli bir aşamaya gelmiştir. Dünyadaki bütün toplumlar bu çizgiyi yaşamamışlardır. Onun için Batı'da oryantalizm dediğimiz bilgi alanı, bu

çizginin dışında kalanları anlamaya, tanımaya yönelik olarak gelişmiştir, diye söylenir. Avrupalı, gelişmenin son evresine geldiğinde; “*biz daha önce hangi aşamadaymışız, bugün dünyada o evreleri yaşayanlar var, bir öğrenelim, bakalım*” diye gözünü Doğu’ya çevirmiş ve öğrenmiştir.

Bu gelişme çizgisi içinde 19. yüzyılda Karl Marx’ın özel bir yeri vardır. Bilindiği gibi Marx, bunu diyalektiğe bağlar ve ona göre insan, toplayıcılık döneminden tarım dönemine geçince, köleci toplumu yaratmıştır. Bu andan itibaren de üretim ilişkileri açısından sömürü düzeni ortaya çıkacaktır. Marx, daha sonraki merhaleleri izah ederek insanlığın 19. yüzyılın sonlarında kapitalist üretim ilişkilerini yarattığını ve bu dönemde sömürünün en üst düzeye ulaştığını, bundan da ancak “sosyalist devlet” dediğimiz yeni bir siyasal düzene geçildiği zaman kurtulacağını öngörmüştür. Aslında bu Marx’ın, gelişme teorisini farklı bir biçimde açıklamasından başka bir şey değildir. Çünkü orada da gelişme söz konusudur. Yani bir sonraki dönem, bir önceki dönemden daha ileridedir. İnsanlık birtakım deneyimler kazanmıştır, bilgiler öğrenmiştir. Bu deneyim ve bilgilerle daha ileri bir aşamaya gelmiştir.

Bu düşünce, çok uzun yıllar hakim oldu. Batı dünyası tüm dünyaya egemen olduğu için hakim oldu. Fakat zamanla bu tarihsiz dediğimiz dönemle, tarihsizlerin yaşadığı bölgelerin bir tarihi olduğu, bilinmesi, gelişmesi, anlatılması gereken bir süreçleri olduğu bilinci ortaya çıkınca, bu gelişme çizgisini değiştirmek, çoğaltmak gerektiği ortaya çıktı. Bizatihi bu, 1970’lerin sonlarından itibaren özellikle sosyal bilimler arasındaki tartışmalarla birlikte, Batı’da bu çizginin revize edilmesine başlandı. Dendi ki bize, *hep gelişmeden söz ediyorsunuz, acaba kesin-tisiz bir gelişme var mı? Bilgi birikimi, deneyimi her zaman insanı ileriye mi götürür? Hiç geriye gidiş ya da duraksama yok mudur? Ya da bu çizgi doğru mudur?* İşte bu yeni görüşler, yeni yaklaşımlar; bu tek anlatımın, bu tek tarzın, çok açıklayıcı olamayacağı noktasına da getirdi insanları. Onun için tarih yaklaşımları da o ilerleme görüşüne eleştirel bakmaya başladı. Bunun sonucunda *tarihsel çizgi budur, tarih budur, bunun dışında kalanlar tarihsizdir* gibi, kesin ifadeler kullanmaktansa; *biz tarihe karşılaştırmalı bir perspektif kazandıralım, karşılaştıralım, bu bizi daha doğru bir açıklamaya götürebilir ve bunun için de karşılaştırmalı modeller geliştirilmelidir*, görüşü yaygın hale geldi. O zaman görüldü ki gerçekten de bazen birbiriyle hiç karşılaşmamış, yani ne zaman, ne de mekân itibarıyla karşılaşma olanağı bulunmayan farklı

farklı toplumlarda benzer gelişmeler olmuş. İşte karşılaştırmalı tarihin bizim bakışımıza, bilgi birikimimize getirdiği önemli hususlardan biri budur.

Evet, mesela akıl, insan aklı, benzeri etkiler karşısında benzeri tepkiler gösterebiliyor. İşin burası çok yararlı. Yani böyle tek düze bir bakış açısıyla kalmamak, perspektifler aramak, yeni açıklama tarzlarına ulaşmak bakımından faydalı oldu. Yeni tarih yazıcılığına boyut kazandırdı, bu önemli bir şey.

Biz tarih dediğimizde, geçmişte olan insan faaliyetleri sonucunda ortaya çıkan olay ya da olgular dediğimiz zaman, kimin faaliyetini esas alacağız? Başlangıçta devletlerin, yani hükümdarların tarihi ele alınmış. Bunun çok çeşitli sebepleri var. Mesela belirli bir ihtişam noktasına gelen, geniş alanları egemenliği altına alan hükümdarlar, esas itibarıyla hem geliştirdikleri yönetim tarzlarıyla, hem de geçmişleriyle kendi dönemlerini anlamlandırmak, meşrulaştırmak zorundalar. Onun için tarihten hep devletler için yararlanıldı. İkincisi bir bilinç yaratılmaya çalışılmıştır. Bir aidiyet duygusu yaratarak, bu aidiyete mensup olanları bir arada tutarak ve onlara moral vermek için geçmişte olanlardan yararlanmak istenmiştir. Burada, yani devlete ilişkin olaylarda seçicilik söz konusu. Hep olumlu olayları seçme, yani önemseme, büyütme, şanlandırma, şerefendirme ile ve bunlara dayalı anlatılarla bilinç uyandırmaya çalışılmıştır. Bir de Braudel gibi beşeri coğrafyacılara başlayan, sonra diğer bütün bilgi alanlarına da yayılan bir eğilim var. Yeni bir sol kitle, *sadece biz hükümdarların, devletlerin tarihlerini değil, gündelik hayatın içindeki insanların tarihini de merak ediyoruz* demişlerdir. Bu çok temel bir tercih. Daha sonra sosyoloji, antropoloji ve tarihle birleştiği zaman ünlü antropolog Wolf sanıyorum, “tarih aslında tarihsizlerin tarihidir” demiştir. Ne demek bu? Yani tarih, o zamana kadar tarihin konusu olmamışların tarihidir.

Öteki ya da madun mu?

“Öteki” çok farklı anlamlarda kullanılmış olabilir, bu “madun” da değil, madunda emperyalizmin etkileri var. Bu aslında, daha önceki anlatı döneminde hükümdarın tebaası olma durumunda görülmüş. Olanların kendi gündelik hayatları içinde; örneğin Osmanlı’da reaya söz konusu olduğunda bunlar ne yedi ne içerdi? Nasıl ürerlerdi? Günlerini nasıl geçirirlerdi, yani ne zaman uyanırlar, ne zaman yatarlardı? Nasıl ısınır, nasıl aydınlanırlardı? Ne giyerlerdi gibi sorular önem kazanmıştır. Bunun sonucudur ki “düğme” üzerine bir sosyal tarih yazılmış, bir

saç örgüsünün gelişmesi incelenmiştir. Şimdi bu aslında tarihin biraz önce söylediğim farklı bir mecrasıdır. Bu da tarihin objesini geliştirmiştir. Tabii bu, 30'lu yıllardan sonra 40'lı, 50'li, özellikle 60'lı yıllarda çok revaçtadır. Özellikle sosyal ve ekonomik tarihte. Sosyal ve ekonomik tarih dendiği zaman bu, bir başka gelişmeye de sebep oldu. Tarih sadece tarihçilerin yaptığı bir işlem olmaktan çıktı, iktisatçılar, sosyologlar, antropologlar da tarihe önem vermeye başladılar. Bu da aslında çok verimli bir şey. Böylece, tarihçilerin o zamana kadar bilmediği birtakım yöntemler, birtakım bakış açıları, tarih araştırmaları alanına girdi. Bunun hem olumlu yanları var, hem de olumsuz yanları. Ama olumlu yanları daha baskın bence. Çünkü tarihin konusu çeşitlendi. Eskiden tarih dendiği zaman siyasi tarih anlaşılırdı. Savaşlar olurken, bir de dünyanın çeşitli bölgelerinde çeşitli dönemlerinde yaşayan insanlar var. Bunlar maddi ve manevi kültür geliştiriyorlar. Bunları da anlamak gerekir. Bu yüzden Annalés okulunun tarih alanında çok özel bir yeri vardır. Çok iyi değerlendirilmesi gerekir.

Tarihçi kimdir? "İnalcık Neden Büyük" makalenizde üzerinde durulduğu üzere tarihçi "klasik, akademik ve ortodoks" mu olmalıdır? Klasik, ortodoks, akademik olan tarihçi ile böyle olmayan tarihçi arasındaki farklar nelerdir?

Aslında klasik, akademik, ortodoks şeklinde tarihinin sıfatı olarak belirlenmiş olan sözcükler bana ait değil. 60'lı, 70'li yıllardan sonra Türkiye'de tarih tartışmalarının içinde kullanılan sözcükler. Akademik tarihçilik denilince, bir üniversitede veya bir araştırma enstitüsünde, bilimsel yöntemleri kullanarak tarih bilgisi üreten tarihçilik anlaşılır. Bir de tarihi bilgileri popülerize eden, geniş kitlelere yayan popüler tarihçiler vardır.

60'lı yıllarda Türkiye yeni sola açılıyordu. Sola açılmada "ortanın solu", "sosyalizm" gibi konular tartışılmaya başlandı. Tabii sol da Türkiye'de düşünce olarak yerleşmek, kitlelere yayılmak ve siyasal bir güç haline gelmek istediği için, tarihini aradı ve tabii tarihten yararlandı. Bugünlerden sonra, tarih araştırmalarında klasik tarih eğitimi, lisans ve lisansüstü eğitimi almış, tarihin kendine özgü yöntemlerini kullanarak bilgi üreten tarihçiler yanında; aslen tarih disiplininin gelmeyen, örneğin iktisat, siyaset bilimi, hukuk okumuş, hatta bu alanlarda araştırmacı bilim adamı sıfatını kazanmış kimseler de tarihe yöneldiler. Tabii bu bir ikilik yarattı. Edebiyat fakültelerinde klasik tarih eğitimi alanlarla, bu alana sonradan girerek, bir amaçla tarihten yararlanmak isteyenler ara-

sında bir ikilik. Bu 60'lı yıllarda daha çok solun, tarihini bulmak amacıyla başlattığı bir harekettir. O zaman bir tartışma da yarattı bu. Çünkü iktisattan, sosyolojiden gelenler genelleştiriyorlardı. Kendi bilim alanlarının doğal bir sonucu olarak kendi yöntemlerini kullanıyorlardı. Örneğin, Türkiye'nin sosyal yapısını araştıracaklarını söyleyip, Marksist şemayı aynen uyguluyorlardı. Bu bağlamda 60'lı yılların en önemli tartışması, Osmanlı'da feodalitenin olup olmadığıydı. Marks, Doğu toplumları tam bir Batı feodalizmine benzemez dediği için, ATÜT'çüler buna "Asya Tipi Üretim Tarzı", "ceberut devlet", "despotik devlet" kavramlaştırması ile yaklaşırken; rahmetli Doğan Avcıoğlu da "pre-kapitalist düzen" gibi birtakım yeni kavramlar getirerek, Osmanlı dönemini ve daha genel olarak bütün Türk tarihini bu şemadan incelemeye başladılar.

90'lı yıllarda dünyadaki ve Türkiye'deki değişikliklerle solda yaşanan bu tartışmalar, liberal düşünce, post-klasik, post-modernist düşünceye dönüşünce, bu sefer de post-modernist açıklama tarzlarının tarihsel temelini bulmak isteyenler tarihe yöneldiler.

Bir de yapısal bir değişiklik oldu Türkiye'de. Biliyorsunuz 1980'lerde üniversite sistemi değişti. Üniversite sistemi değişince YÖK dönemi dediğimiz dönemde bilim alanları arasındaki o sıkı sınırlar da kalktı ortadan. Daha önce iktisat alanından tarihe yönelip, tarih araştırması yaptığı iddiasında bulunanlar, doğrudan tarih bölümlerinde öğretim üyesi oldular. Bu sefer klasik tarihçiler, daha sonraki dönemde tarih araştırmacısı durumuna gelmiş olanlarla statü itibarıyla de birbirinden ayrılmaz hale geldi ve bu bir karmaşa yarattı, benim kanaatime göre. Çünkü diğerleri hiçbir zaman, edebiyat fakültelerinde tarih öğretimi görmüş, tarihin o belli metotlarını kullanarak bilgi üretmekte olanlar gibi olmadılar. Ve aralarında tarihin ne olduğu, tarih araştırmasının nasıl olduğu, tarih bilgisinin nasıl üretilebileceği konusunda bir tartışma çıktı. İşte bu süreç içinde "ortodoks tarihçi", "klasik tarihçi" bilmem şu tarihçi, bu tarihçi tabiri çıktı. Herhalde böyle bir şey, bir başka ülkede yoktur gibime geliyor. Bunlardan en çok Halil Bey'in yazısı nedeniyle bahsetmiştim. Aslında Halil Berktaş'ın bir iki yazısını okumuştum, bunlar ona aittir.

Şimdi burada şunu tartışmamız lazım. Hepimizin kabul edeceği bir ortak görüşün olması gerekir. Mesela bilim adamı olarak mensubu bulunduğumuz bilgi alanında, o bilgi alanının bilgi üretme yöntemlerinde buluşmamız gerektiği gibi. Ama yorumlar ve kurulan anlatılar farklı

olabilir. Gene Berktaş'ın çok doğru tespitidir bu, “her bilgi alanının kendi içsel icapları vardır” der. O icaplara uymak lazım. O icaplara herkes uyduğu andan itibaren o alanın araştırmacıları şu nitelikte bir araştırmacı, bu nitelikte bir araştırmacı olarak artık bir daha ayrı tasnife tâbi tutulamaz. Ama vardıkları sonuçlar, açıklamaları kuşkusuz farklıdır, farklı olabilir. Bizde klasik tarihçi, şu tarihçi, bu tarihçi denmesi o içsel icaplarda anlaşma olmadığı içindir. Sen tarih alanına geldiğin zaman, tarihin icaplarını kullanmak zorundasın, eğer kendine tarihçi diyorsan. Tarihçi demiyorsan o zaman öyle bir zorunluluk yok. 80’den sonra tarih bölümüne gelenler kendilerine tarihçi demiştir. Yalnız tarihçi demekle kalmamışlar, üniversitelerde tarih kadrolarını da işgal etmişlerdir. Başka bir şey yok.

İki tarih kongresinin yapıldığı 1930’larda, Kadro Dergisi’nde görülen inkılap ve çeşitli uzmanlık alanlarının birlikte anılması doğrultusunda; inkılap edebiyatçısı, inkılap iktisatçısı gibi, inkılap tarihçisi ayrımı hakkında neler söylenebilir?

Bu sorular çok iyi oluyor, ben yaşlanmış biri olarak merakımı her zaman anlatmak fırsatını bulamıyorum. Bu yazı, belki buna bir vesile olabilir. Şöyle tarihçi, böyle tarihçi söyleminin pek bir anlamı yok; ama şu var, inkılabın iktisatçısı, inkılabın tarihçisi. Her hareket kendini meşrulaştırmak için, mutlaka bir temele dayanmak durumundadır. Bundan kaçınılmaz. Osmanlı devletinin tarihi dönemini tamamlayıp tarih sahnesinden çekilmesinden sonra, onun yerine bugünkü devletimizi, bugünkü toplumumuzu kuran hareket Türk devrimi, Türk inkılabı idi ve Türk inkılabı varlık nedenini açıklamak zorundaydı. Onun için bilimlerden yararlanması meşrudur bence. Bunların başında da tarih gelir. Aslında çok tartışılmıştır. Türk devriminin tarih tezi, tarih anlayışı çok eleştirilmiş, hatta biraz hafife alınmıştır. Hatta, daha açık söyleyeyim, alaya alınmıştır. Örneğin *Orta Asya’da göl kurumuş bütün dünyaya yayılmışız. Dünya tarihinin yaratıcısı aslında biziz* gibi açıklamalarla Türkçe ve Türk tarihi “Güneş Tarihi Teori”leriyle dünya medeniyetlerinin merkezi haline getirilmiştir. Bu, bir tarih yöntemidir. Olayları gerçek bağlamından koparıp pür bir açıklama olarak koyarsanız anlamsız gelir, güldürürsünüz insanları. *Gerçek bağlamı içine yerleştirir, yani bu açıklama tarzı nereden kaynaklandı, niçin kaynaklandı ve nereye kadar devam eder*, bunu iyi açıklarsanız yani ön yargısız bunu tu kaka etmek gibi bir niyetiniz yoksa sadece anlamak gibi bir niyetiniz varsa bu anlatılar bir anlam kazanır. Bence bilim adamının anlamak gibi bir

niyetinin dışında başka bir niyetinin olmaması lazım. Türkiye’de bilim, anlamak için yapılmıyor, ne yazık ki tu kaka yapmak için bağlamından koparılıyor.

Gerçekten Osmanlı İmparatorluğunun son zamanlarında başlayan ve Türk devrimi ile gelişen tarihçiliğimiz, bir savunu tarihçiliğidir. Bunu kabul etmemiz lazım. Ne demek savunu tarihçiliği? 19. yüzyıla gelindiği zaman oryantalizm dediğimiz o özel bilgi alanının geliştirdiği bir tez vardır. Savunu tarihçiliği de bu teze karşı oluşturulmuş bir davranış biçimidir. Her dönemin tarih yaklaşımlarında olduğu gibi, bu tür tarihçiliğin içinde de bir “romantik dönem” vardır. Bu kaçınılmazdır, çünkü bütün dünyada vardır bu. Sözlerimin başında da söylediğim gibi 15. yüzyılda Cermen krallıklarının yerine yeni tip krallıklar kurulduğunda, eski halk destanlarına sarılmışlardır. Niçin? Amaç, ilgi uyandırmaktır. Eskiden Vizigot kralı, Vizigotların kralıydı ve bir dayanağı vardı. Normandiya, Brugondiya artık birleşmiş. Nasıl meşrulaştıracak bunu? Neye dayanacak? Bir şeye dayanması, kendini meşrulaştırması gerekiyordu. Böyle bir romantizm var. Bizde bu romantizmden öte bir de zaruret var. Neden zaruret, onu yeri geldiğinde konuşacağız. Düşünün ki 19. yüzyılda Birinci Dünya Savaşının sonunda Paris Konferansı toplanmış, Avrupa’nın bütün devletleri, sen Orta Asya’dan geldin, sen Uzak Asya’dan geldin, çadırını yık, git. Sen şu ırktansın, sen bu ırktansın, sen sadece insanlığın yarattığı değerleri yıkan bir barbarsın. Senin ürettiğin hiçbir şey yok, sen sadece bir yıkıcısın. Bu bombardımanla geliyor. Bu bombardımanın karşısında bir reflektir bu, savunma refleksidir. Şimdi bu refleksin etkisini söylemez de, yok efendim göl kurumuş, Türkler yayılmış, Alaska’dan oraya geçmiş, bilmem ne yapmış dersenez güldürürsünüz insanları.

Abartı vurgusu üzerine yönelme...

Sizin bu yaptığınız anlamaya yönelik bir şey değildir. Halbuki tarihçi anlamaya yönelik işler yapmalıdır. Üstelik inkar edilecek bir şey de değildir bu. Savunu tarihçiliği dediğimiz dönemin, çok parlak bir araştırma aşaması da vardır. Oryantalistlerin ulaşamadığı, oryantalistlerin gün ışığına çıkaramadığı kaynaklar, o dönemde gün ışığına çıkarılmıştır. Bu döneme alayla bakanlar; o kaynaklar nelerdir, nasıl çıkarılmıştır, hangi dilleri bilmek gerekir gibi hususları bilmedikleri için, o kısım karanlıkta kalıyor; karanlıkta kalınca bu kısım biraz gülünç, biraz müstehzi tarzda sunuluyor. Bu anlamaya yönelik bir tavır değil. “Ha-

lil İnalçık Neden Büyük” başlıklı yazımda bunu vurgulamak istedim. Siz bu kısmı söyleyin yine, asıl oryantalizmin başka bir aşaması vardır. Bunu neden söylemiyorsunuz? Bunu söylemeniz lazım. Ben kimsenin art niyetli olabileceğini düşünmem. Ama anlamaya yönelik yaklaşıyorsak, bir dönemi ve bir yaklaşımı bütünüyle değerlendirmemiz lazım. Mesela Osmanlı Devletinin kuruluşuna yönelik teoriler geliştirilirken, bilgilerimiz çok kıttı.

Ne anonim Tevârîh-i Âl-i Osman’lar, ne Neşri Tarihi, ne de Aşık Paşa Tarihi tam olarak biliniyordu. Aynı şekilde Selçuklu tarihine ait ne “Müsâmeretü’l-ahvâl”ler, ne de “Kitâb-ı Diyarbekriye”ler biliniyordu. Kısacası bu kaynaklardan haberdar değildi araştırmacılar. Bunları, o dönemin Türk tarihçileri gün ışığına çıkardı. Ve şunu söylediler; oryantalizm Doğu’yu monolitik bir yapı olarak ele alıyor. İslam, İslam’ın merkezi içinde Arap, Türk, Fars farklı değil, aynıdır. Dikkat ederseniz oryantalizmin ilk çalışmaları hep “Kur’an” çalışmalarıdır. Ve bu savunmuş dönemi tarihçileri çok parlak bir iş yapmışlardır. Oryantalizmin bilgi alanını genişletmişlerdir. Fuat Köprülü’nün “Osmanlı Devletinin Kuruluşu” diye o büyük konferansıyla başlayan kitaplaştırma hamlesi ile bu alana çok büyük katkısı vardır. Bugün artık Fuat Köprülü kaale alınmıyor. Ama Fuat Köprülü modern Türk tarihçiliğinin babasıdır. Çok önemli bir tarihçidir. Der ki oryantalizm semitik filolojinin, emperyalist devletlerin yeni pazar arayışlarının, tahakküm hırslarının isteklerine cevap vermek üzere geliştirilmiş bir bilgi alanıdır. İşte Türk tarihçileri bu semitik filolojinin emperyalist devletlerin isteklerinin yerine kendi hedeflerini ikame ettiler. Bu dönemim Türk tarihçileri, onlara kendi metodlarıyla cevap verdi. Önemli olan da budur. Oryantalistler birçok Doğulu kaynağa nasıl ulaşmışlarsa, Türk tarihçileri de onların ulaşamadığı kaynaklara ulaştılar. Divan-ı Lügat-it-Türk, Türk tarihçilerinin metodolojik çalışmalarının ürünüdür. Bunu bizim bilmemiz lazım. Yani bir dönemi reddedebilirsiniz, tarih anlayışının eskidiğini söyleyebilirsiniz, ama geçmişte yapılanları perdeleyerek değil. Öncelikle anlayarak, anlamaya çalışarak, ardından tam olarak anlatarak bunu yapabilirsiniz. Bence tarihçiliğin bir tek önemli yanı var, o da anlamak ve anladığını anlatmak. Başka bir şey değil.

Modern Türk tarihinin kurulduğu 1930’lu yıllarda yöntem konusuna da çok önem verildiği görülmektedir. “Tarihte Usul” çok tartışılan konulardan biri. Bu tartışmalar içinde öne çıkan bir konu da, Köprülü’de

de var, tarih araştırması yapacak olanın formasyonu konusu ya da sorunu. Tarih araştırmacısının niteliği/formasyonu konusunu biraz daha açar mısınız ve araştırmanın seyri bundan nasıl etkilenir?

Aslında 1930'lu yıllarda Türkçeye tercüme edilen metodoloji kitaplarına baktığınız zaman örneğın Fuat Köprülü'nün, Zeki Velidi'nin değınmelerine baktığınız zaman, 19. yüzyıl tarih anlayışının izlerini görürsünüz. Çünkü burada esas olan, tespittir. Önce tespit yapacaksınız, sonra bu tespit üzerinde açıklamaya girişeceksiniz, ardından da onu yorumlayacaksınız. Senyoboslar'da olduğu gibi. Bu tercümelere iç tenkitler, dış tenkitler öğretiliyordu. Yani doğru bilgiye ulaşmak için objektif olacaksınız, objektif olmanız için de şu şu teknik bilgilere sahip olacaksınız, o teknik bilgileri uygulayarak haber kaynaklarınızı eleştireceksiniz ve eleştiri süzgecinden geçirdikten sonra edindiğiniz bilgileri anlayacak ve sonra da anlatacaksınız. Özetle buralarda anlatmak, yorumsamak, kullanmak üzerinde durulmaktadır.

Zaman içinde bu durum, disiplinler arası ilişki çoğalınca, yeni açıklama tarzlarıyla zenginleşti. Şöyle ki; o zamanlar belge diye biz, sadece yazılı bir vesikayı anlıyorduk, hâlbuki şimdi haber kaynağı çok çeşitli, binalar, maddeler, objeler, sözlü anlatımlar gibi. Tabi bunlar beraberinde, yeni yöntemler de getirdi. Yani metodolojik bir zenginlik kazandı tarih. Bununla birlikte hiç değışmeyen bir şey vardır, o da tarihinin mutlaka ve mutlaka objektif bir yaklaşımla, öncelikle açıklamak istediğı dönemin, mekânın üzerinde cereyan eden olayları tespit etmesidir. Bu, çok önemlidir. Tarihe, bilim denebilecekse, bu objektif araçlarla donanmış olması lazım, bu araçlarla donanmamış bir kimseye de tarihçi denmez. Her şeyden önce, bunun üzerinde uzlaşmamız lazım. Tabi bu araçlarla donanmamış insan olunca sanat, zanaat, şu, bu anlatabilirsiniz, büyük anlatı, küçük anlatı. Bunları çok basite indirgemek istemiyorum, ama bence bunların yararlı bir sonucu olmaz. Bunlar güzel şeyler, sosyolojide kullanabilirsiniz, tarihte de kullanabilirsiniz büyük anlatı, şu, bu falan filan ama, teknik bilgilerle yöntemlerle donanmış olarak derlersen, işte onu, ister büyük anlatının içine yerleştirirsin ister küçük anlatının içine yerleştirirsin. Ama onun önce yapılması lazım. Onun için aslında tarihin ulusalcılığı ya da ulusal tarihçi diye bir şey olmaz, tarihçi tarihçidir.

Az önce söylediğim bir şey var. Tarihçi tektir, tarihçi de bir insandır. Tarihçi insan olduğu için, insanların yaklaşımları da farklı olduğundan, tarihi kullanmaları da farklı olur, onun için şu tarihçi bu tarihçi

farklılığı da buradan çıkıyor. Bu da kaçınılmaz, her zaman böyle olacak bu. Diyelim Türk devriminin oluştuğu süreçte dünyada ulusallık önemliydi. Dünya yeniden şekillenirken küresel büyük imparatorluklar parçalanıyor ve onun yerine ulus devlet modeli geliyor. Dünya tabii katolik bir dünya, devlet sayıları o gün 80 ise bugün kaçta vardı bilmem. Birleşmiş Milletler verilerini bilmiyorum, ama 200'e yakın kimisi küçük kimisi büyük devlet var ve hepsi sözde eşit görünüyorlar. Bunların hepsi devlet, hepsi farklı, fakat görünürde hepsi eşit.

Uluslararası hukuk süjesi olarak eşit...

Türk devriminin tezi neydi? Türkiye'yi dünya devletleri arasında bağımsız, eşit haklara sahip bir statüde tanıtmak ve kabul ettirmek. Tabii onun uyuşuğunda olan halk, bir imparatorluktan geliyor, imparatorluktan gelen, bu yüzden de alt özellikleri çok farklı grupları, bir üst özellikte buluşturmak gibi bir hedefi vardı. Bu hedefi Türk devrimi, sadece tarih bilgisini kullanarak değil, bütün her şeyi, hukuku, iktisadı, tarihi, kültürü kullanarak yaratmak durumundaydı. İktisat için hiçbir saldırı yapılmadı, ama tarihe saldırıldı. Öyle dedi, böyle dedi, diye. Türk devrimi, durup dururken neden pozitif hukuku benimsedi? Yahut da Türkiye'yi ki bu Türkiye Anadolu-Rumeli birliğidir, iç entegrasyonunu tamamlamak, kademeli pazar ağlarıyla bütünleştirmek için özellikle iktisat politikaları uyguladı. Bu özel politikalar üzerinde sürekli düzeltmeler yaptı. 1923'de liberal iktisat politikalarıyla bunu yapacağını düşünürken, 1930'lardaki dünya konjonktürüne uygun olarak başka şey yaptı, sonra bunu yumuşattı, şuna çevirdi, buna çevirdi.

Bizim gibi düşünenlere sizler 50'lerde kalmışsınız, 40'larda kalmışsınız deniyor. Biz bir yerde kalmadık aslında, ama Türk devriminin hedefi o zamanın konjonktürü içinde Dünyanın ulaştığı son noktaya varmaktı. Onun orjinalitesi nerede? Orada iki görüş vardı o zamanlar; bunu kendimiz yapamayız, biz gelişmiş bir devlete vekâlet verelim (yani manda meselesi), onlar bizi ehlileştirsinler, biz de oraya girelim. "Hayır" dedi Türk devrimini yapanlar. Mustafa Kemal ve arkadaşları, *böyle bir şey dünyada görülmemiştir*, dediler. Yani bir başkasının eğitimiyle ehlileşmiş bir grup yoktur. Yani bunu ehlileşerek yapamazsınız, bunu ancak biz kendimiz yaparız. Şimdi bu bir tartışma noktası aslında. Dünya madem globalleşiyor, bilim şu hale gelmiş, pozitivizm ölmüş... Tamam, madem bunların hepsi doğru. Ama bunları okyanus ötesindeki üniversitelerde, enstitülerde geliştirilmiş tezleri papağan gibi tekrarlayarak mı yapacağız? Yoksa kendimiz orijinal düşüncemizi yaratarak

mı yapacağız? Aslına bakarsanız Türk devrimiyle şimdiki tercihlerimiz arasında hiçbir fark yok. O zaman mandacılar nasıl ehlileşmeyi bir başkasına bırakmak istiyorlarsa, şimdi de işte Middle East Studies Center'larda geliştirilmiş teoriler, yani tekrarlar var. Gelişmeler karşısında nasıl bir refleks göstereceksek, iktisatçılar nasıl farklılaşıyorlarsa tarihçiler de farklılaşıyor.

Tarihçilerin ulusalcısı, enternasyonalı olmaz aslında. Neden? Çünkü ister orada olsun, ister burada olsun yöntemi, ikisinin de uyması gereken ilkeleri var. Fakat tarihin icaplarını kullanmadan başka diyarlarda geliştirilmiş kuramsal açıklamaları iyi nakletmek mümkündür. Ama onların oluşumuna bir katkı olmazsa, o açıklama senin değildir. O açıklamada kendi ürettiğin bilginin de olması lazım. Sorun buradadır. Düşünün mesela, genç çocuklar çok güzel konuşuyorlar, anlatıyorlar, hep yabancıların isimlerini zikrediyorlar. Tamam, onlar söylemiş onu, biz ne söyledik? Mesela Türk devriminin değeri buradaydı, Fuat Köprülü'nün söyledikleri vardır. Barkan'ın dedikleri vardır. Onların söyledikleri eleştirilebilir. Ama onları dikkate almadan, sadece yabancı diyarların tezlerinin bizim durumumuzu açıklamaya yetmeyeceği açıktır. Bu tutumla biz, bir Barkan, bir İnalçık daha yetiştiremeyiz. Ben "İnalçık Neden Büyük" dediğim zaman, İnalçık'ın o hakikate ulaşmak için o bilimin yöntemini kullanmanın ötesinde, o Türk Devriminin yetiştirdiği biridir, demek istemişim. O, bir Türk Üniversitesi'nde, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde yetişti. Yani Amerika'ya gittiği zaman, Amerika'dan edindiği bilgilerle değil, buradan ürettiği bilgilerle gitti oraya. Ben bunu anlatmak istiyorum.

Tarihçilere yönelik bir başka niteleme daha yapılmaktadır. Devletin tarihçisi denmekte ve burada kavramın biraz da eleştirisinin yapıldığı anlaşılmakta. Devletin tarihçisi ile halkın tarihçisi kavramlarından ne anlaşılmalı?

Devlet tarihçisi ve halkın tarihçisi diye iki ayrı kavram olur mu, böyle bir kavramsallaştırma söylemine yönelmek mümkün mü bugün için? Bence tarihçi tarihçidir, eğer kullandığı yöntem aynı ise, yapacağı bilimsel işlem ve bu işlem sonucunda ulaşacağı sonuçta eğer bir bilgi üretme söz konusu ise, üreteceği bilgi birbirinden farklı olamaz. Bu ne demek? Günümüzün tartışmaları içinde, gene aynı durum söz konusu. Ortodoks tarihçi, klasik tarihçi gibi tartışmaların arasında, bunlar da benzeri uçuşan sözcükler bence. Buna kavram olarak bakmamak gerekir. Mesela Osmanlı dönemine eğer dönecek olursak, Osmanlı sarayın-

da “vakanüvis” diye bir tarihçi vardır. Vakanüvis demek, vakaları yazan demektir. Bu vakanüvis denen kişiler sarayda yaptıkları işin karşılığını alırlardı. Yani bu işten nemalanırlardı. Tıpkı diğer saray görevlileri gibi. Devlet ondan şunu beklerdi, kendilerine verilen görev süresi içinde Osmanlı devleti ile ilgili olarak gelişen olayları kaydetmek. Tabi bunlar bile, kendilerini sadece böyle bir görevle sınırlı bulmadıkları için, telif ettikleri eserleri daha genel bir Osmanlı tarihi, hatta daha genel bir İslam tarihi, daha genel bir dünya tarihi gibi algılayarak, kendisinden önceki dönemlerden başlayıp, birtakım mehazlara, birtakım kaynaklara dayanarak genel eserler kaleme almışlardır. Bazıları da, bugünkü tarih yöntemi diyebileceğimiz, yani olaylar arasındaki bağıntıyı, ilişkiyi, ilgiyi araştırarak doğru tespitler yapmak ve o tespitleri yorumlayarak aktarma yolunu seçmiştir. Buna örnek vermek gerekirse, mesela Naima Tarihi diye bir tarihimiz vardır bizim: Mustafa Naima. Sarayda Mustafa Efendi diye bir müverrih görevlendirilmiştir ve tam da 1699 Karlofça Anlaşması’yla sonuçlanan o uzun savaşın ardından ki bu sırada sadrazam Amcazade Hüseyin Paşadır ve kendisine müsvette bir yazma nüsha vermiştir. Şarihü'l-Menarzade'nin müsveddeleri. Demişti ki işte buradan başlayarak bir tarih telif et. Mustafa Naima'nın eseri bu bakımdan kendisinden önceki dönemin olaylarından başlar. İşte resmen devlet tarihçisi olan Naima Efendi bile bu tutumda, bu tavırdayken, şimdi siz, bu devlet tarihçisidir, bu halkın tarihidir, şunun tarihidir, diyebilir misiniz? Böyle söylemek, çok sağlam zemini olmayan bir tartışma ortamı yaratmak demektir. Bunların sadra şifa bir sonuç vermesi beklenemez. Bizde “devlet tarihçisi” denildiği zaman genellikle üniversitelerde çalışan ve devletten maaş alan, bu yüzden de devletin politikalarına aykırı düşecek sonuçlara ulaşırsa, bunları özgürce söyleyemeyen tarihçiler anlaşılır. Ama bugün üniversitelere bakarsak, resmi ve vakıf üniversitelerinin tümünde, aslında bu birtakım meslektaşlarını devlet tarihçisi, resmi tarihçi diye itham edenlerin büyük bir kısmı en güzel üniversitededirler ve aynı şekilde onlar da devletten maaş almaktadırlar. O zaman, kıstas nedir? Devletten maaş almaksa, aynı durumdadırlar, ama kendilerini devlet tarihçisi addetmezler, bazı meslektaşlarını bu şekilde değerlendirirler. Bence bunun pek bir anlamı yoktur.

Seçtikleri araştırma konuları bakımından, devlet araştırmaları gibi..

Mesela şu denir işte, seçtikleri araştırma konularına baktığımız zaman şimdi devlet tarihçisi diye kimi niteliyorlar? Bu polemige girmek

istemiyorum, isimlendirmek istemiyorum ama bence Türk devriminin, daha önceki soruda bir nebze cevaplamaya çalıştığım gibi, o açtığı çığırda başta Halil İnalçık, Barkan, Mustafa Akdağ ve daha birçok tarihçi olmak üzere, Türkiye'nin sosyal, ekonomik ve kültürel tarihine yönelmişlerdir ve büyük bir maharetle "ahalinin tarihi"ni yazmışlardır. Mustafa Akdağ'ı okursanız, "Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi"ni, Celali isyanlarını konu alan eserini, Halil İnalçık'ın bütün eserlerini ele aldığımız zaman, gündelik hayatın içindeki insanın hemen hemen her yönüne değinmişlerdir. Devlete de toplumsal organizasyonun bir üst örgütlenmesi olarak bakmışlar ve öyle incelemişlerdir.

Tarihin dipsiz bir kuyu olduğunu söyleyenler var. Bu ne demektir? Tarihin ilgi alanı denilince nasıl bir kapsamdan bahsediliyor?

Bir önceki soruda bu konuya bir ölçüde değinmiştim. Bu birazcık da moda gibi bir şey. Yani tarihçi dediğimiz araştırmacılar hem kendi meraklarıyla, hem de içinde bulunulan dönemin etkileriyle birtakım konulara yöneliyorlar. Mesela 30'lu 40'lu hatta 20'li yıllara döndüğümüz zaman mesele neydi? Cumhuriyet döneminin en temel sorunu, belki bugünün de en önemli sorunu, biz nasıl anlatıyoruz tarihi? Tarihimiz nasıl ele alınıyor? İşte en temel sorun bu soruyu cevaplamaktı. Mesela 1920'li yıllarda Hayat Mecmuası vardı. Çok iyi bir mecmuaydı o zamanlar, baskısı çok güzel, son derece kaliteli yazıların yer aldığı bir mecmuaydı Hayat. Daha sonraki o renkli, resimli Hayat, artistlerin resimlerinin bulunduğu Hayat değil. O Hayat'ta Fuat Köprülü'nün bir yazısı vardır. Bizim "münevver"lerimizin çok önemli bir problemine değinir. Söz, ona ait olduğu için "münevver" diyorum. Aydınlarımızın önemli bir özelliğini zikreder. Der ki "*bizde münevver dediğimiz kimseler Batı dünyasında geliştirilmiş her türlü düşünceye mahz-ı hakikat diye yaklaşırlar.*" "Mahz-ı Hakikat" dediği, gerçeğin özü, ta kendisidir. Acaba bunun mahz-ı hakikat olamayacağı da düşünülebilir mi, diye bir soru sormazlar kendilerine. Bu yüzden de Türk tarihinin çok büyük problemlerle karşı karşıya olduğunu söyler. Fuat Köprülü ile başlayan dönemde, o dönemin tarihçilerinin en önemli özelliği, bizim hakkımızda yanlış telakkileri düzeltmekti. O zamanki tarihçilerin konusu buydu. Siyasal yönden olabilir, antropolojik özellikler yönünden, Türk toplumunun, Türk insanının adeti, örfü, uygarlığı, kültürü yönünden olsun, hangi yönde kalem oynatırlarsa oynatsınlar, problematikleri buydu. Bizim hakkımızda yazılanlar doğru mu, eğri mi? Tabi bunun arkasında da bir savunu vardı. Tarihçilerin hepsinde bu tutumu

görürsünüz. Ama bunların içinden bir kısmı siyasal tarihi ele almıştır, bir kısmı köy hayatını incelemiştir, bir kısmı İslamiyet öncesi, bir kısmı da İslami dönemi önemli görmüştür. Bununla birlikte yaklaşımlarında hep bu anlayış vardır. 60'lı yıllara, öğrencilik yıllarıma baktığımız zaman, daha önce de söylemiştim, sosyal ve ekonomik meseleler öne çıkmıştı ve o zaman münevver, aydın dediklerimizin zihnini şu soru işgal ediyordu. Nasıl daha önce bizim hakkımızda söylenenler mahz-ı hakikat mi sorusu önem taşıyorsa, burada da, "*biz neden geri kaldık, bizim geri kalışımız neye dayanıyor*" sorusu öne çıktı. Geri kalmışlık sorunu dünyada da tartışılıyordu o sırada. Ama 27 Mayıs 1960 devriminden sonra Türkiye'nin gündemini işgal eden en önemli soru bu oldu: geri kalmışlığımızın nedenleri. Ve tarihe de bu yansıdı. Özellikle tarihe başka alanlardan gelenler, tarih bilgilerinden yararlanarak bunu açıklamak istiyorlardı. Osmanlı döneminde sosyal yapının değiştirilememesi, kapitalist aşamaya gelmiş Avrupa'dan kopuş sürecini değerlendirememesi, ondan geri kalma, sanayileşememe gibi sorular soruluyordu. O zamanki tarihçilere bakıyorsanız, kimisi mesela medreseyi inceler, kimisi esnaf loncalarını inceler, kimisi padişahların yetişme biçimini inceler. Ama arka planlarında hep o soru vardır. Ne oldu da biz geri kaldık? Neden geri kaldık?

1980'den sonrasına gelince, bu sefer de tabii dünyada büyük değişiklikler oldu. Daha önce de söylediğim gibi, bu Türkiye'ye de yansıdı. Daha önceki tartışma ortamındaki saflar, gruplar dağıldı, birbiri içine girdi ve gündeme yeni sorular geldi, demokrasi, insan hakları gibi. Bu arada insan, birey deyince, ulus-devlet çizgisinde hep ulusal çıkarlar, ulus hakları derken acaba biz bu defa ulus hakkını çok abartıp bireyin hakkını geçiştiriyor muyuz gibi sorular gündeme geldi. 70'li yıllardan beri, Avrupa ve Amerikan üniversitelerinde yapılagelmekte olan akademik tartışmalar Türkiye'ye de yansıdı. Birden bire *ulus-devlet öldü, ulus-devlet gidecek, dünya köy oldu, artık ulus-devletlerin gelişmeyi engelleyen sınırları kalkacak ya da büyük iktisadi gelişmeyi ve paylaşmayı engelleyen sınırları kalkacak, herkes zengin olacak* gibi görüşler ortaya atılmaya başladı. Bunlar televizyonlarda ciddi ciddi anlatılıyordu. Bu tartışmanın ortasında, tarihten de bu noktada yararlanmak isteyenler, "öteki ve ben" sorununu ortaya attılar. Tarihten yararlanarak ayırıcılığı olabildiğince alt düzeye indirelim ve dünyanın başka yerinde yaşayan ulusları, insanları ötekileştirmeyecek bir anlatı kuralım, diye düşünüldü. Mesela 1980'li yıllara bakarsanız, Türkiye'nin en ciddi

üniversitelerinde “öteki” üzerine toplantılar yapılmış, çalışmalar düzenlenmiştir ve tarihin aslında bir bilinçlendirmeye yarayan bilgi alanı olduğunu, ama bunun şimdiye kadar “ben ve biz” yönünde bir bilinç yaratmak için kullanıldığını söylemişler ve bunun değişmesi gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Burada tabi her ne hikmetse, Türkiye o geri kalmışlık sorununu sanki çözdü bitti de birden bire o soru gündemden çıkmıştır. Ben bunu pek anlayamıyorum. Mesela bu alanın en büyük kalemşorlarından, keskin teorileriyle mahz-ı hakikate ulaştığını söyleyenler, yani bu budur, bunun ötesi yoktur gibi çok keskin hükümlere varanlar, birden bire bırakıvermişlerdir bu sorunun cevabını aramayı.

Sizler gençsiniz biz o dönemleri yaşadık, mesela 60 yıllarında yazdıkları yazılar artık bugün yoktur. Kendileri için de yoktur, bırakmışlardır o düşüncüyü. Bence gelecekte bir dönemin tarihçisi, bunu arayacak, o zamanlar ne olmuş diye soracak. Tarihçiler, iktisatçılar, hukukçular 60’lı yıllardan başlayarak, 70’li yılların sonuna kadar geri kalmışlık problemi için didişip durdular, Osmanlı feodaldi, pre-kapitalist düzenledi, Asya tipiydi, diye. Sonra birden bıçakla kesilmiş gibi durdu. Arkasından da öteki, beriki söylemi gündeme geldi. Geleceğin tarihçileri bu süreci anlamak için, herhalde çok uğraşacaklar.

Burada şu noktaya da girmemiz gerekiyor: Türkiye’de gerçek üniversiteyi kuramayışımız. Tabi üniversitede evrensel bilginin çeşitli boyutlarını anlamamız için dünyanın başka yerlerinde ne yapıldığından haberdar olacaksınız. Aslında üniversite, sadece hep başka yerlerde geliştirilmiş teorilerin tekrarlandığı bir yer olamaz. Yani orijinal bilginin üretildiği ve bu bilginin katılımıyla yeni yorumlamalara ortak olduğu bir yerdir üniversite. Türk üniversitelerinde alan uzmanları, özellikle sosyal bilimlerde alan uzmanı ne kadar var, ben bunu bilmiyorum. Mesela ben, şimdi kendim de dahil olmak üzere, belli bir alanın uzmanı mıyım? Alan uzmanı dendiği zaman ben şunu anlıyorum. Alan uzmanı, kendi yaptığı özgün araştırmalarıyla seçtiği bir konuda bilgi üreten ve bu bilgisiyle mevcut bilgileri zenginleştiren araştırmacıdır. Daha yalın olarak söylersek, aklınıza gelen herhangi bir konuda ilk başvuracağınız ve bunu, bilirse o bilir, diyeceğiniz araştırmacıdır. Tabi kendi ürettiği mevcut bilgiyle bu alandaki tartışmalara katıldığı için, onun düşüncesi sadece nakilci bir düşünce değildir, bir orijinal düşüncedir. Şimdi düşünün siz, Türkiye’de birçok çalışma yapılıyor. Ama herhangi bir sorun karşısında bunu, şu bilir, diyecek kaç uzmanımız var? Türkiye, dünyada sempozyum, ilmi toplantı yapılan en zengin ülkelerden birisidir.

Antalya'dan başlayarak Van'a kadar, en zenginleri Antalya'nın 5 yıldızlı otellerinde, diğerleri üniversitelerin yerleşkelerinde olmak üzere, bir sürü toplantı yapıyor. Buralardan elde edilen orijinal sonuçlar, acaba ne kadardır? Bunun somut değerlendirmesine sahip miyiz? Belki bir örnek vermek gerekir. Mesela Hrant Dink öldürüldü. Hrant Dink öldürüldükten sonra, bir katil buldular, soyadı bilmem ne, şimdi soruyorlar: Bu nasıl bir addir? Kimdir? Nedir? Bir Allahın kulu da çıkıp bu isim şudur, diyemiyor. Mesela bunu bir dilci veyahut tarihçi açıklayamıyor. Bunu diyecek insanımız yok. Arkasından Ermeni meselesi gündeme geliyor. Ermeni meselesi gündeme gelince, hemen arayışa geçiyoruz. Bu konuda binlerce sayfa yazılmıştır. Ama uzman diyebileceğimiz bir kişi yok. Onun için bu meselenin artık sadece siyasal boyutu var. Ve artık bu mesele, çözümsüz hale gelmiştir. Siz ne yaparsanız yapın bu bir kangren olarak varlığını sürdürecektir. Bu, işin ayrı bir yanı, ama bu konuda çok somut bir bilgi üretmiş bir Ermeni uzmanımız var mı diye sorduğunuz zaman bir kişiyi bulamıyorsunuz. Yazı yazan demiyorum, yazı yazan *fi sebillah* dolu. Ama alan bilgisine sahip, bilgi üretmiş; bu, benim bilinenlere katkıdır, diyebilecek bir kimseyi tanımıyorum desem çok fazla abartmış olmam.

Buna bizim mutlaka çözüm bulmamız lazım. Hatırlarsınız. Büyük tartışmalar yaratan bir sempozyum oldu, Bilgi Üniversitesi'nde olacaktı, Boğaziçi'nde oldu. Hükümet *olmaz* dedi, sonunda oldu. Bunları söylememin nedeni, işin son noktasına gelmemiz için. Oldu o toplantı. Ben bu toplantıya katılanların bir kısmını şahsen tanırım, bir kısmını da çalışmalarıyla tanıyorum. Ne çıktı o toplantıdan sonuç olarak? O toplantıya katılanların içinde, kaç tane o konuda "alan uzmanı" olan ve tarih metodolojisine uygun araştırmasıyla bilgi üretmiş ve o bilgiyi o alana sunmuş olan kaç kişi var? Bilmem fark ettiniz mi, sonunda çok tipik bir şey oldu. Bir şekilde o sempozyumda taraf olmuş üç üniversitenin rektörü, televizyonlara çıktı sempozyumdan sonra. Ben bekledim ki o üç üniversitenin rektörü önce şunu söylesinler: *Benim üniversitemde şu araştırmacı şu çalışmayı yapmıştır. Benim üniversitemde şöyle bir eser yayınlanmıştır.* Böyle bir şey dediler mi? Hepsinin söylediği, polemikten öteye gitmeyen sözlerdi. Üniversite rektörünün birinci görevi, kendi üniversitesinde yapılan bilime katkıyı açıklamaktır. Tabuyu yıkmak, o işin siyasal söylemidir. Ben, bunu söylemesin demiyorum. O da söylensin, ama birinciyi yapmadığımız sürece, ne tabu yıkılır, ne de bu sempozyumların arkası kesilir. Hatırlıyorum, bazılarına ben de katıl-

dım. Doğrudan bu olayla ilgili olmasa da başka bir bağlamda bir şeyler söylemek üzere katıldım. 80'den sonra kaç tane böyle toplantı yapıldı, hatırlamıyorum. Açıkçası bitecek gibi de görünmüyor. Bitirebilmek için, hep diyoruz ya tarihçilere bırakalım, tarihçilere bırakalım. Hangi tarihçiye bırakacaksınız? Bence soracağımız soru bu. Bence tarihçiye bırakacaksak eğer, tarih metodolojisine uygun bilgi üreten tarihçiye bırakmamız lazım.

Böyle bir tarihçi için, yine İncalcık örneğine dönmeliyiz. Bunu İstanbul'da *Dört Tarihçi* diye bir sempozyum vardı orada söyledim. Söylediklerimden birisi de şuydu: Halil Bey, Fuat Köprülü'nün, bizim münevverlerimizden bir zaafı olarak gördüğü, Batı dünyasında söylenmiş her şeyin mahz-ı hakikat olduğuna, araştırmadan inanmadı. O kadar inanmadı ki, Fuat Köprülü onun en önemli hocalarından birisi olmasına rağmen, zaman zaman onun söylediklerine de kuşku ile baktı. Fuat Köprülü'yü çok beğenir, çok takdir ederdi. Ama mesela Bizans müesseselerinin Osmanlıya tesiri meselesinde, ondan daha etraflı açıklamalar yapmıştır. Ben Halil İncalcık Neden "Büyük" diye yazıyorum, o büyük kelimesini turnak içine neden aldım? Aslında ben orada büyükten başka bir şey kastediyordum, onu tarihçi yapan hasletlerini söylemek istiyordum.

80 sonrasında yapılan yanlışlardan birisi de, tarihçiliği, "dar belgencilik" olarak görmektir. Osmanlı tımar sisteminin uygulanmasında çok önem taşıyan tahrir defterleri diye birtakım kayıtlar vardır Osmanlı arşivlerinde. Bu defterlerin her biri doktora konusu yapılmıştır. Bilmem kaç numaralı şu şehrin/sancağın defterine göre şehir/sancağın bilmem nesi, diye. Böyle bilimsel olmayan sadece o belgeyi Latin harflerine çevirerek, hele şimdi şu bilgisayarın verdiği olanaklardan yararlanarak, birtakım hesaplar, kitaplar yaparak, böyle bol çizelgeli, bol renkli, bol grafikli sayfalardan oluşan tezler yapılmıştır. Bunlar gerçekten doktora çalışması gibi algılanmıştır. Bu bir zaaftır.

Buna karşılık teorik açıklamalar yapan tarihçiler, bunu eleştirmede çok haklılar. Ancak bunlar da bilmem hangi Amerikan üniversitesinin, hangi Ortadoğu enstitüsünde Ortadoğu olaylarını, dünya tarihini açıklamak için nasıl bir teorik çerçeve çizilmişse, ortaya atılan çerçeveye haşır neşir olmuşlardır. İşte biraz önce söylemiş olduğum tehlike buradan kaynaklanmaktadır. Şimdi ne oradan büyük bir tarihçi çıkar, ne de buradan. İkisinden de tarihçi çıkmaz. Çünkü buradakinin tarih metodolojisinden haberi yok, oradakinin de tarihin nasıl yapılacağına dair hiç

bir tavrı yoktur. Birtakım kuramsal sözleri söyler, ama onun dayanağını koymaz ortaya. Orijinal bilgi dediğim, her ikisinin bir arada olmasıdır. Gençler arasından çok iyi tarihçi olabilecek kişiler çıkabilir. Benim kanaatimce, bu noktaya dikkat edilerek iki yönden gelen olumsuzlukların ortadan kaldırılacağı bir ortamda buluşmak koşuluyla.

Tarihçinin kendisine seçtiği yöntem üzerine: Tarih nasıl çalışılır? Tarih araştırmalarında nasıl bir yöntem izlenmektedir, izlenmelidir?

İlk olarak geçmiş denince, bu geçmişin çok uzun bir zaman olduğunu bilmeliyiz. Geçmiş dediğimiz zaman, ilk insanın dünya üzerindeki faaliyete başladığından bu ana kadar ki zamandır. Onun için bir zaman seçilmesi gerekiyor. Her araştırmacının ya da her araştırma kurumunun önceliklerine göre bir dönem, bir mekan seçmesi lazım. Hangi zamanın olayı bizim öncelikli araştırma konumuzdur? Bunu iyi tespit etmeliyiz. İkincisi hangi mekan? Çünkü tarihte zaman ve mekan çok önemli. Zamanı ve mekanı seçtikten sonra, belirli bir mekanda belirli zamanda olanların hangilerini anlamak istiyoruz, bunu seçmemiz lazım. Belirli bir mekan ve belirli bir zamanda kurulan devletleri mi inceleyeceğiz, yani siyasi tarih mi yapacağız? Yoksa belirli bir mekanda belirli bir dönemde yaratılan değerleri mi inceleyeceğiz, yani bir kültür tarihi mi yapacağız? Ya da o dönemde insanlar nasıl bir örgütlenme içinde yaşadılar, iktisadi faaliyetleri nelerdi, bunları mı inceleyeceğiz? Bu tespiti yaptıktan sonra ona göre yöntemimizi belirleyeceğiz.

Zaman, mekan ve konu seçtikten sonra, diğer bilimlere nazaran işte zorluk burada başlıyor. Diğer tabiat bilimlerinde deterministik ilişki vardır. Yani şöyle olursa böyle bir sonucun ortaya çıkacağı, o ilişkiler içinde bellidir. Onun için tabii bilimlerde bilim adamı, deney yapıyor, gözlem yapıyor, deneyler ve gözlemler sonucunda birtakım bulguları bir araya getiriyor ve sonuçlarını sıralıyor. Sosyal bilimlerin bir kısmı için de belki böyle. Mesela bir sosyolog, hangi koşullar altında insanların nasıl bir örgütlenmeye gittiklerini araştırıyor ve fotoğraf çekiyor. Diyor ki işte böyle bir ortamda şu sonuç ortaya çıkıyor. Ama tarihin konusu bu değil. Çünkü tarihte önemli olan, belirli bir mekanda, belirli bir zamanda olan tek olaydır. Onun için tarih, idiografik bir bilim dalıdır. Nomothetik denen bilim dallarında, bilim adamı genel açıklamalara ulaşmak ister. Onun için bulgularını kümeleştirir, ortak yönlerini belirler ve yasa gibi bir sonuca ulaşır. Tarihçi için bu mümkün değildir. O zaman ne yapacak tarihçi? O, tek olayları inceleyecek. Tek olaya ait bilgilere ulaşacak.

Belge dediğimiz şey, çok çeşitlidir. Kanıt sağlayıcı her türlü obje, bir belgedir. Yazılı, yazısız olabilir. Doğal olarak yazılı belgeler, önde gelir. Yalnız bu belgelerden derlenen bilgiler, bir veridir. Onları topladıktan sonra şu olmuş, bu olmuş demek, tarihçilik demek değildir. Bundan 5000 yıl önce bir şey olmuş, onun ne anlamı var? Bu bilgilerin öncelikle doğru olması gerekir, yani tanıklar doğru mu söylüyor? Objeler neyi anlatıyor? Yazılı belgeler, ne amaçla düzenlenmiş? Bunları eleştirdikten sonra o verileri bilgiye çevirecek işlem yapmak gerekmektedir. Tarihçi, verileri bilgiye çevirecek işlemde de diğer bilimlerde olduğu gibi bir nedensellik arayacaktır. Tarihçinin amacı, oradaki olayı önce kendisinin anlaması ve sonra anlatmasıdır. Ama bu anlatı, bir masal olmamalıdır. Bu olay niçin oldu? Nasıl oldu? Bu olay, ne gibi etkiler yarattı? Bunları açıklayarak bir bilgi haline çevirecek. İşte tarihçinin yaptığı iş bu ve bu işin sonunda ulaşılan bilgi, tarih bilgisidir.

Biraz önce de dediğim gibi bizde tarihçilik, sadece veri açıklamak olarak algılanmıştır bir yönüyle. Bir yönüyle de hiç veriye dokunmadan hazır birtakım şablonların içine birtakım niyetleri, birtakım tasarıları yerleştirmek olarak kabul edilmiştir. Her ikisi de tarih değil. Bu, ne o zaman? Tarihçi için, eldeki verileri bilimsel yöntemle tâbi tutarak bilgiye çevirmek esastır. Tarihçi bu bilgilerden bir anlatı kurmalıdır. Anlatı kurarken tarihçiden beklenen, genellikle bir yargıya varmasıdır. Mesela devleti inceliyorsa; bu devletin başkanı kahramandır, bu korkaktır, bu haindir, bu vatanseverdir, demesi beklenir. Bence tarihçi için tuzaktır bu. İşte diğer bilimlerden farkı budur. Tarihçinin, anlatıyı kurarken bu ameliye sonucunda birleştirdiği parçaları iyi anlatması, olabildiğince objektif kalması gerekir.

Siz tarih araştırmalarınızda nasıl bir yöntem izlediniz?

Tabi ben ne yaptım diye sorarsanız, çok şey yaptığımı söyleyemem. Benim iki büyük şansım oldu. Bunlardan biri 60'lı yıllarda üniversitede okumuş olmamdı. 60'lı yılların üniversitesi gerçekten Türkiye'de daha sonraki dönemlerin koşullarına nazaran en uygun şartların bulunduğu üniversite dönemidir. Darbeler, ihtilaller Türk tarihinde tartışılır. Ancak şunu söylemeliyim ki; 27 Mayıs'tan sonra özellikle üniversite açısından son derece özgür bir ortam vardı. Daha önce de söylediğim gibi, o zaman bütün aydınların zihnini, bu kalkınma, geri kalmışlık problemi meşgul ediyordu ve biz de üniversite öğrencileri olarak en çok bunu tartışıyorduk. Tarih disiplininde olanlar, bu sorunun tarihsel arka planını ortaya çıkarmayı kendilerinin görevi sayıyorlardı. Birinci şansım bence

bu, yani 60'lı yılların özelliğidir. O zamanlar, kırkı döktü ortamı da yoktu. Çok farklı düşüncede olanlar, bir ortamda bulunup rahatça tartışabiliyorlardı. 60'lı yıllarda bizim ağabeyimiz durumunda olan, bizden önce gelenler hep şunu söylerdi, siz şanslısınız, sizde böyle somut meseleler üzerinde konuşuluyor. Bizden önce derlerdi, her fakültenin bir münazara ekibi vardı. Münazara yapılırdı, mesela Mülkiye ile Hukuk arasında, Hukuk'la Dil-Tarih arasında. Yani bir tür çene yarışırma. Bu yarışmada taraflardan biri galip gelirdi ve onların kolları havaya kaldırılırdı. Sonuçta hitabet kabiliyeti olanlar kazanırdı. 60'lı yıllar, somut meseleler üzerinde kafa yorulan yıllar oldu. Tabi o 60'lı yılların arkasından çok talihsiz bir gelişme sonucu, kırkı döktü ortamına sokuldu gençler. 70 ve 80'li yılların öğrencilerine ben hep acımışumdur. Kapanan, derslerine ara verilen fakülteler, birbirleriyle yan yana gelemeyecek kadar birbirine düşmanlaştırılmış gençler. Yani bugün Türk üniversitesinin sefaleti, belki o günlere dayanır. O zaman yapılan ne öğretim denir ne bilim denir, hiçbir şey denmez. Bunlar ayrı konular, ama ben kendi açımdan olumlu sayılabilecek şeyleri 60'lı yıllarda almıştım.

İkincisi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde benim öğrencilik yıllarımda, daha sonraki yıllardan değişik bir hava vardı. Her dalda, alanının isim yapmış hocaları vardı. Mesela eski çağ dendiği zaman Halil Demircioğlu akla gelirdi. Almanya'da doktora yapmış, Batı tarihinin orijinal kaynaklarından edinilmiş bilgilere ulaşmış bir hocamızdı. Ortaçağda Akdes Nimet vardı. Yeniçağda Halil İnalçık, Bekir Sıtkı Baykal vardı. Bizim hocalarımız, alanının önde gelen hocalarıydı. Alanının diyorum, çünkü belirli bir konu üzerinde doğrudan bilgi üretmiş kimselelerdi, yani tekrar yapmıyorlardı. Hatırlarım, mesela Halil Bey genellikle üzerinde çalıştığı son makalesini bize derse getirirdi, seminerlerinde de o makalenin belgelerini getirirdi. Bunlardan sonra, benim en büyük şansım, Halil İnalçık'ın yanında doktora yapmış olmamdır. Bunu hayatımın en büyük fırsatı sayıyorum. Bunu birkaç yerde yazdım, söyledim de. Geriye dönüp baktığımda, Halil Bey'in seminerlerini hatırlıyorum. Açıkçası seminerlerinden aldığım hazzı, hayatımın hiçbir döneminde başka yerde almadım. Halil Bey, bizi alır, o belgelerle birlikte, belirli bir dünyanın içine sokardı.

Ankara-Bursa çalışmalarınızda bu ortamdan yararlandınız...

Yalnız bu şansın yanında, bir de sorumluluğu da belirtmem gerekir. Aynı zamanda bir korku. Genel olarak öğrenciden beklenen, hocasını belli bir yerden sonra aşmasıdır. Çünkü bilim böyle bir şey. Bilgi biri-

kimini en son da yakalayanlar, bir öncekilerden ileride olmalılar. Ama benim için böyle bir şey söz konusu değil. Ben bu aşamayı yapamadım. Yine de benim diğer arkadaşlara nazaran büyük bir şansımdu bu. Ama benim yerime sığıası daha büyük, yetenekleri, zekâsı daha fazla olan biri belki çok daha fazla bir şey yapabilirdi.

Doktora tezi konumu Halil Bey'le birlikte seçtik. O zaman iktisadi meselelerin önem taşıdığı bir dönemdi. Halil Hoca bana, şehir hayatını inceleyerek Osmanlı döneminin sosyal ve iktisadi meselelerinin daha iyi anlaşılabilceğini söyledi. Ve bir şehir tarihi çalışmamı önerdi. Dedi ki aslında, bu, bir Rumeli'den, bir Anadolu'dan, bir de Arap ülkelerinden belki üç şehri, dört şehri karşılaştırarak olabilir. Onun için Edirne'yi seçelim, Ankara'yı seçelim bir Arap şehrini seçelim. Ama bu seçim tabi masa üzerinde oluyor. Sonra Edirne'ye gittim. Edirne sicilleri, tereke defterleridir, yani, ölen bir şahsın miras paylaşımına esas olacak kayıtların bulunduğu defterlerdir. Arap sicillerine o zaman 60'lı yıllarda ulaşmak çok kolay değildi, onlara ulaşamadık. Öyle oldu, böyle oldu, sonunda Ankara ile Konya kaldı elimizde. Ve ben o sene çalışmalara başladığımız zaman, bu kaynakları yaygın olarak kullanan çok kimse yoktu. Daha önce Mustafa Akdağ Hoca, Halil Hoca okumuşlardı. 1930'lu yıllarda Halkevlerinde birçok öğretmen tarafından, mesela Çağatay Uluçay tarafından okunmuştu, ama ben bu kaynakları ilk defa görüyordum. Şeriye sicili nedir? O eski mahkeme zabıtları nedir? Onları okumaya başladığım zaman, tek başıma kalsaydım, ilk sayfadan son sayfaya kadar okur, sonrasında ne yapardım bilmem. İşte o noktada Halil Bey, benim topladıklarımı tasnif etme ve anlamlı gruplara ayırmamı ve bunu nasıl yapmam gerektiğini gösterdi. O zaman araştırmacılığın ne olduğunu anlamaya başladım. Halil Bey olmasaydı, belki kendi kendime de bir şeyler bulabilirdim, ama çok uğraşır, debelenirdim. 10-15 defteri satır satır okudum. 5 bine yakın zabıt derledim, birbirinden çok farklı, onları tasnif ettim, onların dilini anlamaya çalıştım, dilin arkasındaki düşünceyi, düşünce sahiplerinin dünyasını anlamaya çalıştım. Uzun süre sonra kafamda bir resim çıktı, ama nasıl yazacaktım, onu yazmak da problem. Halil Bey bana orada da çok yol gösterdi. Tam bir usta-çırak ilişkisi. Bugünün üniversitelerinde bu var mı bilmiyorum. Ben de birtakım öğrencilere doktora yaptırdım, ama bunlara bu şekilde yol gösterdim mi göstermedim mi bilmiyorum. Yani o belgeleri okumayı çok önemsiyorsanız, okuyorsunuz, bazen ben öğrencilere derim ki, sizin yaptığınız çok büyük bir iş değil, bunu Hacıbayram Camiinin

müezzini de okur, onunla sizin aranızda bir fark olması lazım. Bu farkın ne olacağını bana Hocam öğretti. Herhalde o olmasaydı, insan çok da kendine haksızlık yapmak istemiyor, bir şeyler yapardım, ama ne kadar yapardım onu bilemem.

Tarihçinin en çok çalıştığı alanlardan biri olarak arşivler hakkında: Tarih balta girmemiş bir orman olarak nitelenirse, bu ormanda arşivlerin yeri ve önemi nedir?

Arşiv, belirli bir kurumun, bu aileden devlete kadar her kademedede ve nitelikte olabilir, zaman içinde bazı faaliyetleri sebebiyle ürettiği yazılı ve yazısız belgelerinin saklandığı yerdir. Osmanlı tarihi açısından başta aile olmak üzere, özel kurumların arşivleri çok yeni bir olgudur. Bu bakımdan Osmanlı arşivi dendiği zaman, akla devlet arşivi gelir. Devlet, birtakım faaliyetleri için oluşturduğu bürokratik teşkilatı aracılığıyla çok önemli belgeler üretmiştir. Aslında bu belgeler, daha sonraki dönemin tarihçileri faydalansın diye değil, yaşanan dönemin işlemleri içindir. Fakat bugüne intikal eden belgeler, tarihçiler açısından paha biçilmez değerdedir. Onun için arşiv, hem devlet, hem de tarihçiler için önem taşır. Nitekim Osmanlılar 19. yüzyılda sakladıkları belgelerin bulunduğu mekâna ve kuruma “hazine-i evrak” demişlerdir. Hazine-i evrak, 19. yüzyılda yerli ve yabancı uzmanlar tarafından ele alınmış ve belge koleksiyonları tasnife tabi tutulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Devleti, Osmanlı arşivi belgelerini özenle korumuş ve doğrudan başbakanlığa bağlı bir yönetimin idaresine bırakmıştır. Çok uzun ömürlü bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti’nin mirası olan bu belgeler, sayıca çok olduğu için, Osmanlı arşivi, zengin arşivlerden biridir. Ancak bu noktada şu hususu belirtmek gerekir. Söz arşivden açılınca daha tasnife tabi tutulmamış milyonlarca belgenin varlığından söz edilerek, bu işin aslını bilmeyenlerde yanlış kanaatler uyandıracak ifadelere çok sık rastlandığını belirtmeliyim. Gerçekten de Osmanlı arşivinde çok sayıda belge vardır. Ama bunu, dönem dönem düşünürseniz belge yoğunluğunun daha çok son dönemlere denk düştüğünü görürsünüz. Örneğin Osmanlı Devleti’nin kuruluş yıllarına ait çok belgeye rastlayamazsınız. Bunun gibi 19. yüzyıla gelinceye kadar ki dönemlerin belgeleri, 19. yüzyıl belgelerinden daha azdır. Bunu bilen tarihçiler, arşivden nasıl yararlanacaklarının da farkındadırlar. Arşivlerden yararlanmak için, önce Osmanlı teşkilatını, sonra Osmanlı diplomatiğini, yani üretilen belgelerin üretildikleri mekânı ve belgelerin biçim ve muhteva özelliklerini bilmek gerekir. Daha sonra, o belgelerin dilini anlamak, önem-

li bir koşul olarak buna eklenebilir. Ancak bunlardan sonra Osmanlı belgelerinden, bir Osmanlı tarihi anlatısı için sağlam veriler çıkarmak mümkün olabilir. Yani arşivler zengin, çok zengin, ama tarihçi için ben burayı anlamak istiyorum dediği zaman, ona sınırsız bilgi sunan kaynaklar değil. Kesiklikler, kopukluklar, boşluklar, halen bize intikal etmeyen birtakım alanlar, belgesi olmayan alanlar var. Ama bir bakımdan da bakarsanız bazı yerlerde büyük bir zenginlik karşınıza çıkar. Arşivleri kullanırken nasıl kullanacaksınız. Gerçekten bu balta girmemiş bir ormana benzetilebilir. İşte o balta girmemiş ormanın arasında boşluklar olsa da zengindir. Bunların hepsini tek tek okumaya kalkarsanız ömrünüz yetmez, onu iyi kullanmak gerekir. Biz bu arşivlerden nasıl yararlanıyoruz? Belge koleksiyonlarını tam tanıyor muyuz? Belgelerin ruhunu kavramamız mümkün oluyor mu?

Bir de seçtiğiniz belgelerin mantığını kavrayacaksınız, bizde orada zorluk vardır. Birçok tarihçimiz, bu konuda derinlemesine bir çalışma yapmadan, sadece veri aktarma yoluna gider. Diyelim ki, bir araştırmacı ulema üzerine, medrese üzerinde bir çalışma yapmak istiyor. İlgili belgelerde öyle terimler, öyle kavramlar vardır ki, onları önce siz anlayacaksınız, sonra onları kullanarak bir metin oluşturacaksınız. Bu, her alan için böyle. Saray, gündelik hayat, hukuk, iktisat faaliyetleri gibi. Birçok araştırmacı, metni tam anlamadan, aynen neşreliyor. Yani teknik yanı vardır tarihçiliğin. Onları çözümlmeden son aşamaya gelemesiniz. Bu bile çok büyük bir iştir. Türk üniversitelerinde bu, tam yapılıyor mu yapılmıyor mu? Bu sorunun cevabı yok. Böyle basit bir Osmanlıca bilgisiyle belgelerin ruhuna ulaşamazsınız. Harfleri sökersiniz, okumaya çalışırsınız. Okudunuz diyelim, metin ne diyor anlayamazsınız, onu anlatacak birisi lazım size. Yani bir ustanın sizi o konuda yönlendirmesi lazım. Tarihin, tarih öğretiminin bu yüzden problemi çok.

Bir başka alandan örnek verirsek, yukarıda sözünü ettiğimiz tahrir kayıtları, tımar sisteminin uygulanmasına dairedir. Osmanlıda tımar uygulamasının özü şudur: teorik olarak devlet, ülkesindeki bütün üretim kaynaklarının mülkiyetinin kendine ait olduğunu düşünür, buna çıplak mülkiyet de denir. Devlet kendisine ait olan çıplak mülkiyeti, elinde bulundurduğu üretim kaynaklarını reayaya bırakmış, yani tebaasına, köylüye, diğer uyruklarına bırakmış. Çıplak mülkiyeti kendisinde, kullanım hakkı reayada olan bu üretim kaynağını reaya ürettikten sonra belli bir ürün elde edecek, bu ürünlerin belli bir oranını vergi olarak devlete vermesi lazım. Bunu devlete vermek, hazineye intikal ettirmek

yerine, devlet kaynağında birtakım görevler karşılığı kendi görevlilerine bırakmış. Tımar sistemi öyle bir uygulama ki üretim kaynağının sahibi devlet, onu köylü ve reaya kullanıyor, reaya o üretim kaynağından üretimde bulunduğu için üretiminin bir bölümünü de vergi olarak hazineye vereceği yerde devlet görevlisine veriyor. İşte tahrir kayıtları dediğimiz defterler, bu süreç içindeki işlemlerin yürüyebilmesi için; ülkede ne kadar üretim kaynağı vardır, bu üretim kaynağını tasarruf edenler kimlerdir, sayıları ne kadardır, bunlar ne üretirler, ürünlerinin çeşit ve miktarları nedir ve hangi oranda vergi verirler, bu vergiler, hangi dağılıma göre devlet görevlilerine bırakılır gibi sorulara cevap aramak üzere yapılmış bir sayım ve yazım işlemidir. Bunun sonucunda, tahrir defterleri ortaya çıkmıştır. Çok değerlidirler bu bakımdan. Köy adları, yer adları, kişi adları, ürün adları ve miktarları, yani idari teşkilat yapısına dair birçok bilgiyi içerirler. Bu yüzden de değerlidirler. Şimdi bu çok değerli belgeler ya da verilerle ne yapılabilir. Asıl mesele de buradadır. Mesela bu defterler üzerine araştırma yapan tarihçilerimiz bazı hesaplar yapmışlardır. Şu kadar buğday, bu kadar bilmem ne. Peki, şu kadar buğday, bu kadar arpa, bilmem hangi zaman için geçerli, o defterin yazıldığı an için geçerli. Ondan on sene sonra o miktarlar azaldı mı çoğaldı mı? Kuşkusuz ya azaldı ya da çoğaldı. Süreci takip edemezsiniz buradan. Mesela siz aynı tarihte, diyelim Kanuni devrinde, düzenlenmiş 100 tane defteri böyle neşrettiniz, II. Selim devrinde de hiç defter yok. Değişim var mı yok mu onu anlayamazsınız. Söz konusu defterler, belirli bir zamandaki statik durumu, ekonomik durumu bulmak için önemlidir, yer adları için önemlidir, diğer bütün şeyler için önemlidir. Bunların içinde elde ettiğiniz verileri, nasıl kuracağımızı ve hangi metin için hangi tarih anlatısı için kullanacağımızı bilmezseniz, o çok değerli kaynakların üzerine yaptığımız büyük mesai sonucunda ortaya çıkardığımız şey, çok anlamlı olmayabilir. Ben birtakım toplantılarda bunları söylediğim zaman meslektaşlarım diyorlar ki, sen şimdi defterlerin önemini sifıra indiriyorsun. Ama biz 60'lı yıllarda Kanuni devrinde ne kadar arpa yetiştirildiğini anlamak istemiyorduk ki. Kanuni devri en parlak devir olduğu halde şimdi biz neden buradayız? Neden Avrupa bizi geçti? Bu soruların cevabını arıyorduk. Şimdi bizim o defterlerden buraya ulaşacak bir bilgi akımı yaratmamız gerekir. O zaman iyi bir tarihçi ne yapacak, bu statik durumu dinamik bir gelişmenin açıklamasına dönüştürebilmek için, bunları destekleyen başka şeyler arayacak. Onun için de bizim mukataa kayıtları diye başka kayıtlarımız var. Şimdi o ka-

yıtları bilmeyen bir tarihçi, bu tahrir defterine bağı kaldığı zaman, çok önemli bir iş yapar, ama tarih için çok önemli bir şey yapmamış olur. Burada hüner, o süreci yakalamaktır. Mesela iyi tarihçi, kötü tarihçi; öyle tarihçi, böyle tarihçi denirken bunlara bakılması lazım. Onun için de devlet tarihçisi, Ortodoks tarihçi gibi fayda sağlamayacak tanımlamalar yapacağımız yerde, kim iyi tarihçi kim iyi tarihçi değil onun tartışılması lazım. Bunun bir faydası var.

Fuat Köprülü'den bu yana tarihçinin formasyonu belleklere kazındı ancak formasyon üzerinde bu kadar önemle ve özenle durulmasına karşın eğitim sistemi istenilen tarihçiyi yetiştiremedi. Bugünkü eğitim sistemi nasıl bir tarihçi yetiştirmektedir?

Bundan önceki söylediklerimde üniversitelerdeki tarih öğretiminin pek memnun olmadığını açıklıyorum ve bundan benim de sorumlu olduğum aşikâr, açık olarak söylüyorum.

Efendim, üniversitelerde birinci olarak bilimsel araştırma yapacak araştırmacılar için usta-çırak ilişkisi çok önemlidir. Şimdi ben bunu söylediğim zaman, yani bilimsel bilgiyi bırakıp da hüner dediğimiz bilgiyi öğreten hırfet düzenine dönelim demiyorum. Örnek alınabilecek şeyler lazım. Mesela benim için örnek tarihçi Halil İnalçık'tır. Eğer benim de öğretecek bir şeylerim olmuşsa işte ben de benden sonrakilere öğretmek durumundayım. Şimdi bu nasıl olur? 60'lı yıllarda bizim şanslı olduğumuz yanlardan birisi Cumhuriyet Üniversitelerinde çok iyi yönetilen seminerlerin olmasıydı. Mesela 2 saat Osmanlı tarihi dersi vardı, 2 saat de Osmanlı tarihi semineri; 2 saat Avrupa tarihi dersi, 2 saat Avrupa tarihi semineri. Halil Hoca 2 saat gelirdi, taktir yapardı, anlatırdı. Onun seminerinde o anlattıklarına ilişkin bilgileri nasıl ürettiğini bize gelir gösterirdi, bize yaptırırdı. Çok orijinal bilgilerdi onlar. Aktarma bilgileri değildi. Bugün Türkiye'de tek model üniversite var. Yapısı aynı ve rektör her alanda söz sahibi. Bu böyle olamaz. Üniversitelerde bence bölüm başkanları önemlidir. Bizde bölüm başkanları, dekan değil, söz sahibi olan rektördür. Mesela 40 yıl Ankara Üniversitesinde çalıştım. Çalışma hayatımın sonlarındaki rektör, bir cerrahti. Tarihte benim kürsüme kaç kişi lazım, o karar veriyor, ben veremiyorum. Bana lazım mı, diye soruyorlar, ama bakıyorsunuz, kadro geliyor, en sonunda tombala çekerek dağıtıyorlardı. Örneğin Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nde bilmem kaç tane bölüm var, 3 tane araştırma görevlisi vermişler. Dekan tombala çekiyor, kime düşerse diye. Bu sosyolojiye düştü, bu dönem kadro sosyolojiye gidiyor. 40 sene çalıştığım üniversitedeki son 8 senemde, bir tane bile araştırma görevlisi kadrosu gelmedi.

Tarih disiplininin Türkiye’de bir ekolleşme tarihi yarattığından bahsedebilir mi? Türkiye’deki büyük tarihçileri örnekler misiniz? Kimdir büyük tarihçi?

Ekolleşme önemli. Bölümler öne çıkmalı. Bir de üniversiteler belli konularda ihtisaslaşmalı. Türkiye’nin en iyi üniversiteleri hangileridir diye benim kanaatimi sorarsanız, bünyesinde tıp fakültesi olmayan üniversite, en iyi üniversitedir derim. Tıp fakültesini önemsemeyen bir insan değilim, fakat tıp fakültelerinin en kalabalık fakülteler olması ve dolayısıyla rektörlerin çoğunlukla bu fakültelerden seçilmiş olması, bence üniversiteler için çok büyük olumsuzluklar yaratmıştır. Diğer fakülte ve bölümlerin ikincil duruma düşmesine sebep olmuştur.

Bizim bugünkü sistemimiz tek tipleştirmiştir üniversiteleri. Örneğin sınavlardan ders çeşitlerine kadar. Mesela ben öğrenciyken fakültelerin sınavları bile farklı farklıydı. Ben ders verirken öyle şeyler anlatırım ki bunun için başka bir sınav sistemi geliştirebilirim. Burada ben öğretim üyesi olarak bağımsız olmalıyım. Ama bugün böyle bir olanak yok.

Ayrıca hemen her üniversite veya fakültede uzmanlaşmaya gidildiği zaman, doğal olarak belirli bilgi alanlarında ekolleşme kendisini gösterir. Örneğin Türkiye’deki tarih bölümlerinden birisi, askerî tarih alanında araştırmalarıyla yoğunlaşabilir ve o bölümün bazı öğretim üyeleri, ürettikleri bilgilerle aranılan alan uzmanı durumuna gelebilirler. Herhangi bir konuda ilk başvurulacak kişi niteliği kazanırlar. Kimi bölümler için bu, sosyal ve ekonomik meselelerde, kimi bölümler için de kültür tarihinde söz konusu olabilir. Oysa bizim bugün çalışan sistemimiz, böyle bir farklılaşmayı özendirecek durumda değildir. Böyle bir ekolleşme içinde, ürettiği bilgilerle ve geliştirdiği yöntemlerle meslektaşları arasında sivrilene ve sadece kendi dönemi için değil, kendisinden sonrakilere de kılavuzluk yapabilecek büyük bilim adamları yetişir. Bizde Fuat Köprülü’den Halil İnalcık’a, genç neslin adından söz ettiren tarihçilerine çok yakından bakarsanız, hepsi böyle bir ortamın içinde sivrilmişlerdir.

20. yüzyılın son çeyreğinde dünyadaki gelişmelerin etkilerine bakılacak olursa -küreselleşme, ulus devletlere yönelik eleştiriler- tarih ve tarihçi açısından durum nedir, küreselleşme söyleminden nasıl etkileniliyor?

Bu konu yalnızca tarihin problemi değil. Hemen hemen her bilgi alanının problemi. Ama yeni bilinç yaratma, yeni birtakım düşüncelere kişileri çekebilme için en çok kullanılan alanlardan birisi tarih oldu-

ğundan, en çok tarih etkilenmiş görünüyor. Nitekim hemen hemen tüm bilimlerde küreselleşme denilen olgunun izlerini yaşıyoruz, doğa bilimleri de dahil olmak üzere. Öncelikle bu küreselleşme denilen gelişmenin bilime etkisini anlayabilmek için, 19. yüzyılın bilimlerini ya da 19. yüzyıl bilimler skalasını yeniden gözden geçirmek gerek. Hatırlarsak 70'lerin sonları ile 80'lerde yavaş yavaş, 90'lı yıllarda daha hızlı olarak, Türk üniversitelerinde bu tip düşünsel tartışmaların içine girenler, pozitivismi eleştirerek çok önemli işler yapıldığını söylüyorlardı. Çünkü pozitivist düşünce 17. yüzyıldaki bilim devriminden sonra önem kazanmıştı. Burada pozitivist düşüncenin 19. yüzyıl sonunda, 20. yüzyıl başlarında başka bir çerçevede ele alındığını görüyoruz. Aslında düşünsel düzlemde yapılan tartışmalar, daha çok siyasal örgütlenme ve dünyanın yeniden paylaşımı gibi temel bir niyetin öne çıkmasıyla geride kalmış göründü. 20. yüzyılın başlarında nasıl emperyalizm, dünyanın geri kalmış ülkelerini merkeze yaklaştıracak olumlu bir gelişme olarak sunulmuşsa, küreselleşme de yeni bir siyasal söylemi olan bir ideoloji gibi takdim edildi. Soğuk savaş sonrasındaki ortam, başka düşüncelere götürdü insanları. Hele o 90'lı yıllarda, iki kutuplu dünya yıkıldıktan sonra, bu yeni dünya düzeni, yeni araştırıcısını, yeni bilim adamını yarattı. Türkiye'deki o günlerin tartışmalarını hatırlayalım. Tarihte öteki-beriki tartışmaları yapılırken; TV'leri süsleyen kimisi pantolonuna taktığı lastik askısıyla oynayarak, kimisi eski günlerde yazdıklarını unutarak, fakat aynı o eski günlerdeki gibi, kendisi gibi düşünmeyenleri bilgisizlik ve bilinçsizlikle suçlayarak, yeni düşüncelerini açıklarken hep şunu söylüyorlardı: artık ulus-devlet bitti. Beş-on seneye kadar, yeni dünya düzeni içinde, mikro seviyede organizasyonlar ortaya çıkacak, ama bu düzen insanları daha büyük bir bağlantıya götürecektir. Küçük bir köy haline gelmiş dünyadaki her türlü ilişki, bilgi iletişimi paranın akışı değişecek. İnsanlar dünyada üretilen ürünlerden daha çok pay alacaklar, zenginleşecekler, daha rahat yaşayacaklar filan diye birtakım propagandaya dayalı açıklamalar yapıyorlardı ve bunlara akıl erdiremeyen genç çocuklar "ama" diye itiraz edecek olsalar, bu eski düşüncelerini terk etmiş bilginler tarafından paylanıyorlardı. Aynı 60'lı yıllarda başka düşüncelere sahipken, kendileri gibi düşünmeyenleri payladıkları gibi.

Bu bağlamda tarihten nasıl yararlanılır? Birinci olarak her bilgi alanı gibi bu post-modernist veya yeni dünya düzeni düşünceleri tarihe girdiği zaman, ilk yapılan şey şu oldu. Daha önce her bilgi alanının geliştirdiği kavramların içi boşaltılarak, onlara yeni anlamlar yüklendi

ve böylelikle onlar bir anlaşma ve açıklama aracı olmaktan çıkarıldılar. O zaman hep şunlar söylenirdi: tarih nedir, tarih belgeyle geçmişe uzanan ve geçmişteki olay ve olguları araştıran bir bilgi alanıdır. Belge nedir? Tarihçi okuduğu zaman belgeye gerçekten ulaşır mı ulaşmaz mı? Bunlar sorulabilecek sorular, ama felsefî boyutta, başka bağlamda sorulması gereken sorular. Böylece tarihin kavramlarıyla, terimleriyle oynayarak ona yeni bir görev yüklemek istediler. Bir de tabii aynı 60'lar da olduğu gibi; nasıl sol, geçmişini ararken tarih araştırmaları tarihçi dışında birçok gruba da yayılmışsa, şimdilerde de böyle oldu. Mesela üniversitelerimize bakın; klasik tarih eğitimi görmüş öğretim üyesinden daha çok dışarıdan ikinci bir disiplin olarak ilgi duyan tarihçilerle doludur. Bence birinci problem bu. İkinci önemli problem, bu yeni tarihçilerin anlamsız tartışmaları tarih alanına getirmiş olmasıdır. Bu, en çok metodolojik tartışmaları ortaya çıkardı. Belge, belgenin iç tenkidi, dış tenkidi filan gibi konuların üzerinde durulmaz oldu. Bunun yerine tarih şu mudur, bu mudur tartışmalarına dönüldü. Böyle bir ortamda bence bir kere çok sağlıklı bir tarih anlatısı kurmak mümkün değil. Bence en önemli şey bu. Önümüzdeki günlerde Türkiye'de tarih bilgi alanında çok ciddi bir metodolojik zaaf yaşanacağını düşünüyorum. Çünkü bu yeni akım sonucu birtakım teknik bilgilerden bihaber kimseler çok önemli pozisyonlar kaptılar üniversitelerde. Mesela diyelim Osmanlı tarihiyle uğraşacak birisi için en elzem teknik bilgi yazıdır. Osmanlıca dediğimiz eski Arap harflerinden oluşan yazıyı okuyabilmektir. O dili bilmektir. O dili bilmeyen çok Osmanlı tarihçisi zuhur etmiştir. Bu metodolojik bir boşluk yaratacaktır. Çünkü bu vadide onların söyleyeceği bir şey olmadığı için, onlar teori meori gibi alanlarda dolaşacaklardır. İkinci önemli ve çok daha büyük tehlikeli taraf, alan bilgisine sahip uzmanlarımızın giderek azalacak olmasıdır. Belki de bu bilinçli olarak yapılmıştır, bu akımın en çok ulaşmak istediği hedeflerden biridir. Tabii ben bunları söyleyince gene malum çevrelerden komplo teorisi, bilmem korku, sendrom mendrom sesleri gelecektir.

İddia sahipleri de alan uzmanı değil.

Bu, kaygıyı duymayan insanların iddiaları olabilir. Siz gerçekten tarihin önemli bir araştırmacı iseniz, bunun somut bilgilerine ulaşmış uzmanlarınızı yetiştirmeniz lazım. Bu boyutu beni ilgilendiriyor, öteki boyut çok önemli değil. Çünkü bu 20 sene daha devam edecek. Benim ömrüm vefa etmez sizler göreceksiniz, 20 sene sonra başka veçhede bürünecek tartışmalar. O tartışmalar içinde de gene aynı saflaşmalar, aynı didişmeler kendisini gösterecek.

Benim için problem dersenez, ben bu iki şeyi çok büyük problem olarak görüyorum ve doğrusu korku da veriyor bana.

İşte böyle bir ortamda gençlerle karşı karşıya kalıyorum, yani hayran kalıyorum o çocuklara. Onların o dinamizminden, merakından, onların bilgi üretmedeki yeteneğinden, maharetinden yararlanmamız lazım. Bu genç çocukların ikinci bir özelliği; bu mahareti, bu yeteneği kullanarak birtakım teknikleri geliştirirken, bilgi üretirken önlerinde çok ciddi ustaları da yok. Bunlar kendi kendilerine yapıyorlar bu işi, tek umut verici yanı burası ve eminim bu birbirine girmişliği somut bilgi üretme yerine yapılmakta olan şu söz düellosuna çevirme ortamını onlar ters yüz edecekler, onlar kurtaracaklar tarih bilgi alanını. Aslında sözü çok uzattım, bunları söylemek lazım.

Küreselleşme meselesi...

Bu modernite sonrası düzeni savunanlar, eğer böyle bir düzen kurulursa ne olacak? Bunu söylemiyorlar, söyleyemiyorlar. Küreselleşme çok da yeni bir düşünce değil. Büyük imparatorlukların Pax diye nitelenen dönemleri böyledir, yani Pax Romana, Pax Bizantium. Çok geniş siyasal şemsiyeler olarak algılanabilir. Bu geniş egemenlik alanlarında belirli iç bağlantıları ve serbestiyetleri olan organizasyonlar görülebilir. Onun için bu açıdan bakarsanız küreselleşmeyi, çok da yeni bir olgu olarak değerlendirmeyebilirsiniz.

Küreselleşme bir senaryo mudur?

Küreselleşme bir senaryodur, öyle görünüyor. Senaryo derken ilişim ağı bakımından şu ya da bu bakımdan somut birtakım şeyler var. Küreselleşme tek boyutlu bir şey değil ki, yani o bütün boyutlarıyla tamamlandı mı, bunlar beklenti mi yoksa tek kutuplu dünyada bunun bir de siyasal arka planı mı var? Bizim ulemamız, entelektüellerimiz televizyonlarda 20 yıl öncesinde bu konuyu tartışmaya başladılar. Sonuç ne? Onların öngördükleri süre doldu. Mesela onları görüp sormak isterim, 20 sene doldu, ne oldu? Hani ulus-devlet diye bir şey kalmayacaktı. Hepsi yıkılacaktı, diye.

Türkiye’de bir dönem Batı kaynaklı semitik filoloji çalışmaları ya da Batılı devletlerin iktisadi amaçları ile siyasi emellerinin yönlendirdiği bilimsel açıklamalar tarihçiler tarafından tepki ile karşılanıyordu. Günümüzde durum nedir? Bu çalışma ya da açıklamalar mı yapılmaz oldu yoksa tepkisiz tarihçiler ya da tepkilerini duyuramayan tarihçiler sendromuyla mı karşı karşıyayız?

Aslında yine ben burada Türk devrimine döneceğim. Türk devrimi emperyalizme karşı verilmiş bir savaşı içerir. Bu emperyalizme karşı

bir mücadele değildir, sizin o savaş dediğiniz iki küçük taburun karşı karşıya gelmesidir, gibi açıklamalar yapanlar da vardır. Bilmem İnönü de şu oldu diyenler var, daha da ileriye gidip Sakarya savaşının planlarını Mustafa Kemal bilmem kimden aldı gibi böyle akıl almaz şeyler söyleyenler olsa da Kurtuluş Savaşı, bir hak savaşıdır ve başarısı da buna dayanır. Yani Birinci Dünya Savaşının galiplerine karşı verilmiş bir savaştır. Çünkü Birinci Dünya Savaşının galibi olanlar, savaş sonrasında Türklere karşı verdikleri sözü tutmamışlardır. Tarihçi için bu çok önemli bir olgudur. Birinci Dünya Savaşı, eğer Türk Devriminin o Kurtuluş Savaşı olmasaydı, Sevr’le sonuçlanacaktı. Kurtuluş Savaşı, Sevr’i geçersiz saydıran bir savaştır. Böyle bir sonucun alındığı bir savaş, emperyalizme karşı olmamış da kime karşı olmuştur. Bu bilinçle tarihe bakıldığı zaman, sorunuzun cevabı daha büyük anlam kazanır. Osmanlı Devleti, böyle bir sona nasıl geldi? Bugün eski anlatıyı değiştirenler, eğer Kurtuluş Savaşı olmasaydı, Osmanlı Devleti Batı dünyasıyla bir entegrasyona girmek üzereydi gibi hiçbir tarihsel somut gerçeğe dayanmayan açıklamalar yapılmaktadırlar. Bu açıklamalar, Batılıların bile yapmaya cesaret edemedikleri bir söylemdir. Dünyayı paylaşan Avrupalı devletler, Osmanlı’nın egemen olduğu birçok toprakları doğrudan sömürgeleri haline getirdiler. Dünyayı paylaştılar. İşte bu paylaşımın arka planında, sözünü ettiğiniz birbirinden farklı sebepler ve niyetler yatar. Eğer Kurtuluş Savaşı olmasaydı, Anadolu da doğrudan sömürgeleştirilecekti. Emperyalizmi olumlu göstermek isteyenlere, şu soru açık ve net olarak sorulmalıdır. Ortadoğu’da veya dünyanın başka yerlerinde, Avrupa’nın sömürgesi haline gelmiş olup da bütün sorunlarını çözmüş, Batı dünyasının standartlarına ulaşarak onunla entegre olmuş herhangi bir ülke var mıdır? Ortadoğu’nun bugünkü haline bakınız. Bu “Ortadoğu” terimini bile, Batılılar bir coğrafyayı tanımlamak için, kendileri yaratmışlardır. Bu coğrafyada bugün yaşanan kargaşada, sonu gelmez boğuşma ve kan ve gözyaşında, çok yakın bir tarihte burayı sömürgeleştirmiş olan Avrupalıların payı yok mudur? Osmanlı döneminin Doğu Akdeniz bölgesindeki yönetimi ile ilgili olarak, bugünkü kargaşa ortamıyla karşılaştırıldığı zaman, nasıl bir değerlendirme yapılabilir?

Bu sorunun cevabı bağlamında şunu söyleyebilirim. Tarihçiliği kendi yöntemine göre bilgi üretme sürecinden çıkarıp, âfâkî açıklamaları tarihçilik saymak, günün meşrulaştırılması gereken davranışlarına dayanak yapmak, bugünün problemidir. Bazı araştırmacılar nasıl 60’lı

yıllarda yazdıklarını bugün hatırlamak istemiyorlarsa, beş-on yıl sonra bir başka noktaya ulaştıkları zaman, bugünkü açıklamaları da onlar tarafından aynı şekilde yırtılıp atılacaktır.

Türk tarihi ve Türk tarihçiliğinin geleceği hakkındaki son sözleriniz nelerdir?

Aslında bunları aralarda söyledim. Bir kere her bilgi alanı gibi tarih bilgi alanı da, dönemsel birtakım etkiler altında kalmaktadır. Her 20–30 senede bir yeni düşünce tarzları, yeni yaklaşımlar, tarihi de etkilemektedir. Bu etkileri hissetmemek, hiçbir bilgi alanı için mümkün değil. O yüzden onun birtakım sıkıntılarını şimdi biz yaşıyoruz. Bu vesile ile ben çok karamsar bir tablo çizmiş olabilirim. Ama aslında karamsar değilim. Bu dönemsel etkileri göz önünde bulundurduğumuz zaman ve Cumhuriyet Türkiye’si’nin tarih alanında oryantalist açıklamalara karşı kazandığı bilimsel başarıyı rehber aldığımız zaman, karamsarlığa düşmemek gerektiği, kendiliğinden ortaya çıkıyor. Şurası muhakkak ki 1930’ların Türkiye’si’nin olanakları, bugünkünden çok daha azdı. Fakat her alanda yeni bir devir başlatmanın heyecanı, birçok olumsuzluğa rağmen, kişilere güç veriyordu. O heyecan, *bizi ancak ilerlemiş bir toplumun programı kurtarabilir tercihinin karşı, biz orijinal düşünce-mizi yaratabilirsek bütün sorunların üstesinden gelebiliriz*, seçeneğine dayanır. Bu seçeneğin bir karara dönüşebilmesini sağlayacak olan bilgi alanı, tarihtir. O yüzden tarih, dönemsel etkilerin engellemelerinden kurtulduğu an, parlak bir dönem yaşayacaktır. Bugünün tarihçilerinin görevi, bu parlak dönemi yaratacak gençlere “tarihin icapları”nı bütün boyutlarıyla öğretmektir.

Çok teşekkür ediyoruz.

BELEDİYE KURULUMU ve NÜFUS SAYIMINDA HAYALİ YAZIMLAR: Sıra-Büyüklik Dağılımı Üzerinden Bir Analiz*

Sinan ZEYNELOĞLU**

Sıra-büyüklik dağılımının ilk kullanımından bu yana yerleşim yerlerinin sıra-büyüklik dağılımını inceleyen araştırmacılar, genellikle dağılımın üst bölümünü, yani belirli bir eşikten yüksek nüfusa sahip büyük kentleri incelemişlerdir. Oysa yerleşim yerlerinin büyük çoğunluğu nüfusça küçük olup, dağılımın nüfusça alt ve orta sıralarında da kayda değer düzenlilikler görülmektedir. Türkiye'nin yerleşim yerlerinin sıra-büyüklik dağılımı bütün yerleşim birimleri dahil edilerek incelendiğinde 2000 nüfus sınırında sıra-büyüklik dağılımının eğiminde doğal olmayan bir kırılma tespit edilmiştir. Bilindiği üzere 2000 nüfus değeri, bu bildiriye incelenen dönem boyunca (1950-2000) belediye kurulumu için öngörülen alt nüfus eşığıdır. Söz konusu kırılmanın, 2000 nüfus eşığını geçmek ve böylece belediye kurmaya hak kazanmak isteyen yerleşim birimlerinin hayali nüfus yazımlarına işaret etmesi kuvvetle muhtemeldir. 2005 yılında Belediye Kanununda yapılan değişiklik ile belediye kurulumu için nüfus eşığı 5000'e çıkarılmıştır. Eğer gerekli önlemler alınmaz ise önümüzdeki sayımda aynı kırılma bu sefer 5000 nüfus eşığında görülecektir. Sayımda yapılacak kontrollerin yanında, belediyelere kaynak aktarımında sayım nüfusunun esas alınması uygulaması da tartışılmalı, hayali olarak yükseltilmesi sayım nüfusuna göre daha zor alternatif ölçütler üzerinde durulmalıdır.

Anahtar kelimeler: Sıra-büyüklik dağılımı, Log-normal dağılım, Eşik nüfusu, Beldeler, Hayali sayım.

Sıra-büyüklik dağılımının ilk kullanımından bu yana, Berry ve Garrison'dan¹ Soo'ya² kadar yerleşim yerlerinin sıra-büyüklik dağılımını inceleyen birçok araştırmacı genellikle dağılımın üst kesimini, yani belirli bir eşikten (*threshold*) yüksek nüfusa sahip büyük kentleri incelemişlerdir. Oysa yerleşim yerlerinin büyük çoğunluğu nüfusça

* Bu makale, 11 Mayıs 2006 tarihinde TÜİK'in düzenlemiş olduğu 15. İstatistik Araştırma Sempozyumunda sunulmuş olan "Nüfus Sayımlarındaki Hayali Yazımların Sıra-Büyüklik Dağılımı Üzerindeki Etkisi" başlıklı bildirinin revize edilmiş versiyonudur. Bu makalede kullanılan eski tarihli verilerin bilgisayara aktarılmasında yardım eden Yeşim Altın, Mithat Kahveci, Yedigörmüş Coşkun, Seda Kundak ve Simge Zeyneloğlu'na teşekkürü bir borç bilirim.

** İstanbul Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama doktora öğrencisi; Gazi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama misafir öğretim görevlisi, zeyneloglu@itu.edu.tr.

¹ B.J.L. Berry, W.L., Garrison, "Alternate Explanations Of Urban Rank-Size Relationship", *Annals of the Association of American Geographers*, 1958, 48, pp. 83-91.

² K.T. Soo, *Zipf's Law for Cities: A Cross Country Investigation (mimeo)*, London School of Economics, 2002.

küçük olup, dağılımın nüfusça alt ve orta sıralarında da kayda değer düzenlilikler görülmektedir.

Türkiye'nin sıra-büyüklik dağılımı daha önce Erişen,³ Dökmeci,⁴ Kundak ve Dökmeci,⁵ Zeyneloğlu⁶ ile Türk ve Dökmeci⁷ tarafından incelenmiştir. Erişen, eşik değer olarak 20.000 nüfus değerini kullanırken, Dökmeci ve diğerleri 10.000 ve üzeri nüfuslu kentleri analizlerine dahil etmişlerdir. Burada özet olarak değineceğimiz ayrıntılı bulgular, 1927'deki içbükey dağılımdan zaman içinde doğrusal dağılıma geçildiğini ve 1990'larda -1 düzeyindeki 'ideal' eğime ulaşıldığını göstermektedir. 2000 nüfus sayımında da bu eğim korunmuştur. Bu süreçte özellikle 50.000-500.000 nüfuslu orta büyüklükteki kentler, kentsel sistem içindeki ağırlıklarını arttırmışlardır. Genel kanının aksine 1950 sonrası dönemde en hızlı büyüyen (sıra-büyüklik dağılımına göre) kentler, İstanbul ve diğer metropoller olmayıp, orta büyüklükteki kentler olmuşlardır. Türkiye'de görülen bu gelişme 1921 ile 1971 arasında İtalya'da da görülmüştür,⁸ ancak belirtilmelidir ki İtalya'daki başlangıç eğimi içbükey değil, dışbükeydir.

Zeyneloğlu, Kundak ve Dökmeci'nin⁹ son çalışmalarında ise ilk defa eşik değer kullanılmadan, nüfus büyüklüğü ve idari statüye bakılmaksızın bütün yerleşim birimlerinin sıra-büyüklik dağılımı 1950-2000 dönemi için incelenmiştir. Eşik değer kullanılmaması nedeniyle ilk kez bu çalışmada kentsel sistemin sadece bir bölümü değil, tümü incelenmiştir. Bu husus önemlidir, zira Malecki'nin¹⁰ de belirttiği gibi

³ O. Erişen, Validity of Rank-Size Distribution of Cities in Turkey and Its Regions, *yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1972.

⁴ V. Dökmeci, "Turkey: Distribution of Cities and Change Over Time", *Ekistics*, 316-317, 1986, 13-17.

⁵ S. Kundak, V. Dökmeci, "Growth, Distribution and Rank Stability of Urban Settlements in Turkey", 6. *RSAI Dünya Kongresi*, Lugano, 16-20 Mayıs 2000.

⁶ S. Zeyneloğlu, Methods and Applications of Population Geography in Respect to Correlation of Geographic Factors with Population Variables Using Turkish Census Data at District and Settlement Level, *yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, Hacettepe Üniversitesi, 2001.

⁷ Ş. Türk, V. Dökmeci, "The Application Of Expanded Rank-Size Model In Turkish Urban Settlements", *ERSA Konferansı*, 2001.

⁸ B. Cori, "The National Settlement System of Italy", Bourne, L.S. vd (der.), *Urbanization and Settlement Systems* içinde, International Geographical Union, Commission on National Settlement Systems, Oxford University Press, 1984, 283-300

⁹ S. Zeyneloğlu, S. Kundak, V. Dökmeci, "Methods and Data Considerations Related to the Size Distribution of Settlements: The Turkish Case", 45. *ERSA Konferansı*, 23-27 Ağustos 2005, Amsterdam, 2005.

¹⁰ E. J. Malecki, "Growth and Change in the Analysis of Rank-Size Distributions: Empirical Findings", *Environment and Planning A*, 12, 1980, 41-52

sıra-büyükölük dağılımlarının eğimi, seçilen eşik değerdan bağımsız değildir. Bu konuda yapılmış çoğu araştırma sadece büyük kentleri incelemeye dahil ettiğinden elde edilen eğitim değerdleri de kentsel sistemin tümünü değil sadece üst uçta yer alan kentleri temsil etmektedir. Thomas¹¹ da bu konuda yapılmış olan birçok çalışmayı incelemiş ve sıra-büyükölük dağılımının eğitim değerdlerinin analize dahil edilen kent sayısı ile yakından ilişkili olduğunu tespit etmiştir. Thomas ayrıca, bir kentsel sistemden seçilen az sayıda kent ile hesaplanan eğitim değerdinin ilgili kentsel sistemin tümünün sıra-büyükölük eğitiminden oldukça farklı değerdler alabileceğine işaret etmiştir.

Zeyneloğlu, Kundak ve Dökmeçi'nin sözü edilen çalışmalarının bulguları da Malecki ve Thomas'ın öngörülerini ile uyumludur. Ancak söz konusu çalışmanın burada değerdeneceğimiz en önemli bulgusu 2.000 nüfus sınırında sıra-büyükölük dağılımının eğitiminde doğal olmayan bir kırılmanın tespit edilmiş olmasıdır. 2.000 eşiğinin hemen altında ve üstünde yer alan yerleşim birimleri bazı nüfus sayımlarında çok farklı eğitim değerdleri göstermektedir. 1950 ve 1955 sayımlarında 2.000 eşiğinin altında ve üstündeki yerleşim birimlerinin eğitim değerdleri birbirleriyle örtüşürken, 1960'tan itibaren kırılma görölmeye başlamış, iki grup arasındaki eğitim farkı gittikçe açılarak 1975'e kadar artmıştır. 1980 sayımında söz konusu kırılma büyük ölçüde azalmış, bu durum 1985'de de korunmuştur. 1990 sayımında 2.000 eşiğinin üst ve alt kesimleri arasındaki eğitim farkı tekrar açılmaya başlamış ve 1997'de tarihteki en yüksek düzeyine çıkmıştır.

Bu konu üzerinde ayrıntılı analizlere geçmeden önce bazı tanımların yapılmasında fayda görölmektedir.

TANIMLAR, VERİLER, VERİ KAYNAKLARI

Daha önceki analizlerde yüksek eşik değerdleri kullanılmasının ve/veya sadece il-ilçe merkezlerinin analize dahil edilmelerinin önemli bir nedeni de 1980 öncesi sayım nüfuslarının elektronik ortamda arz edilmemesidir. Ancak 1980 ve sonrasında yapılmış olan tüm sayımların verileri elektronik ortamda arz edilmekte olup, bu veriler DİE'nin (yeni adıyla TUIK) Bilgi Dağıtım Grubu'ndan temin edilebilir.

Zeyneloğlu, Kundak ve Dökmeçi¹² bildirisinde son beş nüfus sayı-

¹¹ I. Thomas, "City-Size Distribution and the Size of Urban Systems", *Environment and Planning A*, 17, 1985, 905-913.

¹² S. Zeyneloğlu, S. Kundak, V. Dökmeçi, *agk*.

mından (1980, 1985, 1990, 1997, 2000) bütün yerleşim yerlerinin nüfus değerleri kullanılmış ve bu çalışmada 2.000 nüfus eşiğinde sözü edilen eğitim kırılması tespit edilmiştir. Bunun üzerine 1950-1975 arası nüfus sayımlarından 1.800 ve üzeri nüfuslu yerleşim yerlerinin nüfus değerleri de yazılı kaynaklardan el ile elektronik ortama aktarılmıştır. Bu şekilde 1950-2000 dönemini kapsayan ve 2.000 nüfus eşiğinin her iki ucunu da içeren kesintisiz bir veri tabanı oluşturulmuştur.

Bu veritabanı ile yapılmış analizlere geçmeden önce, veritabanının temel ögesi olan “yerleşim yeri” kavramının içeriğine ve bu alandaki yasal tanımlara da kısaca değinmek gerekir. Zira, idari bölünüş, idari sınır değişiklikleri ve yasal kent tanımları hakkında bilgi sahibi olmadan yapılacak analizlerin sonuçları, hatalı yorumlanabilir. Halen yürürlükteki Köy Kanunu, nüfusu 2.000’den aşağı yerleşim yerlerini *köy*, nüfusu 2.000’le 20.000 arasında değişenleri *kasaba*, 20.000 üzeri nüfuslu olanları da *şehir* olarak tanımlar.¹³ Nüfusu 2.000 ve üzeri olan yerleşimlerde, yani kasaba ve şehirlerde, belediye kurulur ve bu yerleşimler Köy Kanunu’na tabi değildirler. Ancak belirtilmelidir ki il ve ilçe merkezlerinde nüfus büyüklüklerinden bağımsız olarak her halükarda belediye kurulur. Bu açıdan bakıldığında yerleşim yerlerinin idari statüsüne göre yapılan ayrımlar ile nüfus büyüklüklerine göre yapılan ayrımlar aynı değildir ve bunların karıştırılmaması gerekir. Türkiye’de genellikle il merkezleri şehir, ilçe merkezleri kasaba, geri kalan köyler (ve beldeler) de kır olarak nitelendirilir. Oysa nüfusları çok küçük olan ve sahip oldukları donatılara bakıldığında kırsal özellikler gösteren ilçe merkezleri olabileceği gibi, nüfusça büyük ve kentsel özelliklere sahip ‘köyler’ (idari statü olarak köy) de mevcuttur.

Örneğin 2000 nüfus sayım sonuçlarına göre 14 ilçe merkezi 2.000’den az nüfusludur (bunların içinden Kilis-Polateli’nin nüfusu sadece 683’tür). Tüm il merkezleri de nüfus büyüklüğü olarak şehir değildir, örneğin Ardahan-Merkez’in nüfusu sadece 17.274’tür. Öte yandan idari olarak kır statüsünde olan, yani il veya ilçe merkezi olmayan birçok yerleşim birimi de 2.000’in ve hatta 20.000’in üzerinde nüfuslara sahiptir. 2000 nüfus sayımında 21 belde 20.000 ve üzeri nüfusa sahiptir. Toplam 1970 belde veya köyün nüfusu ise 2.000 ile 20.000 arasında değişmektedir.

Belediye kuruluşu ile ilgili mevzuata geçmeden köylerle ilgili

¹³ T.C. Yürürlükteki Kanunlar Külliyatı, 442 sayılı Köy Kanunu, Fesil 1, Madde 1-2.

önemli bir hususun daha belirtilmesi gerekir. Köy Kanununun 89-90. maddeleri uyarınca 150 ve aşağı nüfuslu yerleşim birimleri kendi başlarına bir köy oluşturmazlar ve en yakın köye bağlanırlar. Yani her yerleşim birimi bağımsız bir birim oluşturmaz, başka bir köyün (veya beldenin) bağılı olabilir. Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü¹⁴ 2000 yılı için Türkiye’de 35.100 köy (beldeler hariç) ve 41.317 bağlı listelenmiştir.¹⁵ Bu sayılara 2000 nüfus sayımı sırasında var olan 1962 belde ve 923 il-ilçe belediyesi eklendiğinde Türkiye’de 80.000’e yakın irili ufaklı yerleşim birimi olduğu görülmektedir. Bu 80.000 civarında yerleşim biriminden (merkezi olmayan bucaklar ve altkademe belediyeler hariç) 38.287 adedi tüzel kişiliğe sahip olup, nüfus sayım sonucunda bağımsız bir kayıt olarak yer almaktadır. Geri kalan köy veya belde bağılılarının nüfusları ne yazık ki herhangi bir not düşülmeden bağlı oldukları yerleşim biriminin içinde gösterilmektedir.

Elbette bir ülkedeki irili ufaklı bütün yerleşim yerlerinin ayrı bir tüzelkişilik oluşturması gerekli değildir. Örneğin Fransa’da da Türkiye’deki köyün karşılığı olan ‘*commune*’ler birden fazla yerleşim yerinden oluşabilir, yani bağılı olabilir, ancak bu bağılılar içinden en az 50 kişilik nüfusa sahip olanlar sayımlarda ayrı bir kayıt olarak yer alır, yani bu bağılıların sayım nüfusuna ulaşmak mümkündür.¹⁶ Türkiye’de de nüfus sayımlarında imkan dahilinde köy bağılıların nüfusları ayrıca derlenmelidir. Böylece bir yöredeki kırsal nüfusun gerçek dağılımı ve ortalama yerleşim yeri büyüklüğü doğru olarak gözlemlenebilecektir.

Son olarak belirtilmelidir ki, ilgili kanun maddesine rağmen, köylerimizin önemli bir bölümü fiilen 150 nüfus eşiğinin altındadır. Bu durum şartıtcı değildir, zira köy kurulumu (ve aynı zamanda belediye kurulumu) idari bir karardır ve 150 nüfus şartı bu kararın sadece ‘sebeup unsuru’nu teşkil etmektedir. İdari değişikliğin (yeni bir köyün kurulması veya varolan bir köy tüzelkişiliğinin sonlandırılması) gerçekleşmesi için ‘sebeup unsuru’nun yanında ‘şekil unsuru’nun da gerçekleşmesi gerekir. İdare hukuku açısından bu örnekte bir yerleşme bi-

¹⁴ Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, *Hizmet Uygulamalarının Genel Envanter Özeti*, 2001, Erişim: [<http://www.khgm.gov.tr>], Erişim Tarihi: 12.06.2001.

¹⁵ 2000 Nüfus Sayımında 36.705 köy ve 665 bucak merkezi listelenmiş olup, KHGM listesinde belediyesi olan köyler (beldeler) yer almaktadır.

¹⁶ E. Dalmasso, “The French National Settlement System”, L.S. Bourne, vd (der.), *Urbanization and Settlement Systems* içinde, International Geographical Union, Commission on National Settlement Systems, Oxford University Press, 1984, 157-177.

riminin sahip olduğu nüfus, ‘sebeup unsuru’dur, yetkili merci tarafından verilecek idari karar ise ‘şekil unsuru’. İl İdaresi Kanunu bu konuda İçişleri Bakanlığı’nı yetkili kılmaktadır.¹⁷ Yani köy kurulumunda gerekli şekil unsuru İçişleri Bakanlığı’nın kararıdır. Gerek köy kurulumu gerekse belediye kurulumunda sebep unsuru (yani nüfus şartı) yeterli değildir ve görölmektedir ki birçok durumda İçişleri Bakanlığı, sebep unsurunun varlığına rağmen gerekli idari kararı almamaktadır. 2000 nüfus sayım sonuçlarına göre 8.832 köyün nüfusu 150’nin altındadır. Hatta bunların içinden 586 köyün nüfusu 0 olup, fiilen varlıkları sona ermiş olsalar da tüzelkişilikleri devam etmektedir. Yani toplam köylerin dörtte birine yakını kanunda belirtilen nüfus şartının altında yer almaktadır.

Köy kurulumu ve köy bağılıların durumu üzerinde durulmasının sebebi her bir sayım arasında yeni köylerin kuruluyor olmasıdır. Bu köyler, çoğu durumda zaten bir yerleşim olarak var olan köy bağılılarıdır, yani burada söz konusu olan gerçek anlamıyla ‘yeni’ yerleşmeler olmayıp, zaten var olan köy bağılılarının bağımsız bir birim olarak tescil edilmesidir. Elbette ki yeni köy kurulumu yanında var olan köylerin mevcut köy veya beldelerle birleştirilmesi ya da mevcut köy veya beldelerin bir mahalle olarak il-ilçe merkezlerine dahil edilmesi de ölkemizde görölen uygulamalardır. Ancak 1985’ten bu yana mevcut köylerin başka birimlere dahil edilmesi uygulamalarından ziyade mevcut köy bağılılarının idari anlamda yeni köy olarak kurulması uygulamaları görölmüştür. Yani tüzelkişiliği iptal edilenden çok daha fazla sayıda yeni köy tesis edilmiştir. Bu değışikliğin ise toplam ölkö nüfusu üzerinde bir etkisi olmasa da tekil yerleşim yerlerinin nüfus verileri üzerinde ciddi etkisi söz konusudur. Örneğın toplam 1000 nüfuslu bir köyün 200 nüfuslu bir bağılısının ayrılıp bağımsız bir köy olarak kayıt edilmesi, bir sonraki nüfus sayım sonucundan 1000 nüfuslu bir kaydın çıkmasını, yerine 800 ve 200 nüfuslu iki yeni kaydın geçmesine yol açacaktır. Bu ise ortalama yerleşme büyüklüğünün düştüğü izlenimini yaratmaktadır. Gerçekte mevcut nüfus hareket etmiyorken, bir köyün nüfusu 200 kişi azalmış görünmekte, ayrıca yepyeni bir yerleşme, 200 nüfusu ile ortaya çıkmış izlenimi doğmaktadır. 1985-1990 arasında yerleşim birimlerinin toplam sayısı net olarak 400 adet artmıştır, 1990-

¹⁷ T.C. Yürürlükteki Kanunlar Külliyyatı, 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu, Bölüm 1, Madde 2, Paragraf C-Ç-D.

1997 arasında ise yerleşim yeri sayısı net 613 artmıştır. Bu idari açıdan ‘yeni’ yerleşim birimlerinin büyük bölümü resmi köy statüsüne kavuşmuş eski köy bağlılarıdır. Bu gelişmenin de etkisi ile ortanca (medyan) yerleşim yeri büyüklüğü 1985’teki 447’den, 1990’da 412’e, ve 1997’de de 323’ye düşmüştür.¹⁸ Bu verilerde dayanarak yerleşim yeri büyüklüğünün düştüğünü, yani yerleşim yerlerinin giderek küçüldüğünü söylemek hatalı olacaktır. Söz konusu olan, gerçek nüfus değişiklikleri olmayıp, idari sınırlarda meydana gelen değişikliklerin istatistiklere yansımasıdır. Bu husus takip eden bölümde incelenen nüfus verileri üzerinde açıklanacaktır.

Son olarak belediye kurulumu ile ilgili bazı bilgilerin tekrarlanmasında fayda bulunmaktadır. Bilindiği üzere yakın tarihte belediye kurulumu için gerekli nüfus eşiği (sebep unsuru) 2.000’den 5.000’e çıkarılmıştır.¹⁹ Ancak bu bildiri de incelenen dönem boyunca söz konusu eşik 2.000 nüfus değerindedir.²⁰ Köylerin kurulumuna benzer bir şekilde belediye kurulumu da idari bir karardır ve idarenin keyfiyeti söz konusudur. Nüfusu 2.000’in üstünde olduğu halde uzunca bir süre belediye olamayan yerleşim yerleri olduğu gibi, nüfusu 2.000’in altına düşmesine rağmen belediye tüzelkişilikleri ortadan kaldırılmayan belgeler de mevcuttur. Yine de belediye olmak isteyen bir yerleşim biriminin nüfusunu her şeyden önce 2.000’in üstüne çıkarması gereklidir.

Nüfus sayım sonuçlarını araştırmalarında kullanan araştırmacıların dikkat etmesi gereken önemli bir husus ise her ne kadar 2.000 ve üzeri yerleşmeler belediye kursalar da, bu yerleşmelerin istatistiklerde ilgili il ve ilçenin kırsal nüfusu içinde gösteriliyor olmasıdır. Nüfus sayım dökümlerinde ‘kent’ başlığı altında sadece il ve ilçe merkezleri yer almaktadır, köy ve beldeler ise nüfusları ne olursa olsun ‘kır’ başlığı altında verilmektedir.

ANALİZ

Parr’ın²¹ da belirttiği gibi çoğu kentsel sistem log-normal frekans dağılımı göstermektedir. Türkiye’nin yerleşim yerlerinin frekans da-

¹⁸ S. Zeyneloğlu, S. Kundak, V. Dökmeci, *agk*.

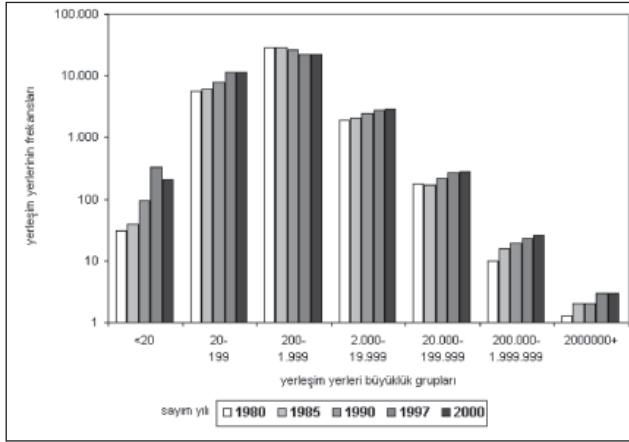
¹⁹ T.C. Yürürlükteki Kanunlar Külliyatı, 5393 sayılı Belediye Kanunu, Bölüm 2, Madde 4.

²⁰ T.C. Yürürlükteki Kanunlar Külliyatı, 1580 sayılı Belediye Kanunu (mülga), Birinci Fasıl, Madde 7.

²¹ J. Parr, A Class of Deviations from Rank-Size Regularity: Three Interpretations, *Regional Studies*, 10, 1976, 285–292.

ğılımı da log-normal dağılıma uygundur.²² Bu nedenle yerleşim yerlerinin büyüklük gruplarına göre dağılımı logaritmik aralıklara göre incelenmektedir.

Şekil 1’de yerleşim yerlerinin son beş nüfus sayımındaki nüfuslarına göre içinde buldukları logaritmik aralıklı büyüklük gruplarını gösteren frekans dağılımları verilmektedir. Görüleceği üzere 200-1.999 nüfus aralığı dışındaki diğer bütün nüfus aralıklarında yerleşim yeri adedi son beş nüfus sayımı boyunca artmıştır. Sadece 2-20 nüfus aralığında köylerin adedi 1997-2000 arasında hafif ölçüde azalmaktadır. Belirtilen dönem boyunca toplam nüfusunu önemli ölçüde arttıran, ihtiyaca göre yeni il, ilçe, belde ve köylerin kurulduğu bir ülkede, yerleşim birimlerinin adedinin artması beklenen bir durumdur, ancak sadece bir büyüklük grubunda (200-1.999) yerleşim birimlerinin adedinin zaman içinde sürekli azalıyor olması dikkat çekmektedir.

Şekil 1: 1980-2000 döneminde yerleşim birimlerinin büyüklük gruplarına göre frekans dağılımı²³

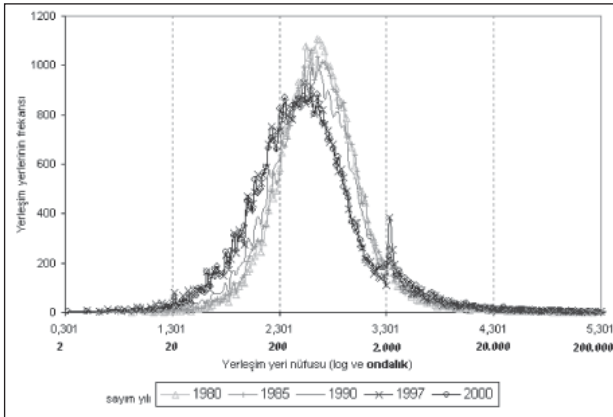
Bu durum, bazı köylerin birden fazla parçaya bölünmesi ve böylece bazı yerleşim yerlerinin 20-199 grubuna kayması sonucu meydana gelebileceği gibi, bununla beraber belde olmak isteyen köylerin nüfus sayımında usulsüzlük yaparak nüfuslarını 2.000’in üstünde göstermelerinin sonucu da olabilir.

Yerleşim yerlerinin log-normal dağılımı daha ayrıntılı incelendi-

²² S. Zeyneloğlu, S. Kundak, V. Dökmeci, *agk*.

²³ S. Zeyneloğlu, S. Kundak, V. Dökmeci, *agk*

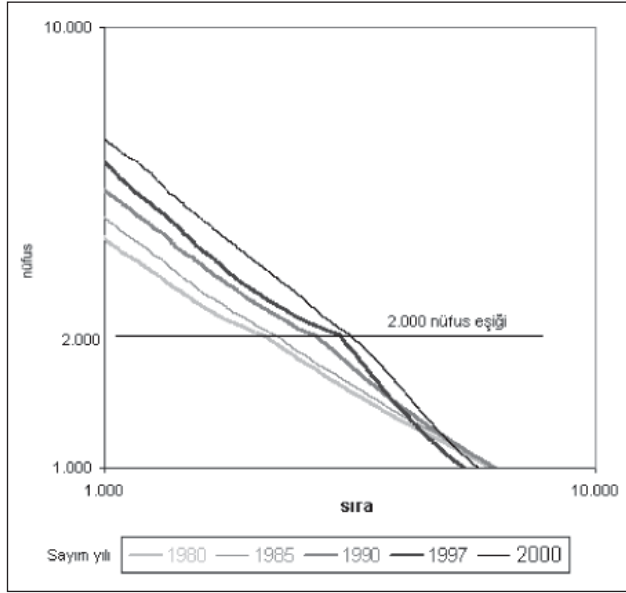
ğinde (Şekil 2) hemen hemen bütün sayımlarda dağılımın, düzgün bir eğri şeklinde gerçekleşmediği ve çıkıntı biçiminde çok sayıda aykırı değer (*outlier*) barındırdığı görülmektedir. Şekil 2, her biri 0,025 değerinde 10-tabanlı logaritma aralıklı toplam 268 frekans grubu içermektedir ve bu sayede dağılımın ayrıntıları daha iyi gözlenebilmektedir. Söz konusu aykırı değerler (belli bir büyüklük grubunda hemen komşu büyüklük gruplarına göre çok daha fazla yerleşim biriminin yer alması durumu) özellikle 50, 60, 75, 100, 200, 250 ya da 500 gibi nüfus büyüklüklerinde görülmektedir. Gerçekte 75 nüfuslu köylerin örneğin 77 nüfuslu köylerden veya 100 nüfuslu köylerin örneğin 108 nüfuslu köylerden çok daha fazla sayıda var olmaları olası değildir. Bu olgu gerçek nüfus dağılımının bir yansıması olmayıp, burada büyük olasılıkla ‘yaş yuvarlama’ (*age heaping*) benzeri bir davranış kalıbı söz konusudur. Özellikle küçük yerleşim birimlerinde nüfus sayım işlemlerinin daha büyük merkezlerdeki kadar düzgün uygulanmadığı bilinmektedir. Bazı durumlarda yerel görevliler tarafından sayım işlemleri masa başında yürütülmekte ve/veya sayım kitapçığının kapağına toplam nüfus olarak götürü bir değer yazılmaktadır, ki bu tarz götürü bir değer de genellikle 10, 25, 100 gibi ‘rakam tercihi’ (*digit preference*) söz konusu olan sayılar veya bunların katları olarak seçilmektedir. Bu tarz götürü usul nüfus bildirimlerinin daha büyük yerleşim birimlerinde de yaşanması mümkündür, ancak logaritmik ölçeğin yapısı gereği, bunların aşağıdaki şekilde gözlenmesi mümkün değildir.

Şekil 2: Yerleşim yerlerinin log-normal frekans dağılımı²⁴

²⁴ ak

İdeal log-normal dağılımdan en yüksek sapmalar ise gözle görünür biçimde 2.000 nüfus eşiğinin hemen üstünde ve altında yaşanmaktadır. Özellikle 1997 nüfus tespitinde 2.000 eşiğinin hemen yukarısında yer alan yerleşim birimleri beklenenden çok yüksek bir frekans ile temsil edilirlerken, bu eşiğin hemen altındaki yerleşim birimleri ise beklenenden çok düşük bir frekans göstermektedirler.

Şekil 3: 2.000 nüfus eşiğine odaklanmış sıra-büyükölük dağılım eğrisi²⁵

2.000 nüfus eşiği, sadece log-normal dağılımda değil, sıra büyükölük dağılımında da gözle görünür bir kırılmaya yol açmaktadır. Burada sıra-büyükölük dağılımının bütünü üzerinde değil, sadece 2.000 nüfus eşiğinin üst ve alt kesimi üzerinde durulacaktır. Şekil 3'te son beş nüfus sayımından elde edilen nüfus değerlerinin sıra-büyükölük dağılımı 2.000 nüfus eşiğinin yer aldığı bölüme odaklanmış olarak verilmektedir. Şekilden de açıkça anlaşılacağı üzere özellikle 1997 nüfus tespitinden elde edilen sıra-büyükölük dağılım eğrisinde 2.000 nüfus eşiğinden geçişte önemli bir kırılma görülmekte, 1985 ve 2000 sayımlarına ait sıra-büyükölük eğrileri ise görece daha düz bir çizgi halinde 2.000 eşiğini geçmektedirler. Belirtilmelidir ki, sıra-büyükölük eğrileri

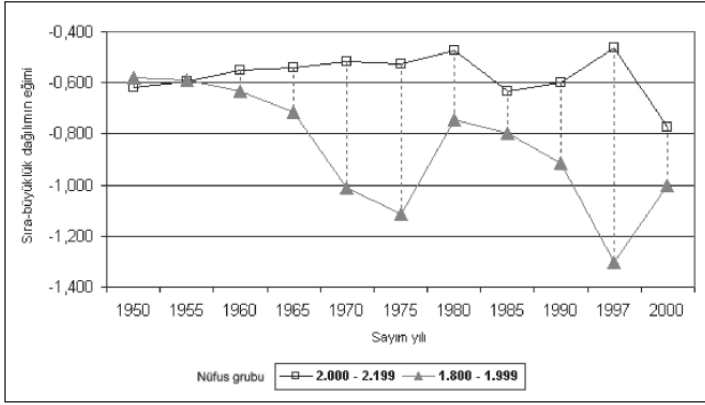
²⁵ S. Zeyneloğlu, S. Kundak, V. Dökmeçi, *agk*

kümülatif log-normal dağılım eğrilerinin bir yakınsaması olup,²⁶ en alt uçta görülen dışbükey kıvrılma dışında görece lineer eğrilerdir. Özellikle belirli bir nüfus eşiğinde bu derece keskin açı farklılıklarının (eğim kırılmaları) görülmesi kentsel sistemin doğal bir özelliğinden ziyade veri derlemede yaşanan bir bozukluğun ifadesi olabilir. Söz konusu eğim farklılığı ile ilgili görsel tespiti daha ayrıntılı irdelemek için sıra-büyükük eğrisinin eğim değerleri, 2.000 nüfus eşiğinin alt ve üst kesimleri için ayrı ayrı hesaplanmış ve söz konusu veri 1950 sayımına kadar geri götürülmüştür.

Şekil 4'te, 1950'den bu yana yapılmış bütün sayımlar için 1.800-1.999 nüfus aralığı ile 2.000-2.199 nüfus aralığında yer alan yerleşim birimlerinin sıra-büyükük eğrilerinin eğim değerleri verilmektedir. Sıra-büyükük dağılımlarının en üst ve en alt kesimlerinde keskin eğim farklılıkları görülebilir. Ancak dağılımın yapısı gereği orta kesimlerde belirli bir nüfus eşiğinde –söz konusu nüfus eşiği ile ilgili o kentsel sisteme özgü doğal bir sebep bulunmadıkça– eşiğin alt ve üst kesiminde yer alan iki komşu nüfus aralığının sıra-büyükük eğimlerinin birbirine yakın olması gerekir; ki bu varsayım, 1950 ve 1955 nüfus sayımlarında 2.000'in altındaki ve üstündeki eğim değerlerinin örtüşmesi ile doğrulanmaktadır.

Ancak 1960'tan itibaren 2.000 eşiğinin hemen altında ve üstünde yer alan yerleşim birimleri farklı sıra-büyükük eğim değerleri göstermeye başlamışlardır. 1960'tan itibaren görülen bu kırılma, yani eğim farkı, gittikçe açılarak 1975'te 0,59'a ulaşmıştır. Sıkıyönetim koşulları altında gerçekleştirilen ve bir ölçüde fazla sayımlara hoşgörü gösterilmeyen 1980 nüfus sayımında söz konusu kırılma büyük ölçüde azalmış, bu durum 1985'te de korunmuştur. 1990 sayımında 2.000 eşiğinin üst ve alt kesimleri arasındaki eğim farkı tekrar açılmaya başlamış ve 1997'de 0,84 gibi yüksek bir düzeye çıkmıştır. 2000 nüfus sayımında söz konusu eğim farklılığı tekrar azalmıştır. Bu durum, 2000 nüfus sayımı sırasında ve sonrasında yapılan ayrıntılı kontrol ve düzeltmelerden haberdar olan araştırmacılar için sürpriz değildir, yine de çok sayıda 'belde aday' köyde fazla sayım olaylarının yaşanmış olması olasıdır.

²⁶ J. Parr, *agm*.

Şekil 4: 2.000 nüfus eşiğinin hemen üzerinde (2.000-2.199) ve altında (1.800-1.999) yer alan yerleşim yerlerinin sıra büyüklük dağılım eğimleri (sayım yıllarına göre)

Önceki bölümde de belirtildiği üzere 2.000 nüfus değeri, bu bildiriye incelenen dönem boyunca (1950-2000) belediye kurulumu için gerekli alt nüfus eşiği olmuştur. Değişik sayımlarda görülen söz konusu kırılmanın, 2.000 nüfus eşiğini geçmek ve böylece belediye kurmaya hak kazanmak isteyen yerleşim birimlerinin hayali nüfus yazımlarına işaret etmesi kuvvetle muhtemeldir. Mutlu'nun²⁷ da belirttiği gibi özellikle küçük yerleşim birimleri için belediye kurma arzusu, sayım nüfuslarını gerçeğe olduğundan fazla gösterme çabasına yol açmaktadır. Sayım nüfusunun gerçek değer üzerinde gösterilmesi her düzeyde yerleşim biriminde görülebilir, ancak bu durum özellikle 2.000 eşiği çevresinde çok belirgindir.

Sayım nüfusunun gerçeğe olduğundan fazla gösterilmesi iki şekilde meydana gelebilir. Birinci ve basit yöntemde bir yerleşim biriminde hayali kişiler sayım defterlerine yazılmaktadır. Bu durumda hayali yazımlar, yaş-cinsiyet dağılımı gibi kontroller veya sayım sonrası sahada denetim ile bir ölçüde tespit edilebilmektedir.

İkinci ve daha örgütlü olarak nitelendirebileceğimiz yöntemde ise belde olmak isteyen, ancak 2.000 nüfusuna ulaşamamış bir köy, kendisinden daha düşük nüfuslu çevre köyler ile anlaşarak, bu köylerin nüfuslarının önemli bir bölümünün sayım günü kendi köylerinde değil, söz konusu köyde yazılmalarını sağlamaktadır. Örneğin sayım günü

²⁷ S. Mutlu, "Population and Agglomeration Trends in the Turkish Settlement System: An Empirical Analysis and Some of Its Applications", *METU Studies in Development*, 1988, 16, s.99-125.

bir düğün düzenleyerek önceden anlaşılan köylerden nüfus ‘davet’ etmek kullanılan yöntemlerden birisidir. Bu yöntemde gerçekten var olan bir nüfus kitlesi, gerçekte ikamet etmediği bir yerleşim yerinde sayılmaktadır ve yöntemin yapısı gereği bu tür ‘nüfus kaydırmalarının’ tespiti hayali yazıma göre daha zordur. Belirtilen şekilde hayali nüfus kaydırmalarını içeren ‘köyler arası anlaşmalarda’, nüfus kaydirmasının hedefi olan büyük köyün amacına ulaşım belediye tüzelkişiliğine kavuştuğunda, İller Bankası gibi merkezi kurumlardan elde edeceği transferlerin bir bölümünü diğer köylere aktarması beklenmektedir. Bu tür yasadışı anlaşmalar da genellikle söz konusu anlaşma sonucunda ‘umduğunu bulamayan’ küçük köyün veya köylerin ihbarlarıyla ortaya çıkmaktadır.

Burada belirtilmesi gereken önemli bir husus da Şekil 4’te görüleceği üzere 2.000 nüfus eşiğinde gözlenen kırılmanın sayımlar arasında ciddi ölçüde farklılaşmasıdır. Yani bazı sayımlarda beldelerin nüfuslarını hayali olarak yüksek göstermeleri daha yoğun olarak yaşanırken, bazı sayımlarda söz konusu usulsüzlüğün önü kesilmektedir. Söz konusu olgunun çeşitli sayım tarihleri arasında bu kadar farklılaşmasının sebepleri incelenmelidir. Örneğin, yukarıda da belirtildiği gibi, sıkıyönetim koşulları altında gerçekleştirilen 1980 sayımında fazla yazımların önünün kesilmiş olması beklenen bir sonuçtur. Ancak 2.000 nüfus eşiğindeki eğim kırılmasının neden 1960 öncesinde var olmadığına veya 1985 ve 2000 sayımlarında neden 1975 ve 1997 sayımlarına oranla daha düşük düzeyde gözlemlendiğinin sebepleri araştırılmalıdır.

Burada sahip olduğumuz kısıtlı bilgilerle ilk bakışta yapacağımız tespit, 2.000 eşiğindeki kırılmanın arttığı sayım yıllarının (1965-1975 ve 1997) öncesi ve/veya sonrasında aynı siyasi hareketin iktidarda olduğudur. 1965, 1970, 1975 sayımlarının yapıldığı dönemlerde Adalet Partisi (AP) tek başına veya büyük ortak olarak iktidarda yer almaktadır.²⁸ Keza 1991’den itibaren, 1997 Nüfus Tespiti öncesine kadar Doğru Yol Partisi (DYP), büyük ortak veya ikinci ortak olarak hükümette yer almaktadır.

1980 öncesi AP, 1980 sonrası dönemde de DYP’nin iktidarda bulunduğu dönemlerde belde olmak isteyen köylerin 2.000 nüfus eşiğini geçme teşebbüslerinin daha fazla sayıda yaşanması ve/veya bu teşeb-

²⁸ 1975 sayımı 26 Ekim tarihinde yapılmış olup, Süleyman Demirel başbakanlığındaki AP hükümeti 31 Mart 1975’te kurulmuştur.

büslere daha 'hoşgörülü' yaklaşılması bir tesadüften ibaret olmayabilir. Tekeli ve Gökçeli²⁹ 1973 ve 1975 seçim sonuçlarını kentsel kademeler bazında incelemişler ve AP'nin köy ve küçük kasabalarda görece daha yüksek oranda oy aldığını tespit etmişlerdir. Yani AP'nin oy tabanını önemli ölçüde kentlerde değil, köy ve kasabalarda yaşamaktadır. Tekeli ve Gökçeli, söz konusu çalışmalarında DPT'nin 1974 tarihli Kentsel Kademelenme çalışmasında³⁰ tespit edilen 7 fonksiyonel kademe bazında seçim sonuçları incelemişler ve AP'nin özellikle alt kademe merkezlerde, CHP'nin ise üst kademe merkezlerde görece daha çok oy aldıklarını tespit etmişlerdir. Sonuç olarak kırsal seçmen, AP için bir seçmen kitlesi olarak öncelikle memnun edilmesi gereken kitledir.

Söz konusu siyasi hareketin devamı olarak DYP için de benzer bir durum söz konusudur. Erder'in³¹ yakın tarihli tespitlerine göre, DYP, % 65 ile partiler arasında en yüksek oranda kırsal seçmen içeren kitleye sahiptir. Bu koşullarda söz konusu siyasi hareket iktidardayken 2.000 nüfus eşiğini geçmek isteyen köylerin fazla yazım teşebbüslerine daha hoşgörülü davranılması, hiç değilse idari ve cezai işlemlere daha az oranda başvurulmuş olması şartı olmalıdır.

Burada vurgulanması gereken önemli bir husus da bu çalışmada 2.000 nüfus eşiğini geçmek isteyen köylerin fazla yazımlarının, sırabüyüklik dağılımındaki kırılma ile tespit edilmiş olduğudur. Sadece belediye olmak isteyen köyler değil, her büyüklükteki belediyeler de fazla yazıma teşebbüs edebilir, ancak bu yazımların sadece sırabüyüklik dağılımı ile tespit edilmesi mümkün değildir. DYP dışındaki birçok partinin/siyasi hareketin de çeşitli sayımlarda oy potansiyellerinin yüksek olduğu kent ve kasabalarda fazla yazımlara hoşgörü gösterdiği, hatta yerel teşkilatları ile fazla yazımlara önyak oldukları DİE (TÜİK) yöneticileri tarafından gayri resmi olarak ifade edilmektedir. Dolayısıyla yukarıda belirtilen bulgu ve yorumlar, fazla yazımlara sadece DYP tarafından hoşgörü gösterildiği şeklinde anlaşılmalıdır.

Sayımlarda fazla yazım teşebbüsü her dönemde meydana gelebilir. Önemli olan siyasi iradenin bu teşebbüsler karşısında koyduğu tavır ve

²⁹ İ. Tekeli ve R. Gökçeli, *1973 ve 1975 Seçimleri: Seçim Coğrafyası Üzerine Bir Deneme*, Milliyet Yayınları, 1977.

³⁰ DPT, *Türkiye'de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi*, Kalkınmada Öncelikli Yörelere Başkanlığı, 1982. Söz konusu çalışma DPT tarafından 1982'de yayınlanmış olmasına rağmen, çalışmanın bulguları yayın tarihinden önce de birçok araştırmacı tarafından kullanılmıştır.

³¹ N. Erder, *Türkiye'de Siyasi Partilerin Yandaş / Seçmen Profili 1994-2002*, TÜSES, 2002.

bu tavrın sayımları yürüten görevliler tarafından hangi ölçüde uygulandığıdır. 2000 Nüfus Sayımında, daha önceki bazı sayımların aksine birçok il, ilçe ve köyde meydana gelen fazla yazımlar kamuoyundan gizlenmemiş, aksine bu olayların üzerine gidilerek, önemli miktarda fazla yazım tespit edilmiş ve bu miktarlar sayım nüfusundan düşülmüştür. Bu tavrın gelecek sayımlarda da sürdürülmesi, sadece 2.000 nüfus eşiğini geçmek isteyen köylerin değil, bütün yerleşim birimlerinin nüfuslarının doğru tespit edilmesi, ülkemizin kaynaklarının hakça dağıtımı ve bu kaynakların yerinde kullanımını açısından önemlidir.

SONUÇ ve ÖNERİLER

1960'tan bu yana gerçekleşen sayımların tümünde, 2.000 nüfus eşiğinin hemen üstünde ve altında doğal olmayan bir kırılma -farklı derecelerde- gözlenmektedir. Çeşitli analizler için yerleşim yerlerinin nüfus değerlerini kullanan araştırmacılar, yaklaşık olarak 1.250 ile 2.500 nüfus aralığında yer alan yerleşim yerlerinin nüfus bilgilerinin çoğu sayım için güvenilir olmadığını bilmelidirler.

2005 yılında Belediye Kanununda yapılan değişiklik ile belediye kurulumu için nüfus eşiği 5.000'e çıkarılmıştır. Eğer gerekli önlemler alınmaz ise önümüzdeki sayımda (2010 sayımı) aynı kırılma bu sefer 5.000 nüfus eşiğinde görülecektir. Belediye kurulumun tek bir ölçüte, yani sadece nüfus büyüklüğüne bağlı olması, nüfus sayımında istismar için bir neden oluşturmaktadır. Sayımda yapılacak kontrollerin yanında belediyelere kaynak aktarımında sayım nüfusunun esas alınması uygulaması da tartışılmalı, nüfus kriterinin yanında hayali olarak yükseltilmesi sayım nüfusuna göre daha zor olan ölçütler (örneğin çeşitli ücretli altyapı hizmetlerinin abone adeti) üzerinde de durulmalıdır.

Örneğin Portekiz'de bir yerleşim yerinin kent statüsüne kavuşması için en az 8.000 kayıtlı seçmenin varlığı aranmakta, ancak bunun yanında ilgili yerleşim yerinin belirli sosyal ve ekonomik donatılara sahip olması da gerekmektedir.³² Türkiye'de ise belediye kurulumu için mevcut durumda tek yasal ölçüt sayım nüfusedir. Geray³³ belediye kurulumunda uygulanabilecek alternatif ölçütleri ayrıntısı ile incelemiştir. Bu makalede hangi ölçütlerin uygulanabileceği üzerinde değil,

³² A. Delgado, I. Godinho, Long-term Evolution of the Size Distribution of Portuguese Cities, 45. *ERSA Konferansı*, 23-27 Ağustos 2005, Amsterdam, 2005.

³³ C. Geray, *Belediye Kurulmasında Uyulacak Ölçütler ve Yöntem*, Türk Belediyecilik Derneği-Konrad Adenauer Vakfı, Ankara, 2000.

bu tür ölçütlerin uygulanması gerekliliği üzerinde durulmaktadır. Burada özellikle belirtilmesi gereken husus, istatistiksel bir sonucun, yani nüfus sayım sonucunun (*output*) doğrudan doğruya mali-idari kararlar için girdi (*input*) olarak kullanılmasının sakıncalıdır. Sayım veya araştırma sonuçları, stratejik planlama kararları için girdi oluşturabilir ancak uygulama kararları için doğrudan kullanılmaları sakıncalı olabilir. Belediye kurulumu veya belediyelere genel bütçeden pay ayrılması, mali boyutları olan idari bir karar olup, idari ve mali bir karar olarak da temelde idari-mali girdilere (verilere) dayanmalıdır.

Gerek belediye kurulumu gerekse belediyelere kaynak aktarımında tek ölçüt nüfus büyüklüğü olmamalıdır. İlk olarak, sayımda ortaya çıkan nüfus bilgisi, yapay olarak arttırılması sayım nüfusu kadar kolay olmayan verilerle kontrol edilmelidir. İkinci olarak, belediye kurulumu için salt kişi yada hane adedinin yanında yerleşim yerinin belirli temel sosyal ve ekonomik donatılara sahip olması koşulu da aranmalıdır.

KAYNAKÇA

- Berry, B.J.L., Garrison, W.L., "Alternate Explanations of Urban Rank-Size Relationship", *Annals of the Association of American Geographers*, 1958, 48, pp. 83-91.
- Cori, B., "The National Settlement System of Italy", Bourne, L.S. vd (der.), *Urbanization and Settlement Systems* içinde, International Geographical Union, Commission on National Settlement Systems, Oxford University Press, 1984, 283-300.
- Dalmaso, E., "The French National Settlement System", Bourne, L.S. vd (der.), *Urbanization and Settlement Systems* içinde, International Geographical Union, Commission on National Settlement Systems, Oxford University Press, 1984, 157-177.
- Delgado, A., Godinho, I., Long-Term Evolution of the Size Distribution of Portuguese Cities, 45. *ERSA Konferansı*, 23-27 Ağustos 2005, Amsterdam, 2005.
- Devlet İstatistik Enstitüsü,
(2002), *2000 Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş*.
(1999), *1997 Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş*.
(1991), *1990 Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş*.
(1986), *1985 Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş*.
(1981), *1980 Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş*.
(1977), *1975 Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş*.
(1973), *1970 Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş*.
(1968), *1965 Nüfus Sayımı, İdari Bölünüş*.
(1963), *1960 Nüfus Sayımı, İl, İlçe, Bucak ve Köylere göre Nüfus Sayımı İdari Bölünüş*.
(1961), *1955 Nüfus Sayımı, İl, İlçe, Bucak ve Köylere göre Nüfus Sayımı İdari Bölünüş*.
(1961), *1950 Nüfus Sayımı, İl, İlçe, Bucak ve Köylere göre Nüfus Sayımı İdari Bölünüş*.

- DPT, *Türkiye’de Yerleşme Merkezlerinin Kademelenmesi*, Kalkınmada Öncelikli Yörelere Başkanlığı, 1982.
- Dökmeci, V., “Turkey: Distribution of Cities and Change Over Time”, *Ekistics*, 1986, 316-317, 13-17.
- Erder, N., *Türkiye’de Siyasi Partilerin Yandaş / Seçmen Profili 1994-2002*, TÜSES, 2002.
- Erişen, O., Validity of Rank-Size Distribution of Cities in Turkey and Its Regions, *Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1972.
- Geray, C., *Belediye Kurulmasında Uyulacak Ölçütler ve Yöntem*, Türk Belediyecilik Derneği-Konrad Adenauer Vakfı, Ankara, 2000.
- Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, Hizmet Uygulamalarının Genel Envanter Özeti, 2001, Erişim: [<http://www.khgm.gov.tr>], Erişim Tarihi: 12.06.2001.
- Kundak, S., Dökmeci, V., “Growth, Distribution and Rank Stability of Urban Settlements in Turkey”, 6. *RSAI Dünya Kongresi*, Lugano, 16-20 Mayıs 2000, 2000.
- Malecki, E.J., “Growth and Change in the Analysis of Rank-Size Distributions: Empirical Findings”, *Environment and Planning A*, 1980, 12, 41-52.
- Mutlu, S., “Population and Agglomeration Trends in the Turkish Settlement System: An Empirical Analysis and Some of Its Applications”, *METU Studies in Development*, 1989, 16, 99-125.
- Parr, J., “A Class of Deviations From Rank-Size Regularity: Three Interpretations”, *Regional Studies*, 1976, 10, 285–292.
- Soo, K.T., *Zipf’s Law for Cities: A Cross Country Investigation*, mimeo, London School of Economics, 2002.
- Tekeli, İ., Gökçeli, R., *1973 ve 1975 Seçimleri: Seçim Coğrafyası Üzerine Bir Deneme*, Milliyet Yayınları, 1977.
- Thomas, I., “City-Size Distribution and the Size of Urban Systems”, *Environment and Planning A*, 1985, 17, 905-913.
- T.C. Yürürlükteki Kanunlar Külliyatı, Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, 2006, Erişim: [<http://mevzuat.basbakanlik.gov.tr/mevzuat/>], Erişim Tarihi: 09.01.2006, 5393 sayılı Belediye Kanunu, s. 9469-9500, 5442 sayılı İl İdaresi Kanunu, s.2221-2236, 442 sayılı Köy Kanunu, s.237-254.
- T.C. Yürürlükteki Kanunlar Külliyatı (Ek-44 dahil), 1580 sayılı Belediye Kanunu (mülga), s. 1019-1060, Başbakanlık Mevzuatı Geliştirme ve Yayın Genel Müdürlüğü, 2000.
- Türk, Ş., Dökmeci, V., The Application Of Expanded Rank-Size Model In Turkish Urban Settlements, *ERSA Konferansı*, 2001.
- Zeyneloğlu, S., Nüfus Sayımlarındaki Hayali Yazımların Sıra-Büyüklik Dağılımı Üzerindeki Etkisi, 15. *İstatistik Araştırma Sempozyumu*, TÜİK, 11-12 Mayıs 2006, Ankara, 2006.
- Zeyneloğlu, S., Methods and Applications of Population Geography in Respect to Correlation of Geographic Factors with Population Variables Using Turkish Census Data at District and Settlement Level, *yayınlanmamış yüksek lisans tezi*, Hacettepe Üniversitesi, 2001.
- Zeyneloğlu, S., Kundak, S., Dökmeci, V., Methods and Data Considerations Related to the Size Distribution of Settlements: The Turkish Case, 45. *ERSA Konferansı*, 23-27 Ağustos 2005, Amsterdam, 2005.

DEVLETİ SİVİL TOPLUMCULARDAN KURTARARAK GERİ GETİRMEK: Devlet-Kurumsalcı Bir Deneme

A. Argun AKDOĞAN*

Toplumsal gruplardan bağımsız ve hatta onları tahakküm altına alan güçlü bir devlet tahayyülü üzerinden yapılan siyasi analizler Türk akademik yazınında oldukça yaygındır. Devleti küçültmeyi ve güçsüzleştirmeyi hedefleyen neoliberal reformları meşrulaştırmak amacıyla da kullanılan ve sivil toplumu yüceltmesi nedeniyle sivil toplumcu olarak adlandırılabilir bu yaklaşım, devleti merkeze alan farklı bir sosyo-politik analiz yapılmasını engellemektedir. Sivil toplumcu yaklaşıma yerine ileri sürülen sınıf çatışması temelindeki analiz ise devleti sermayenin taleplerini yerine getiren bir araç olarak ele almaktadır. Bu çalışmada, her iki yaklaşımda eleştirilerek devletin toplumsal talepleri şekillendirme ve bu taleplerden özerk hareket etme koşulları incelenmektedir. Bu bağlamda, devlet-kurumsalcı bir analizin Türkiye'deki neoliberal reformlara kurumsal ve pratik anlamda karşı çıkmaya sağlayabileceği katkı tartışılmaktadır.

Anahtar kelimeler: devlet-kurumsalcılık, devlet kuramları, sivil toplum, neoliberalizm

Bir grup sosyal bilimcinin, Türkiye'deki siyasi ve ekonomik süreci toplumsal gruplardan bağımsız ve hatta onları tahakküm altına alan güçlü bir devlet tahayyülü üzerinden yaptıkları değerlendirmeler akademik yazında sıklıkla kullanılmaktadır.¹ Metin Heper, Ayşe Buğra, Ziya Öniş, Ahmet İnsel, Çağlar Keyder, İlkey Sunar ve Ersin Kalaycıoğlu gibi yazarlarca takip edilen, devlet-sivil toplum ikiliği yaklaşımının öncüsü ve en önemli temsilcilerinden biri Şerif Mardin'dir.

* Dr., TODAİE. aakdogan@todaie.gov.tr. Bu çalışmayı okuyarak öneri ve eleştirilerde bulunan Filiz Demirci Güler ve Örsan Akbulut'a teşekkür ederim. Makalenin tüm sorumluluğu hiç kuşkusuz yazara aittir.

¹ Eleştirel bir bakış açısıyla yapılan eleştiriler için bkz.: Yalman, G., "Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Rölativist bir Paradigma mı, Hegemonya Stratejisi mi?: Hegemonya Projeleri Olarak Devletçilik, Kalkınmacılık ve Piyasa", *Praksis*, Cilt: 5, 2002, s. 7-23; Dinler, D., "Türkiye'de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi", *Praksis*, Cilt: 9, 2003, s. 17-54; Boratav, K., "Türkiye'de Devlet, Sınıflar ve Bürokrasi: Çağlar Keyder'in Düşündükleri", *Marksizm ve Gelecek*, Sayı: 3, 1990.; Ozan, E. D., "Sosyal Bilimlerde Gerçekçi-İlişkisel Yaklaşımın Anahatları", *Praksis*, Cilt: 3, 2001; Özman, A. ve S. Coşar, "Siyasal Tahayyülde Devletin Belirleyiciliği: Metin Heper Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme", *Doğu-Batı*, Cilt: 16, 2001, s. 21-97.

Yazarın, “Merkez-Çevre: Türk Politikasına Bir Anahtar” başlıklı makalesi çok sayıda akademik çalışmanın anahtarı olmuştur.²

Bu bakış açısına göre, Osmanlı ve daha sonra Türkiye’deki siyasal yaşam, bürokrat ve askeri elitlerin, toplumsal güçlerle kısmi ve geçici olarak girdikleri koalisyonlarla (patronaj ilişkileriyle) yönetilmiştir.³ Türkiye Cumhuriyeti’nin elitleri, Osmanlı bürokratik geleneğini devam ettirerek toplumdan özerk ve onun üstünde bir güç olarak kendilerini devletin hizmetkarları olarak görmüşlerdir. Bu elitlerce yönetilen devlet, halkın modernleşmesini sağlama işlevini de üstlenmiştir.⁴ Devletin çevre üzerindeki denetiminin azaldığı Demokrat Parti döneminde bile, bu yazarlara göre, devlet elitleri sivil toplumdan gelen taleplere yanıt verme gereği duymadan hareket etmişlerdir. Çevreye görece özerklik tanınan dönemler (örneğin 1960 sonrası) uzun sürmemiş ve devlet, toplumsal gruplar üzerindeki iktidarını daha şiddetli bir biçimde yeniden oluşturmuştur.⁵ 1980 sonrasında bürokratik reformların gerçekleştirilmesinin ve ekonomi üzerindeki devlet denetiminin azaltılmasının, çevrenin merkez karşısında yeniden güçlenmesini sağladığı ileri sürülürken, bu reformların “ironik olarak eski merkezi elit unsurların en güçlüsü olan askerlerin kanatları altında” uygulanması ise şaşırtıcı bir gelişme olarak görülmüştür.⁶

Oysa, Yalman’a göre ironik olan merkezi zayıflatarak, çevreyi güçlendiren reformların devlet tarafından yapılması değil, sivil toplumsal yaklaşımın devlet merkezli söyleminin muhalif ama hegemonik olan yapısıdır.⁷

Söylemin muhalif olması ya da öyle bir iddia ile ortaya çıkması,

² Mardin, Ş. “Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?”, (Ed. Engin Akarlı ve Gabriel Ben Dor, *Political Participation in Turkey: Historical Background and Present Problems*, Boğaziçi Üniv. Yay., İstanbul, 1975.

³ Kalaycıoğlu, E., “1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış: Demokrasi, Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar”, (Ed Kalaycıoğlu, E. and A. Y. Sarıbay), *Türkiye’de Siyasal Hayatın Gelişimi*, Beta, İstanbul, 1988, s. 472.

⁴ Özbudun, E., “State Elites and Democratic Political Culture in Turkey” (Ed. Diamond, L), *Political Culture and Democracy in Developing Countries*, Lynne Rienner: Boulder, CO, 1994, s.194.

⁵ Heper, M., “The State and Interest Groups With Special Reference To Turkey”, (Ed. Heper, M.), *Strong State and Economic Interests Groups: The post-1980 Turkish Experience*, Walter de Gruyter, Berlin ve New York, 1991, s. 16.

⁶ Tachau, F., “Political Leadership in Turkey: Continuity and Change”, (Ed.Heper, M. ve A. Evin), *State, Democracy and Military: Turkey in the 1980’s*, Walter de Gruyter: Berlin ve New York, 1988, s. 116.

⁷ Yalman, *a.g.m.*, s. 7.

Osmanlı'dan bu yana değişmediği varsayılan, toplumdan kopuk, toplumun taleplerine duyarsız ve ona hükmeden, gücü kendinden menkul bir devlet imgesine karşı tavır almasından; hegemonik olması ise, gerek bu imgeyi gerçekliğin kendisi gibi göstermedeki başarısından, gerekse de piyasa ve sivil toplumu bireysel özgürlüklerin gerçekleştirildiği, devletten bağımsız olarak var olan alanlar sunduğu ölçüde, kamuoyunun oluşumunu belirleyen bir nitelik kazanmasından kaynaklanmaktadır.

Bu muhalif ama hegemonik söylem, Yalman'ın da belirttiği gibi, toplumsal sınıfların tarihsel gelişme sürecine olan katkılarını göz ardı ederek devleti, geçmişteki ve günümüzdeki ekonomik ve toplumsal bunalımların tek sorumlusu olarak görmektedir. Bu söylemin tartışmasız doğru olarak kabul edilen temel önermeleri "Türkiye'nin sorunlarının tartışılmasını olanaksızlaştırmakta; diğer bir deyişle, söylemin doğruları, hem toplumsal gerçekliklerin bir ifadesi, hem de gerçekliğin olması gereken biçimlerinin bir ifadesi haline gelmektedir."⁸ Yalman'ın eleştirilerini tarihsel bir perspektifte daha da genişleten Demet Dinler, bu yaklaşımın alternatif düşünme biçimlerinin önünü tıkadığını belirtmektedir.⁹ Her iki yazar da, Osmanlı ve Türk siyasi hayatının önemli dönüm noktalarını ele alarak devletle toplumsal sınıflar arasında olan ilişkilerin niteliğinin Batı'daki örneklerden çok farklı olmadığını ve Türkiye üzerine yapılan siyasi analizlerde devletin değil, toplumsal sınıflar arasındaki ilişkilerin ön plana alınmasının gerekliliğini vurgulamaktadırlar.

Bu çalışmada, devletin, devlet-sivil toplum ayrımına dayanan "ikilikçi" (sivil toplumcu) yaklaşım dışında da anlamlı ve açıklayıcı gücü yüksek bir analiz birimi olarak kullanabileceği ileri sürülmektedir. Bu tezi geliştirmek için devleti bir analiz birimi olarak ele alan devlet-kurumsalcı yaklaşımın önemli temsilcilerinden Theda Skocpol'un çoğulcu ve Marksist yaklaşımlara getirdiği belli başlı eleştiriler çerçevesinde devlet-kurumsalcılığın hem Türkiye'de bir grup yazarın benimsediği devlet-sivil toplumu ayırımı (ikilikçilik) yaklaşımından, hem de neoliberalizmin önemli bir düşünsel kaynağı olan yeni kurumsalcılık (neo-institutionalism) yaklaşımından farkları ortaya konacaktır. Devlet-kurumsalcı bir analizin sağlayacağı açılım ve sınırlılıklar çerçevesinde, devlet-kurumsalcılığın özellikle Türkiye'deki neoliberal reformlara

⁸ Ak., s. 8.

⁹ Dinler, *a.g.k.*, s. 17.

kuramsal ve pratik anlamda karşı çıkmaya sağlayabileceği katkı tartışılarak, devleti analiz birimi olmaktan çıkartıp yerine yalnızca sınıf çatışmasını ikame etmenin, İngilizlerin deyişiyle “küvetin suyuyla beraber bebeği de atmaya” benzediği ileri sürülecektir.

Marksist yaklaşımda örgütsel gerçekçilik (organizational realism), Weberci yaklaşımda ise yeni-devletçilik ya da devlet kurumsalcı (neostatism ya da state-institutionalism) olarak adlandırılan tartışmalar, uluslararası yazında özellikle 1970’li yıllarda geniş yer bulduktan sonra etkisini yitirmiştir. Sosyal bilimlerdeki Marksist ve Weberci kuramları eleştirerek yeni bir paradigmatik konumlanış arayan bu yaklaşım, devleti, “yaptırıma dayalı denetim ve siyasal otoriteyi belli bir bölgede yaşayan insanlar üzerinde uygulayan örgüt” olarak kavramsallaştırarak Amerikan siyaset bilimini hâkimiyet altına alan çoğulcu geleneğe karşı çıkar.¹⁰ Örgütsel gerçekçiler, devleti, toplumda güçlü kesimlerin istemlerine göre karar veren bir örgüt olarak değil; sosyal sınıf ve gruplarla ilişkisinde özerk bir örgütsel aktör olarak görürler. Örgütsel gerçekçiliğin en önemli isimlerinden biri olan Theda Skocpol bu yaklaşımı benimseyen sosyal bilimcilerin yaptıkları çeşitli çalışmalarda ortaya konan bulgular temelinde,¹¹ çoğulcu ve Marksist kuramları tarihsel bir perspektifle eleştirmekte ve yeni bir paradigmatik yönelimin ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Skocpol, Amerika Birleşik Devletleri’nde Demokrat Parti’nin iktidara gelerek Keynesçi politikalar uyguladığı New Deal dönemini ele alarak çoğulcu ve Marksist kuramları eleştirir.

ÇOĞULCU KURAMIN ELEŞTİRİSİ

Devlet-kurumsalcılar, çoğulcu-işlevselci kuramların toplum indirgemeci yaklaşımını eleştirerek bu kuramların çağdaş siyaset biliminin silinmekte olan paradigmatları olduğunu iddia eder. Devlet kurumlarına ve politikaya özerklik tanımayan çoğulcu yaklaşımların açıklayıcı güçleri azdır. Çoğulcular, devlet kavramını her zaman için oldukça geniş anlamlı ve belirsiz bulmuşlardır. Çoğulculara göre demokratikleşme, normatif bir kavram olan devletin anlamını ve değerini yitirmesine yol

¹⁰ Krasner, S. D. “State Power and the Structure of International Trade”, *World Politics*, Cilt 28, 1976, s. 317-347.

¹¹ İsveç ve İngiltere’de refah politikalarının oluşturulması ve uygulanması; Latin Amerika’da korporatist rejimlerin kurulması; Türkiye, Japonya, Peru ve Mısır’da asker ve bürokratların hâkim toprak sınıfının politik ve ekonomik güçlerinin devre dışı bırakması; Amerika’da devletin uluslararası şirketlerin çıkarlarına aykırı dış politika sürdürmesiyle ilgili çalışmalar sayılabilir.

açacaktır. Devleti oluşturan parçaların tam anlamıyla tanımlanamayacağına iddia eden çoğulcular, devlet kavramı yerine hükümet ya da siyasal sistem kavramlarını yerleştirmişlerdir. Bu kavramsallaştırmanın nedeni Almond'a göre, 19. ve 20. yüzyılda yeni siyasi kurumların (partiler, baskı grupları, medya) ortaya çıkmasıyla ilgilidir.¹² Çoğulculara göre siyasal sistem, devletle beraber sosyal grup ve kurumları da (aile, kilise, okul) kapsamaktadır.

Devlet-kurumsalcılar, liberal-çoğulcu yaklaşımı bireyci olarak görür. Bireylerin kendi çıkarlarından başka "ortak bir iyi" yoktur. Liberal çoğulculuk, devleti bağımlı bir değişken olarak ele aldığı için devlet eylemlerinin, çıkar gruplarının ve toplumsal sınıfların kendi aralarındaki mücadelenin sonucunda oluştuğunu varsayar. Bu kuramsal çerçeve içerisinde yapılan araştırmalar, hükümeti toplumsal girdiler temelinde çıktılar dağıtan bir mekanizma olarak ele alır. Liberal-çoğulcu yaklaşımda, hükümet bir hesap makinesi gibi toplumsal aktörlerin tercihlerini ve siyasal güçlerini toplayarak ortalamalarını alır. Hükümet, toplumsal aktörlerin kendi tercihlerinin başarısını sağlamak için mücadele ettikleri bir alandır. Kamu görevlilerinin tek işlevi oyunun doğru oynanıp oynanmadığını gözlemektir. Böyle bir durumda kendi özerk tercihleri olan ve ulus-devlet içerisinde farklı sosyal grupların tutum, düşünce ve davranışlarını yönlendirerek halkı yöneten bir devletten söz etmek mümkün değildir.¹³

Çoğulcular ekonomik ve politik örgütlerin grup oluşturmalarını ve gruplar arası çatışma dinamiklerini incelemektedirler. Oysa, devlet-kurumsalcı yaklaşıma göre, yalnızca çıkar gruplarının temel alındığı açıklamalar kamusal aktörleri ve kurumları göz ardı etmektedir.¹⁴

MARKSİST KURAMLARIN ELEŞTİRİSİ

Ekonomik indirgemeciliği ortadan kaldıran devlet kurumsalcıları post-marksist olarak tanımlayan Skocpol, Ralph Miliband'ın araçsalcılık, Nicos Poulantzas'ın işlevselcilik ve Fred Block'un sınıf çatışması

¹² Almond, G., "A Developmental Approach to Political Systems", *World Politics*, Cilt: 16, 183-214.

¹³ Almond, G. ve G. Bingham Powell, *Comparative Politics: A Developmental Approach*, Little, Brown, Boston, 1966.

¹⁴ Skocpol, T., "Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research", (Ed. Evans, P., Rueschemeyer D., Skocpol, T., *Bringing the State Back In*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, s. 5.

yaklaşımlarını eleştirisi temelinde devlet-kurumsalcılık yaklaşımının geliştirir.

Miliband “Kapitalist Toplumda Devlet” adlı çalışmasında,¹⁵ çoğulculuğun, kapitalist sınıfın siyasal olarak ağırlıklı etkisini göz ardı ettiğini vurgular. Çoğulculuk, toplumdaki en önemli örgütlü çıkar grupları olan işçiler ve işverenlerin birbirleriyle aşağı yukarı eşit koşullarda rekabet ettiklerini ve her ikisinin de bu rekabette birbirlerine üstünlük sağlayamadıklarını ileri sürmektedir. Buna karşın, özellikle önde gelen ekonomik örgütleri denetim altında tutan sermayedarlar, hem devletin içindeki, hem de dışındaki ayrıcalıklı statülerinden dolayı sürekli ve kesin politik avantajlara sahiptirler. Devlet görevlilerinin ya kapitalist geçmişleri ya da kapitalistlerle yakın kişisel ve iş ilişkileri vardır. Bu görevliler, kapitalist ekonominin vazgeçilmezliğini ve meşruiyetini sorgulamazlar. Sermayedarlar özellikle kriz durumlarında devletin sınıfsal durumu korumak için müdahalesini beklerler.

Miliband’ın çizdiği kuramsal çerçeve korporatif liberalizmle örtüşür. Sermayedarlar özellikle birikim krizi ve aşağıdan politik hareketlerin sistemi tehdit ettiği durumlarda devlet müdahalesi bekledikleri için daha fazla sınıf birliği içerisinde hareket ederler. Korporatist liberalizm taraftarlarına göre, New Deal büyük şirketlerin hâkimiyeti altından olan Amerikan ekonomisinin istikrarlı hale getirilmesi ve ekonominin yeniden canlandırılması için akıllıca düşünülmüş bir dizi kapitalist stratejidir. Oysa, New Deal döneminde hükümetle iş çevreleri arasındaki yakınlık ekonomik büyümeyi sağlayamamıştır. O dönemdeki farklı sermaye gruplarını inceleyen Skocpol, bu grupların bir arada hareket etmelerinin koşulları olmadığını belirterek sermayedarların her zaman için birlikte hareket edemediklerini vurgular.¹⁶

Poulantzas’ın işlevselci yaklaşımına göre, sermaye kesiminin, ne devlet aygıtına doğrudan girmesi, ne de devlet üzerinde baskı kurması gerekir. Bu tür etkin müdahaleler olmadan da sermayedarlar devletin faaliyetlerinden yararlanacaklardır. Devlet tanım itibarıyla toplumsal oluşumu bir arada tutma ve sistemin üretim koşullarını yeniden üretme işlevine sahiptir. Kapitalizmdeki devlet müdahaleleri, düzenin ve kapitalist ekonominin koşullarının korunmasını ve geliştirilmesini amaç-

¹⁵ Miliband, R., *The State in Capitalist Society*, Basic Books, New York, 1969.

¹⁶ Skocpol, T., “Political Response to Capitalist Crisis: Neo-Marxist Theories of the State and the Case of the New Deal”, *Politics&Society*, Cilt: 10, 1980, s. 164

lar. Poulantzas'a göre, devletin, işçi sınıfı ve sermayedarlar için farklı işlevleri vardır. İşçilerin birliği kapitalizme bir tehdit oluşturduğu için devletin işlevlerinden bir tanesi de işçileri dağıtmak ve birbirinden ayırmaktır. Devlet bu nedenle işçileri ekonomik ilişkilerinde rekabetçi hale getirmeye çalışır. İşçilerin kendilerini sınıfsız bir devletin bireyle-ri olarak algılamalarını sağlayacak politikalar oluşturur. Aynı zaman- da, politik sistem, işçilerin oy kullanmasına, çıkar grupları ve partiler oluşturmasına izin vererek onların devrimci olmayan yöntemlerle kısıtlı ödünler almalarını sağlar. Devlet, sermayedarlara ise ters yönde çalışır. Miliband'ın araçsalcılık ve korporatif liberalizm iddialarının aksine "görece özerk" devlet, kapitalistler tarafından doğrudan denetim altında tutulamaz. Devlet kapitalist sınıfın birliğini kendi organize eder, çünkü tek tek sermayedarların kısmi, bireysel isteklerinin üzerine çıkma ve kapitalist sınıf içerisindeki ayrımlardan kurtulma olanağı vardır.¹⁷

Skocpol'e göre, Poulantzas durağan bir kapitalist sistem betimleyerek, devleti kapitalist sistemin sürdürülmesinde baş aktör olarak görmektedir. Oysa New Deal'daki başarısızlık Poulantzas'ın yaklaşımının geçerli olmadığını göstermektedir. Devlet müdahalesinin sermayedarlar açısından neden başarısızlıkla sonuçlandığını işlevselci yaklaşım açıklayamamaktadır. Poulantzas için kapitalist sınıf adına ekonomik müdahalelerde bulunacak merkezi ve bürokratik bir yönetsel aygıt her zaman için vardır. Ancak, New Deal'ı, farklı kuramların açıklayıcılığını ölçmek için kullanan Skocpol'e göre, 1930'larda ABD'de böyle güçlü bir yönetim kapasitesinden söz etmek mümkün değildir. New Deal'ın başarısızlığı, Poulantzas'ın yaklaşımıyla ancak hükümetin özerk ekonomik müdahalede bulunacak kapasitesinin olmaması ile açıklanabilir. Skocpol, New Deal'ın işadamlarının devlet politikalarına müdahalesi nedeniyle başarısız olduğunu ileri sürer. Belli bir hükümetin kapasitesi, o hükümetin yönettiği ülkedeki tarihsel gelişmelere bağlıdır. Poulantzas'ın işlevselci yaklaşımı, kapitalist devleti kolayca birleşip örgütlenerek kapitalist sınıfın hizmetine koşan bir aygıt olarak görmekte ve devleti tehdit edebilecek siyasi hareketlerin gücünü küçümsemektedir.¹⁸

¹⁷ Poulantzas, N., *Political Power and Social Classes*, (Çev. Timothy O'Hagen) New Left Books, Londra, 1973.

¹⁸ Skocpol, *a.g.m.*, 1980, s. 173

Skocpol son olarak Block'un "Yöneten Sınıf Yönetmiyor" adlı çalışması çerçevesinde Marksizmi, sınıf çatışması bağlamında ele alan yaklaşımı eleştirir.¹⁹ Block da, Miliband ve Poulantzas gibi sermayedarlar ile devlet aygıtını yönetenler arasında bir ayırım yapar. Sermayedarlar, toplumsal düzenin nasıl yeniden üretileceğini ya da şirketlerinin ya da sektörlerinin kısa dönemli çıkarlarının nasıl artırılacağını devletin bildiği kadar iyi bilemezler. Devletin, toplumsal düzenin korunması ve yeniden üretilmesiyle ilgili kapasitesini sermayedarların çıkarlarına yönelik olarak oluşturmasının nedenini Block, devletin kapitalist sistemdeki işleviyle açıklar. Kapitalist bir sermaye birikim rejiminde, devlet, ekonomik üretimi doğrudan denetim altında tutamaz. Buna karşın, devlet yöneticilerinin kendi güçlerini korumak ve kendilerini güvende hissetmek için sağlıklı bir ekonomiye gereksinimleri vardır. Eğer ekonomi bozulursa devlet vergi toplamayacak ve borçlanmayacaktır. Bu durumda da politikacıların tercihlerini gerçekleştirmelerini zorlaştıracaktır. Bu nedenle, devlet yöneticileri sermaye birikimini kolaylaştırmayı isterler. Devlet yöneticileri iş çevrelerinin güvenini almaya çalışırlar. Sermayedarların toplumsal ekonomik durumu nasıl değerlendikleri onlar için önemlidir. Genelde, devlet yöneticileri iş çevrelerinin güvenini sarsacak toplumsal reformlar yapmak ya da ekonomideki güçlerini arttırmak yerine, sermaye birikimini destekleyecek ve kapitalist sınıfa aykırı gelmeyecek politikalar üretirler.

Block'a göre normal koşullarda devlet müdahalesi olmadan yaşanan sınıf çatışması kapitalizmin gelişmesini sağlamaktadır. Ücretlerin yükseltilmesi işçilere daha fazla alım gücü sağlarken; işçilerin yerine makinelerin ikame edilmesi ise karlılığı artırmaktadır. Bu bağlamda, devletin yirminci yüzyılda tüm alanlara yayılan müdahaleciliğini Block, liberal, araçsal ya da işlevselci yaklaşımlardan farklı bir şekilde açıklamaktadır. Block'a göre sermayedarlar uzak görüşlü olmadıkları için devletin öncülük ettiği reformların ya da devlet gücünün yayılmasının karşısındadırlar. Bu tür değişiklikler özellikle kriz dönemlerinde iş çevrelerine rağmen uygulanır. Devlet, özellikle kriz (savaş ya da ekonomik kriz) dönemlerinde faaliyetlerini artırmaktadır.

New Deal döneminde kamu gelirlerinin ve politikacıların siyasal geleceğinin sürdürülmesi, Block'a göre, devletin kapitalist ekonomiye

¹⁹ Block, F. "The Ruling Class Does Not Rule: Notes on the Marxist Theory of the State", *Socialist Revolution*, Sayı: 33, 1977, 6-28.

müdahale ederek ekonomik büyümeyi yeniden sağlamasına bağlıydı. Sermayedarların güçlerinin az olduğu bir durumda, işçi sınıfının baskıları ve kendi kurumsal güçlerini arttırmak isteyen devlet yöneticilerinin isteği doğrultusunda New Deal reformları uygulamaya sokuldu. Bu reformlar işçi sınıfına yarar sağlarken, devletin işçi sınıfı karşısındaki konumu güçlendirdi. Devletin kapitalist ekonomiye müdahale etme kapasitesini arttırdı. Sonuç olarak işçi sınıfının istemleri Amerikan kapitalizminin daha da güçlenmesine yol açtı.

Skocpol, Block'un görüşlerine katılmakla birlikte, Block'u tarihsel koşulları ve kurumsal yapıyı yeterince dikkate almadığı için eleştirir. 1930'larda Amerika'daki işçilerin ekonomiyi sekteye uğratarak ödümler alma ya da baskı yaparak kapsamlı bir ekonomik büyüme programı uygulamaya sokma güçleri yoktu. Hükümetin ve Demokrat Parti'nin desteğine gereksinimleri vardı. Ayrıca bu dönemde, Amerikan devlet yöneticilerinin de ekonomik büyümeyi sağlayacak yeterli güçleri yoktu. Bu nedenle reform çabaları devlet müdahalelerine açık olmayan devlet ve parti yapıları tarafından sürekli olarak şekillendirildi ve kısıtlandı.²⁰

Bu eleştirilerden sonra Skocpol kendi yaklaşımını geliştirir ve kapitalist toplumlarda "devletin özerkliğini" vurgular. Devlet örgütlerindeki elitler, bazı koşullarda hâkim sınıfın uzun dönemli çıkarlarına ters hareket edebilirler. Devlet bu anlayışa göre, ne kapitalistlerin hükümler kurma aracı, ne de farklı sosyal ve ekonomik çıkarların birbirleriyle rekabet ettikleri bir alandır. Klasik Marksist yaklaşımlarda kamu politikalarının kapitalist sınıfın tercihlerini yansıtacağı öngörülmüştür. Örgütsel gerçekçilik ise, devleti, insanları denetim altında tutan örgüt olarak görür. Devletin idari ve yaptırımcı örgütleri, devlet gücünün temelidirler. Bu çerçevede Skocpol devleti şu şekilde tanımlar: "Bir yürütücü otorite tarafından az ya da çok eşgüdümlenen yönetim, polis ve ordu örgütlerinin bir toplamıdır." Devletçiliğin bir başka önemli kuramcısı Nordlinger'e göre ise devlet tanımlanırken yalnızca hükümet ve otoritesini ondan alan bürokratik kurumlar ele alınmamalıdır. Seçilen ya da atanmış, alt ve üst düzeyde politika oluşturmasına katkıda bulunan tüm kamu görevlileri devlet tanımına katılmalıdır.²¹

Skocpol'e göre kapitalist ülkelerdeki devlet ve siyasal partiler bu-

²⁰ Skocpol, *a.g.m.*, 1980, s. 173.

²¹ Skocpol, *a.g.k.*, 1985, s. 9.

lundukları coğrafyaya ve tarihe bağlı olarak değişen yapılardır. Devlet yapıları ve parti örgütlerinin tarihsel gelişimleri birbirinden farklıdır. Bu yapılar, ekonomiye devlet müdahalesini büyük ölçüde şekillendirip, kısıtlanırlar. Belli bir anda ve yerde, sınıf çıkarlarının ve çatışmaların siyasette ya da siyaset dışında örgütlenme şekillerini belirler. Devlet yapıları ve parti örgütleri, yalnızca sosyo-ekonomik değişikliklere, hâkim sınıfın çıkarlarına ya da sınıf çatışmasına göre şekil almazlar.²²

YENİ (EKONOMİK) KURUMSALCILIK ve DEVLET KURUMSALCILIK FARKI

Dinler, devlet kurumsalcılığını “rasyonel seçim kuramından yeni kurumsalcılığa pek çok yaklaşımla melez bakış açıları da ortaya çıkarmış bir gelenek olan kurumsalcı geleneğin içinde bir yaklaşım” olduğunu belirtmekte, konuyla ilgili olarak Remmer’ın kurumsalcı analizle ilgili çalışmasına referans vermektedir.²³ Oysa, kurumsalcılık, son zamanlarda ekonomik yaklaşımlarda kullanılan “neo” (yeni) ön takısından anlaşılacağı üzere yeni bir yaklaşım olmayıp Karl Polanyi, Thorstein Weblen ve Max Weber gibi kurumları ön plana çıkaran sosyal bilimcilerin çalışmalarına dayanmaktadır.²⁴ Tarihsel-kurumsalcılık, ekonomik-kurumsalcılık ve devlet kurumsalcılık olarak üç ana kola ayrılabilir kurumsalcılık, Dinler’in ileri sürdüğünün aksine “melezleşmekten” çok ayrılmaktadır. Yeni kurumsalcılık, özellikle ekonomik kurumsalcılıkla ilişkili olarak 1980’lerden bu yana sosyal bilimlerde yaygın olarak kullanılırken, devlet kurumsalcılık ise aynı dönemde etkisini büyük ölçüde yitirmiştir.²⁵

Genel olarak ussal seçim (rational choice) okuluyla ilişkilendirilen ekonomik kurumsalcılık, kurumları yeni bir değişken olarak neoklasik iktisat kuramına ekler. Neoklasik iktisat kuramının kısıtlı kaynaklar ve rekabet temel varsayımları öncül (*a priori*) kabul edilir (Eggertson 1990).²⁶ Neoklasik iktisat kuramında yapılan bu değişiklik ile 1980’la-

²² Skocpol, *a.g.m.*, 1980, s. 200.

²³ Remmer, K. “Theoretical Decay and Theoretical Development, the Resurgence of Institutional Analysis”, *World Politics*, Cilt 50, 1997, s. 34-61’den aktaran Dinler, *a.g.m.*, s. 32.

²⁴ Thelen K ve S. Steinmo “Historical Institutionalism in Comparative Politics”, (Ed. Steinmo, S, veThelen K. L. F, *Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis*, Cambridge Univ. Press, New York, 1992, s. 3.

²⁵ Lane, J. E., *New Institutional Politics: Outcomes and Consequences*, Routledge, Londra, 1999, s. 31.

²⁶ Eggertson, T., *Economic Behaviour and Institutions*, Cambridge University Press Cambridge,1990.

rın minimal devletinden, 1990'ların düzenleyici devletine geçiş arasında benzerlik kurulabilir.²⁷ 1980'ler devletin iktisadi alandan tamamen çekildiği bir ortamda piyasa aktörleri arasındaki rekabetin pazarın büyümesini ve yine liberal kurama göre toplumsal yararı sağlayacağı öngörülmekteydi. Oysa, Coase'nin de belirttiği gibi neoklasik etkin pazarlar ancak işlemlerin masrafsız olduğu yerlerde ortaya çıkabilir. Ulusal gelirin önemli bir kısmı işlem maliyetlerine ayrıldığı için kurumlar (özellikle de mülkiyet haklarını düzenleyen kurumlar) pazarların etkinliğinin temel belirleyicileridir.²⁸

Ussal seçim yaklaşımı, bu nedenle liberal kuramın bireylerin ussallıklarını kullanarak yararlarını maksimize edebilecekleri varsayımının karşısına kurumları bir engel olarak koymaktadır. "Kurumlar" ise istisnasız tüm ussal seçim kuramcılarınca kurallar anlamında kullanılmaktadır.²⁹ Tam anlamıyla etkin bir pazar ortamı bireyler, mükemmel bir ussallıkla karar vermelerini sağlayacak tam ve doğru bilgiye ulaştıklarında ve aralarında çıkacak uzlaşmazlıkları düzenleyecek olan kurumlara ödeme yapmadıklarında oluşur. Neoklasik iktisat kuramının bilgi edinmenin ve hakemliğin sıfır maliyetli olmadığı bir ortam tahayyülü, hiçbir piyasa ortamında geçerli olmadığı için piyasa aktörleri bilgi sağlayacak ve hakemlik yapacak kurumlara gereksinim duyarlar.³⁰ Piyasa aktörleri için en önemli hak olan mülkiyet haklarını belirleyen ve dayatan devlet, bu açıdan işlevselliğini sürdürmektedir. Bu nedenle devletler olabildiğince geri çekilmek yerine, gerekli olduğu ölçüde kural koyarak piyasayı düzenlemelidirler.

Yeni kurumsalcılığın, liberal kuramın siyasal yaşamı davranışlar ve tutumlar temelinde açıklayan davranışçı yaklaşımına bir tepki olarak geçerlilik kazandığı söylenebilir. Liberal yaklaşım, toplumsal gruplar ve bireyler arasındaki güç ilişkilerini gözlemlenebilir inançlar ve tutumlar temelinde açıklarken; kurumsalcılar, davranış, inanç ve tutumları şekillendirenin (belirleyen değil) kurumlar olduğunu ileri sü-

²⁷ Dünya Bankası, minimal bir devletin en iyi devlet olmadığını açıkça belirtmektedir; Bkz. World Bank, *The State in a Changing World*, World Development Report, Oxford University Press, Oxford, 1997.

²⁸ Coase, R.H. "The nature of the firm", *Economica*, Cilt 4, 1937, s. 386-405'den aktaran North, C. D. "The New Institutional Economics and Third World Development", (Ed. Harriss, J., Hunter, J. ve C. M. Lewis), *The New Institutional Economics and Third World Development*, Routledge, Londra, 1995, 18.

²⁹ Lane, *a.g.k.*, s. 35.

³⁰ North, *a.g.k.*, s. 20.

rerler.³¹ Ussal seçim okulunun, kurumları neoklasik iktisat kuramına eklemesi, devlet kurumsalcılarla aynı yöntemi benimsedikleri anlamına gelmez. Ussal seçim yaklaşımı, bireylerin kişisel çıkarları peşinde koşarken piyasaya zarar vermelerini kurumlar aracılığıyla engellemek ister. Piyasa aktörleri arasındaki rekabeti düzenleyen kurumların (ve dolayısıyla kuralların) değişmesi durumunda, piyasa aktörlerinin de tutum, davranış ve çıkarları değişeceği için kurumlar analizin bir parçası haline gelmektedir. Bu yaklaşımın sıklıkla göndermede bulunulan mahkûmlar ikilemi örneği çerçevesinde, kuralların (kurumlar) değişmesiyle birlikte mahkûmların çıkarını belirleyen kurallar olduğu için mahkûmların seçenekleri de değişecektir.

Bu bağlamda, devletin işlevi, piyasa kurallarının istikrarını sürdürmektir.³² Oyun kuramına göre işbirliğine yönelik çözümler oyun tekrar edildiğinde daha fazla ortaya çıkar. Piyasa aktörleri arasındaki ticari ilişkiler ne kadar eski ve sıkısa, aktörlerin birbirlerine karşı güvenleri o kadar artacak, bu nedenle de işlem maliyetleri düşecektir. Bazen başka anlamlarla yüklü olsa da, sıklıkla dile getirildiği gibi devlet, piyasa aktörlerine yönelik “güven ortamını” her koşulda sağlamalı ve sürdürmelidir. Ancak bu sürekliliğin sağlanması iktisadi faaliyet ve kuralların değişmediği anlamına gelmemektedir. Devletin, piyasanın değişen koşullarına göre kuralları belirlemesi ve gerekirse yaptırımcı gücünü kullanarak tüm piyasa aktörlerinin bu kurallara uymasını sağlaması gereklidir.

Devlet kurumsalcılar, en önemli kurum olan devletin tüm toplumsal grupların tutum, davranış ve çıkarlarını belirlemedeki işlevini kabul ederler. Ancak ussal seçim kuramcılarının aksine, “etkin piyasalar için kurumlara gereksinim olmasaydı, bireyler kendi çıkarlarını ve dolayısıyla toplum çıkarını daha fazla artırırlardı” şeklinde bir yaklaşımı benimsemezler. Devlet kurumsalcılar, bireyin ussal olarak her şeyi bilme ve hesaplayabilme kapasitesine sahip olduğu tezini de benimsemezler. Hatta onların yaklaşımına göre bireyler, tarihsel bir süreçte belirlenmiş kurallar çerçevesinde bazen kendi çıkarlarına aykırı hareket edebilirler.³³

Ussal seçim okulu ile devlet kurumsalcılar arasındaki bir başka

³¹ Thelen ve Steinmo, *a.g.k.*, s. 7.

³² North, *a.g.k.*, s. 21.

³³ Thelen ve Steinmo, *a.g.k.*, s. 8.

fark da bireylerin tercih oluşturmasıyla ilgilidir. Ussal seçim kuramcıları yalnızca bireylerin tercihlerini belirlerken izledikleri stratejilere bakarken (oyun kuramı gibi), devlet kurumsalcıları bireysel tercihlerin kurumsal çerçeve ile nasıl etkileşime girdiğine bakarlar. Bireylerin hangi çıkarlarını, hangi amaçlarla artırmaya çalıştıklarını belirlemek için devlet kurumsalcılar tarihsel bir analizi gerekli görürler. Kurumların, aktörlerin amaçlarını belirlemedeki etkisini belirlemeye çalışırlar. Thelen ve Steinmo'nun ifadesiyle tercih oluşturma ussal seçim okulunda dışsal (ekzojen), devlet kurumsalcılarda ise içsel (endojen) bir süreçtir.³⁴ İki kurumsalcı yaklaşım arasında bu ayrışma temelinde ortaya çıkan bir diğer farklılık da görgül yaklaşımla ilgilidir. Ussal seçim kuramcıları gözlemlenebilir olaylara dayanmadan kuram geliştirirler. Örneğin oyun kuramı, kurumsal yapılar (kurallar) bilindikten sonra mekan ve zaman bağımsız olarak her yerde geçerlidir.³⁵ Oysa, devlet kurumsalcılar ise, karşılaştırmalı analizlerini tarihsel perspektife dayalı ayrıntılı görgül çalışmalara dayanarak yürütürler.

ANALİZ YÖNTEMİ OLARAK DEVLET-KURUMSALCILIK

Ussal-seçim ve devlet-kurumsalcılık arasında bu çalışmanın sınırları içerisinde tartışılanlardan başka farklılıkların da bulunması,³⁶ bu yaklaşımların birbirlerini tamamlayıcı ya da ikame edici özellikler taşımadıklarını göstermektedir.³⁷ Bu farklılaşmadan dolayı devlet-kurumsalcı yaklaşımın yöntem sorunlarından muaf olduğu tabii ki söylenemez. Bununla birlikte bu farklılıklar, devleti Türkiye'deki ikilikçi yaklaşımın dışında sorunsallaştırma ve inceleme imkânı tanır. Aynı zamanda, devletin etkin bir piyasa kurulması ve sürdürülmesi yönünde yapılanmasını savunan yeni-kurumsalcı neoliberal yaklaşımdan uzaklaşarak devlete farklı işlevler yükleme olanağı sağlar.

Devlet kurumsalcılığın, Türkiye tarihine dair yapılan çalışmalar açısından belirleyici özelliklerinin sınırlı olduğu söylenebilir. Dinler, bu özellikleri, pozitivizmin hâkim yöntem olarak kullanılması; devletin (ve onu oluşturan kurumların) toplumdan ayrıksı bir varlık olarak ele alınarak belli çıkarlara sahip, hedefler koyabilen bir aktör olarak

³⁴ *A.k.*, s. 9.

³⁵ Thelen, K. "Historical Institutionalism in Comparative Politics", *Annual Review of Political Science*, Cilt: 2, 1999, s. 370.

³⁶ Bu farklılıklar için bkz. *A.k.*

³⁷ Karşı bir görüş için bkz. Yalman, *a.g.m.*

görülmesi ve karşılaştırmalı analizlerde devletin belirli özelliklerinin ayırt edici bir açıklayan olarak ele alınması şeklinde gruplamaktadır.³⁸ Dinler'in devlet-kurumsalcı yaklaşıma yönelttiği ve Yalman tarafından da paylaşılan "devletin (ve onu oluşturan kurumların) toplumdan ayrık-sı bir varlık olarak ele alınarak belli çıkarlara sahip, hedefler koyabilen bir aktör olarak görülmesi" yurt dışı yazında da bu kurama karşı dile getirilen önemli eleştirilerden biridir. Devlet, bu eleştirel yaklaşımlara göre, toplumsal talepleri etkilemekten çok, bu talepler çerçevesinde şekillenen bir aygıttır. Dinler, Sayer'in yaklaşımı çerçevesinde kapitalist ilişkilerin aldığı bir biçim olarak devletin burjuva karakterinin onun ayrılmaz bir parçası olduğunu belirttikten sonra Savran'ın, siyasal iktidarın "sivil toplumdaki uzlaşmaz çelişkinin ifadesi" olduğu savının altını çizer. Bonefeld'e (1993) gönderme yaparak devletin toplumsal çelişkileri yukarıdan düzenlemekten çok bu çelişkilerin bir momenti olduğunu ileri sürer.³⁹

Türk Dil Kurumu sözlüğüne göre moment "kuvvetin, bir cismi bir nokta veya bir eksen yörüngesinde döndürme etkisini belirleyen vektör niceliğini" ifade eder. Bu durumda, devlet belli bir dönemde hangi sınıfın "vektör niceliği" (gücü) daha fazlaysa o sınıf lehine politikalar oluşturan araçsal bir aygıt dönüşmektedir. Bu tür bir yaklaşım, liberal çoğulcu kuramlardaki gibi devleti toplumsal sınıfların birbirlerine karşı olan güç dengelerini gözeterek bu sınıfların taleplerine yanıt veren bir hesap makinesine çevirmekte; devlete "görece" dahi olsa herhangi bir özerk hareket etme alanı tanımamaktadır.

Tam da bu noktada, Yalman'ın devlet kurumsalcıların devlet-toplum ilişkilerini "sıfır-toplamlı" olarak ele aldıklarına dair eleştirisi, devleti sınıflar arası mücadelenin momenti olarak gören yaklaşım için de geçerlilik kazanmaktadır.⁴⁰ Devlet, toplumsal sınıfların taleplerine bu sınıfların güçlerine göre yanıt veren bir aygıt olarak kavramsallaştırıldığında, bir sınıfın kazancı, diğer sınıfın kaybına yol açarak sıfır toplam bir sonuç ortaya çıkmaktadır. Oysa devlet kurumsalcılar, devletin, toplumsal gruplardan özerkliğini ya da kendi ya da başkaları adına müdahalede bulunma kapasitesini vurgulayan her iki bakış açısı-

³⁸ Dinler, *a.g.m.*, s. 32.

³⁹ Sayer, D. "The Critique of Politics and Political Economy", *Sociological Review*, Cilt: 33, Sayı: 2, 1988; Savran, S., "Sol Liberalizm", *11. Tez*, Cilt: 2, 1986; Bonefeld, W., *The Recomposition of the British State During the 1980's*, Dartmouth, 1993'den aktaran Dinler, *a.g.m.*, s. 47.

⁴⁰ Yalman, *a.g.m.*, s. 10

nın da “sıfır toplamlı olmayan ve devletle toplum arasındaki karmaşık süreçlerin diyalektik analiziyle” ele alınması gerekliliğini açıkça vurgulamaktadırlar.⁴¹ Bu vurgudan da anlaşılacağı üzere, devlet kurumsalcılar devlet politikalarının her zaman için bir sınıfın lehine, diğer sınıfın ise aleyhine olmayabileceğini, bazen çatışan sınıfların bu politikalarından beraberce olumlu ya da olumsuz etkilenebileceklerini ileri sürerler. Bu açıdan devlet kurumsalcılar, sınıfları reddetmezler ve hatta devlet özerkliğini tartışırken sınıf analizini kullanırlar.

Devlet ister sınıflardan özerk, isterse hâkim sınıfların temsilcisi olarak kabul edilsin, devletin iç işleyişi ve karar alma düzeylerinin dikkate alınması her iki yaklaşım için de önemlidir. Devletin analizin bir parçası olarak kullanılmasının gerekçeleri her ne kadar Marksist ve devlet kurumsalcı yaklaşımda aynı değilse de, birbirlerini dışlayıcı da değildir. Codato ve Perissinotto, Marks’ın 1848’de *Neue Rheinische Zeitung*’da, Prusya’daki burjuva devrimini, 1789 Fransız devrimiyle kıyasladığı dört makaleden yararlanarak, devlet aygıtı ile devlet iktidarını ayırma gereğini vurgularlar.⁴² Belli bir sınıf ya da sınıfsal kesimin, belli bir tarihsel dönemdeki siyasi üstünlüğü, iktidarı doğrudan kullanan devlet aygıtlarını ele geçirmesine bağlıdır. Bütçe, güvenlik ve yasama gibi alanları ele geçiren sınıflar, karar-alma gücüne ve idari hâkimiyete sahip olacaklardır. Bu yoruma göre, Marks, devleti, çeşitli devlet aygıtlarının kurumsal bileşimi olarak ele almaktadır. Sınıf hegemonyası, Marks’ın “karar mercileri” adını verdiği devlet aygıtlarınca sürdürülür. Marks’a göre sınıflar ancak bu karar mercilerini ele geçirdiklerinde gerçek anlamda yöneten sınıf olabilirler. Marks’ın siyasi analizlerinin devlet aygıtı ve devlet iktidarı arasında kesin bir ayrımı koruduğunu belirten Codato ve Perissinotto, belli bir sınıf ya da sınıf fraksiyonunun yöneten sınıf olmadan da devlet yönetimini (hükümeti) elinde tutabileceğini vurgulamaktadır.⁴³ Bu yaklaşım Türkiye’de de dile getirilen “hükümet oldular, ancak iktidar olamadılar” saptamasına benzemektedir.

Devlet-kurumsalcı yaklaşımın önemli temsilcilerden Immergut,

⁴¹ Evans, P., Rueschemeyer D., Skocpol, T., “On the Road Toward a more Adequate Understanding of the State”, (Ed. Evans, P., Rueschemeyer D. ve T., Skocpol, *Bringing the State Back In*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, s. 355.

⁴² Codato, A. N. ve Perissinotto, R. M. “The State and Contemporary Political Theory, Lessons from Marx, (Ed. Aronowitz, S. ve Bratsis, P.), *Paradigm Lost : State Theory Reconsidered*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2002, s. 58.

⁴³ A.k.

“karar mercileri” kavramı yerine “veto noktaları” kavramını oldukça benzer bir anlamada kullanmaktadır.⁴⁴ Veto noktaları, devlet örgütü içerisindeki muhalif grupların harekete geçmesiyle siyasi değişikliklerinin engellenebileceği yerlerdir. Önemli politika değişiklikleri ancak bu veto noktalarının onayı alınarak yapılabilir. İktidar dengesindeki değişikliklerle yeni veto noktaları ortaya çıkabilir, yok olabilir ya da kurumsal yapı içerisinde yerleri değişebilir. Ancak, devlet-kurumsalcılar, Marksistlerin aksine kapitalizmle devlet arasında doğrudan bir ilişki kurmazlar. Gianfranco Poggi'den yararlanan Skocpol, kapitalizmle modern devlet arasında özel bir tarihsel ilişkinin gelişmesini devlet ve kapitalizmin çıkarlarının konjonktürel birleşmesi olarak açıklar. Kapitalizm ve devlet birbirinden özerk ve birbirlerine üstünlüğü olmayan iki bağımsız güçtür. Poggi, kapitalist gelişmenin modern devlet gelişmesiyle eş zamanlı ve ilişkili olmasını, ticaretin devletlerin gelişmesi için yeni bir vergi ortamı oluşturması ve endüstrinin de devletlerin savaş güçlerini arttırmasıyla açıklar. Poggi'ye göre, devletler sürekli gelişen sermaye birikiminin devamlılığını sağlamak ve geliştirmek durumundadırlar çünkü ancak bu yolla devlet elitleri kendi siyasi amaçlarını gerçekleştirebilirler.⁴⁵

Devletin “karar mercileri” ya da “veto noktaları” partilerin uygulamak istedikleri politikaları engelleyebilir ve önleyebilirler. Türkiye’de çeşitli dönemlerde hükümet eden çeşitli siyasi partilerin “ayak direyen” bürokrasi ya da “yüz karası” yargıdan yakınmaları, muhalif ama hegemonik söylemin (sivil toplumcu yaklaşımın) ironik bir yaklaşımı olarak değerlendirilemez. Devletin tüm aygıtlarının ve çalışanlarının, hükümetin ve hükümetin temsil ettiği hâkim sınıfların sözcüsü olarak değerlendirilmesi indirgemeci bir yaklaşım olacaktır. Devlet erki içerisinde yer alan yargı, yasama çoğunluğuna sahip iktidarların sermaye lehine yaptığı yasal düzenlemelerin daha önceki içtihadı gerekçe göstererek, “Cumhuriyetin temel niteliklerine” göndermede bulunarak, vb. yürürlüğe girmesini engelleyebilir. Hâkim sınıfların talep ettikleri yasal düzenlemelerin yürürlüğe girdiği durumlarda ise, bürokratlar yalnızca kendi çıkarlarıyla çeliştiği için değil, kurumsalcıların “yol bağımlılığı” (path dependence) olarak adlandırdıkları bürokrasiye

⁴⁴ Immergut, E., *The Political Construction of Interests: National Health Insurance Politics in Switzerland, France and Sweden, 1930-1970*, Cambridge University Press, Chicago, 1992

⁴⁵ Poggi, G. *The Development of the Modern State: A Sociological Introduction*, Stanford University Press, 1978.

yerleşik gelenek, davranış kalıpları ve düşünme biçimi gibi özelliklerden dolayı bu düzenlemelerin uygulamasını evrakları sumen altı etmek, dışarıya bilgi sızdırmak, vb. yöntemlerle zorlaştırabilirler. Dolayısıyla, bürokratlar, Dinler'in verdiği örnekteki gibi her zaman için “. . . siyasileri eleştirerek sermayeyle aynı talepleri savunmazlar”.⁴⁶ Karar mercilerinde bulunan bürokratların direnişi bazen o kadar engelleyici olabilir ki, sermaye yanlısı politikalara rıza göstermeyen bürokratlar kızağa çekilmek, sürgüne yollanmak, görevden alınmak gibi çeşitli yöntemlerle pasifize edilmeye çalışılır. Bu tür direnişleri engellemek için siyasi iktidarlar “kendi beden dillerini anlayan” bürokratlarla çalışmak isterler.

Bir devletin örgütsel tutarlılığı devlet kurumsalcılarca Weberci ilkelerle açıklanır. Uzmanlaşmış, liyakat sistemine dayalı, ortak geçmiş ve deneyime sahip, kendilerini meslekleriyle tanımlamayan kamu çalışanları devletin örgütsel bütünlük ve tutarlılığını sağlarlar. Bu özelliklere sahip kamu çalışanlarının tercihleri hem toplumsal grupların tercihlerinden daha az etkilenir, hem de bu tercihleri etkiler. Dolayısıyla hem burjuvazi, hem de emekçi sınıfların çıkar ve amaçları devlet aygıtları tarafından şekillendirilebilir. “Askerleri ve Anneleri Korumak” başlıklı kitabında, Skocpol çıkarın oluşması konusunu ele alarak, kurumsal düzenlemelerin farklı grupların kendi bilinçlerine varma, örgütlenme ve ortaklıklar oluşturma yeteneklerini etkilediklerini ileri sürer.⁴⁷ Peter Hall'un da belirttiği gibi siyasi aktörlerin benimsedikleri amaçların kurumları şekillendirme biçim ve güçleri, bizzat şekillendirmeye çalıştıkları kurumlar tarafından sınırlandırılır.

Bu modelde kurumlar iki temel rol oynar. Bir yandan, kamu politikasının oluşturulması herhangi bir aktör grubunun kamu politikalarının sonuçları üzerindeki iktidar düzeyini etkilerken . . . öte yandan, örgütsel durum, aktörün kendi çıkarını tanımlamasını onun kurumsal sorumluluklarını ve diğer aktörlerle ilişkisini tanımlayarak etkiler. Bu şekilde, örgütsel faktörler bir aktörün politikaya getireceği baskının derecesini ve bu baskının olası yönünü belirler.⁴⁸

Dolayısıyla, sınıflar devlet politikalarını etkileyebildiği gibi,

⁴⁶ Dinler, *a.g.m.*, s. 47.

⁴⁷ Skocpol, T., *Protecting Soldiers and Mothers: The Political Origins of Social Policy in the United States*, Harvard University Press, Cambridge, 1992, s. 47.

⁴⁸ Hall, P., *Governing the Economy: The Politics of State Intervention in Britain and France*, Oxford University Press, New York, s. 19'dan aktaran Thelen ve Steinmo, *a.g.k.*, s. 2-3.

devletin de sınıf taleplerini şekillendirme potansiyeli bulunabilir. Althusser'in "devletin ideolojik aygıtları", Bourdieu'nün "habitus", Foucault'nun "disiplin kurumu" kavramları bu potansiyelin kullanılma şekillerini gösterir. Sermaye, çoğu kez bu iktidar biçimlerine etki ederek Gramsci'nin deyimıyla organik bir ideoloji oluşturmaya çalışır. Organik ideoloji, psikolojik bir geçerlilik kazandığında; insan yığınlarını örgütleyen ve insanların hareket ettikleri, kendi durumlarının bilincine vardıkları, mücadele ettikleri bir alan yaratır.⁴⁹ Sermaye birikim rejiminin istikrarlı bir şekilde sürdürülmesi için gerekli alanın oluşturulması ise ideolojik içsel tutarlılığa sahip kavramların oluşturulup yayılmasına bağlıdır. Sermaye birikimi için gerekli ideolojik bütünlüğün devlet tarafından sağlanmasında zorluk çekildiği durumlarda, TÜSİAD'ın coğrafya, tarih ve felsefe alanlarında ilköğretim kitapları hazırla(t)ması gibi, sermaye örgütleri doğrudan devreye girebilir. Sermayenin bu tür girişimlerinin ilgili devlet aygıtlarınca benimsenerek uygulanması, sınıf çatışması perspektifinden bakıldığında sermayenin yeni bir kazanımı olarak görülebilir.

Öte yandan, sermaye kesiminin birim maliyeti yedi milyon lira olan kitapları ücretsiz olarak dağıtması, devletin tüm örgütlerinin ve çalışanlarının sermaye örgütüne hazırlatılan ders kitaplarını benimseyerek birebir uygulayacağı anlamına gelmez. Ders kitaplarını tanıtan dönemin TÜSİAD Başkanı İlhan Özyaydın'ın "bizim özlemimiz kaynağını politik duruşlarından alan, ortaöğretim alanını bu duruşa göre yeniden şekillendiren bir değişim değildir"⁵⁰ sözleri tersten okundığında, gerçek özlemin orta öğretim alanının politik duruşa göre değil sermayenin duruşuna göre şekillenmesi olduğu ortaya çıkar. Ancak bu özlemin gerçekleşmesi Özyaydın'ın da belirttiği gibi "Talim ve Terbiye Kurulu'nun . . . konulara yaklaşımının değişmesine" ve "öğretmenlerden öğrenciye aktarılan bilginin *çağdaş ve bilimsel olmasına* (yazarın vurgusu)" bağlıdır. Bu koşullar sağlanamadığında ve üstelik etnik kimlikleri ön plana çıkaran bu ders kitaplarının tercüme edilmiş, Türkçesi bozuk, hatalarla dolu ve harita tekniğine ve bilimsel etiğe aykırı bir tarzda hazırlandığı bu derslerden sorumlu öğretmenlerce görüldüğün-

⁴⁹ Gramsci, A., *Selections from the Prison Notebooks*, Lawrence and Wishart, Londra, 1971, s. 285.

⁵⁰ TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Tuncay Özilhan'ın 'Felsefe 2002' ve 'Tarih 2002' kaynak kitapları tanıtım toplantısı konuşması, Swissotel, 6 Mayıs 2003, www.tusiad.org/haberler/konusma/duyuruno316.pdf (15 Haziran 2007).

de⁵¹, sermayenin ideolojik dönüştürme girişimi en azından sermayenin özlem duyduğu biçimde gerçekleşmeyebilir.

Bir devletin sınıfsal taleplere karşı örgütsel özerkliğini koruyabilmesi Skocpol'a göre üç şarta bağlıdır.

1. Devlet çalışanlarının liyakate dayalı atanması ve yükselmesi
2. Liyakate dayalı çalışanların hâkim olan sosyo-ekonomik çıkarlardan göreceli olarak yalıtılmış olmasına (Bunun sağlanması için bürokratların hâkim toprak, ticari ya da endüstri sınıflarından işe alınmamış olmamaları gerekir.)
3. Kamu görevlilerinin ortak ideolojik yaklaşımı olması.⁵²

Bir devletin merkezi örgütsel tutarlılığı, özerk teknik uzmanlıktan yararlanması, gelir elde etmesi, şiddet tekeli elinde tutması (polis, ordu) hepsi anlamlı analitik kavramlardır ancak bunların aynı olanaklara sahip devlet dışı aktörlerle (sınıf tabanlı örgütlerle) bağlantısı kurulmalıdır. Zayıf olarak örgütlenen bir devlet, zayıf olarak örgütlenmiş toplumsal aktörlere karşı güçlü bir devletin güçlü bir şekilde örgütlenmiş aktörlere müdahale ettiği ölçüde müdahalede bulunabilir. Bir başka deyişle, yukarıda vurgulanan üç özelliğe sahip olmayan bir devlet, toplumsal desteği zayıf, iyi örgütlenmemiş toplumsal aktörlere karşı karşıya geldiğinde güçlü bir devlet gibi davranabilir. Devlet ile toplumsal aktörler arasındaki ilişkilerde ne yalnızca devletin, ne de yalnızca toplumsal aktörlerin analizinin yapılması yeterli olmayıp, tutarlı ve geçerli bir yorumda bulunabilmek için iki analiz birlikte yapılmalıdır. Skocpol'un da vurguladığı gibi "devlet özerkliği" herhangi bir hükümet sisteminin sabit yapısal bir özelliği değildir. Gelebilir ve gidebilir... Dolayısıyla, her ne kadar uluslararası karşılaştırmalar genel anlamda bir devletin özerk faaliyet etme kapasitesindeki "güçlü" ya da "zayıf" eğilimleri gösterse de, bu kavramın tam potansiyeli yalnızca devletlerdeki yapısal varyasyonlara ve konjonktürel değişimlere duyarlı gerçek tarihsel çalışmalarla gerçekleştirilebilir."⁵³

Karşılaştırmalı analizlerde devletler, yalnızca güçlü-zayıf devlet bağlamında ele alınmadığı için devlet kurumsalcılara karşı getirilen "devletin belirli özelliklerinin ayırt edici bir açıklayan olarak ele alın-

⁵¹ Gazi Üniversitesi'nin TÜSİAD'ın coğrafya kitaplarıyla ilgili hazırladığı raporunda bu eleştiriler dile getirilmiştir.

⁵² Skocpol, *a.g.k.*, 1985, s.11.

⁵³ *A.k.*, s.14.

diğı” eleştirisi geçerliliğini yitirmektedir.⁵⁴ Skocpol’e göre devletin hâkim toplumsal çıkarlara karşı ya da onlardan yana müdahalesi her zaman için tarihsel “bağlantı yaklaşımı” ile kurulmalıdır. Bir devletin mevcut güçlölüğü yalnızca ideal güçlü devlet tipine yaklaşıp yaklaşmadığı ölçütüyle değerlendirilmemelidir. Bir devletin özerk olarak hareket edip edemediğine verilecek tarihsel yanıt (analitik yanıtı karşı) devletlerin yalnızca kendi özelliklerinde yatmamaktadır ayrıca devletlerin kaynaklarının dengesine ve devlet gücü dışındakilerin durumsal avantajlarına da bağlıdır.

Özerkliğin derecesi ve devletin idare ve yaptırım gücü, devlet aygıtının farklı örgütleri arasındaki ilişkiler dikkate alarak analiz edilmektedir. Örneğin İngiltere’de Hazine’nin diğer kamu kurumları karşısında iktidarının güçlenmesi, İngiliz Devleti’nin İşçi Partisi’ne ve işçi sınıfına karşı özerkliğini artırmakla birlikte Hazine’nin bu yeni konumu devletin Keynesçi makroekonomik düzenleme ya da sektörel müdahalede bulunma olanağını azaltmıştır. Bu tür bir müdahalenin birçok sanayici ve işsiz emekçiler için yararlı olabileceğini vurgulayan Evans, vd., devlet politikalarının sınıfsal niteliğini reddetmemekle birlikte tercih edilen politikaların sıfır toplamı olmayabileceğini vurgulamaktadırlar.⁵⁵ Devlet, çatışan sınıfların farklı çıkarlarına ortak yanıt verecek ya da bu çıkarları dolayımlayacak politika seçenekleri sunabilir.

SONUÇ YERİNE: Bir Analiz Yöntemi Olarak Devlet-Kurumsalcılık

Bu çalışmada, devletin Türkiye’de devlet-sivil toplum ayırımına dayalı analiz yapan sosyal bilimcilerden farklı bir şekilde tasavvur edilerek siyasi ve iktisadi süreçlerin analizde önemli bir değişken olarak kullanılabilmesi, bu yaklaşımın liberal yeni kurumsalcılıktan farkı ve Miliband-Poulantzas-Bloch çerçevesindeki Marksist devlet kavramsallaştırmasıyla bağlantısı kurularak ileri sürüldü. Codato ve Perissinotto’nun da belirttiği gibi, günümüz Marksist siyaset kuramının en tanımlayıcı özelliği, devlet aygıtının iç örgütlenme süreçlerini sorunlaştırmamasıdır. “Kapitalist devlet aygıtının iç işleyişini ve ona özgü örgüt sistemini” bürokratism kavramıyla anlamaya çalışan Poulantzas bile temel olarak devletin (bürokrasinin) yürüttüğü pratikler

⁵⁴ Dinler, *a.g.m.*, s. 32.

⁵⁵ Evans, vd., *a.g.k.*, s. 355.

temelinde “bu sistemin ideolojik etkilerini keşfetmiştir”.⁵⁶ Migdal’a göre, karşılaştırmalı siyaset ve somut tarihsel çalışmalar yönünden eksik olan Marksistler, devlet-kurumsalcı yaklaşımdan yararlanabilirler.⁵⁷ Bu yaklaşım, aynı örgüt özelliklerine ve tercihlere sahip devletlerin hangi nedenlerle farklı ulus-devletlerde benzer politikaları oluşturup uygulayamadıklarını, benzer sınıf çıkarlarının farklı ülkelerde neden aynı biçimde yansıtılmadığı gibi sorulara yanıtlar bulunmasını kolaylaştırabilir.

Yalnızca Türkiye’deki sivil toplum-devlet ayırımına dayalı yazın referans alınarak devleti merkeze alan devlet-kurumsalcılık gibi alternatif yaklaşımlar kategorik olarak reddedilmemelidir. Devlet ve sivil toplum ayırımına dayalı analizleri eleştiren Dinler, bu analizi kullananların devlet-kurumsalcı yazından farklılaştıklarını kabul etmektedir.⁵⁸

Örneğin Metin Heper, *State and Public Bureaucracies* adlı farklı ülke örneklerini karşılaştırdığı kitabının girişinde Skocpol ve diğerlerinin katkılarını övmekte; ancak hiçbir şekilde Skocpol’un çok önem verdiği sınıf kategorisine çözümleyici bir araç olarak analizinde yer vermemektedir.

Devlet, Türkiye’de ikilikçi yaklaşıma sahip yazarların ileri sürdüğü gibi ne tüm toplumsal grupların talep ve baskısından muaf ve onlar üzerinde tahakküm kuran bir *Leviathan*’dır; ne de sivil toplumdaki uzlaşmaz çelişkilerin birebir yansımasıdır. Devletin toplumsal gruplar karşısındaki konumu, yukarıda tartışılan devlet ve toplumsal grupların örgütlenme özellikleriyle uluslararası ekonomi politik konjonktürel durumunun tarihsel bir analiziyle ortaya konabilir.

Sermayenin ulus-devlet ve uluslararası düzeyde işçi sınıfı ve devlet karşısında güçlendiği günümüzde Marksist bir yaklaşımla ifade edilirse “karar mercileri”nde ya da devlet-kurumsalcı bir yaklaşımla ifade edilirse “veto noktalarında” yer alanlar, sermayenin taleplerini geciktirebiliyor, yeniden biçimlendirebiliyor ya da doğrudan karşı çıkabilmektedirler. Sermaye sınıfının güçlenmesine karşı çıkanların Clark’ın “hem devletin içinde hem de devlete karşı” deyişine atfen “hem devle-

⁵⁶ Poulantzas, *a.g.k.*, s. 153-193’den aktaran Codato ve Perissinotto, *a.g.m.*, s. 54.

⁵⁷ Migdal, J. S., vd., *State Power and Social Forces; Domination and Transformation in the Third World*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994’den aktaran Dinler, *a.g.m.*, s. 33.

⁵⁸ Dinler, *a.g.m.*, s. 32.

tin içinde ve dışında, hem de devletle birlikte” mücadele edebilirler.⁵⁹ Bu çabada, tüm sorumluluk ve yükümlülüğü emekçilere vermek, sermayenin bu sınıflar karşısında kazandığı “momentum” göz önüne alındığında oldukça sınırlayıcı bir mücadele alanı tanımlayacaktır.

Bugün sendikal hareket yalnızca Türkiye’de değil, birçok ülkede gerilemektedir. Türkiye’de 1980’de 2,5 milyona ulaşan aktif sendikalı işçi sayısı bugün bir milyonun altına inmiştir. Üç işçi konfederasyonunda temsil edilen sendikalı işçilerin oranı %8 düzeyindedir. Daha da çarpıcı olan, son dönemlerde bu sendikaların sermaye kesimiyle maddi ve ideolojik bağlantılarını giderek artırmalarıdır. Bu durum yalnızca devletin değil, işçi sınıfı örgütlerinin de sınıfsal niteliğinin sorgulanması gereğini ortaya çıkarmaktadır. Hiç kuşkusuz sendikal gerileme konjonktürel bir durum olarak ele alınıp, sınıfsal mücadelenin başka yollarla ivme kazanacağı ileri sürülebilir. Böyle bir olasılık olsa bile, bu durum emek örgütlerinin devletteki direniş odaklarına destek verecek beraber hareket etmelerinin önünde bir engel oluşturmamaktadır.

Neoliberal yeni-kurumsalcı yaklaşım, siyasi kurumların ancak onlardan çıkarı olan örgütlerce desteklendiklerinde istikrarlı olabileceklerini, bu yüzden de siyasi ve ekonomik reformların, bu örgütlerin desteğinin sağlanabileceği şekilde yeniden kurgulanmalarının gerekliliğini vurgular. Ancak, neoliberal kurumsalcı yaklaşıma göre, başarılı bir reform için yalnızca kurumları değil, inanç sistemlerini de değiştirmek gerekir; çünkü aktörlerin zihin modelleri oluşturulacak seçenekleri şekillendirir. Yeni kuralları destekleyecek ve meşrulaştıracak davranış biçimlerinin geliştirilmesi uzun bir süreçtir ve bu tür zorlayıcı kurallar olmadan devletler istikrar kazanamaz.⁶⁰

Bu perspektiften bakıldığında, neoliberal iktisat düzeninin istikrarını sağlayacak yeni devlet örgütleri (Bağımsız İdari Otoriteler gibi) yaratılmış ve bu örgütler sermayenin tam desteğini almıştır. Ancak kamu görevlilerinin sermayenin taleplerine yönelik politika seçenekleri oluşturma ve uygulamalarını sağlayacak uygun (neoliberal) inanç sistemlerinin yeterli düzeyde yaygınlaştırılıp yerleştirildiği söylenemez. Bugün bazı kamu örgütleri ve çalışanları, neoliberal kuralları destekleyecek ve meşrulaştıracak davranış biçimlerini benimsememiş ya da en

⁵⁹ Clarke, S., *The State Debate*, St Martin’s, New York, 1991, s. 60-61’den aktaran Dinler, a.g.m., s. 32.

⁶⁰ North, a.g.k., s. 25.

azından özümsememişse, neoliberal kurumsalcı yaklaşıma göre devlet istikrarsızlığının sürdüğü söylenebilir. Aynı yaklaşıma göre, devletin işlevi piyasanın etkin çalışması için kural koymak ve yaptırım uygulamak olduğu için piyasa da istikrarsızlığını sürdürmektedir.

Türkiye'deki sermaye kesiminin çeyrek yüzyıldır doğrudan etkide bulunduğu neoliberal iktisadi ve idari dönüşümün şiddetine rağmen bugün devletin performans ve kapasitesinden hoşnut olmaması, devlet aygıtında hala direnç noktalarının bulunduğu göstergesidir. Bugün sermaye kesimi tarafından yürütülen neoliberal hegemonyaya muhalif kesimlerin, devleti yalnızca sermayenin bir kural koyma ve yaptırım uygulama aygıtı olarak görmek yerine, bu aygıtın içerisindeki “karar mercileri” ve “veto noktaları”nı belirleyip, bunlarla ortak hareket etmesi mücadelenin daha sağlam bir zeminde sürdürülmesi fırsatını yaratabilir.

KAYNAKÇA

- Almond, G. ve G. Bingham Powell, *Comparative Politics: A Developmental Approach*, Little, Brown, Boston, 1966.
- Almond, G., “A Developmental Approach to Political Systems”, *World Politics*, Cilt: 16, 183-214.
- Block, F., “The Ruling Class Does Not Rule: Notes on the Marxist Theory of the State”, *Socialist Revolution*, Sayı: 33, 1977, s. 6-28.
- Bonefeld, W., *The Recomposition of the British State during the 1980's*, Dartmouth, 1993.
- Boratav, K., “Türkiye’de Devlet, Sınıflar ve Bürokrasi: Çağlar Keyder’in Düşündürdükleri”, *Marksizm ve Gelecek*, Sayı: 3, 1990.
- Clarke, S., *The State Debate*, St Martin’s, New York, 1991.
- Coase, R.H. “The Nature of the Firm”, *Economica*, Cilt 4, 1937, s. 386–405
- Codato, A. N. ve Perissinotto, R. M. “The State and Contemporary Political Theory, Lessons from Marx, (Ed. Aronowitz, S. ve Bratsis, P.), *Paradigm Lost : State Theory Reconsidered*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 2002.
- Dinler, D., “Türkiye’de Güçlü Devlet Geleneği Tezinin Eleştirisi”, *Praksis*, Cilt: 9, 2003, s. 17-54
- Eggertson, T., *Economic Behavior and Institutions*, Cambridge University Press Cambridge, 1990.
- Evans, P., Rueschemeyer D. ve Skocpol, T., “On the Road toward a more Adequate Understanding of the State”, (Ed. Evans, P., Rueschemeyer D. ve T. Skocpol, *Bringing the State Back In*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985, s. 355.
- Gramsci, A., *Selections from the Prison Notebooks*, Lawrence and Wishart, Londra, 1971.

- Hall, P., *Governing the Economy: The Politics of State Intervention in Britain and France*, Oxford University Press, New York.
- Heper, M., "The State and Interest Groups With Special Reference To Turkey", (Ed. Heper, M.), *Strong State and Economic Interests Groups: The post-1980 Turkish Experience*, Walter de Gruyter, Berlin ve New York, 1991.
- Immergut, E., *The Political Construction of Interests: National Health Insurance Politics in Switzerland, France and Sweden, 1930-1970*, Cambridge University Press, Chicago, 1992.
- Kalaycıoğlu, E., "1960 Sonrası Türk Siyasal Hayatına Bir Bakış: Demokrasi, Neo-Patrimonyalizm ve İstikrar", (Ed Kalaycıoğlu, E. and A. Y. Sarıbay), *Türkiye'de Siyasal Hayatın Gelişimi*, Beta, İstanbul, 1988.
- Krasner, S. D. "State Power and the Structure of International Trade", *World Politics*, Cilt 28, 1976, s. 317-347.
- Lane, J. E., *New Institutional Politics: Outcomes and Consequences*, Routledge, Londra, 1999.
- Mardin, Ş. "Center-Periphery Relations: A Key to Turkish Politics?", (Ed. Engin Akarlı ve Gabriel Ben Dor, *Political Participation in Turkey: Historical Background and Present Problems*, Boğaziçi Ün. Yay., İstanbul. 1975.
- Migdal, J. S., vd., *State Power and Social Forces; Domination and Transformation in the Third World*, Cambridge University Press, 1994.
- Miliband, R., *The State in Capitalist Society*, Basic Books, New York, 1969.
- North, C. D. "The New Institutional Economics and Third World Development", (Ed. Harriss, J., Hunter, J. ve C. M. Lewis), *The New Institutional Economics and Third World Development*, Routledge, Londra, 1995.
- Ozan, E. D., "Sosyal Bilimlerde Gerçekçi-İlişkisel Yaklaşımın Anahatları, *Praksis*, Cilt: 3, 2001
- Özbudun, E. (1994) "State Elites and Democratic Political Culture in Turkey" (Ed. Diamond, L), *Political Culture and Democracy in Developing Countries*, Lynee Rienner: Boulder, CO, 1994.
- Özilhan, T., *TÜSİAD Yönetim Kurulu Başkanı Tuncay Özilhan'ın 'Felsefe 2002' ve 'Tarih 2002' kaynak kitapları tanıtım toplantısı konuşması*, Swisotel, 6 Mayıs 2003, www.tusiad.org/haberler/konusma/duyuruno316.pdf (15 Haziran 2007).
- Özman, A. ve S. Coşar, "Siyasal Tahayyülde Devletin Belirleyiciliği: Metin Heper Çalışmaları Üzerine Bir İnceleme", *Doğu-Battı*, Cilt: 16, 2001, s. 21-97.
- Poggi, G. (1978) *The Development of the Modern State: A Sociological Introduction*, Stanford University Press, 1978.
- Pounlantzias, N., *Political Power and Social Classes*, (Çev. Timothy O'Hagen) New Left Books, Londra, 1973.
- Remmer, K., "Theoretical Decay and Theoretical Development, the Resurgence of Institutional Analysis", *World Politics*, Cilt 50, 1997, s. 34-61.
- Savran, S., "Sol Liberalizm", *II. Tez*, Cilt: 2, 1986.
- Sayer, D. "The Critique of Politics and Political Economy", *Sociological Review*, Cilt: 33, Sayı: 2, 1988.

- Skocpol, T., "Bringing the State Back In: Strategies of Analysis in Current Research", (Ed. Evans, P., Rueschemeyer D., Skocpol, T., *Bringing the State Back In*, Cambridge University Press, Cambridge, 1985.
- Skocpol, T., "Political Response to Capitalist Crisis: Neo-Marxist Theories of the State and the Case of the New Deal", *Politics&Society*, Cilt: 10, 1980.
- Skocpol, T., *Protecting Soldiers and Mothers: The Political Origins of Social Policy in the United States*, Harvard University Press, Cambridge, 1992.
- Tachau, F., "Political Leadership in Turkey: Continuity and Change", (Ed. Heper, M. ve A. Evin), *State, Democracy and Military: Turkey in the 1980's*, Walter de Gruyter: Berlin ve New York, 1988, s. 116.
- Thelen K ve S. Steinmo "Historical Institutionalism in Comparative Politics", (Ed. Steinmo, S, veThelen K. L. F, *Structuring Politics: Historical Institutionalism in Comparative Analysis*, Cambridge Univ. Press, New York, 1992.
- Thelen, K. "Historical Institutionalism in Comparative Politics", *Annual Review of Political Science*, Cilt: 2, 1999.
- World Bank, *The State in a Changing World, World Development Report*, Oxford University Press, Oxford, 1997.
- Yalman, G., "Tarihsel Bir Perspektiften Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi: Rölativist bir Paradigma mı, Hegemonya Stratejisi mi?: Hegemonya Projeleri Olarak Devletçilik, Kalkınmacılık ve Piyasa", *Praksis*, Cilt: 5, 2002, s. 7-23.

TÜRKİYE'DE SOSYAL DEVLETE İLİŞKİN ALGILAMAYI DÖNÜŞTÜRME ARACI OLARAK “SOSYAL SORUMLULUK KAMPANYALARI”*

Fulya AKYILDIZ**

Türkiye'nin demografik özellikleri ve süreğen hale gelen gelir dağılımı adaletsizlikleri, bugün, sosyal devleti her zaman olduğundan daha fazla gerekli kılmaktadır. 1960'larla birlikte kurumsallaşan sosyal devlet olgusu, 1980'lerde başlayan neoliberal politikalar sonucunda hızla çözülmeye başlamıştır. Neoliberal politikaların uygulayıcısı olan hükümetler ile birlikte sosyal güvenlik ve hizmet alanlarında yeni düzenlemelere gidilmiştir. Sosyal devletin görev ve sorumluluk alanında yer alan eğitim, sağlık, çevre düzenlemesi, sosyal güvenlik gibi hizmetler, “sosyal sorumluluk kampanyaları” aracılığıyla özel işletmelerin reklamlarını yapıp kâr elde ettikleri alanlara dönüştürülmektedir. Çalışmada, sosyal devlete ilişkin hizmetlerin “sosyal sorumluluk kampanyaları” adı altında, özel işletmeler tarafından sunulan “sosyal sorumluluk hizmetleri”ne dönüştürülme süreci incelenmektedir.

Anahtar Kavramlar: Sosyal devlet, sosyal sorumluluk, özel işletmelerin sosyal sorumluluk hizmetleri/sosyal sorumluluk kampanyaları, neoliberal politikalar, sosyal güvenlik.

Türkiye'nin demografik özellikleri ve süreğen hale gelen gelir dağılımı adaletsizlikleri, bugün, sosyal devleti her zaman olduğundan daha fazla gerekli kılmaktadır. 1960'larla birlikte kurumsallaşan sosyal devlet olgusu, 1980'lerde başlayan neoliberal politikalar sonucunda hızla çözülmeye başlamıştır. Neoliberal politikaların uygulayıcısı olan hükümetler ile birlikte sosyal güvenlik ve hizmet alanlarında yeni düzenlemelere gidilmiştir. Bu çerçevede devletin küçültülmesi ve rekabet ilkesi doğrultusunda kamunun yeniden yapılandırılması, devletin kamu hizmet alanlarından -özellikle sağlık, eğitim, sosyal yardım gibi hizmet ve üretim alanlarından- çekilmesi ve özelleştirmelerin ulusal ve yerel düzeyde yaygınlaştırılması amaçlanmaktadır. Nitekim günümüz-

* Bu metin, 19-23 Eylül 2006 tarihlerinde Malatya'da İnönü Üniversitesi ve Sosyoloji Derneği tarafından ortaklaşa düzenlenen “Türkiye’de Güncel Toplumsal Sorunlar” konulu V. Ulusal Sosyoloji Kongresi’nde sunulan aynı başlıklı “Poster Bildiri” temel alınarak hazırlanmıştır.

** Arş.Gör., İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, fakyildiz@inonu.edu.tr.

de neoliberal politikalar doğrultusunda devletin yeniden yapılandırılması konusunda çok hızlı yol alınmıştır.

Neoliberal politikaların uygulamaya konulması ile birlikte “kamu hizmeti”, “kamu yararı” ve “sosyal güvenlik” gibi kavramların içeriği boşaltılmıştır. Bu dönemde, devletin sosyal devlet anlayışına uygun olarak çerçevesini çizmekle yetinmediği ve sürecin bir parçası olarak aynı zamanda yürüttüğü hizmetler (sosyal yardım, sosyal güvenlik ve sosyal devletin sorumluluk alanı altındaki eğitim, sağlık, ulaştırma gibi kamu hizmetleri) devletin sırtında bir kambur olarak görülmüştür. Neoliberalizm bir yandan devleti bu kamburdan kurtarıırken bir yandan da bu kamburu yüklenmeye hazır yeni gönüllüler yaratmıştır. Bu süreçte neoliberal politikalar, sosyal devletin görev ve sorumluluk alanında yer alan hizmet alanlarını özel işletmelerin reklamlarını yapıp kar elde ettikleri alanlara dönüştürmüştür. Bu sonuç, neoliberalizm ve özel sermaye açısından büyük bir kazanımdır.

Bilindiği gibi, özel işletmelerin en öncelikli amacı kar sağlamaktır ve bütün özel işletmeler bu amaçla kurulur. “Sürdürülebilir kalkınma”, “sürdürülebilir dünya”, “sürdürülebilir kar” kavramları çerçevesinde ele alınan “*sosyal sorumluluk kampanyaları*”,¹ işletmelerin kâr sağlama amaçlarından vazgeçmeleri ve devlet tarafından boşaltılan sosyal güvenlik ve hizmet alanlarında hizmet sunmaları anlamına gelmez. Aksine bu kampanyalar, hızlı rekabet koşullarında, yoksulluğa ve çevresel yıkıma yol açan işletmelerin kendilerini meşrulaştırma ve pazar genişletme amaçlarına hizmet etmektedir. Nitekim “sosyal sorumluluk kampanyaları”nın günümüzde yaygınlık kazanmasının ve işletmelerin (özellikle eğitim, sağlık ve çevre alanlarında) proje üretme yarışına girmelerinin temel nedeni de budur.

Yukarıda sunulan mantık örgüsüne dayandırılan bu çalışmanın başlıca varsayımları şunlardır:

(1) Özel işletmeler, devletin sosyal yönünün zayıflamasına bağlı olarak, devlet tarafından boşaltılan sosyal hizmet alanlarını pazar paylarını genişletmek amacıyla doldurmuştur.

(2) Devletin sunmuş olduğu hizmetlerden gereksinimi olan herkes yararlanırken, özel işletmeler tarafından sunulan “sosyal sorumluluk

¹ Günümüzde işletmeler ‘sosyal sorumluluk hizmetleri’ni, ‘sosyal sorumluluk kampanyası’ adı altında yürütmektedirler. Bu nedenle çalışmada, işletmelerin “sosyal sorumluluk hizmetleri” ifadesi yerine “sosyal sorumluluk kampanyası” ifadesi kullanılmaktadır.

kampanyaları”ndan işletmenin girdiği pazardaki “belirli kesim”ler yararlanmaktadır.

Çalışma üç bölüm olarak sunulmaktadır: birinci bölümde, sosyal devlet ve sosyal devletin yaşadığı dönüşüm kısaca açıklanmaktadır. İkinci bölümde, sosyal sorumlulukları konusunda yaşanan dönüşüm, sosyal devlet politikalarında yaşanan dönüşümle ilişkilendirilerek, “sosyal sorumluluk kampanyası” ardına gizlenen özel işletmelerin “*durumdan kâr sağlama güdüsü*” ile devlet tarafından boşaltılan hizmet alanlarında “*reklamlarını yapmak*” ve “*pazar paylarını genişletmek*” amacıyla hareket etmeleri kampanya örnekleri ile açıklanmaktadır. Son bölümde ise, çalışmanın bulguları sunulurken genel bir değerlendirme yapılmaktadır.

SOSYAL DEVLET ve SOSYAL DEVLETİN YAŞADIĞI DÖNÜŞÜM

Kapitalist bir devlet modeli ve anlayışı olarak doğan liberal devlet, ekonomik süreçlere devletin doğrudan müdahalesinin önünün kesilmesini ve devletin görev ve yetkilerinin ekonomik faaliyetlerin yasal çerçevesini düzenleme ile sınırlandırılması öngörmektedir. 1929 dünya ekonomik buhranı ile kapitalist liberal devletin yaşadığı krizin gün yüzüne çıkmasının ardından; Keynes’in görüşleri, işçi talepleri (ve söylemleri) ve sosyalizmin Sovyet Rusya’da uygulamaya başlanması gibi etkenlerle birlikte “sosyal devlet / refah devleti”, gelişmiş kapitalist ülkelerde uygulanmaya başlamıştır.² Sosyal devlet anlayışı, Özbudun³ tarafından “devletin sosyal barışı ve sosyal adaleti sağlamak amacıyla sosyal ve ekonomik yaşama aktif müdahalesini gerekli ve meşru gören bir anlayış” olarak tanımlanmaktadır. Diğer bir ifadeyle sosyal devlet, herkese insan onuruna yaraşır asgari bir yaşam düzeyi sağlamayı amaçlamaktadır.

Toplumda gelir adaletini sağlamayı, bireylere sosyal adalet ve sosyal güvenlik sunmayı amaçlayan sosyal devlet üç boyutta gelişmiştir.⁴ En dar anlama sahip birinci boyutta “sosyal yardım hizmetleri”, biraz daha geniş anlamıyla ikinci boyutta “sosyal güvenlik hizmetleri”,

² Aynı dönem az gelişmiş ülkeler için ise ‘kalkınmacı devlet’ politikalarının uygulandığı döneme denk gelmektedir.

³ Ergun Özbudun, *Türk Anayasa Hukuku, Yetkin Yay, Ankara, 1989, s. 99*

⁴ Birgün Ayman Güler, “Sosyal Devlet ve Yerelleşme”, *Memleket SiyasetYönetim, C.1 S.2, YAYED, Ankara, 2006, s.29-42*

ama tam içeriğiyle üçüncü boyutta “sosyal devlet hizmetleri”. En dar anlama sahip birinci boyut hizmetler ile, devletin, nüfusun türlü nedenlerle kendi kendine bakım ve gelişimini sağlama olanaklarından yoksun kesimlerine yardımcı olmak işlevi; ikinci boyut hizmetler ile, başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkelerinde işçiler tarafından kurulan yardım sandıklarının, 19. yüzyılın son çeyreğinde kaza sigortası, sağlık sigortası, emeklilik sigortası sistemlerine dönüştürülerek devlet tarafından sosyal güvenliğin bir kamu hizmeti olarak sunulması işlevi; üçüncü boyut hizmetler ile ise, devletin, toplumsal görevleri, vergilendirme esaslı temelinde bölüşüm politikaları çerçevesinde yerine getirmesi işlevi anlatılır.

Üçüncü boyuttaki anlamını da içerecek biçimde İkinci Dünya Savaşı sonrasında yaygın bir uygulama alanı bulan sosyal devlet, 1970’li yılların ortasına kadar toplumların gelişmesine eşlik etmiştir. Kapitalist devletin tarihine “sosyal / refah devleti”, “kalkınmacı devlet” dönemi olarak geçen bu dönemde, devlet gelir kaynaklarını ve toplumsal yaşamın diğer alanlarını düzenleyerek üretim ve talep dengesini kurmak zorunda kalmıştır. Bu nedenle sosyal devlet, ekonomik süreçlerin sadece düzenleyicisi değil, ayrıca bu süreçlerin bir parçası olarak kabul edilmiştir. Başka bir ifadeyle, sosyal devletin oluşması ve kurumsallaşması devlet eliyle olmuştur.⁵ Ancak, 1970’li yılların ortasından başlayarak, sosyal devlet ilkesini uygulayan ülkeler derin bir sosyal ve ekonomik kriz içine girerken, bu ilke, şiddetli eleştirilerin hedefi haline gelmiştir. Kriz, gerçekte kapitalizmin kendi yapısal özelliğinden kaynaklanmaktadır. Ancak görünürde, krizin nedeni olarak, II. Dünya Savaşı sonrası dönemde batılı kapitalist ekonomilerde uygulanan sosyal devlet politikaları gösterilmiştir. Liberalizmin 1870’lerden 1970’lere kadar olan süreç içindeki (özellikle 1930–1970 dönemi arasındaki) gelişiminin bir eleştirisini ve kendi alternatiflerini ortaya koymaya çalışan neoliberalizmin,⁶ etkinliğini artırdığı dönem, 1970’li yıllarda yaşanan bu krizle eşzamanlıdır.

Kapitalist ekonomilerde yaşanan kriz, devleti taşınamaz mali yük altında bırakmıştır. Devletin küçültülmesi, özelleştirme, yerelleşme, liberalizasyon ve deregülasyon gibi söylemler krize yönelik çözüm

⁵ Şinasi Aksoy, “Yeni Sağ ve Kamu Yönetimi”, *Kamu Yönetimi Sempozyumu Bildirileri*, Cilt: 2, TODAİE, Ankara, 1995, s.160

⁶ Songül Solla Gül, *Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa - Yeni Liberalizm ve Muhafazarlık Kısacasında Refah Devleti*, Etik, İstanbul, 2004, s.34

önerileri olarak sunulmuştur. Neoliberallerin belirgin özelliği, uygulanan sosyal devlet politikalarını liberalizmin özünden sapma olarak değerlendirmeleridir. 1970'lerin sonu ve 1980'lerin başında, İngiltere'de Thatcher, ABD'de Reagan, Almanya'da Kohl ve Türkiye'de Özal hükümetlerinin iktidara gelmeleri ile birlikte, içerde mali kısıtlamalar ve deflasyonist politikalarla birlikte işgücü piyasalarındaki koruyucu uygulamalar azaltılırken, uluslararası düzeyde de mal ve hizmet ticaretinin ve sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi yönünde politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Söz konusu politikalara üçüncü dünya ekonomileri de “yapısal uyum reformları” ile eklenmişlerdir.

“Yapısal uyum reformları”, az gelişmiş ülkelerin küresel düzeyde uygulanan kapitalizme eklenmelerinin aracı olmuştur. Dünya Bankası başta olmak üzere IMF ve OECD gibi uluslararası kuruluşlar tarafından bütün az gelişmiş ülkelere aynı paket içinde önerilen ve bu nedenle de “küreselleştirilen kamu reformları”⁷ olarak adlandırılan reformların/reçetelerin ortak hedefi, ‘kamu hizmetlerini piyasaya açmak’ ve ‘kamu kesimine özel kesim yönetim tekniklerini uygulamak’⁸tır.⁹ Kamu reformları ile bir yandan devlet tarafından yürütülen kamu hizmetlerinin yerelleşme, özelleştirme gibi söylemler çerçevesinde piyasaya açılması, bir yandan da kamu yönetimine Toplam Kalite Yönetimi (TKY) gibi özel kesim yönetim tekniklerinin uygulanması istenmektedir. Bu aşamada ise işin içine, ulusal sermaye ve uluslararası örgütler aracılığı ile önu açılan uluslararası sermaye girmektedir.

Yapısal uyum reformları, “sosyal devlet” ya da “kalkınmacı devlet” ilkelerinden nasibini almış ülkeleri olduğu kadar Türkiye’yi de

⁷ Fulya Akyıldız, “Küreselleştirilen Kamu Reformları: Kamu Reformları ve Uluslararası Örgütler İlişkisi: Türkiye ve Kırgızistan Örneği”, 3. *Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı*, C.1, Kommersiyalık Enstitüsü Türk Dünyası İşletme Fakültesi ve Sakarya Üniversitesi SBF, Celalabat, 2005, s.367-385

⁸ Kapitalizmin 1970’li yıllarda yaşadığı krize, kamu yönetimi disiplininin siyasal bir yanıtı olarak bilinen “Yeni Kamu İşletmeciliği –New Public Management” hareketinin gelişimi neoliberal ideolojinin yükselişi ile paraleldir. “Kamu yönetimi”nden “kamu işletmeciliği”ne vurgu değişimi ile birlikte devletin rolü de yeniden tanımlanmaya başlanmıştır. “Yeni Kamu İşletmeciliği” ile ülkelerin kamu sektörleri yapısal, örgütsel, personel sistemleri ile dönüştürülerek küresel rekabete ve küresel eklenmeye hazırlanmaktadır. Bunu devletin piyasalaşması olarak adlandırmak da mümkündür. Bu bağlamda, kamu yönetiminin de bir özel işletme gibi “verimlik”, “başarım (performans)”, “etkililik”, “sonuca odaklılık” gibi ölçütler çerçevesinde faaliyet göstermesi beklenmektedir.

⁹ United Nations, *56th Session of the United Nations General Assembly Second Committee Panel on “Challenges and Changes in Public Administration*, United Nations, New York and Geneva, 2001.

1980 sonrası dönemde etkisi altına almıştır. “Sosyal devlet” ilkesi 1961 Anayasası ile Türkiye Cumhuriyeti’nin temel bir ilkesi olmuştur. Türkiye’de 1980 sonrasında Özal iktidarı ile başlayan dönemde sosyal devlet ilkesinde kırılmalar olmuştur. Özellikle 59. TC Hükümeti ile Türkiye’nin gündemine oturan Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı’nı bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Kamu yönetiminde reform yaptığı ileri sürülen tasarı, 1980’lerden bu yana ilerleyen küresel reform politikalarının ikinci aşamasını oluşturmaktadır. Bilindiği gibi, küresel ölçekte yürütülen yönetim reformu hareketi iki farklı aşamaya sahiptir. İlk aşama, 1980’lerde yaşanmıştır. On yıl süresince, ekonomik serbestleştirme ve devlete ait olan işletmelerin özelleştirilmesi konusuna ağırlık verilmiştir. Küreselleştirilen kamu reformlarının bu aşamasını, 1980’lerde tüm dünyada başlayan ve 1989’da Berlin Duvarı’nın yıkılması ile hız kazanan serbest piyasa ekonomisine geçiş bağlamında değerlendirmek gerekir. Bu hareketin ikinci on yılı -1990’larda başlayan- özelleştirme üzerinde daha az, devlet işlevlerinin dönüştürülmesi üzerinde daha fazla durmaktadır.¹⁰ Dünya Ticaret Örgütü bünyesinde 1995 yılında imzaya açılan GATS (Hizmet Ticareti Genel Anlaşması), yeniden yapılanmanın bu boyutunu, yani kamu hizmetleri üzerinden devlet işlevlerinin sorgulanması boyutunu gündeme getirmiştir. Bu Anlaşmaya göre her şeyin “serbest dolaşıma” tabi olduğu bir dünyada “kamu hizmetleri” de serbestleşmeli, piyasaya açılmalıdır. Bu Anlaşma ile sosyal devlet, gerçekte ise ulus devlet yok edilmek istenmekte ve düzenleyici devlet olarak adlandırılan yeni tip bir devlet mekanizmasının kurulması amaçlanmaktadır.

Türkiye, dünyadaki reform hareketine paralel olarak 1980’li yıllarda iktisadi-mali-liberalizasyon reform aşamasını yaşamıştır. Bu dönemde devlete ait birçok işletme özelleştirilerek devletin ekonomiye müdahalesi en aza indirilmeye çalışılmıştır. Türkiye bugün ise, küresel reform hareketinin ikinci on yılını, yani devlet işlevlerinin dönüştürülmesi aşamasını yaşamaktadır. AKP iktidarı ile gündeme gelen ‘Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında

¹⁰ Elaine C. Kamarck, “Globalization and Public Administration Reform”, *Governance in A Globalizing World*, 2000, s. 230-231. Kamu yönetimi reformlarını “yapısal uyarılma reformları”nın birinci ve ikinci dalgası olarak değerlendiren kaynak için: Bkz. Birgül Ayman Güler, “İkinci Dalga: Siyasal ve Yönetimsel Liberalizasyon -Kamu Yönetimi Temel Kanunu”, *Devlette Reform Yazıları –Dünyada ve Türkiye’de Ekonomik Liberalizasyondan Siyasi-İdari Liberalizasyona*, (Ed. Birgül Ayman Güler), Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005, s. 161-201.

Kanun'¹¹ ya da kamuoyunda bilinen adı ile 'Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı', küresel reform politikalarının hem ilkelerini hem kavramlarını bünyesinde taşımaktadır (Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun", 2004, mad.1): "Bu Kanunun amacı, katılımcı, saydam, hesap verebilir, insan hak ve özgürlüklerini esas alan bir kamu yönetiminin oluşturulması; ..." Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı, kamu yönetimi sisteminde daha önce varolan "özelleştirme"ye ek olarak devlet örgütlenmesinin 'sosyal devlet' niteliğini ortadan kaldırmayı ve "düzenleyici/yönetişimci devlet" ilkesini yapılandırmayı amaçlamaktadır. Bu ise, bağımsız idari otoriteler (BİO) üzerinden yapılmak istenmektedir.

Kıscacası kapitalist liberal devlet, 20. yüzyılın ilk yarısında yaşadığı krizi "sosyal devlet" açılımı ile aşmıştır. Bu açılım, emekçi kesimler ve toplumun gelir ve sosyal adalet bakımından korunmaya en çok gereksinim duyan sınıfları bakımından bir kazanım olmuştur. Kapitalist liberal devlet, 20. yüzyılın son çeyreğinde yaşadığı krizi ise "neoliberal devlet" açılımı ile aşmaya çalışmaktadır. Bu açılım ise, emekçi kesimlerin yaklaşık yarım yüzyıl önce elde ettikleri kazanımların ellerinden alınması anlamına gelmektedir.

Sosyal devletten vazgeçiş, sermaye sınıfı açısından doğrudan iktidara gelme anlamına geldiği için kayıp değil büyük kazanımdır. Buna karşın sosyal devletten vazgeçiş, halk kitleleri için toplumsal yönetimden dışarıya atılmak ve devletle "yoksulluk sorunu" gibi son derece geri bir zeminde ilişki içinde olmak demektir.¹² Bugün yapılandırılmaya çalışılan düzenleyici ya da yönetimci devlet, sosyal yardımı gönüllü kuruluşlara ve yerel yönetimlere devrederken, sosyal güvenliği mali piyasaya devretmekte, sosyal devlet boyutunu ise tümüyle tarihe gömmektedir. Neoliberal politikaların ve Kamu Yönetimi Temel Kanun Tasarısı'nın bir parçası olarak gündeme getirilen sosyal güvenlik reformu,¹³ sosyal devleti tamamen tasfiye amacına yöneliktir. IMF ve

¹¹ Adı Kanun olarak geçse de, bu metin gerçekte Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne iade edilen Kanun Tasarı Metni'dir (bkz. *Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun*, Kanun No: 5227, Kabul Tarihi: 15.7.2004).

¹² Birgül Ayman Güler, "Kamu Yönetimi Temel Kanunu Üzerine", *Hukuk ve Adalet -Eleştirel Hukuk Dergisi*, Sayı: 2, Günışık Yayıncılık, İstanbul, 2004, s.37.

¹³ Sosyal güvenlik reformunu ulusal iktisat politikaları çerçevesinde değerlendiren kaynak için: Bkz. İnönü Üniversitesi, "Sosyal Devlet ve Sosyal Politika", *Ulusal Bağımsızlık İçin Türkiye İktisat Politikaları Kurultayı Bildiriler Kitabı*, (Ed. Hasan Hüseyin Doğan ve Diğerleri), İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Malatya, 2006, s.551-601.

Dünya Bankası'nın önerileri doğrultusunda 2006 yılında uygulanma sürecine sokulan sosyal güvenlik sistemine ilişkin yeni düzenlemelerle, varolan sosyal güvenlik sisteminde üç ayaklı bir dönüşümün yolu açılmış bulunmaktadır.¹⁴ Yeni sağcı devlet reformlarının sosyal devlette dokunmadığı savını ileri sürenlere göre yapılan şey, sosyal devletin yalnızca merkezi yönetimden alınıp yerel yönetimlerle gönüllü örgütlere devredilerek yerelleştirilmesidir. Bu sav, sosyal devlet kavramını “sosyal yardım”a ve sunum olarak “sosyal hizmet”e indirgemekte, büyük tasfiye sürecini gözlerden uzak tutmaya çalışmaktadır. Böylece yeni sağcı reformlara, yerelleştirilmiş ve “sivil toplum”a emanet edilmiş yeni tarzın “verimliliği” ve “etkililiği” de artıracığı ileri sürülerek destek verilmektedir.¹⁵

Dokuzuncu Kalkınma Planı Stratejisi (2007–2013)¹⁶ incelendiğinde, bu bulgu çok daha net görülmektedir. “Beşeri Gelişme ve Sosyal Dayanışmanın Güçlendirilmesi” başlıklı bölüm ve bu bölüm altında yer alan “Gelir Dağılımının İyileştirilmesi, Sosyal İçerme ve Yoksullukla Mücadele” ve “Sosyal Güvenlik Sisteminin Etkinliğinin Artırılması” konularının ele alınış biçimi, devletin sosyal devlet ilkesinden çok uzak bir şekilde değerlendirildiğini ortaya koymaktadır. Söz konusu başlıklar altında sosyal hizmetler, yoksullukla mücadele ve sosyal yardım hizmetleri ile sınırlandırılmaktadır.

Yeni sağcı reformcuların bu bakış açısına son dönemde işletmelerin “kurumsal sosyal sorumlulukları”nın eklenmesiyle “yönetişimci devlet düzeni”ne yakışır bir “yönetişimci sosyal hizmet” anlayışı orta-

¹⁴ “Kurumsal yapıya ilişkin dönüşüm” 5502 Sayı ve 16.05.2006 tarihli *Sosyal Güvenlik Kurumu Kanunu* ile, “primli sisteme ilişkin dönüşüm” 5510 Sayı ve 31.05.2006 tarihli *Sosyal Sigortalar ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu* ile düzenlenmiştir. Henüz tasarı taslağı halinde bulunan *Sosyal Yardımlar ve Primsiz Ödemeler Kanunu* ise dönüşümün üçüncü ayağını oluşturmaktadır (Bkz. Erdoğan, “Sosyal Güvenlikte Değişim”, *Ulusal Bağımsızlık İçin Türkiye İktisat Politikaları Kurultayı Bildiriler Kitabı*, (Ed. Hasan Hüseyin Doğan ve Diğerleri), İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Malatya, 2006, s.567–568).

¹⁵ Birgül Ayman Güler, “Sosyal Devlet ve Yerelleşme”, *Memleket SiyasetYönetim–Dört Aylık Kuramsal Dergi*, Cilt: 1, Sayı: 2, YAYED Yayını, Ankara, 2006, s.29–30.

¹⁶ Dokuzuncu Kalkınma Planı Stratejisi (2007–2013)'nin 628. maddesinde “Yoksulluk ve sosyal dışlanmanın önlenmesine yönelik politikaların uygulanmasında ve bunlara yönelik eğitim, barınma ve istihdam gibi hizmetlerde, merkezi idare ve mahalli idareler ile sivil toplum kuruluşları başta olmak üzere tüm kesimlerin koordineli bir şekilde çalışması sağlanacağı” belirtilmektedir. 635. maddede ise sosyal hizmetlerin ve yardımların yürütülmesinde “yönetişimci sosyal hizmet” anlayışı ile hareket edilmekte ve “yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşlarının sosyal hizmet ve yardımlar alanındaki faaliyetlerinin destekleneceği” belirtilmektedir (bkz. Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007–2013), 1 Temmuz 2006 tarihli ve 26215 sayılı (Mükerrer) *Resmî Gazete*, s. 85–91).

ya çıkmıştır. “Yönetişimci sosyal hizmet” anlayışı, merkezi yönetim tarafından yerine getirilmesi gereken sosyal hizmetleri, yerel yönetimlerin / kamu kurum ve kuruluşlarının, sivil toplum örgütlerinin ve işletmelerin sosyal sorumlulukları biçimine dönüştürmekte ve verilen hizmeti de “sosyal yardım” düzeyine indirgemektedir. Söz konusu üçlü tarafından yürütülen “sosyal sorumluluk kampanyaları”nın günümüzde yaygınlaşmasının temel nedeni, sosyal devletin tasfiye sürecini gözlerden uzak tutmak ve sosyal devletin tasfiyesi konusunda oluşabilecek toplumsal muhalefeti bertaraf etmektir. Nitekim başta eğitim ve sağlık olmak üzere sosyal devletin sorumluluk alanına dahil bir çok hizmet alanında sosyal sorumluluk girişimlerinin yaygınlaşması aynı gerekçeye dayanmaktadır.

Türkiye'nin demografik yapısı ve gelir dağılımı incelendiğinde, bugün sosyal devletin her zaman olduğundan daha fazla gerekli olduğu ortadadır. Türkiye, gelişmekte olan bir ülkedir ve gelişmekte olan ülkelerde devletin temel hizmet alanlarından çekilmesinin yol açtığı sorunların neler olduğu, Latin Amerika, Afrika ve Asya'daki pek çok ülkenin deneyimlerinde görülmüştür. Az gelişmişlik ve sosyal devlet arasındaki ilişki ve ikincinin bu koşulda “zorunlu” olduğu düşünüldüğünde, Türkiye’de devletin “sosyal devlet”in gereği olan uygulamalardan vazgeçmesinin mümkün olamayacağı kolaylıkla söylenebilir. “Yönetişimci / düzenleyici devlet modeli” adı altında son çeyrek yüzyılda yapılmaya çalışılan reformlar, Türkiye'nin gelişmekte olan bir ülke statüsünde olmasından kaynaklanan yapısal sorunlarını daha da derinleştirmektedir.

Nisan 2005 rakamlarına göre,¹⁷ Türkiye’de nüfusun büyüme oranı % 1.5, doğum oranı ‰ 2.4, bebek ölüm oranı ‰ 33’dür. Bu rakamlar oldukça yüksektir ve devletin sağlık gibi temel bir kamu hizmeti alanından çekilmesinin söz konusu olamayacağı anlamına gelmektedir. Türkiye’de bugün nüfusun yaklaşık %0.87’si yani 623 bin kişi sadece gıda harcamalarını içeren açlık sınırının, %20.5’i yani 14.681 bin kişi ise gıda ve gıda dışı harcamaları içeren yoksulluk sınırının altında yaşamaktadır.¹⁸ Eğitim, sağlık gibi temel kamu hizmetlerinin yerine

¹⁷ Bkz. World Bank, “Turkey Data Profile”, *World Development Indicators Database*, <http://devdata.worldbank.org/external/CPPProfile.asp?SelectedCountry=TUR&CCODE=TUR&CNA ME=Turkey&PTY>, 2005.

¹⁸ Bkz. TÜİK-Türkiye İstatistik Kurumu, “2005 Yoksulluk Çalışması Sonuçları”, <http://www.sdd.org.tr/tuikbulteni.htm>, 2007.

getirilmesi ve yoksullukla mücadele arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu hizmetlerin özel sermaye eliyle gerçekleştirilmesi durumunda, yoksulluk sınırının altında yaşayan nüfusun bu hizmetlerden yararlanması olanaksız olacaktır. Bugün, Türkiye'nin çok önemli sorunları olarak değerlendirilen ve gelişmekte olan bir ülke olmaktan kaynaklanan sorunları ile temel kamu hizmetlerinin yerine getirilmemesi ya da sosyal sorumluluk kampanyaları ile giderilmeye çalışılması, sosyal güvenliğin sağlanmaması, ücret dağılımında eşitsizliğin giderilmemesi arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu ve benzeri sorunların ancak "sosyal devlet" tarafından çözülebileceği ortadadır.

“İŞLETMELERİN SOSYAL SORUMLULUKLARI”¹⁹ ve UYGULAMADA “SOSYAL SORUMLULUK KAMPANYALARI”

İşletmelerin sosyal sorumluluğu, en basit biçimi ile 'işletmenin sahip, ortak ve / veya yöneticilerinin işletmeyi yönlendirirken toplumun değer yargılarına göre hareket etmeleri ve sosyal gereksinimlerin farkında olarak işletmeyi yönetmeleri'²⁰ olarak tanımlanmaktadır. İşletmelerin sosyal sorumluluğu, işletmelerin içinde buldukları ortamlarda yasalarla belirlenmiş sosyal yükümlülüklerini yerine getirmelerinin yanı sıra, toplumun yasal ifadeye kavuşmamış çeşitli beklentilerine de karşılık vermeleridir. Bu beklentiler, işletmelerin çalışanlarıyla ilişkileri gibi işletme içi alanları kapsayabileceği gibi, işletmelerin kalkınmaya, çevreye etkileri gibi işletme dışı alanları da kapsayabilir. Bu anlamda işletmelerin, çalışanlarına, müşterilerine, mal ve hizmet satın aldıkları firmalara, yerel halka ve yerel yönetimlere, ulusa ve ulusal hükümetlere, gelecek nesillere ve tüm insanlığa karşı sosyal sorumlulukları olduğu ileri sürülmektedir.²¹

‘Sosyal Devlet’ ve ‘İşletmelerin Sosyal Sorumlulukları

Sosyal devletin gelişiminin üç boyutta incelenmesine uygun olarak işletmelerin sosyal sorumluluklarının gelişimi de üç boyutta incelenebilir. Buna göre işletmelerin sosyal sorumlulukları, birinci boyutta en

¹⁹ “Sosyal Sorumluluk” kavramı, yazında “Kurumsal Sosyal Sorumluluk-KSS” ya da “Corporation Social Responsibility-CSR” biçiminde ele alınmaktadır.

²⁰ Yılmaz Yaman, “Sosyal Sorumluluk Kampanyaları”, *Sivil Toplum Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, Edam (Eğitim Danışmanlığı ve Araştırmaları Merkezi) Yayınları, İstanbul, 2003, s.84

²¹ UNCTAD-United Nations Conference on Trade and Development, *World Investment Report –Foreign Direct Investment and The Challenge of Development*, United Nations, New York and Geneva, 1999, s.48.

dar anlamıyla “sosyal yardım hizmetleri”nin; ikinci boyutta biraz daha geniş anlamıyla “sosyal güvenlik hizmetleri”nin; üçüncü boyutta en geniş anlamıyla sosyal devletin görev ve sorumluluk alanında yer alan hizmetlerin “vergi indirimi” esasını temelinde yerine getirilmesidir.

Birinci boyutta en dar anlamıyla işletmelerin sosyal sorumlulukları; kar eden işletmelerin, çalışanlarına ve içinde buldukları topluma bağış, yardım, hayır gibi sosyal yardım hizmeti sunmalarıdır. Toplumda genç, yaşlı, engelli, yoksul kesimlerin bakımının üstlenilmesi, öğrencilere burs vb. olanakların sağlanması, işletmelerin sosyal sorumluluğunun bu boyutu içine dahil edilebilir. Genellikle işletmelerin sosyal sorumluluklarının en eski ve en iyi bilinen biçimini bu tür hizmetler oluşturmaktadır. Bu nedenle, Türkiye’de işletmelerin sosyal sorumlulukları konusu uzun bir süre hayır işleriyle özdeş tutulmuştur. İkinci boyutta biraz daha geniş anlamıyla işletmelerin sosyal sorumlulukları; işletmelerin çalışanlarına, müşterilerine, paydaşlarına “kaza sigortası”, “sağlık sigortası” “trafik sigortası”, “zorunlu koltuk ferdi kaza sigortası” gibi “sosyal güvenlik hizmetleri” sunmalarıdır. İşletmelerin bu tür sorumlulukları çoğunlukla yasalar çerçevesinde güvence altına alınmaktadır. Üçüncü boyutta en geniş anlamıyla işletmelerin sosyal sorumlulukları; işletmelerin sosyal devletin yerine geçmeleri ve devletin görev ve sorumluluk alanında yer alan sosyal hizmetleri “vergi indirimi” esasını temelinde yerine getirmeleridir. İşletmelerin üçüncü boyuttaki sosyal sorumlulukları, neoliberal politikaların kurumsallaşmaya ve toplumsallaşmaya başlamasına bağlı olarak özellikle 2000’lerden sonra gelişmiştir. Başta kurumlar vergisi yasası olmak üzere öteki yasalarda yapılan değişiklikler işletmelerin üçüncü boyutta yer alan sorumluluklarının kapsamını genişletmiştir.²² İşletmeler, ya-

²²Gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin yapacakları bağış ve yardımların gelir ve kurumlar vergisi matrahından indirilmesi ile ilgili yasal düzenlemeler arasında 5520 sayılı Kurumlar Vergisi Kanunu (KVK) ve 193 sayılı Gelir Vergisi Kanunu (GVK) sayılabilir. KVK’nın 10. maddesinin (1)/c, (1)/ç ve (2). bentleri konumuz açısından önem taşımaktadır. 10 maddenin 1/c bendine göre, “Genel ve özel bütçeli kamu idarelerine, il özel idarelerine, belediyelere ve köylere, Bakanlar Kurulunca vergi muafiyeti tanınan vakıflara ve kamu yararına çalışan dernekler ile bilimsel araştırma ve geliştirme faaliyetinde bulunan kurum ve kuruluşlara makbuz karşılığında yapılan bağış ve yardımların toplamının o yıla ait kurum kazancının % 5’ine kadar olan kısmı”; 1/ç bendine göre, “(c) bendinde sayılan kamu kurum ve kuruluşlarına bağışlanan okul, sağlık tesisi, 100 yatak (kalkınmada öncelikli yörelerde 50 yatak) kapasitesinden az olmamak kaydıyla öğrenci yurdu ile çocuk yuvası, yetiştirme yurdu, huzurevi ve bakım ve rehabilitasyon merkezi inşası dolayısıyla yapılan harcamalar veya bu tesislerin inşası için bu kuruluşlara yapılan her türlü bağış ve yardımlar ile mevcut tesislerin faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için yapılan

salarda belirtilen kamu idarelerine, vergi muafiyeti tanınan vakıflara ve kamu yararına çalışan derneklere yaptıkları bağış ve yardımları; kamu kurum ve kuruluşlarına bağışladıkları okul, sağlık tesisi, öğrenci yurdu inşası dolayısıyla yaptıkları harcamaların toplamını, kurum

her türlü nakdi ve aynı bağış ve yardımların tamamı”; 2 bendine göre, “Bağış ve yardımların nakden yapılmaması halinde, bağışlanan veya yardımın konusunu oluşturan mal veya hakkın maliyet bedeli veya kayıtlı değeri, bu değer mevcut değilse Vergi Usul Kanunu hükümlerine göre takdir komisyonlarınca tespit edilecek değeri esas alınır.”

Söz konusu Kanunun dışında, eğitime ve sağlığa yapılan bağışların vergi matrahından indirilmesi konusu ile ilgili olarak 193 sayılı GVK’nın 89. maddesinde de bir düzenleme vardır. Söz konusu maddede 16 Temmuz 2004 tarihli 5228 sayılı Yasa ile değişiklik yapılmıştır. Buna göre, “genel ve özel bütçeli kamu idareleri, il özel idareleri, belediyeler, köyler ile kamu yararına çalışan dernekler ve Bakanlar Kurulunca vergi muafiyeti tanınan vakıflara yıllık toplamı beyan edilecek gelirin % 5’ini (kalkınmada öncelikli yöreler için % 10’unu) aşmamak üzere, makbuz karşılığında yapılan bağış ve yardımlar; genel ve özel bütçeli kamu idarelerine, il özel idarelerine, belediyelere ve köylere bağışlanan okul, sağlık tesisi ve yüz yatak (kalkınmada öncelikli yörelerde elli yatak) kapasitesinden az olmamak üzere öğrenci yurdu ile çocuk yuvası, yetiştirme yurdu, huzurevi, bakım ve rehabilitasyon merkezi inşası dolayısıyla yapılan harcamalar veya bu tesislerin inşası için bu kuruluşlara yapılan her türlü bağış ve yardımlar ile mevcut tesislerin faaliyetlerini devam ettirebilmeleri için yapılan her türlü nakdi ve aynı bağış ve yardımların tamamı” (yani % 100’ünün) yıllık beyanname ile bildirilecek gelirlerden indirilebilmesine olanak sağlanmıştır.

Çevresel sorumluluk konusunda da, GVK’nın 89. maddesinde ve KVK’nın 14. maddesinde değişiklik yapan 5035 sayılı Yasadan söz edilebilir. Kültür ve tabiat varlıklarının, yardım ve bağışlarla korunmasını düzenleyen maddelerdeki ortak ifadeye göre, “Vakıflar Genel Müdürlüğü’nün idaresinde ve denetiminde bulunan mazbut vakıflar ile belediyeler dahil diğer kamu kurum ve kuruluşları adına kayıtlı olan, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu nezdinde eski eser tescilli abide eserlerin; bakımı, onarımı, restore edilmesi ve yaşatılması amacıyla abide eserin kayıtlı olduğu kurum ve kuruluşlara yapılan bağış ve yardımların “tamamı” yıllık beyanname ile bildirilen gelirden indirilir/kurum kazancının tespitinde gider kaydedilir.”

Yine aynı Yasada, “fakirlere yardım amacıyla gıda bankacılığı faaliyetinde bulunan dernek ve vakıflara Maliye Bakanlığınca belirlenen usul ve esaslar çerçevesinde bağışlanan gıda maddelerinin maliyet bedelinin “tamamı”nın, yıllık beyanname ile bildirilen gelirden indirileceği” belirtilmiştir.

Hangi vakıfların vergiden muaf tutulacağı, Maliye Bakanlığı’nın önerisi ve Bakanlar Kurulu’nun kararı ile belirlenmektedir. 30.07.2003 tarihli ve 4962 Sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Vakıflara Vergi Muafiyeti Tanınması Hakkında Kanunun 20’nci maddesinde, “Gelirlerinin en az üçte ikisini nevi itibarıyla genel, katma ve özel bütçeli idarelerin bütçeleri içinde yer alan bir hizmetin veya hizmetlerin yerine getirilmesini amaç edinmek üzere kurulan vakıflara, Maliye Bakanlığının önerisi üzerine Bakanlar Kurulunca vergi muafiyeti tanınabilir. Bunların vergi muafiyetinden yararlanması ve muafiyetlerinin kaybedilmesine ilişkin şartlar, usul ve esaslar Maliye Bakanlığınca belirlenir” (07.08.2003 tarihli ve 25192 sayılı Resmî Gazete) denilmektedir. Dolayısıyla bu vakıfların yürüttükleri faaliyetlere katkı yapan işletmelerin yaptıkları harcamalar da kurum kazancından indirilmektedir.

Bu konuda tebliğler de yayınlanmaktadır. Örneğin, eğitim kurumlarına bağışlanan bilgisayarların KDV’den muaf tutulmasını düzenleyen Maliye Bakanlığı Katma Değer Vergisi Genel Tebliği (Seri No: 94) 02.03.2005 tarihli ve 25743 Sayılı Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir.

kazancından tamamen ya da yasalarda belirtilen oranlarda vergiden muaf tutabilmektedirler. Söz konusu yasalarda yapılan değişiklikler, işletmelerin üçüncü boyutta yer alan sorumluluklarına yönelik sunmuş oldukları hizmetleri hızla geliştirmiştir. Zamanla bu hizmetler işletme için itibar, beğenilme, tüketici ve yatırımcı tarafından tercih edilme, hatta büyüme ölçütleri arasına girmeye başladığı gibi, işletmelerin kendi aralarında da bir rekabet konusu haline gelmiştir.

Buraya kadar anlatılanlardan yola çıkarak, kapitalist toplumlarda sosyal devlet anlayışının gelişimi ile işletmelerin sosyal sorumluluk anlayışlarının gelişiminin -farklı dönemlere denk gelse de- gelişme aşamaları / boyutları açısından paralel olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Tarihsel gelişme bakımından ilk ve en dar kapsamlı sosyal devlet, “sosyal yardım hizmetleri” sunan devlettir. Bu devlet, ilk olarak Batı Avrupa’da, kapitalizmin gelişmesine bağlı olarak feodal toplum düzeninin çözülmesi sonucunda ortaya çıkmıştır. Feodal toplum düzeninin çözülmesi ile birlikte devlet, toplumun korunmaya en çok gereksinim duyan kesimlerini yerel topluluklar ve kilise örgütlenmeleri yerine korumak durumunda kalmıştır. İşletmelerin sosyal yararı vurgulamaları ve içinde buldukları topluma “sosyal yardım hizmeti” sunmaları ise, özellikle 1929 dünya ekonomik buhranından sonra söz konusu olmuştur. Bu dönemde işsizliğin artması ve satın alma gücünün düşüşü, buna bağlı olarak toplum yaşamında baş gösteren toplumsal ve ekonomik sorunlar, işletmeleri bu durum karşısında çözüm üretmeye zorlamıştır. Nitekim işletmelerin ürettiği malların çoğunu yine o toplum tüketmekte veya istihdam o toplumdaki sağlanmaktadır.

Sosyal devletin ve işletmelerin sosyal sorumluluklarının gelişimi açısından ikinci boyutta, “sosyal güvenlik hizmetleri”nin yerine getirilmesi yer almaktadır. Hizmetin yerine getirildiği dönem açısından “sosyal güvenlik hizmetleri”, diğer iki boyuttaki sosyal hizmetlerden farklı olarak devlet ve işletmeler için aynı döneme denk gelmektedir. Devlet ve işletmeler, kaza sigortası, sağlık sigortası, emeklilik sigortası şeklindeki ilk sosyal güvenlik hizmetlerini, başta Almanya olmak üzere Avrupa ülkelerinde 19. yüzyılın son çeyreğinde uygulamaya başlamışlardır.²³

Sosyal devletten farklı olarak işletmeler, birinci boyutta yer alan “sosyal yardım hizmetleri”ni yerine getirmeden ikinci boyutta yer

²³ Güler, “Sosyal Devlet ...”, s.31.

alan “sosyal güvenlik hizmetleri”ni yerine getirmişlerdir. Bunun nedeni, “sosyal yardım hizmetleri”nin gönüllülük esasına dayanması ve yasalarla güvence altına alınmamasına karşın, mesleki risklere karşı “sosyal güvenlik hizmeti” sunulmasının devlet tarafından yasalarla güvence altına alınmasıdır.

İşverenin sorumluluğu, mesleki risk kuramına dayandırılmaktadır.²⁴ Bu nedenle işveren ya da işletme tarafından sunulan “sosyal güvenlik hizmetleri”ni gerçekte bir “sorumluluk sigortası” olarak kabul etmek gerekir. “Sorumluluk sigortaları (liability insurance)”, kişi ya da kuruluşların, üçüncü şahıslara karşı yasalardan veya bazı durumlarda sözleşmelerden doğan sorumlulukları nedeniyle söz konusu olabilecek tazminat taleplerini ve bunlara ilişkin yasal harcamaları teminat altına almaktadır. Bu tür sorumluluklar, bir kişinin ya da bir iş yerinin mesleki faaliyetleri sırasında üçüncü kişilere, bir ürün sahibinin tüketicilere, bir işverenin çalıştırdığı kişilere karşı ihmal, hata ve haksız fiillerinden doğabilmektedir. Özel sigorta şirketlerinin kurulması, zorunlu sorumluluk sigortalarının yaygınlaşması bu çerçevede içinde değerlendirilmelidir. Türkiye bu konuda hayli yol almıştır. Bugün Türkiye’de faaliyet gösteren sigorta şirketleri, asansör kazalarında üçüncü kişilere karşı sorumluluk sigortası, havacılık sigortaları, işletme ve ürün sorumluluk sigortaları, işveren sorumluluk sigortası,²⁵ tehlikeli maddeler zorunlu sorumluluk sigortası, tüpgaz zorunlu sorumluluk sigortası, üçüncü kişi sorumluluk sigortası gibi sorumluluk sigortaları yapmaktadırlar. Adı geçen sorumluluk sigortalarının ve seyahat acentelerine zorunlu paket

²⁴ Mesleki risk kuramına göre, bir fabrika, bir işyeri kuran bir işveren, doğrudan işin niteliğinden doğan iş kazaları ve mesleki hastalıklar tehlikesi yaratmıştır. O halde çalışırken iş kazası ya da meslek hastalığı ile karşılaşan işçiye yardım etmesi işverenin borcudur. Bu gibi durumlarda işverenin ihmalinin kanıtlanması söz konusu olamaz. Bu kurama dayanılmak suretiyle iş kazaları ve meslek hastalıklarının karşılanması, bütün ülkelerde işverenlere yüklenmiştir. Bu nedenle, şimdi hemen her ülkede iş kazaları ve meslek hastalıkları sigortaları yalnız işverenlerden alınan primlerle finanse edilmektedir (Cahit Talas, *Sosyal Ekonomi*, S, Ankara, 1979, s.324). İşletmelerin içeride çalışanlar dışında, dışarıya, müşterilerine ve genel olarak toplumun tamamına yönelik sorumluluk yüklenmeleri için beklemek gerekmektedir.

²⁵ İşveren Sorumluluk Sigortası Genel Şartları’na göre, işyerinde meydana gelebilecek iş kazaları sonucunda işverene düşecek yasal sorumluluk nedeniyle, işverenle bir hizmet sözleşmesi olan ve Sosyal Sigortalar Kanunu’na bağlı işçiler veya bunların hak sahipleri tarafından işverenden istenebilecek, Sosyal Sigortalar Kurumu’nun sağladığı yardımların üstündeki ve dışındaki tazminat talepleri poliçede yazılı teminat limitlerine kadar karşılanır. Ayrıca, yine aynı kurum tarafından işverene karşı iş kazalarından dolayı açılacak rücu davaları sonunda ödenecek tazminat miktarları da bu poliçe kapsamındadır (İşveren Sorumluluk Sigortası Genel Şartları, Yürürlük Tarihi: 27 Nisan 1983).

tur sigortası getirilmesinin ardından şimdi de, yasalaşması beklenen Türk Ticaret Kanunu Tasarısı ile gemi sahiplerine gemi ile yolcu taşıma konusunda zorunlu sorumluluk sigortası getirilmek istenmektedir.²⁶

İşletmelerin ikinci boyutta yer alan sorumluluklarının gelişmesi, serbest piyasa koşullarında faaliyet gösteren sigorta şirketlerinin yaygınlaşmasına yol açmıştır. Bu hali ile sermaye sermayenin gelişmesine hizmet etmektedir. Nitekim Türk Ticaret Kanunu Tasarısı'nda yolcu gemileri ile ilgili “zorunlu sorumluluk sigortası”nın öngörülmesinin ardından sigorta şirketleri bu sigortayı yapmak için altyapı çalışmalarına başlamışlardır.

Sosyal devletin -üçüncü boyutta yer alan hizmetleri de kapsayacak biçimde- en parlak dönemi, 1950’li ve 1960’lı yıllardır. 1960’larda işletmelerin sosyal sorumluluğu konusunda da bir gelişme olmuş ve sivil toplum örgütleri işletmelerin topluma sosyal yarar sağlama hizmetleriyle ilgilenmeye başlamışlardır.²⁷ İşletmelerin sosyal sorumluluk hizmetlerinin sosyal devletin üçüncü boyuttaki işlevlerini de içerecek biçimde genişlemesi ve gelişmesi için 1990’lı ve özellikle 2000’li yılları beklemek gerekmiştir. Bu dönemde neoliberal politikaların öngördüğü düzenleyici ve yönetişimci devletin unsurları olarak STK’lar ve özel sermaye, bir yandan katılımcı demokrasi adı altında devlet ile birlikte karar alma masasına oturtulurken; bir yandan da kamu mali yönetiminde ve bütçede yapılan değişiklikler ile kamu harcamalarında kısıtlamalara gidilmiş ve kamu hizmetlerinin yürütülmesi işi piyasa koşullarında faaliyet gösteren özel işletmelere ve sivil toplum örgütlerine terk edilmiştir.

²⁶ Türk Ticaret Kanunu Tasarısı'nın “Zorunlu Sigorta” başlıklı 1259 maddesinin 1.fıkrasına göre “On ikiden fazla yolcu taşımak için ruhsat almış bir gemi ile yolcu taşındığı takdirde, taşımanın tamamını veya bir kısmını üstlenen veya gerçekleştiren bütün taşıyanlar, yolcuların ölümünden veya yaralanmalarından doğabilecek sorumluluklarına karşı sigorta yaptırmakla yükümlüdürler. Zorunlu sigorta bedelinin tavanı her kaza için kişi başına 250.000 Özel Çekme Hakkından az olamaz.” 2.fıkra ise, “Birinci fıkradaki şartları yerine getirmeyen geminin yola çıkmasına izin verilmez” denilmektedir. Böylece, gemi sahipleri, alabora olma, karaya oturma, çarpma, yangın ve arıza nedeniyle meydana gelebilecek kazalar yüzünden yolcunun ölmesi veya yaralanmasından sorumlu olacaktır (*Türk Ticaret Kanunu Tasarısı*, 15 Kasım 2005 Tarihli). Bu maddenin kökeni, 2002 yılında Londra’da kabul edilmiş olan uluslararası sözleşmedir. Türkiye, Atina Sözleşmesi olarak da bilinen bu Sözleşmeye taraf olmak için hazırlıklarını yapmaktadır. Bu nedenle, Türk Ticaret Kanunu Tasarısı'nda Sözleşmenin öngördüğü düzenlemelere yer verilmiştir (Alp Sürer, “Sorumluluk Sigortası Yaptırmayan Gemiye Limandan Çıkış İzni Yok”, *Referans Gazetesi*, 24 Nisan 2007.).

²⁷ Yaman, a.g.m., s.84.

Nitekim “yönetişim” kavramı, sivil toplum örgütlerine belirli toplumsal hizmetleri yerine getirme görevini yüklerken, sivil toplum örgütlerinin sosyal devleti ikame etmesi doğrultusundaki bir anlayıştan hareket edildiği açıktır.²⁸ Bu vurgu, uluslararası mali kuruluşların belgelerinde de yer almaktadır. Örneğin bu konuda en fazla deneyime ve belgeye sahip bir kurum olarak Dünya Bankası, hazırlamış olduğu dünya kalkınma raporlarında yoksullukla mücadele konusunda “yoksulların sosyal kurumlarını inşa etmek gerekliliği”nden söz edilmektedir. Ancak bu sosyal kurumlar tamamen özel alanda tanımlanmıştır. Yoksul topluluklarda geliştirilmesi gereken, akrabalık sistemleri, yerel örgütlenmeler ve yoksulların informal alandaki kendi dayanışma ağıdır. Banka, sosyal sermayenin “dış destek” kullanılarak yaratılmasını ve geliştirilmesini de gerekli görmektedir. Bu dış destek, hükümet dışı kuruluşlar, dinsel örgütler gibi “sivil” kuruluşlar aracılığıyla sağlanacaktır. Devletin rolü ise, “sivil toplum” örgütlerinin işleyeceği bağlamı ve iklimi biçimlendirmekten ibarettir.²⁹

Yoksulluğu azaltmayı yoksul toplulukların kendi dayanışma ve yardım ağlarına bırakan bakış açısı, “sosyal devlet hizmetleri”ni ucuz ve esnek bir sistem içinde özel alana kaydırmaktadır. Bu stratejide yoksulların hayatta kalmaları için devletin alması gereken sosyal bir önlem yoktur.³⁰ Amaç açıktır; amaç, sosyal devleti tasfiye etmek ve sosyal devletin tasfiyesi ile doğan boşluğu, özel işletmelerin ve sivil toplum örgütlerinin birlikte yürüttükleri sosyal sorumluluk hizmetleri ile kapatmaktır. Bu dönemde vergi yasalarında yapılan değişikliklerle, kamuya yarar sağlayıcı faaliyet yürüten özel işletmelere, toplam kurum karları üzerinden yasalar ile belirlenen oranlarda vergi indiriminin yapılması; özel işletmeleri, sosyal devletin üçüncü boyutta yer alan işlevlerini de içerecek genişlikte, sosyal sorumluluk hizmeti sunmaya yöneltmiştir.

²⁸ Faruk Ataay, “Türkiye’de Yönetişim ve ‘Sivil Toplum’ Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Memleket Siyaset Yönetim – Dört Aylık Kuramsal Dergi*, Cilt: 1, Sayı:1, Yerel Yönetim Araştırma Yardım ve Eğitim Derneği (YAYED) Yayını, Ankara, 2006, s.127.

²⁹ World Bank, *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty*, Oxford University Press, World Bank, 2000, 128-130.

³⁰ Yasemin Özdek, “Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kısılcacında İnsan Hakları”, *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, (Ed. Yasemin Özdek), TODAİE Yayını, Ankara, 2002, s.14.

Aşağıdaki çizelgede kapitalist toplumlarda sosyal devletin ve işletmelerin sosyal sorumluluklarının gelişimi konusu yukarıda yapılan “üç boyut” açıklaması dikkate alınarak sınıflandırılmıştır.

Çizelge 1: Kapitalist Ülkelerde Devletin ve İşletmelerin Sosyal Sorumluluklarının Gelişimi

	18.Yüzyılın Sonu ve 19.Yüzyılın Başı	19.Yüzyılın Son Çeyreği	II. Dünya Savaşı Sonrası	1980 Sonrası
Devlet	1. Boyut: Sosyal Yardım Hizmetleri	2. Boyut: Sosyal Güvenlik Hizmetleri	3. Boyut: Sosyal Devlet Hizmetleri	1. Boyut: Sosyal Yardım Hizmetleri
İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu	-	2. Boyut: Sosyal Güvenlik Hizmetleri	1. Boyut: Sosyal Yardım Hizmetleri	3. Boyut: Sosyal Devlet Hizmetleri

Çizelge dikkatle incelendiğinde, çizelgenin en ilgi çekici noktasının II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan dönem ile 1980’lerde başlayan neoliberal yeniden yapılanma döneminin devletin ve işletmelerin sosyal sorumlulukları konusunda yarattığı hızlı değişim olduğu görülür. Kapitalist ülkelerde devlet, II. Dünya Savaşı’nın ardından üçüncü boyutta yer alan “sosyal devlet hizmetleri”ni yerine getirmeye başlarken; işletmeler ise, birinci boyutta yer alan “sosyal yardım hizmetleri”ni yerine getirmeye başlamıştır. Ancak bir sonraki aşamada, yani yaklaşık yarım asır sonra ise, sosyal devletin neoliberal politikalar ile tasfiye sürecine girmesine bağlı olarak; devlet (“sadaka devleti” olarak), ikinci ve üçüncü boyut sosyal devlet hizmetlerinden vazgeçmek ve birinci boyutta yer alan “sosyal yardım hizmetleri”ni yerine getirmek durumunda kalmıştır. Bu süreçte işletmeler ise, sosyal devletin yerine geçme ve üçüncü boyutta yer alan sosyal devlet hizmetlerini yerine getirme işine soyunmuşlardır.

İşletmelerin sosyal sorumluluklarının gelişimi, Batı ve Doğu toplumlarında farklıdır. Doğu toplumlarında, örneğin Selçuklularda ve devamında Osmanlılarda bir sanayileşme döneminin yaşanmamış olmasına bağlı olarak, sosyal mevzuat gelişmemiştir. Ancak bu geleneksel toplumlarda işverenin sorumluluğu konusu, birer meslek kuruluşu olan loncalar dikkate alınarak düzenlenmiştir. İşveren durumunda çalışanlar (ustalar) ile ücretle çalışanlar (kalfalar) arasındaki yardımlaşma ve dayanışma konusu, loncaların kuralları, gelenekler, dinsel inançlar ve sözlü anlaşmalar çerçevesinde belirlenmiştir. İşverenler, birinci boyut “sosyal yardım hizmetleri”ni ve ikinci boyut “sosyal güvenlik hizmetleri”ni lonca sistemi içinde yerine getirebilmişlerdir.³¹

³¹ Talas, *a.g.k.*, s.374.

‘Sosyal Devlet’ Yerine ‘Sosyal İşletmeler’

İşletmelerin sosyal sorumlulukları konusu yeni olmamasına karşın önemi son yıllarda artan bir konudur. Uluslararası düzeyde birçok yasal düzenlemeye³² konu olan işletmelerin (özellikle de çokuluslu şirketlerin) sosyal sorumlulukları konusu, devletlerin ve devletlerarası kuruluşların ulusal/uluslararası piyasalara sosyal düzenlemeler getirmesi ve işletmelerin faaliyetlerine müdahale zihniyeti ile değil, 1980 sonrası süreçte başlayan, ulusal ve uluslararası piyasalardaki kuralsızlaştırmanın (deregülasyon) devam ettiği makro çerçevede, “*devletlerin sosyal sorumluluğunun kalkmasına*” paralel olarak, işletmelerin gönüllü sosyal sorumluluk alması zihniyeti ile geliştirilmiştir.³³ Bu bağlamda, küresel kapitalizm sürecinde işletmelerin faaliyetlerini düzenleyecek ulusal/uluslararası sosyal politika arayışlarının yerini, işletmelerin gönüllü olarak sosyal sorumluluk yüklenmelerini sağlayacak piyasa mekanizmalarına dayandırmak eğiliminin aldığı söylenebilir. İşletmelerin sosyal sorumluluğu konusu bu çerçeve içinde sorgulandığında, konunun ilgili yazında en basit biçimde ileri sürülen, “sosyal, ekonomik ve çevresel alanlarda, işletmelerin yasal zorunluluğun ötesine geçen gönüllü olumlu girişimleri” biçimindeki klasik anlamının ötesinde daha ideolojik bir amaca hizmet ettiği görülür. Bu amaç ise, toplumda ‘sosyal devlete’ yüklenen anlamı değiştirmek ve “devletin sosyal sorumsuzluğu” anlayışını kurumsallaştırmaktır.

Liberalizm mantığı gereği, devlet müdahalesinin olmadığı, her şeyin fiyatının serbest piyasa koşullarında belirlendiği bir düzeni savunur. Devletin böylesi bir düzende toplum refahını sağlamak ve birey-

³² İşletmelerin sosyal sorumluluğu konusunu ele alan uluslararası metinler arasında, Birleşmiş Milletler (BM) bünyesinde başlatılan ve az gelişmiş ülkelerin oluşturduğu 77’ler grubunun da desteklediği çokuluslu şirketlere ilişkin bir düzenleme yapılması girişimi, BM bünyesindeki birçok Komisyon ve Konsey Raporları; OECD Uluslararası Yatırım ve Çokuluslu İşletmeler Bildirgesi ve Çokuluslu İşletmeler için Rehber; ILO Çokuluslu İşletmeler ve Sosyal Politikaya İlişkin İlkeler Üçlü Bildirgesi; 1999 tarihli Küreselleşme ve İnsan Merkezli Kalkınma Konusunda Fancourt Halk Deklarasyonu (söz konusu Deklarasyonda özel sektörün hesapverebilir olması gerektiği vurgulanmıştır: “İyi yönetim ve ekonomik kalkınmanın gerçekleşmesi birbiri ile doğrudan ilişkilidir. Kamu yaşamının tüm alanlarında ve özel sektörde daha fazla şeffaflık, hesapverebilirlik ve hukuka bağlılık konusundaki kararımızı onaylarız.” bkz. “Toward Binding Corporate Accountability”, <http://www.foe.co.uk/pubsinfo/briefings/html/20020730133722.html>, 2002 sayılabilir. Gerek hükümetler arası örgütler, gerekse hükümetler tarafından benimsenen ilkeler ve deklarasyonların genel olarak ortak özellikleri, uluslararası hukuk belgeleri statüsünde olmamaları, işletmelere yasal değil moral sorumluluk yüklemeleridir.

³³ Seyhan Erdoğan, “Çokuluslu Şirketler, İşçi Hakları ve Sosyal Sorumluluk”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 239, Mülkiyeliler Birliği Genel Merkezi, Ankara, 2003, s.151.

lere sosyal güvenlik sağlamak amacıyla ekonomiye müdahale etmesi liberalizmin mantığına terstir. Bu bağlamda, serbest piyasa koşullarında faaliyet göstermek isteyen işletmelerin, üçüncü boyut “sosyal sorumluluk” görevini üstlenmelerinin altında yatan nedenlerden biri, liberalizmin eşit olmayan özgürlük isteminden kaynaklanan ve yapısal nitelikteki toplumsal sorunları gidermek amacıyla devletin ekonomiye müdahale etmesini engellemek ise; diğeri de, sosyal devletin tasfiyesi sürecinde, özel işletmeleri devletin çekildiği alanlarda sosyal sorumluluk görevi ile devletin yerine ikame ederek, toplumun dar gelirli kesimlerinin bu geçiş sürecini daha hafif ve daha az sancılı atlatmalarını sağlamaktır.

Kapitalist devletin 1970’li yıllarda içine düştüğü kriz ortamından kurtulmak için seçtiği yeni sağ ya da neoliberal anlayışın ardından sosyal devlette çözümler başlamıştır. “Sosyal sorumluluk hizmetleri/kampanyaları”nın önemi tam da bu dönemde artmıştır. İşletmeler, sosyal sorumluluk konusuna, sosyal devletteki çözümlerle oluşan boşluğu kapatmak ve devletin geniş halk kesimlerine kamu hizmeti ve sosyal güvenlik hizmeti sunmasının gerekçesini ortadan kaldırmak için bir fırsat olarak yaklaşmışlardır. Bu açıklamaya koşut olarak, “20. yüzyılın sosyal devletin yerini 21. yüzyılın sosyal işletmelerinin aldığı/almaya çalıştığı” söylenebilir. En azından ‘küreselleşme’ ve ‘yeni dünya düzeni’nin bunu istediği açıktır.

İşletmelerin genel amaçları temel olarak ikiye ayrılır: (1) kâr elde etmek ve (2) sürekliliği sağlamak. İşletmeler “sosyal sorumluluk” görevlerine bu iki temel amaçları ile uyumlu olacak bir biçimde yaklaşmakta ve “sosyal sorumluluk kampanyaları”nı işletmenin “reklamını yapmak” ve “pazar payını genişletmek” amacıyla kullanmaktadırlar. Eğer kapitalist işletme “sosyal sorumluluğunu” kabul etmek ve sosyal sorumluluk ilkelerini gönüllü olarak, gerçekten benimsemek eğiliminde ise, bu eğilimin arkasında işletmenin temel amacı olan kâr maksimizasyonu ile çelişmeyen hatta bu amaca hizmet eden bazı nedenler olsa gerektir. Çünkü kapitalizmin pazarın genişlemesine duyduğu gereksinim nedeniyle, “sermaye her yere sığınmak, her yere yerleşmek ve her yerde bağlantılar kurmak zorundadır”.³⁴ Bu, kapitalizmin doğasında

³⁴ Aykut Çoban, “Çokuluslu Şirketler-Ekolojik Zarar İlişkisinin Ekonomi-Politikliği”, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, (Ed., Mehmet C.Marın ve Uğur Yıldırım), Beta, İstanbul, 2004, s.274.

olan bir durumdur. En azından, sosyal sorumluluk faaliyeti yürütmeyen işletmelerin mal ve hizmetlerinin piyasalarda satın alınmayacağı beklentisi, sistemin yaptırımını teşkil etmektedir.

İşletmelerin “sosyal” sorunlara ilgi duyması ve liberalizmin devlete yakıştıramadığı “sosyal sorumluluk” anlayışını işletmelere yakıştırmasının altında yatan nedenler irdelendiğinde görülecektir ki, her şeyden önce, işletmeler “sosyal” sorunlar karşısında seçici davranmakta ve getirisi en çok olan sosyal sorunlar karşısında proje üreterek “sosyal sorumluluk kampanyası kervanına” dahil olmaktadır. Günümüzde işletmelerin büyük çoğunluğu ya yeni bir kampanya üretmekte ya da var olan kampanyalardan en az birine dâhil olmaktadır. Böylece, işletmeler, kendilerini tüketicilere iyi tanıtarak işletme imajını ve işletme markasını pazarlayabilmekte ve bu sayede hisse senetlerinin değerini yükseltebilmektedirler. Bu yardım faaliyetleri, ulusal eğitim kampanyası başlatmaktan, köy okullarının yenilenmesine ya da özürlü çocuklara özel eğitim sağlanmasına kadar çeşitli alanları kapsayabilmektedir. Burada söz konusu olan, işletme imajının ve işletme markasının iyilik ve yardım imajlarıyla birlikte pazarlanmasıdır.

Daha önce de belirtildiği gibi, işletmeler, “sosyal sorumluluk kampanyaları”nı yürütürken çoğunlukla toplumda saygın bir yer edinmiş olan sivil toplum örgütlerini yanlarına almakta ve onlarla uyum içinde çalışmaktadırlar. “Sosyal sorumluluk kampanyaları” bu yönü ile 21. yüzyılın yeni dünya düzeni anlayışının en gözde kavramlarından olan “yönetişim”in uygulamaya konulması demektir. Çok aktörlü yönetim demek olan yönetişim, devlet+özel sektör+sivil toplumun birlikteliğinden³⁵ söz etmektedir. Piyasada adından en çok söz ettiren ve toplum tarafından en çok destek gören sosyal sorumluluk kampanyaları incelendiğinde görülecektir ki, kampanyaların bir ayağında bir kamu kurumu/kuruluşu, bir ayağında toplumda saygın bir yer edinmiş bir sivil toplum örgütü, bir ayağında ise reklamını yapan ve pazar payını genişletmeye çalışan bir ‘sosyal işletme’ yani özel sektör yer almaktadır.³⁶

³⁵ Güler, *a.g.k.*, s.95.

³⁶ Bugün Türkiye’de yürütülen sosyal sorumluluk kampanyaları arasında yer alan “Haydi Kızlar Okula”, “Baba Beni Okula Gönder”, “Bir Tuğla da Sizden”, “Geleceğin Sigortası Kızlarımız”, “Yaşasın Okulumuz”, “Küçük Adımlar Büyük Yarımlar”, “Temiz Denizler için Destek”, “Sağlıklı Nesiller”, “Umut 2000”, ve “Beyaz Bir Gelecek Bölge Kalkındırma” Kampanyaları yönetişimin üç ayağına da sahip olmaları açısından bu konuda verilebilecek iyi birer örneklerdir.

Nitekim devletin bu kampanyaların içinde yer almasının ve kampanyaların bir ayağını oluşturmasının nedeni sorulabilir. Bunun nedeni, yukarıda belirtildiği gibi, neoliberal politikaların, “kamu hizmetlerinin piyasaya açılması ve kamu kesimine özel kesim yönetim tekniklerinin uygulanması” isteminden kaynaklanmaktadır. Kamu hizmetlerinin piyasaya açılması yönünde yasalar çıkaran siyasi iktidarlar, bir yandan da kampanyalar aracılığı ile devlet tarafından boş bırakılan kamu hizmeti alanlarına özel sermaye ve sivil toplum örgütleri ile birlikte geri dönmektedirler. Söz konusu faaliyetler bu yönü ile siyasi iktidarların propagandalarını yapmalarına ve oylarını arttırmalarına katkıda bulunmaktadır.

İşletmelerin Sosyal Sorumluluklarının Bir Parçası Olarak Çevresel Sorumlulukları

İşletmelerin sosyal sorumlulukları konusundaki ilk ilgi alanları, insan hakları ve eşit iş fırsatları olmuştur. Bunun nedeni ise, gelişmiş kapitalist ülkelerde yerleşik olan güçlü politik grupların yürüttükleri mücadelelerde insan hakları ve işçi hakları konularını ön plana almaları ve işletmelerin sosyal sorumluluğu konusunu az gelişmiş ülkelerin kalkınma konusu ile ilişkilendirmemeleridir. İşletmelerin faaliyetlerinin doğal çevre üzerinde olumsuz etkilerine yönelik ilginin artması ve çevresel sorumluluğa ilişkin Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Rio Deklarasyonu’nun³⁷ kabul edilmesinin ardından “sosyal sorumluluk” kavramı “çevresel sorumluluk” konusunu da içermeye başlamıştır.

Tarihsel olarak kapitalizmin iki temel özelliği vardır. Biri gayet iyi bilinir: Kapitalizm, asli hedefi olan sınırsız sermaye birikimini sürdürürebilmek için kâr etmek –toplam üretim ve coğrafi olarak genişlemek- zorunda olan bir sistemdir. İkinci özellik birincisi kadar sık tartışılmaz. Sermaye birikiminde temel unsur, kapitalistlerin, özellikle de büyük kapitalistlerin topluma verdikleri zararları ödememeleridir. Buna ka-

³⁷ Birleşmiş Milletler Çevre ve Kalkınma Rio Deklarasyonu (1992), 1972’de Stockholm’de kabul edilen Birleşmiş Milletler İnsan Çevresi Konferansı Deklarasyonu’nu da teyid etmiş ve özellikle çokuluslu işletmelerin çevresel sorumluluğuna ilişkin bir zemin oluşturmuştur. Deklarasyonun 13. maddesine göre, Devletler kirlilikten zarar görenler için sorumluluk ve tazmine ilişkin ulusal kanunlar geliştireceklerdir. Devletler, aynı zamanda, sınıraşan olumsuz çevresel etkiler için sorumluluk ve tazmine ilişkin uluslararası kanun geliştirmek üzere hızlı ve daha kararlı bir tavırla işbirliği yapacaklardır (bkz. United Nations, *Report of the United Nations Conference on Environment and Development -Rio Declaration on Environment and Development*, United Nations, New York and Geneva, 1992).

pitalizmin “kirli sırrı” denilebilir.³⁸ ‘Küreselleşme’ olarak adlandırılan sürecin bir parçası olan sermayenin hareketliliği olgusu, pek çok başka alanın yanında çevre bakımından da önemli sonuçlar doğurmaktadır. Çevre ve insan sağlığı üzerinde onarılmaz zararlar açan ekonomik faaliyetler, “daha uygun ortam sağlamaları”³⁹ nedeniyle bugün gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere kaydırılmıştır. Sermayenin hareketliliğinin temel aktörlerinden biri olarak çokuluslu şirketlerin küresel etkinliklerinin, çevrenin tahribatı bağlamında özellikle mercek altına alınması gerekir. Nasıl ki, uluslararası sermayenin ve küresel işletmelerin kuralları belirlediği küresel ekonomide sosyal politikaların ve maliyetlerin sorumluluğunu üstlenen çıkmıyorsa; benzer şekilde, uluslararası sermayenin ve küresel işletmelerin etkinlikleri sonucunda oluşan çevresel kirlilik ve doğal varlıkların zarar görmesi konusunda da bu sorumluluğu üstlenen çıkmamaktadır.⁴⁰ Bu bağlamda, günümüzde işletmelerin sosyal sorumluluğu konusu özellikle çokuluslu şirketler ve onların gelişmekte olan ülkelerdeki faaliyetleri için gündemdedir.

Gelişmiş ülkelerde faaliyet gösteren şirketler yıllık faaliyet raporlarında sosyal sorumluluk konusuna yer vermektedirler. Örneğin, Birleşik Krallık’ta en büyük işveren kuruluşlarından biri olan Royal Mail, yıllık faaliyet raporlarında, sosyal sorumluluk politikaları konusunda iki amaçlarının olduğunu vurgulamaktadır: ilk amaçları, sosyal hizmetlerden yararlanma konusunda çalışanlarına destek olmak ve onları teşvik etmek; ikinci amaçları ise, toplumda halkın yararlanabileceği “fırsat alanları” yaratmak ve doğal çevreyi koruma konusunda çalışmalar yapmaktır. Buna karşın bu paradigma, gelişmekte olan ülkelerde çok fazla gelişmemiştir. Bu konuda yapılan araştırmalar göstermektedir ki, işletmelerin faaliyetlerine yönelik toplumsal ve çevresel kamu bilinci artmasına karşın, bu ülkelerdeki işletmeler “sosyal sorumluluk”

³⁸ Immanuel, *a.g.k.*, s.90.

³⁹ Çokuluslu şirketleri gelişmiş ülkelerden iten ve gelişmekte olan ülkelere çeken nedenler, ekonomik, siyasal ya da çevresel niteliktedir. Gelişmekte olan ülkelerin ucuz işgücü ve ucuz hammadde sağlaması, siyasal iktidarların yabancı sermayeyi ülkeye teşvik edici vergi indirimleri de dahil öteki kolaylıkları sağlayan kararlar alması önemli çekim nedenleridir. Bunların yanı sıra, gelişmekte olan ülkelerde çevre ve insan sağlığına zarar veren ekonomik faaliyetlere ilişkin çevresel yasal düzenlemelerin yeterince yapılmamış olması ya da bunları uygulayana göre esnek hükümler içermesi çokuluslu şirketler için çekici gelmektedir (Fulya Akyıldız, “The Failure of Multinational Companies in Developing Countries in Sharing Environmental Responsibilities: The Case of Turkey”, *Social Responsibility Journal*, Volume: 2, Number: 2, Social Responsibility Research Network (SRRNet), Leicester, UK, 2006, s.144).

⁴⁰ Akyıldız, “The Failure of ...”, s.146.

gündemine yanıt vermede daha ağır davranmaktadırlar. Bu durum, Ürdün, Bangladeş, Malezya ve Singapur gibi ülkelerde işletmelerin yıllık faaliyet raporlarında sosyal ve çevresel sorumluluk faaliyetlerinin düşük düzeyde kalması ile ortaya çıkmıştır.⁴¹

Neoliberal Politikaların Bir Aracı Olarak 'Sosyal Sorumluluk Kampanyaları'

İşletmelerin sosyal sorumluluk kampanyaları gerçekte bir halkla ilişkiler uygulamasıdır. Bu yönü ile sosyal sorumluluk kampanyaları bir tür "ikna etme" çalışmasıdır. Bu "ikna etme" çalışmasının, işletmenin satışlarını artırmaya yönelik "ticari" bir amacı olabileceği gibi; insanları varolan sisteme eklememeye ya da inandırmaya yönelik "ideolojik" bir amacı da olabilir. "Bireyleri bir kişi ya da kurum hakkında 'iyi niyetli olmaya ikna çalışmaları' aslında baskın ideolojinin temsil edildiği sisteme uymaya ikna çalışmalarıdır."⁴²

Sosyal sorumluluk kampanyaları, görünürde, işletmelerin "topluma sosyal yarar sağlamak" amacıyla yürüttükleri bir halkla ilişkiler çalışmasıdır. Ancak, bu çalışmada ortaya konulduğu gibi; kampanyalar, basit bir halkla ilişkiler çalışması olmanın ötesinde, uygulamada başka amaçlara hizmet etmektedir. Aşağıda, kampanyaların -yazındaki tanımlamadan uzak bir şekilde- uygulamada hangi amaçlara hizmet ettikleri maddeler halinde açıklanmıştır:

(1) *Sosyal sorumluluk kampanyaları "neoliberal yeniden yapılanma sürecinin üçüncü dalgası" dir:* İşletmelerin sosyal sorumlulukları konusu yeni olmamakla birlikte sorumluluğun yerine getiriliş biçimi ('sosyal sorumluluk kampanyaları' ve söz konusu kampanyaların da devlet ve sivil toplum örgütleri ile birlikte yürütülmesi anlamında) ve sorumluluğun içeriği (üçüncü boyut sosyal devlet hizmetleri) anlamında yenidir. Yeni sağ iktidar, kamu hizmetlerini sosyal sorumluluk kampanyaları aracılığı ile özel işletmelere açmaktadır. Ancak bu defa, bu iş öyle 1980'lerde ve 1990'larda olduğu gibi davullu zurnalı özelleştirme, deregülasyon, liberalizasyon gümbürtüsü ile değil; çok gös-

⁴¹ Nik Ahmad, Nik Nazli ve Abdul Rahim, Nor Liana Akida, "Awareness of the Concept of Corporate Social Responsibility Among Malaysian Managers in Selected Public Listed Companies", http://blake.montclair.edu/~cibconf/conference/DATA/Theme8/Malaysia_1.pdf, 2005.

⁴² Nuran Yıldız, "Halkla İlişkilerin İdeolojik Bir Yöntem Olarak İşleyişi", *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 36, Sayı: 5, TODAİE Yayını, Ankara, 2003, s.35.

terişli sosyal sorumluluk kampanyaları ambalajına sarılan işletmelerin “kurumsal sosyal sorumlulukları” aracılığıyla yapılmaktadır.

İşletmelerin sosyal sorumlulukları konusu, pre-neoliberal dönemde işletmeler tarafından bir yük, bir kambur olarak algılanmıştır. Neoliberal politikalar ile birlikte işletmeler “sosyal sorumluluk görevleri” konusunda hayli yol almışlardır. Neoliberal devlet, geniş halk yığınlarına en “vahşî” yüzü ile yaklaşmış, toplumun en yoksul kesimlerinin yaşama ve özgürlük alanlarını daraltırken; işletmelere ise “en sempatik”, “en sevimli” yüzü ile yaklaşmış ve işletmelerin yaşama alanlarını (pazarları) genişletmiştir. Kısacası neoliberalizm, işletmelerin faaliyetlerini serbestçe yürütmelerinin önünde bir “engel” olarak duran “sosyal sorumluluk” konusunu, işletmelerin pazar alanlarının genişlemesini sağlayacak “fırsat alanları”na dönüştürmüştür. Neoliberal politikaların savunuculuğunu yapan siyasiler, iktidara geldikten sonra, küreselleşmenin ve neoliberalizmin önemli aktörleri olarak ilan ettikleri işletmeler için geniş bir sosyal sorumluluk alanı belirlemişler ve yasal alanı da (vergi indirimleri gibi) buna uygun hale getirmişlerdir. Bu aşamadan sonra, küçük ve orta büyüklükte olanından çokuluslu olanına kadar, her büyüklükteki işletme tarafından yapılması gereken, bu yeni misyona dört elle sarılmak olmuştur. Kısacası, işletmeler için bu yeni dönemde sosyal sorumluluk görevini yerine getirmek kazançlı bir iş olmuştur. Sosyal sorumluluk konusu, sosyal devlet politikalarının uygulandığı dönemde işletmeler için hiç bu kadar çekici olmamıştır.

Sosyal sorumluluk kampanyaları ile neoliberalizm arasındaki bu ilişkiden yola çıkarak şu söylenebilir: sosyal sorumluluk kampanyaları, neoliberal politikaların 1980’lerde başlayan “kamu işletmelerinin özelleştirilmesi” üzerinde yoğunlaşan ‘birinci dalga kamu reformu hareketi’nden ve 1990’larda başlayan kamu hizmetlerinin piyasaya açılması sürecinde “devlet işlevlerinin dönüştürülmesi” üzerinde yoğunlaşan ‘ikinci dalga kamu reformu hareketi’nden sonra başlayan ‘üçüncü dalga kamu reformu hareketi’ni oluşturmaktadır. 2000’lerde başlayan bu süreçte, devletin “üçüncü boyut sosyal devlet işlevleri”, “devletin, özel işletmelerin ve sivil toplum örgütlerinin sosyal sorumlulukları”na dönüştürülmektedir. Bu anlamda, üçüncü dalgada sosyal devlete karşı yapılan başkaldırıcı neoliberal politikaların “sessiz darbe”si olarak kabul etmek gerekir. Çünkü ilk iki dalga neoliberal yapılanmanın aksine, üçüncü dalga neoliberal yeniden yapılanma ağır ağır ve sessizce ilerlemektedir. Üçüncü dalga neoliberal yapılanma; kamu reformu paketleri

içine konulmadığından, toplumun dikkatini çekmemekte ve toplum tarafından eleştirilmek bir yana desteklenmektedir. Yeni dönem, hükümetlere iki görev vermektedir. İlk görev, sosyal devlet politikalarına son vermek; ikinci görev ise, “hükümetlerin sosyal sorumlulukları” ilkesi gereği, işletmeler ve sivil toplum örgütleri ile birlikte sosyal sorumluluk kampanyaları düzenlemektir.

(2) *Sosyal sorumluluk kampanyaları küreselleşmeye “sosyal bir boyut” kazandırmaktadır*: Küreselleşme sürecinde, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ulus devletin ekonomik alanda üretici, düzenleyici, denetleyici rolü azalmaktadır. Ulusal ve uluslararası düzenleyici çerçevenin “sosyal sorumsuzluğa” itilmesine bağlı olarak işletmeleri doğrudan doğruya “sosyal sorumluluk” sahibi yapmaya çalışmak, “küreselleşmeye sosyal bir boyut kazandırmak”⁴³ ve “sosyal devlet”in yerine “sosyal işletmeler”i yerleştirmek anlamına gelmektedir.

(3) *Sosyal sorumluluk kampanyaları “işletmelerin toplum-sallaşması”nı sağlamaktadır*: İşletmelerin içinde yaşadıkları toplumun parçası olmaktan kaynaklanan sorumlulukları, işletmeleri topluma sosyal yarar sağlamaya yönelik faaliyetler düzenlemeye yöneltmiştir. “Sosyal sorumluluk kampanyaları” bu açıdan işletmelerin toplumsallaşmasını, toplumla özdeşleşmesini sağlayan bir araçtır.

(4) *Sosyal sorumluluk kampanyaları “işletmelerin meşru-laşması”nı sağlamaktadır*: İşletmelerin “sosyal sorumluluk kampanyaları” düzenlemelerinin bir nedeni de, faaliyetleri sonucunda oluşan toplumsal, ekonomik ve çevresel sorunlar karşısındaki sorumluluklarıdır. İşletmeler kampanyalar aracılığıyla toplum katında kendilerini meşrulaştırıcı bir zemin oluşturmaktadırlar.

(5) *Sosyal sorumluluk kampanyaları “işletmelerin yasal-laşması”nı sağlamaktadır*: Toplumun bilinçlenmesine bağlı olarak “çevre-işçivb.” faktörlerle ilgili çeşitli yasalar çıkarılmaktadır. Gelişen rekabet ortamında işletmelerin yasalar karşısında zorlanması ve toplumun kâr amaçlı kurumlar üzerindeki takibinin ve baskısının artması işletmeleri sosyal sorumluluk kampanyası geliştirmeye yöneltmiştir.

(6) *Sosyal sorumluluk kampanyaları “ticari amaçlara” hizmet etmektedir*: İşletmeleri ve sivil toplum örgütlerini ilgilendiren bir süreç olarak “sosyal sorumluluk kampanyaları”, temelde ticari amaçları olan bir uygulamadır. “Sosyal sorumluluk kampanyaları”, sivil toplum örgütle-

⁴³ Seyhan, a.g.m., s.162.

rinin fon bulma amacına hizmet ettiği gibi, işletmeler için de “marka konumlandırması” anlamına gelmektedir. Günümüzde işletmeler reklam için ayıracakları fonları, sosyal sorumluluk kampanyaları gibi projelere harcamakta⁴⁴, ufak ve dağınık yardım yapmaktan, sistematik ve ölçülebilir sonuçlar elde edecek faaliyetleri desteklemeye yönelmektedirler. Bu bağlamda “sosyal sorumluluk kampanyaları”, işletmelerin pazar genişletme amaçlarına hizmet etmektedir. Pek çok işletme açısından sosyal sorumluluk girişimleri, işletmenin imajını iyileştirme, markasını güçlendirme, moral değerlerini canlandırma ve hatta hisse senetlerinin değerini yükseltme ve bunların sonucunda da işletmenin itibarını artırma anlamına gelmektedir. Bu konuda harcanan fonlar işletmelere, imaj, reklam, sürüm artışı ve kâr olarak geri dönmektedir. Nitekim “sosyal sorumluluk kampanyaları”nın günümüzde yaygınlık kazanmasının ve işletmelerin (özellikle eğitim, sağlık ve çevre alanlarında) proje üretme yarışına girmelerinin temel nedeni de budur.⁴⁵ Diğer yandan işletmeleri sosyal sorumluluk kampanyası düzenlemeye ya da varolan bir kampanyaya katılmaya yönlendiren bir diğer neden de, vergi indirimlerinden yararlanmaktır. Sosyal sorumluluk kampanyası gibi etkinliklere katılan ya da ilgili yasalarda belirtilen bağışları yapan işletmelere vergi indirimi uygulanmaktadır.

Türkiye’de Yürütülen ‘Sosyal Sorumluluk Kampanyası’ Örnekleri

İşletmelerin sosyal sorumlulukları genellikle toplumsal, ekonomik ve çevresel konuları içermektedir. Aşağıdaki çizelgede verilen kam-

⁴⁴ Örneğin Danone ürünlerinin üzerinde Danone ve Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği tarafından yürütülen “Gülümseyen Gelecek Anasınıfları Kampanyası”nın reklamı yapılmakta ve “Siz de satın aldığımız her Danone paketiyle ‘Gülümseyen Gelecek Anasınıfları Projesi’ne katkıda bulunuyorsunuz” ifadesine yer verilmektedir. Bu kampanya reklamı ile tüketicinin iyi niyeti kullanılarak ürün tüketicisi için daha çekici kılınmaktadır. Sosyal sorumluluk kampanyaları, reklamların içeriğini de değiştirmiştir. Çeşitli kitle iletişim araçlarında işletmelerin reklamları artık ürünleri ile değil yürüttükleri kampanyalar aracılığıyla yapılmaktadır. Böylece, bir sosyal amaca hizmet ettiği söylenen kampanya aracılığı ile insanların iyi niyeti kullanılarak işletmenin satış gelirleri artırılmaktadır.

⁴⁵ Bu konuda yapılan bir araştırma, işletmelerin sosyal başarımları (performansları) ile finansal başarımları arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Araştırma sonucunda, kuramsal olarak kabul edilen sosyal başarımdaki artışların finansal başarımları artıracağı hipotezine uygun bir sonuç ortaya çıkmıştır. Ortaya çıkan ilginç sonuca göre, kâr amaçlı işletmelerin kaynaklarını sosyal başarımları amaçlarına uygun olarak kullanmaları, finansal başarımlarının artmasını sağlamaktadır (Feriştah Sönmez ve Kamil Bircan, “İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu ve Çevre Sorunlarında Ekonomik Yaklaşımlar”, *Yaklaşım Dergisi*, Sayı:133, Yıl:12, Yaklaşım Yayınları, Ankara, 2004, s.477).

panya örnekleri incelendiğinde, Türkiye’de yürütülen kampanyaların daha çok toplumsal amaçlı (eğitim ve sağlık gibi) alanlarda yoğunlaştığı, ekonomik ve çevresel amaçlı kampanyaların ise görece az olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Çizelgenin ortaya koyduğu asıl önemli konu ise, sosyal sorumluluk kampanyaları ile yönetim arasındaki ilişkidir. Çizelge incelendiğinde birçok kampanyanın işletmeler, kamu kurumları/kuruluşları ve sivil toplum örgütleri tarafından ortaklaşa düzenlendiği görülür.

Çizelge 2: Türkiye’de Yürütülen Sosyal Sorumluluk Kampanyaları

Sosyal Sorumluluk Kampanyası / Projesi	Yönetişim			Hizm. Alanı	Yürütülen Faaliyet /Amaç /Tarih
	İşletme	Kamu Kurumu / Kuruluşu	STÖ		
“Baba Beni Okula Gönder” Kampanyası*	Milliyet, Petr. Ofs., Metro Group, TEB Sigorta, TNT Ekspres Kargo	Telekom, Belediyeler Siyasi Partiler	ADV ⁴⁶ , ÇYDD ⁴⁷ , TÜKD ⁴⁸ DİTİB ⁴⁹ TÖDER ⁵⁰	Eğitim	“Okumayan kızımız kalmasin” sloganıyla başlatılan Kampanyanın amacı, kız öğrencilere burs vermek ve yurt açmaktır. /2005-...

⁴⁶ ADV-Aydın Doğan Vakfı.

⁴⁷ ÇYDD-Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği.

⁴⁸ TKD-Türk Üniversiteli Kadınlar Derneği.

⁴⁹ DİTİB-Almanya’da faaliyet gösteren Diyanet İşleri Türk İslam Birliği.

⁵⁰ TÖDER-Tüm Özel Eğitim Kurumları Derneği.

Sosyal Sorumluluk Kampanyası / Projesi	Yönetişim			Hizm. Alanı	Yürütülen Faaliyet /Amaç /Tarih
	İşletme	Kamu Kurumu / Kuruluşu	STÖ		
“Haydi Kızlar Okula Kampanyası” ⁵¹	Coca Cola ⁵² başta olmak üzere birçok işlm.	MEB, UNICEF ⁵³ Belediyeler Valilikler Kaymakml	İÇD ⁵⁴ VÖD ⁵⁵ GBYGD ⁵⁶	Eğitim	Kampanyanın amacı, ilköğrenim çağında olan kız çocuklarının %100 okullulaşmalarını sağlamaktır./2003-...

⁵¹ Kampanya kapsamında yapılan faaliyetlerin kurumsallaşabilmesi için geliştirilen öneriler, hazırlanan “Stratejik Plan”da ve “9. Kalkınma Planı”nda yer almıştır (bkz. T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *Dokuzuncu Kalkınma Planı -Eğitim (Okul Öncesi, İlk ve Orta Öğretim) Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, 2006, s.15–16). Kampanyanın işleyişi uluslararası alanda da yakından izlenmektedir. Örneğin, G8 Zirvesi’nde “Haydi Kızlar Okula!” tanıtım filmi sunulmuştur. Kampanyaya destek olmak için çeşitli etkinlikler ve projeler de yürütülmektedir. Örneğin, UNICEF Türkiye Milli Komitesi, Armada Alışveriş Merkezi, Bisiklet Federasyonu ve Yenimahalle Belediyesi’nce düzenlenen “Pedallar Kız Çocukları için Dönecek” sloganıyla düzenlenen bisiklet yarışı bu etkinliklerden biridir. Bir başka proje ise, Türkiye’nin toplumsal cinsiyet eşitliğini gerçekleştiremeyen ve 2015’e kadar gerçekleştirememesi riski bulunan 12 ülkeden biri kabul edilmesinin ardından, Anne Çocuk Eğitim Vakfı (AÇEV), Eğitim Reformu Girişimi (ERG) ve Kadın Adayları Destekleme Derneği (KADER)’in ortaklaşa hazırladığı projedir. Toplumsal katılımda cinsiyet eşitsizliğinin ortadan kaldırılmasını hedefleyen Proje ‘Haydi Kızlar Okula Kampanyası’na da destek olmaktadır (bkz. “Haydi Kızlar Okula Kampanyası”, <http://www.haydikizlarokula.org/>, 2007).

⁵² Emeği sömürerek tüm dünyada “insanlık suçu” işleyen Coca Cola, sosyal sorumluluk kampanyaları ile bu suçlarının üstünü örtmeye ve satışlarını artırmaya çalışmaktadır. Coca Cola, 1998 yılında “Eğitimde Coke” Kampanyasını başlatmış ve satışlarının artması için en iyi önerileri getiren okullara para yardımı yapmıştır. Coca Cola’nın kampanyasına katılan bir okulda bir öğrenci üzerinde Pepsi yazılı bir tişört giydiği için okuldan atılmıştır (bkz. “Coca Cola İşçilerinin Haklı Direnişlerinin Yanındayız!”, TMMOB İstanbul İl Koordinasyon Kurulu, <http://www.ikkistanbul.org/site/Scripts/prodView.asp?idproduct= 552>, 2007).

⁵³ UNICEF’in kızların eğitimi konusunda başlattığı kampanya küresel düzeyde yürütülmektedir. Kampanyaya Türkiye’nin yanı sıra Malezya, Bangladeş, Afganistan gibi az gelişmiş toplam yirmi beş ülke dahildir (bkz. UNICEF-The United Nations Children’s Fund, “25 by 2005: Accelerating Progress in Girls’ Education”, http://www.unicef.org/girlseducation/campaign_acceleratingprogress.html, 2007).

⁵⁴ İÇD-Interflora Çiçekçileri Derneği.

⁵⁵ VÖD-Van Öğretmenler Derneği.

⁵⁶ GBYGD-Gaziantep Büyükşehir Yardım Gönüllüleri Derneği.

Sosyal Sorumluluk Kampanyası / Projesi	Yönetişim			Hizm. Alanı	Yürütülen Faaliyet /Amaç /Tarih
	İşletme	Kamu Kurumu / Kuruluşu	STÖ		
“Ulusal Eğitime Destek Kampanyası” ⁵⁷	Profilo	Valilikler, Kaymakml. Belediyeler	ÇYDD, ANAÇEV ⁵⁸ İnönü Vakfı	Eğitim	Kampanyanın amacı, tüm Türkiye’de, öncelikle okuma yazma bilmeyen genç kız ve kadınlar olmak üzere; zorunlu öğrenim çağını geçirmiş tüm yetişkinlerin eğitim gereksinim-lerini gidermektir. 2001/...
“Bilgisayarlı Eğitime Destek Kampanyası” ^{*59}	Koç Holding, NTV, Penguen A.Ş.	MEB	TOBB TÜBİSAD ⁶⁰	Eğitim	Kampanyanın amacı, okullara bilgisayar bağışi yapmaktır.

⁵⁷ “Haydi Kızlar Okula! Kampanyası” eğitim hizmetleri alanında devlet tarafından yürütülen tek kampanya değildir. Türkiye Cumhuriyeti’nin 10. Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer’in eşi Semra Sezer’in tanıtımını ve öncülüğünü yaptığı ve Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreterliği’nin 14.06.2001 tarih ve 1053-3452 sayılı emirleriyle başlattığı “Ulusal Eğitime Destek Kampanyası” da bu çerçevede değerlendirilmelidir. Bu emirin yayınlanmasının ardından bütün il ve ilçelerde kampanyanın yürütülmesine ilişkin bir çalışma programı hazırlanmıştır. “Proje Merkez Yürütme Kurulu” illerde valilerin, ilçelerde ise kaymakamların başkanlığında toplanmakta ve ilgili bakanlıkların temsilcileri ile üniversite, uluslararası kuruluşlar, sivil toplum örgütleri temsilcilerinden ve gönüllü bireylerden oluşmaktadır (bkz. “Ulusal Eğitime Destek Kampanyası”, <http://www.ulusalegitim.org.tr/dinamik.html>, 2007.). Bu yönüyle proje, devlet temsilcileri, uluslararası kuruluş temsilcileri, sivil toplum örgütleri temsilcileri ve gönüllülerin katılımıyla geniş katımlı olarak yürütülmekte ve bir “yönetişim” örneği sergilenmektedir. Kampanyayı destekleyenler sadece işletmeler değildir; Kampanya, modacılar ve sanatçılar tarafından da desteklenmektedir. Örneğin Kampanya kapsamında 25 Nisan 2007 tarihinde Yıldırım Mayruk defilesi düzenlenmiş ve defileden elde edilen gelir, ANAÇEV ve İnönü Vakfı’na bağışlanarak Kampanya için kullanılmıştır.

⁵⁸ ANAÇEV-Anadolu Çağdaş Eğitim Vakfı.

⁵⁹ “Bilgisayarlı Eğitime Destek Kampanyası”, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından yürütülen “Eğitime %100 Destek Kampanyası” ile birlikte “Haydi Kızlar Okula Kampanyası”nın kardeş kampanyaları olarak kabul edilebilir.

⁶⁰ TÜBİSAD-Türkiye Bilişim Sanayicileri Derneği.

Sosyal Sorumluluk Kampanyası / Projesi	Yönetişim			Hizm. Alanı	Yürütülen Faaliyet /Amaç /Tarih
	İşletme	Kamu Kurumu / Kuruluşu	STÖ		
“Eğitime %100 Destek Kampanyası” ^{*61}	Bilkent Ün. Doğtaş, Finansbnk	MEB PTT Belediyeler İMKB	TOBB TES-İŞ	Eğitim	Kampanyanın amacı, Türkiye’de eğitimin niceliksel sorunlarına çözüm aramaktır. Kampanya aracılığı ile beş yüz yeni okulun yapılması amaçlanmaktadır. /2003-...
“Mezun Anneler Projesi”	Profilo	-	AÇEV	Eğitim	Projenin amacı, özellikle Çocuk Esirgeme Kurumu’ndaki çocukların eksikliklerini gidermektir.
“Kitaba İhtiyacı Olan Okullar Kampanyası”	Milliyet	-	-	Eğitim	Kampanyanın amacı, 91 kitapsız okula kitap toplamak ve dağıtmaktır./2006-...

⁶¹ Kampanya, 11 Eylül 2003 tarihinde 59.T.C. Hükümetinin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan önderliğinde başlatılmıştır. Kampanyanın hem aynı hem de nakdi boyutu bulunmaktadır. Kampanyayı yönetmek üzere Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde bir Proje Koordinatörlüğü oluşturulmuştur. Her ilin Milli Eğitim Müdürlüğü bünyesinde bu kampanyayı yürüten bir Müdür Yardımcısı veya Şube Müdürü bulunmaktadır. Kampanya sonucunda 500 yeni okulun, yani yaklaşık 8500 dersliğin yapılması amaçlanmaktadır. Bu sayı Türkiye’nin bir yılda yaptırdığı derslik sayısının yarısı oranında bir sayıya denk gelmektedir. Şu anda 190 okulun yapımı gerçekleştirilmiştir (bkz. “Eğitime Katkıda Bulunan Yardımseverlere Tanınan %5’lik Vergi İndirimi Oranı %100’e Çıkarıldı”, Eğitime Destek, <http://www.egitimedestek.meb.gov.tr/ednedir.php>, 2007).

Türkiye’de 1980 sonrası dönemde kamu hizmetlerinin yürütülmesi konusu neoliberal politikalar çerçevesinde ele alındı. Bu bağlamda, Türkiye’nin eğitim sorununa yönelik çözüm önerileri de söz konusu politikalar doğrultusunda geliştirildi. Sosyal sorumluluk kampanyaları, bugün için, kamu hizmetlerinin işletmeler tarafından dolaylı olarak yürütülmesi konusunda en iyi çözüm yolu olarak değerlendirilmektedir. Bu nedenle hükümetler tarafından ev sahipliği yapılan ya da en azından sempati ile bakılan kampanyalara işletmelerin ve bireylerin katılımını artırmak amacıyla özendirici düzenlemelere gidilmiştir. 16 Temmuz 2004 tarihinde çıkarılan 5228 sayılı Yasa ile Gelir Vergisi Kanunu’nda yapılan değişiklik sonucunda, Yasa’da belirtilen kurum ve müesseselere yapılan eğitim harcamalarının tamamının, yani % 100’ünün gelir vergisinden indirilmesi mümkün olmuştur. Nitekim “Eğitime % 100 Destek Kampanyası”nın adı da buradan gelmektedir. Kampanyanın adı bir taraftan eğitime % 100 destek olunması, diğer taraftan ise vergi indiriminin % 5’ten % 100’e çıkarılmasını vurgulamaktadır.

Sosyal Sorumluluk Kampanyası / Projesi	Yönetişim			Hizm. Alanı	Yürütülen Faaliyet /Amaç /Tarih
	İşletme	Kamu Kurumu / Kuruluşu	STÖ		
“Kardelenler-Çağdaş Türkiye'nin Çağdaş Kızları Kampanyası”	Turkcell	-	ÇYDD	Eğitim	Kampanyanın amacı, kız öğrencilerin okul masraflarını karşılamaktır.
“Bir Milyon Çocuk Eğitim Kampanyası”	Philips, Turkcell, Avea	-	TEGV ⁶²	Eğitim	Kampanyanın amacı, Eğitim Gönüllüleri'nin etkinlik merkezlerinin sayısını 140'a çıkartarak beş yılın sonunda, yılda bir milyon çocuğa hizmet edebilir kapasiteye ulaşmaktır./2001-
“Eğitimde Gönül Birliği Kampanyası”*	Arçelik	MEB, Belediyeler	AÇEV, ⁶³ TEGV, VKV, ⁶⁴ ÖSGD ⁶⁵ TAD ⁶⁶	Eğitim	Kampanyanın amacı, eğitimde fırsat eşitliğini sağlamaktır. Sekiz yıl sürdürülmesi planlanan Kampanya için Arçelik bütçesinden beş milyon dolar ayırmıştır. Kampanya, Bizim Odalar, Onlar da Çocuktu, Gönüllü Aile Birliği gibi yan projelerle desteklenmektedir. /2004–2012
“Ülkem İçin Sosyal Sorumluluk Kampanyası”	Koç Topluluğu, Demirdök.	-	-	Eğitim	Kampanya kapsamında Bozüyük Mehmet Akif Ersoy İÖO ve İnegöl Çakırcıftlığı İÖO'da yenileme çalışmaları gerçekleştirilmiştir.

⁶² TEGV-Türkiye Eğitim Gönüllüleri Vakfı.

⁶³ AÇEV-Anne Çocuk Eğitim Vakfı.

⁶⁴ VKV-Vehbi Koç Vakfı.

⁶⁵ ÖSGD-Özel Sektör Gönüllüler Derneği.

⁶⁶ TAD-Türk Anneler Derneği.

Sosyal Sorumluluk Kampanyası / Projesi	Yönetişim			Hizm. Alanı	Yürütülen Faaliyet /Amaç /Tarih
	İşletme	Kamu Kurumu / Kuruluşu	STÖ		
“Mesleki-Teknik Eğitimi Özendirme Programı”	Koç Topluluğu	MEB	-	Eğitim	MEB ile Koç Holding Yön. Kurulu Başkanı arasında imzalanan protokol ile sekiz bin öğrenciye dört yıl süreyle staj destekli burs olanağı sağlanmıştır./2006–2010
“Bir Tuğla da Sizden ⁶⁷ Kampanyası”*	Akkök Şirketler Grubu	İstanbul Valiliği	İSOV ⁶⁸	Eğitim	Kampanyanın amacı, İstanbul Sanayi Odası Mesleki Eğitim Merkezi ve Sosyal Tesisleri Kompleksi’ni yapmaktır. /2005
“Okullarımız için El Ele Kampanyası”	-	Beyoğlu Belediyesi	İSOV	Eğitim	Dr. Neşe Altın İlköğretim Okulu’nun tadilat çalışmaları yapılmıştır.
“Genç Mucitler Projesi”	Eczacıbaşı Topluluğu, Mudo, İpek Kâğıt	-	TEGV	Eğitim	Proje, ilköğretim çağındaki çocuklara fen ve matematik alanlarında temel eğitim desteği sunmayı ve sorgulayıcı düşünce sistemi geliştirebilmelerine yardımcı olmayı amaçlamaktadır. Poje Gaziantep Eğitim Parkı’nda 4 Nisan 2005’te uygulanmaya başlanmıştır.

⁶⁷ Türkiye’de “Bir Tuğla da Sizden” ya da “Bir Tuğla da Siz Koyun!” adlı birbirinden bağımsız birçok sosyal sorumluluk kampanyası yürütülmektedir/yürütülmüştür: İznik Meslek Yüksek Okulu’nun yapımı için başlatılan Kampanya; Tarsus Amerikan Koleji Mezunlar Derneği tarafından yürütülen, başarılı olup ekonomik gücü yetersiz olan öğrencilere eğitim bursu için kaynak yaratmayı amaçlayan Proje; Türkiye Korunmaya Muhtaç Çocuklar Vakfı tarafından yürütülen Bolluca Çocuk Köyü Ali Rıza Çarmıklı Gençlik Evi inşaatına katkıda bulunulmasını amaçlayan Proje; 3 Şubat 2002 tarihinde Afyon ilinde meydana gelen depremde doğal afet sigortası yaptırmamış olan ve dolayısıyla Devlet tarafından kalıcı konut yapılması mümkün olmayan, evleri yıkılmış veya onarımı mümkün olmayacak derecede hasar gören afetzedeler için ‘Afyon Valiliği’ tarafından 15 Nisan 2002 tarihine kadar geçerli olacak şekilde yürütülen Kampanya gibi.

⁶⁸ İSOV-İstanbul Sanayi Odası Vakfı.

Sosyal Sorumluluk Kampanyası / Projesi	Yönetişim			Hizm. Alanı	Yürütülen Faaliyet /Amaç /Tarih
	İşletme	Kamu Kurumu / Kuruşu	STÖ		
“Yaşasın Okulumuz Kampanyası”*	Aras Kargo, Show TV	MEB	TOÇEV ⁶⁹	Eğitim	81 ilde 81 köy okulunun yenilenmesi projesi kapsamında Bayburt'ta bir ilköğretim okulu ⁷⁰ tamamen yenilenmiştir.
“Geleceğin Sigortası Kızlarımız Kampanyası”*	Anadolu Hayat Emeklilik	MEB	ÇYDD	Eğitim	Kampanyanın amacı, geleceğin sigortacıları olacak beş yüz kız öğrencinin okutulması için maddi destek sağlamaktır. /2006-...
“Gülümseyen Gelecek Anasınıfları Kampanyası”	Danone	-	ÇYDD	Eğitim	Kampanyanın amacı, Türkiye'nin dört bir yanında anasınıfları açmaktır.
“C'MON Karakterleri TOÇEV için El Ele Projesi”	Opel, Boyner	-	TOÇEV	Eğitim	Projenin amacı, C'MON hediyelik eşya satışından elde edilecek geliri, TOÇEV yararına bağışlamaktır.
“Bir Umut Bin Işık Kampanyası”	TEAŞ	-	Uçan Süpürge	Eğitim	Kampanyanın amacı, Kahraman-maraş'ın Afşin ilçesindeki İstiklal İÖO'da öğrencilerin sosyal ve kültürel gelişimlerine destek olmak ve bin öğrenci için giysi, kırtasiye vb. toplamaktır.
“Umut 2000 Projesi”*	P&G	Boğaziçi Üniv.	TEGV	Eğitim	Projenin amacı, ilköğretim çağındaki depremzede çocuklar için Gezici Eğitim Merkezleri oluşturmaktır.

⁶⁹ TOÇEV-Tüvana Okuma İstekli Çocuk Eğitim Vakfı.

⁷⁰ “MEB Bayburt Çiğdemtepe Köyü ‘Aras Kargo’ İlköğretim Okulu”.

Sosyal Sorumluluk Kampanyası / Projesi	Yönetişim			Hizm. Alanı	Yürütülen Faaliyet /Amaç /Tarih
	İşletme	Kamu Kurumu / Kuruluşu	STÖ		
“Beyaz Bir Gelecek Bölge Kalkındırma Projesi” ⁷¹ *	Alo Automat	GAP İdaresi	TEGV	Eğitim	Proje ile yirmi bin Güneydoğulu çocuk ilk kez bilgisayarla tanışmıştır. Çocuklar modern eğitim araçlarıyla donatılmış gezici eğitim merkezlerinde eğitim görmüşlerdir.
“1000 Veli 1000 Öğrenci Projesi”	Koza Altın İşl. ⁷¹	İzmir Valiliği	-	Eğitim	İzmir Valiliği tarafından uygulanan Projenin amacı, gereksinimi olan öğrencilere maddi ve manevi destek sağlamaktır.
“Gökkuşuğu Kampanyası”	Honda	MEB, Başbakanl. Özürlüler İdaresi Bşk.	-	Eğitim	Kampanyanın amacı, özürülerin geleceği için mesleki iyileştirme ve eğitim çalışmalarını yapmak; Bağımsız Yaşam Merkezlerini kurmaktır. /2006-...
“Küçük Adımlar Büyük Yarınlar Projesi” ⁷² *	P&G ⁷²	MEB	TOG	Eğit./ Bilinçl.	Projenin amacı, sosyal sorumluluğa sahip yeni bir nesil yetiştirmektedir.

⁷¹ Koza Altın İşletmesi'nin adı, çevrecilerin, bilim adamlarının ve yargının gündeminden düşmeyen Bergama Ovacık Altın Madeni'nde siyanürle altın çıkaran Normandy Şirketi'nin hisselerini satın aldıktan sonra sıklıkla duyulmaya başlanmıştır. Şirketin, çevre üzerinde yaptığı yıkımı görmezden gelerek, “önce insan ve çevre” sloganı ile çalışmalarını sürdürmesi, kendini meşurlaştırmaya çalışması anlamına gelmektedir. Koza Altın İşletmesi, görsel ve yazılı basında işletmeye yöneltilen tepkileri önlemek ve dikkatleri başka tarafa çekmek amacıyla, gerek şirket çalışanlarına ve ailelerine, gerekse yöre halkına yönelik bir takım sosyal sorumluluk projeleri geliştirmeye başlamıştır. Şirketin çalışanları ile birlikte yürüttüğü projelerden olan “1000 Veli 1000 Öğrenci Projesi” kapsamında Koza Altın İşletmesi 16 öğrencinin velisi olmuştur.

⁷² Procter & Gamble. P&G'nin Türkiye'deki markaları arasında, Alo, Ariel, Ace, Pantene, Blendax, Rejoice, Max Factor, Koleston, Orkid, Oral-B, Discreet, İpana, Gillette, Prima, Braun, Duracell sayılabilir.

Sosyal Sorumluluk Kampanyası / Projesi	Yönetişim			Hizm. Alanı	Yürütülen Faaliyet /Amaç /Tarih
	İşletme	Kamu Kurumu / Kuruluşu	STÖ		
“Bir Nefes İçin Kampanyası”	Astra Zeneca, CNN Türk, Türkspe, Ankara Sigorta, Refocolor	-	AKUT TED ⁷³	Eğit./ Bilinçl.	Kampanyanın amacı, AKUT Anadolu Tır ile 81 ili ziyaret ederek “Afetlere Hazırlık” konulu eğitim filmini halka göstermek ve aynı konulu kitapçıkları ücretsiz dağıtmaktır./2004-...
“Yardıma Uzanan Eller Artsın, Yaşamın Renkleri Hep Canlı Kalsın Projesi”	Ariel Color Activ	-	AKUT	Eğit./ İlyrd.	Proje kapsamında bir ilkyardım eğitim merkezi kurularak hizmete sokulmuştur.
“Aşı Projesi”	Koç Finansal Hizmetler	Sağlık Bakanlığı	AOD	Sağlık	Projenin amacı, SHÇEK bünyesindeki yuvalar ve diğer merkezlerde kalan çocuklar ile sokakta yaşayan ve çalışan 10.000 çocuğa aşı uygulamaktır.
“Avon’la Sağlığa Yolculuk Projesi”	Avon, Arya Sponsorluk ve İlet. Dnş.	-	-	Sağlık	2006 Ağustos ayına kadar yaklaşık 1500 kadına ücretsiz mamografi çekimleri yapılmış ve gerekli durumlarda ek teşhisleri karşılanmıştır. Ayrıca, “bilinçlendirme söyleşileri” gerçekleştirilmiştir.
“Sağlık için Sağlıklı Süt İçin Kampanyası”	Tetra Pak Türkiye	Sağlık Bakanlığı	-	Sağlık	Kampanyanın amacı, 1706 hemşire ve ebeye sağlıklı sütün özellikleri hakkında bilgi vermektir. /2006-

Sosyal Sorumluluk Kampanyası / Projesi	Yönetişim			Hizm. Alanı	Yürütülen Faaliyet /Amaç /Tarih
	İşletme	Kamu Kurumu / Kuruluşu	STÖ		
“Türkiye’nin Geleceği için Çocuklara Sağlıklı Bir Gelecek Kampanyası”	-	-	TBB ⁷⁴ ÇATD ⁷⁵ , AÇEV	Sağlık	Kampanyanın amacı, bebek/çocuk ölümlerini ve sakat kalmaları azaltmak ve her yıl farklı bölge-lerden belirlenen hastanelere, gereksinimleri doğrultusunda tıbbi cihaz başışlamaktır.
“Sağlıklı Nesiller Kampanyası”*	ACE	Sağlık Bakanlığı	TİV ⁷⁶	Sağlık	Kampanyanın amacı, kişisel temizlik ve çevre temizliği konusunda öğrenci ve aileleri eğitmektir.
“Sağlık için Hijyen, Hijyen için Domestos Projesi”	Domestos	-	-	Sağlık	Projenin amacı, İstanbul’daki ilköğretim okullarını temizlemektir.
“İlk Altı Ay Sadece Anne Sütü Kampanyası”	Turkuaz Coca Cola	Sağlık Bakanlığı, UNICEF	-	Sağl./ Bilnçl.	Kampanyanın amacı, anne sütünün önemi konusunda sağlık personeli, anne ve anne adaylarını eğitmektir.
“Artık Çocuk Olma Zamanı Projesi”	İpana	SHÇEK	-	Sağl./ Sos. Yard.	Projenin amacı, 17 Ağustos depremi sonrası ruhsal açıdan ciddi yaralar alan küçüklerin ağız ve diş sağlığının yanı sıra rehabilitas-yonunun gerçekleştirilmesidir.
“DHL Gönüllüleri”	DHL Ekspres	UNICEF	-	Sosyal Yard.	Kampanyanın amacı, Kenya ve Doğu Afrika bölgesinde UNICEF projesine destek vermektir.
“İnsan Hayatı Kutsaldır Kampanyası”	-	Et ve Balık Kurumu	Türk Kızılay Derneği	Sosyal Yard.	Kampanyanın amacı, Kurban Bayramı dolayısıyla Kızılay’a yapılan kurban başışlarını, bir yıl boyunca gereksinimi olan ailelere dağıtmaktır./2007

⁷³ TED-Türkiye Eğitim Derneği.

⁷⁴ TBB-Türk Bankalar Birliği.

⁷⁵ ÇATD-Çocuk Acil Tıp ve Yoğun Bakım Derneği.

⁷⁶ TİV-Türk İnfeksiyon Vakfı.

Sosyal Sorumluluk Kampanyası / Projesi	Yönetişim			Hizm. Alanı	Yürütülen Faaliyet /Amaç /Tarih
	İşletme	Kamu Kurumu / Kuruluşu	STÖ		
“Ailem Olsun Projesi”*	Philips	İlgili Devlet Bakanlığı ⁷⁷	AOD ⁷⁸	Sosyal Güv.	Projenin amacı, sokak çocuklarına gerekli maddi ve manevi desteği sağlamak ve onları topluma kazandırmaktır.
“Trabzon Projesi”*	Philips	Trabzon Belediyesi	AOD	Sosyal Güv.	Projenin amacı, sokakta çalışan ve yaşayan çocuklar ile suça itilen çocukların rehabilitasyonunu sağlayacak bir tesis kurmaktır.
“El Koyun: Türkiye Çöl Olmasın! Kampanyası”	-	BM	TEMA	Çevre	Kampanyanın amacı, çölleşme ile mücadele etmek için Ardahan, Hatay, Erzurum, Kastamonu, Kırklareli, Konya ve Şanlıurfa’da toplam 10 köyde kırsal kalkınma projelerini yaşama geçirmektedir. /2006-...
“Bir Milyon Fidan Kampanyası”*	Akmerkez, Tefken, Ford Otosan, Koray Yapı	MEB’ye bağlı okul-lar, TSK, Valilikler	TEMA DTO ⁷⁹ TOBB	Çevre	Kampanyanın amacı olan bir milyon fidan dikimi, halkın yoğun ilgisi nedeniyle aşılmıştır. Adıya-man, Kayseri, Ardahan ve Çanak-kale illerine 1.083.000 adet fidan dikilmiştir.
“TSKB ⁸⁰ ile Önceliğimiz Çevre Projesi”	TSKB	-	TURMEPA, ⁸¹ TEMA, REC, ⁸² ÇEKÜL, ⁸³ WWF-Türkiye, ⁸⁴ ÇEVKO	Çevre	Projenin amacı, toplumun çevre konusundaki bilgi düzeyini artırmaktır. Bu amaçla Projeye destek olacak “Çevre Elçileri” belirlenmeye başlanmıştır./2007-...

⁷⁷ Kampanya, Aileden Sorumlu Devlet Bakanı Güldal Akşit tarafından yürütülmektedir.

⁷⁸ AOD-Ailem Olsun Derneği.

⁷⁹ DTO-Deniz Ticaret Odası.

⁸⁰ TSKB-Türkiye Sınai Kalkınma Bankası.

⁸¹ TURMEPA-Deniz Temiz Derneği.

⁸² REC-Orta ve Doğu Avrupa için Bölgesel Çevre Merkezi.

⁸³ ÇEKÜL-Çevre ve Kültür Değerlerini Koruma ve Tanıtma Vakfı.

⁸⁴ WWF-Türkiye-Doğal Hayatı Koruma Vakfı.

Sosyal Sorumluluk Kampanyası / Projesi	Yönetişim			Hizm. Alanı	Yürütülen Faaliyet /Amaç /Tarih
	İşletme	Kamu Kurumu / Kuruluşu	STÖ		
“Temiz Denizler için Destek Projesi”*	Koç Finansal Hizmetler	MEB	TURMEPA	Çevre	Projenin amacı, gençlerde çevre bilinci oluşturmaktır.
“Meşe Projesi”	-	Çev. ve Orm. Bak., MEB’ye bağlı okul-lar, TSK, Valilikler	TEMA	Çevre	Projenin amacı, yurt çapında bir milyon hektar alanda sağlıklı meşe ormanlarını oluşturmaktır./1998-
“Hisarlar Aydınlatma Projesi”	ETİ	Kültür ve Turizm Bakanlığı	-	Kültür	Kültür ve Turizm Bak. himayesinde Hisarların aydınlatılması sağlanmıştır. /2005
“Mikrokredi ile Topluma Destek Projesi”	HSBC Bank ⁸⁵	-	TOG ⁸⁶	Ekonomi	Projenin amacı, başta kadınlar olmak üzere tüm ülkede 2,5 milyon kişiye kredi sağlamaktır.
“Kadına Yönelik Şiddete Son! Kampanyası”*	Hürriyet	Ulusl. Af Örgütü	Uçan Süpürge	İnsan Hakl.	Kampanyanın amacı, Uluslararası Af Örgütü öncülüğünde 2010 yılına kadar kadına yönelik şiddetin sona erdirmek için bütün kadın ve erkekleri acilen harekete geçirmektir.

* Kampanya, kamu hizmetlerinin “yönetişim” zihniyeti çerçevesinde yürütüldüğünü göstermektedir. Kampanyada “devlet+özel sektör+sivil toplum örgütleri” birlikte hareket etmektedirler.

Çizelge, neoliberalizmin işletmelere ve sivil toplum örgütlerine biçtiği yeni rol nedeniyle işletmelerin ve sivil toplum örgütlerinin sosyal sorumluluk görevlerinin üçüncü boyut sosyal devlet hizmetlerini de kapsayacak ölçüde gelişmesini ve genişlemesini ortaya koymaktadır.

⁸⁵ Sosyal sorumluluk kampanyaları; toplumun, neoliberal politikaları sessiz sedasızca kabullenmesinde ve içselleştirmesinde bir araç olarak kullanılmaktadır. Sosyal sorumluluk kampanyası furiasından birçok kurum/kuruluş gibi bankalar da yarar sağlamaktadır. Örneğin HSBC Bank’ın internetteki ana sayfasında, Toplum Gönüllüleri Vakfı, Türkiye Kızılay Derneği, Türk Eğitim Gönüllüleri Vakfı, Ankara Lösemili Çocuklar Vakfı, Türk Hava Kurumu ve TEMA’ya Banka aracılığıyla bağış yapılabileceği belirtilmektedir (bkz. HSBC, <http://www.hsbc.com.tr/BireyselBankacilik/Bagis/>, 2007).

⁸⁶ TOG-Toplum Gönüllüleri Vakfı.

Buraya kadar anlatılanlar ve yukarıdaki çizelge ile elde edilen sonuç bir araya getirildiğinde ortaya aşağıdaki çizelge çıkmaktadır.

Çizelge 3: 20. ve 21. Yüzyıllarda Devletin, Özel Sektörün ve STK'ların İşlevleri

	20. Yüzyıl			21. Yüzyıl		
	Birinci Boyut Sosyal Yardım Hizmetleri	İkinci Boyut Sosyal Güvenlik Hizmetleri	Üçüncü Boyut Sosyal Devlet Hizmetleri	Birinci Boyut Sosyal Yardım Hizmetleri	İkinci Boyut Sosyal Güvenlik Hizmetleri	Üçüncü Boyut Sosyal Devlet Hizmetleri
Devlet	+	+	+	+	⊥	⊥
Özel Sektör	+	⊥	-	+	+	⊥
STK	+	-	⊥	+	-	⊥

- + : Tamamen yerine getirilmektedir.
 ⊥ : Kısmen yerine getirilmektedir.
 - : Yerine getirilmemektedir.

BULGULAR ve SONUÇ

Hızlı rekabet koşullarında yoksulluğa ve çevresel yıkıma yol açan işletmeler; toplumun duyarlı kesimlerinin, hükümetlerin, ulusal ve uluslararası yasal düzenlemelerin ve kamuoyunun baskıları sonucunda toplumsal, ekonomik ve çevresel sorunlara önem vermek ve önlem almak zorunda kalmışlardır. İşletmelerin bu sorunlar karşısında sunmuş oldukları çözüm önerisi ise “sosyal sorumluluk kampanyaları” düzenlemektir. Sosyal sorumluluk kampanyaları sorunların temelini inmediği gibi, zamanla işletmelerin kendi aralarında bir rekabet konusu haline gelmiştir. İşletmelerin bu tutumu, tüketicilerin piyasadaki tutumunu da etkilemektedir. İşletmelerin aldıkları çevre dostu vb. sembolleri ve sıfatları tüketicilerin bir ürünü seçerken tercih sebepleri arasına girmiştir.

İşletmelerin sosyal sorumlulukları konusunun kapsamı, hükümetlerin neoliberal politikalar konusunda daha cesur (!) ve daha büyük adımlar atması sonucunda genişlemiştir. Devlet tarafından yürütülmesi gereken birçok toplumsal, ekonomik ve çevresel faaliyetin işletmeler tarafından yerine getirilebileceği yönünde bir zihniyet oluşmuştur. Esasında, neoliberal ekonomik politikaların son yirmi yılda küresel düzeyde uygulanması ile mal ve hizmet üretiminde, ticaretinde ve sermaye hareketlerinde meydana gelen serbestleşme, özelleşme ve düzen-

sizleşme karşısında işletmelere sosyal sorumluluk yüklemek, bir tür ‘ideolojik takas’⁸⁷ olarak da yorumlanabilir. Neoliberal politikaların uygulanması çerçevesinde özellikle çokuluslu sermayeye sağlanan kolaylıklar karşılığında, işletmelerin önüne konulan sosyal sorumluluk görevleri ile işletmelerin, ülkelerin kendi içinde ve ülkeler arasında oluşan büyük ekonomik eşitsizlikleri giderebilecekleri ve sosyal devlet tarafından yürütülen faaliyetleri üstlenebilecekleri varsayılmaktadır.

Son yıllarda Türkiye’de işletmelerin bir kısım sosyal faaliyetlerini sivil toplum örgütleriyle birlikte gerçekleştirmeye çalıştıkları görülmektedir. Bunun ardında kimi sivil toplum örgütlerinin toplum üzerinde bıraktıkları olumlu izlenime ortak olma gibi bir niyetin olduğu söylenebileceği gibi, kurumlar vergisi mükelleflerinin vakıflar aracılığı ile yapacakları bağış ve yardımların kurumlar vergisi matrahından indirilmesi ile ilgili yasal düzenlemelerin etkisinin olduğu da söylenebilir. İşletmelerin ve sivil toplum örgütlerinin sosyal yarar vurgusu ve yürüttükleri “sosyal sorumluluk kampanyaları”, sosyal devletin güçlü olduğu dönemde toplumun dikkatini fazla çekmemiştir. Ancak ne zaman ki sosyal devlet zayıflamaya başlamışsa, o zaman, işletmelerin ve sivil toplum kuruluşlarının sosyal yarar vurgusu ve “sosyal sorumluluk kampanyaları” toplumun gözüne batırılmıştır. Bu biraz da sosyal devlete duyulan gereksinimi ve sosyal devletin gerekliliğini orta ve özellikle dar gelirli kesimlere hissettirmeme ve büyük tekellerin doğa ve toplum üzerindeki kıyımlarını meşrulaştırma isteğinden kaynaklanmaktadır.

Bununla birlikte, işletmelerin ve sivil toplum örgütlerinin el ele yürüttükleri “sosyal sorumluluk kampanyaları”nın, sosyal devletin kamu hizmet alanlarından çekilmesi ile doğan boşluğu dolduracağı düşüncesi ve beklentisi bir varsayımdan öteye gitmemektedir. Kâr ve sürekliliğini sağlamak güdüsü ile hareket eden işletmeler için sosyal yarar sağlama hedefi üçüncü plandadır ve bu hedef işletmenin ve ilgili sivil toplum örgütünün faaliyet gösterdiği dar bir çevre ile sınırlıdır.⁸⁸ Oysa sosyal devlet, kamusal nitelikteki bütün alanlarda (eğitim, sağlık, çevre, vb.) ve toplumun her kesimine yönelik kamusal nitelikli hizmet sunmaktadır. Sosyal devletin çekildiği alanlarda sosyal sorumluluk

⁸⁷ Erdoğan, “Çokuluslu Şirketler ...”, s.154

⁸⁸ Örneğin SANKO Sani Konukoğlu Vakfı, sadece SANKO Holding şirketlerinin bulunduğu Gaziantep, Adıyaman, İnegöl ve Yumurtalık’ta ailelere gıda yardımı yapmaktadır..

üstlenen işletmelerin hedef kitlesi ise faaliyet gösterdikleri piyasadır. Sosyal devlet, toplumun sürekliliği ve refahı için hizmet sunarken; işletmeler, pazardaki tüketicilerinin bir diğer söyleyişle müşterilerinin alım gücü ve beklentilerindeki sürekliliğin ve istikrarın varlığı için kampanyaya düzenlenmektedirler.

1980 sonrasında tüm dünyada olduğu gibi, Türkiye’de de sosyal devlet anlayışında kırılmalar ve sapmalar olmuştur. Devlet; eğitim, sağlık gibi temel kamu hizmetlerinden çekilmeye başlanmıştır. Devletin bu alanlardan çekilmesini isteyen ve bu yönde yasal düzenlemeler yapan hükümetler, bir yandan da eğitim hizmetleri alanında “sosyal sorumluluk kampanyaları”nın ev sahipliğini yapmaya başlamıştır. “Haydi Kızlar Okula Kampanyası”, 59. Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti tarafından başlatılmıştır. Bu kampanya Hükümetin iki amacına birden hizmet etmektedir. Kampanya ile bir taraftan devletin sessiz sedasızca elini çektiği eğitim hizmetleri alanında oluşan boşluğa bağlı olarak ortaya çıkan toplumsal muhalefet bertaraf edilmekte; bir taraftan da kampanyanın başlatıcısı olarak iktidar partisinin siyasi amaçlı reklamı yapılmaktadır.⁸⁹ Temel eğitim hizmetleri bir kamu hizmeti olarak sonuçta devletin yükümlülüğündedir. 21. yüzyıl Türkiye’inde bir milyon kız çocuğunun okullulaşmasını gönüllü kuruluşlar üzerinden yapmaya çalışmak eğitim hizmetlerinde yaratılan çözümsüzlüğe bir örnektir. Ayrıca bu kampanya, ulus üstü bir örgüt olan UNICEF tarafından düzenlenmekte ve az gelişmiş ülkelerin hükümetlerine önerilmektedir. Bu kampanya Türkiye’de özel sektör ve STK’lar ile birlikte yürütülmektedir. Kampanyanın uygulanmasıyla birlikte eğitim hizmetleri alanında, ‘80 sonrasında yapılandırılmaya çalışılan “devlet-özel sektör-sivil toplum kuruluşları” birlikteliği anlamına gelen “yönetişimci devlet” de yaşama geçirilmektedir. Bu konu Dokuzuncu Kalkınma Planı’nda bile yerini almıştır.

Kamu mali yönetiminde yapılan yeni düzenlemeler sonucunda devlet harcamalarının kısılması ve özelleştirmelerin yaygınlaşmasının ardından kamu hizmetlerinin yürütülmesi piyasaya bırakılmıştır. Piyasaya aktarılan bu hizmetler, işletmeler tarafından özelleştirme adı altında ya doğrudan ya da “sosyal sorumluluk kampanyası” adı altında

⁸⁹ Başbakan Recep Tayyip Erdoğan yaptığı bir açıklamada “Haydi Kızlar Okula Kampanyası”nı biz başlattık, CHP değil!” (Türker Alkan, “Atatürk Ne Yapmıştı ki?”, *Radikal*, 8 Mart 2007) diyerek Kampanya ve AKP arasında ne türden bir ilişki kurmak istediklerini ortaya koymuştur.

dolaylı olarak yürütülmektedir. Kampanyalar aracılığıyla satışlarını artıran işletmeler bu hizmetleri dar gelirli kesimlere ‘lütuf’ olarak sunmaktadırlar.

Çalışma sonucunda kısaca şunlar söylenebilir:

(1) “Sosyal sorumluluk kampanyaları”, görünürdeki amaçlarının gerisinde başka amaçlara hizmet etmektedir. Sosyal sorumluluk kampanyaları, sosyal devlete karşı olan yeni sağ liberalizminin icadıdır. Yapılmak istenilen ya da yapılan şey, “sosyal devlet” kalıbı içinde devletin çerçevesini çizmekle yetinmediği ve sürecin bir parçası olarak aynı zamanda yürüttüğü sosyal güvenlik hizmetleri de dahil diğer kamu hizmetlerini, “yönetişimci/düzenleyici devlet” kalıbı içinde “devlet, özel sektör ve sivil toplum örgütleri”nin birlikte düzenledikleri “sosyal sorumluluk kampanyaları” ile topluma “sadaka” ya da “lütuf” olarak sunmaktır.

(2) “Sosyal sorumluluk kampanyaları”, neoliberalizmin ulus devleti ortadan kaldırma/yok sayma amacına hizmet etmektedir. Ulus devlet tarafından yürütülmesi gereken temel kamu hizmetlerini, küresel ve yerel düzeyde yürütülen “sosyal sorumluluk kampanyaları” ile gerçekleştirmeye kalkışmak; bu hizmetlere ilişkin kararların ulusüstü ve yerel karar alma mekanizmalarınca alınmasına göz yummak demektir. Böylelikle, temel kamu hizmetlerine ilişkin sorunlar ve çözüm önerileri ulusal düzeyde merkezi yönetimin görev ve yetki alanında olmaksızın çıkarılıp küresel ve yerel güç mekanizmalarının ilgi alanına dahil edilmektedir.

(3) 20. yüzyılın sosyal devleti, sosyal sorumluluk konusunu işletmelerin önüne bir “görev” olarak koyarken, 21.yüzyılın neoliberal devleti bir “ödül-fırsat” olarak koymaktadır. Başta vergi yasaları olmak üzere birçok yasal düzenlemede işletmelerin ve sivil toplum kuruluşlarının sosyal sorumluluk girişimleri (vergi indirimi ve muafiyeti gibi uygulamalarla) desteklenmektedir.

(4) Devletin, temel kamu hizmetlerini “sosyal sorumluluk kampanyaları” ile yürütmek için işletmelerle aynı pazarlık masasına oturması; işletmelerin faaliyetlerini yürütürken yaratmış oldukları çevresel yıkıma ve küresel yoksulluğa “göz yumması ve onaylaması” anlamına gelmektedir. Böylelikle, devlet ile işletmeler arasında sosyal sorumluluk kampanyası başlatmak için yapılan işbirliği anlaşmaları gerçekte birer “takas anlaşmaları”dır.

(5) “Sosyal sorumluluk kampanyaları”na soyunan işletmelerin sun-

muş oldukları sosyal hizmetlerin kapsamı ve hedef kitlesi işletmelerin faaliyet gösterdikleri piyasalardır.

(6) “Sosyal sorumluluk kampanyaları” ile eğitim, sağlık gibi temel kamu hizmetlerinin maliyetlerini görünürde özel işletmeler, gerçekte ise tüm toplum yüklenmektedir.

(7) Sosyal sorumluluk kampanyası yürüten işletmelerin birçoğu aynı zamanda işletme tarafından kurulan bir vakfın sahibidirler.⁹⁰ İşletmeler; vakıfları, hem kurum kazançlarının belirlenmesi sırasında vakfa yaptıkları harcamaları vergiden muaf tutabilmek için kullanmaktadırlar; hem de vakıfta toplanan fonlarla istedikleri sosyal hizmeti yürütebilmektedirler.

(8) “Sosyal sorumluluk” taşıdıkları söylenen işletmelerin çoğu uluslararası alanda dev(let)leşmiş büyük işletmelerdir. Bu işletmelerin yürüttükleri kampanyalar aracılığıyla sunmuş oldukları hizmetler hem yetersizdir; risk altındaki nüfusun tamamını kapsamaz, hem de geçicidir; belli bir süre sonra ortadan kalkar. Oysa kamu hizmetlerinin yürütülmesinde “süreklilik” esastır.

(9) Tarım kesimi ya da kırsal nüfusun bu kampanyalardan yararlanması daha da sınırlıdır. Çünkü bu kesimde hem bilgi eksikliği, hem de iletişim yetersizliği vardır.

(10) Genel sonuç olarak şu söylenebilir: Türkiye, demografik özellikleri ve adaletsiz gelir dağılımı nedeniyle bugün sosyal devlete her zamankinden daha fazla gereksinim duymaktadır. İşletmelerin sosyal sorumlulukları konusundaki faaliyetler hiçbir zaman sosyal devletin ve sosyal güvenlik sisteminin yerini tutamaz. Sosyal sorumluluk kampanyalarını bir sosyal politika aracı olarak kullanmaya kalkışmak neo-liberal politikaların çözümsüzlüğünün işaretidir. İşin içine sivil toplum örgütlerinin katılması da, ulus devlet ve sosyal devletin etkisizleştirilmesinin bir başka ayağıdır.

KAYNAKÇA

Aksay, Şinasi, “Yeni Sağ ve Kamu Yönetimi”, *Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyum Bildirileri*, Cilt: 2, Türkiye ve Orta Doğu Enstitüsü (TODAİE) Yayını, Ankara, 1995, s.159–173.

⁹⁰ Vakfı olan işletmeler arasında, Doğan Grubu (Aydın Doğan Vakfı), SANKO Holding (SANKO Sani Konukoğlu Vakfı), Yeni Gün Holding (Cumhuriyet Vakfı), Koç Holding (Koç Vakfı ve Vehbi Koç’un kurulmasında öncü olduğu Türkiye Eğitim Vakfı), İhlas Holding (İhlas Vakfı), Tefken Holding (Tefken Vakfı) sayılabilir.

- Akyıldız, Fulya, “Küreselleştirilen Kamu Reformları: Kamu Reformları ve Uluslararası Örgütler İlişkisi -Türkiye ve Kırgızistan Örneği”, *3.Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi Bildiriler Kitabı*, Cilt: 1, Kommersiyalık Enstitüsü Türk Dünyası İşletme Fakültesi ve Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayını, Celalabat, 2005, s.367–385.
- Akyıldız, Fulya, “The Failure of Multinational Companies in Developing Countries in Sharing Environmental Responsibilities: The Case of Turkey”, *Social Responsibility Journal*, Volume: 2, Number: 2, Social Responsibility Research Network (SRRNet), Leicester, UK, 2006, p.142–150.
- Alkan, Türker, “Atatürk Ne Yapmıştı ki?”, *Radikal Gazetesi*, 8 Mart 2007.
- Ataay, Faruk, “Türkiye’de Yönetişim ve ‘Sivil Toplum’ Tartışmaları Üzerine Bir Değerlendirme”, *Memleket SiyasetYönetim –Dört Aylık Kuramsal Dergi*, Cilt: 1, Sayı:1, Yerel Yönetim Araştırma Yardım ve Eğitim Derneği (YAYED) Yayını, Ankara, 2006, s.121–140.
- Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*, Kanun No: 5035, Kabul Tarihi: 25.12.2003.
- Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Vakıflara Vergi Muafiyeti Tanınması Hakkında Kanun*, Kanun No: 4962, Kabul Tarihi: 30.07.2003, 07.08.2003 tarihli, 25192 sayılı Resmi Gazete.
- Bazı Kanunlarda ve 178 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun*, Kanun No: 5228, Kabul Tarihi: 16.07.2004, 31.07.2004 tarihli, 25539 sayılı Resmi Gazete.
- “Coca Cola İşçilerinin Haklı Direnişlerinin Yanındayız!”, TMMOB İstanbul İl Koordinasyon Kurulu, <http://www.ikkistanbul.org/site/Scripts/prodView.asp?idproduct= 552>, 2007.
- Çoban, Aykut, “Çokuluslu Şirketler – Ekolojik Zarar İlişkisinin Ekonomi – Politığı”, *Çevre Sorunlarına Çağdaş Yaklaşımlar*, (Ed., Mehmet C.Marin ve Uğur Yıldırım), Beta, İstanbul, 2004, s.273–298.
- Dokuzuncu Kalkınma Planı (2007–2013)*, 1 Temmuz 2006 tarihli ve 26215 sayılı (Mükerrer) Resmi Gazete.
- “Eğitime Katkıda Bulunan Yardımseverlere Tanınan %5’lik Vergi İndirimi Oranı %100’e Çıkarıldı”, Eğitim Destek, <http://www.egitimdestek.meb.gov.tr/ednedir.php>, 2007.
- Erdoğdu, Seyhan, “Çokuluslu Şirketler, İşçi Hakları ve Sosyal Sorumluluk”, *Mülkiye Dergisi*, Cilt: 27, Sayı: 239, Mülkiyeliler Birliği Genel Merkezi, Ankara, 2003, s.141–164.
- Erdoğdu, Seyhan, “Sosyal Güvenlikte Değişim”, *Ulusal Bağımsızlık İçin Türkiye İktisat Politikaları Kurultayı Bildiriler Kitabı*, (Ed. Hasan Hüseyin Doğan ve Diğerleri), İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Malatya, 2006, s.567–581.
- Gelir Vergisi Kanunu*, Kanun No: 193, Kabul Tarihi: 31.12.1960, 06.01.1961 tarih ve 10700 sayılı Resmi Gazete.
- Gül, Songül Sallan, *Sosyal Devlet Bitti, Yaşasın Piyasa! –Yeni Liberalizm ve Muhafazakârlık Kışkacında Refah Devleti*, Etik, İstanbul, 2004.
- Güler, Birgül Ayman, “İkinci Dalga: Siyasal ve Yönetimsel Liberalizasyon -Kamu Yönetimi Temel Kanunu”, *Devlette Reform Yazıları –Dünyada ve Türkiye’de Ekonomik Liberalizasyondan Siyasi-İdari Liberalizasyona*, (Ed. Birgül Ayman Güler), Paragraf Yayınevi, Ankara, 2005, s.161–201.

- Güler, Birgül Ayman, “Kamu Yönetimi Temel Kanunu Üzerine”, *Hukuk ve Adalet –Eleştirel Hukuk Dergisi*, Sayı: 2, Günışık Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 26–61.
- Güler, Birgül Ayman, *Yeni Sağ ve Devletin Değişimi -Yapısal Uyarlama Politikaları*, İmge Yayınları, Ankara, 2005.
- Güler, Birgül Ayman, “Sosyal Devlet ve Yerelleşme”, *Memleket SiyasetYönetim–Dört Aylık Kuramsal Dergi*, Cilt: 1, Sayı: 2, YAYED Yayını, Ankara, 2006, s.29–42.
- “Haydi Kızlar Okula Kampanyası”, <http://www.haydikizlarokula.org/>, 2007.
- HSBC, <http://www.hsbc.com.tr/BireyselBankacilik/Bagis/>, 2007.
- İnönü Üniversitesi, “Sosyal Devlet ve Sosyal Politika”, *Ulusal Bağımsızlık İçin Türkiye İktisat Politikaları Kurultayı Bildiriler Kitabı*, (Ed. Hasan Hüseyin Doğan ve Diğerleri), İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Yayını, Malatya, 2006, s.551–601.
- İşveren Sorumluluk Sigortası Genel Şartları*, Yürürlük Tarihi: 27 Nisan 1983.
- Kamarck, Elaine Ciulla, “Globalization and Public Administration Reform”, *Governance in A Globalizing World*, (Ed. Joseph S. Nye), Brookings Institution Press, Washington, 2000, p. 229–252.
- Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun*, Kanun No: 5227, Kabul Tarihi: 15.7.2004.
- Kurumlar Vergisi Kanunu*, Kanun No: 5520, Kabul Tarihi: 13.06.2006, 21.06.2006 tarih ve 26205 sayılı Resmî Gazete.
- Maliye Bakanlığı Katma Değer Vergisi Genel Tebliği*, (Seri No: 94) 02.03.2005 tarih ve 25743 Sayılı Resmî Gazete.
- Nik Ahmad, Nik Nazli ve Abdul Rahim, Nor Liana Akida, “Awareness of the Concept of Corporate Social Responsibility Among Malaysian Managers in Selected Public Listed Companies”, <http://blake.montclair.edu/~cibconf/conference/DATA/Theme8/Malaysia 1.pdf>, 2005.
- Özbudun, Ergun, *Türk Anayasa Hukuku*, Yetkin Yayınları, Ankara, 1999.
- Özdek, Yasemin, “Küresel Yoksulluk ve Küresel Şiddet Kısılacında İnsan Hakları”, *Yoksulluk, Şiddet ve İnsan Hakları*, (Ed. Yasemin Özdek), TODAİE Yayını, Ankara, 2002, s.1–44.
- Sönmez, Feriştah ve Bircan, Kamil, “İşletmelerin Sosyal Sorumluluğu ve Çevre Sorunlarında Ekonomik Yaklaşımlar”, *Yaklaşım Dergisi*, Sayı:133, Yıl:12, Yaklaşım Yayınları, Ankara, 2004, s.476–490.
- Süer, Alp, “Sorumluluk Sigortası Yaptırmayan Gemiye Limandan Çıkış İzni Yok”, *Referans Gazetesi*, 24 Nisan 2007.
- Talas, Cahit, *Sosyal Ekonomi*, S Yayınları, Ankara, 1979.
- “Toward Binding Corporate Accountability”, <http://www.foe.co.uk/pubsinfo/briefings/html/20020730133722.html>, 2002.
- TÜİK-Türkiye İstatistik Kurumu, “2005 Yoksulluk Çalışması Sonuçları”, <http://www.sdd.org.tr/tuikbulteni.htm>, 2007.
- Türk Ticaret Kanunu Tasarısı*, 15 Kasım 2005 Tarihli.
- Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, *Dokuzuncu Kalkınma Planı -Eğitim (Okul Öncesi, İlk ve Orta Öğretim) Özel İhtisas Komisyonu Raporu*, Ankara, 2006.

- “Ulusal Eğitime Destek Kampanyası”, <http://www.ulusalegitim.org.tr/dinamik.html>, 2007.
- UNCTAD-United Nations Conference on Trade and Development, *World Investment Report –Foreign Direct Investment and The Challenge of Development*, United Nations, New York and Geneva, 1999.
- UNICEF-The United Nations Children’s Fund, “25 by 2005: Accelerating Progress in Girls’ Education”, http://www.unicef.org/girlseducation/campaign_acceleratingprogress.html, 2007
- United Nations, *Report of the United Nations Conference on Environment and Development –Rio Declaration on Environment and Development*, United Nations, New York and Geneva, 1992.
- United Nations, *56th Session of the United Nations General Assembly Second Committee Panel on “Challenges and Changes in Public Administration*, United Nations, New York and Geneva, 2001.
- Wallerstein, Immanuel, *Bildiğimiz Dünyanın Sonu -Yirmi Birinci Yüzyıl İçin Sosyal Bilim*, Metis, İstanbul, 2003.
- World Bank, *World Development Report 2000/2001: Attacking Poverty*, Oxford University Press, World Bank, 2000.
- World Bank, “Turkey Data Profile”, *World Development Indicators Database*, <http://devdata.worldbank.org/external/CPProfile.asp?SelectedCountry=TUR&CCODE=TUR&CNAME=Turkey&PTY>, 2005.
- Yaman, Yılmaz, “Sosyal Sorumluluk Kampanyaları”, *Sivil Toplum Dergisi*, Yıl: 1, Sayı: 1, Edam (Eğitim Danışmanlığı ve Araştırmaları Merkezi) Yayınları, İstanbul, 2003, s.83–89.
- Yıldız, Nuran, “Halkla İlişkilerin İdeolojik Bir Yöntem Olarak İşleyişi”, *Amme İdaresi Dergisi*, Cilt: 36, Sayı: 5, TODAİE Yayını, Ankara, 2003, s.35–42.

ÖZGEÇMİŞLER

Ali SOMEL: 1980 yılında doğdu. Lisans diplomasını ODTÜ Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümünden aldı. Yüksek Lisans tezini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi Programı'nda yazdı. Aynı fakültenin Yönetim Bilimleri programında doktora eğitimini sürdüren Ali Somel, Samsun Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde araştırma görevlisidir. 2004 yılında İngilizce'den çevirdiği Krishan Kumar'ın *Ütopyacılık* isimli kitabı İmge Yayınevi'nden çıkmıştır. Arş.Gör. Cengiz Ekiz ile birlikte hazırladığı "Ön Ulusal Kalkınma Planı: AB Plancılığı'na Geçiş" makalesi *Bölge Kalkınma Ajansları Nedir, Ne Değildir?* (Paragraf Yayınevi, 2005) başlıklı derleme kitapta, "Türkiye'de Planlama Anlayışının Değişimi" makalesi ise *Memleket Mevzuat* dergisinde (Şubat 2006, Sayı: 8) yayınlanmıştır. (asomel@gmail.com)

Tevfik ÇAVDAR: 1931 yılında İzmir'de doğdu. İstanbul İktisat Fakültesi'ni bitirdikten sonra Devlet İstatistik Enstitüsü ve Devlet Planlama Teşkilatı'nda uzun yıllar görev yaptı. Bu arada ABD ve İngiltere'de mesleki araştırmalarda bulundu. Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Sevk ve İdare Yüksek Okulu'nda, Kamu Yönetimi ve Uzmanlık Programı'nda, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi İşletme Bölümü Yüksek Lisans Programı'nda, ODTÜ Şehircilik Bölümü'nde değişik zamanlarda öğretim görevlisi olarak çalıştı. 1970'den bu yana Türkiye'nin yakın dönem siyasi ve iktisadi tarihi üzerine çalışmalarını sürdürmektedir. Değişik gazete ve dergilerde yayımlanan makale ve incelemelerinin yanında on altı kitabı bulunmaktadır.

Hüseyin ÜLKÜ: 1 Mayıs 1943'de Muğla Paşapınar köyünde doğdu. İstanbul Yüksek Teknik Okulu (Yıldız Teknik Üniversitesi) Harita ve Kadastro Mühendisliği bölümünden 1963 yılında mezun oldu. 1972'de Türkiye Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü'nde (TODAİE) Yönetim Bilimi Uzmanlık Eğitimi gördü. TODAİE'deki seminer konusu: "Toplum Kalkınması Açısından Türkiye'de Toprak Reformu" idi. 1963-1973 yılları arasında Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Bergama ve Muğla Bölge Tapulama Müdürlüklerinde Kontrol Mühendisliği yaptı. 1973 yılından sonra Muğla'da Serbest Harita ve Kadastro Mühendisi olarak çalıştı. 2000-2006 yılları arasında 3 dönem TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası Yönetim Kurulu Başkanlığı görevini yürüttü. 1973-1980 yılları arası iki dönem Muğla Belediye Meclis Üyeliği (CHP), 1989-1994 bir dönem Muğla / Merkez İlçe İl Genel Meclis Üyeliği (SHP) yaptı. Çeşitli kurultay, kongre ve sempozyumlarda harita, kadastro, arazi yönetimi konulu bildiriler sunmuş, Varlık ve Dost dergilerinde şiirleri yayımlanmıştır. (TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası Sümer 1 Sok No: 12/4 Kızılay ANKARA)

Özer ERGENÇ: 1945 yılında Bergama'da doğdu. Ankara Yüksek Öğretmen Okulu ve Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yeniçağ Kürsüsünden mezun olan Ergenç, "1588-1596 Yılları Arasında Ankara ve Konya Şehirlerinin Mukayeseli İncelenmesi Yoluyla Osmanlı Şehir Müesseseleri ve Sosyo-Ekonomik Yapısı Üzerinde Bir Deneme" adlı tezi ile doktor unvanını aldı. Daha sonra hazırladığı

“XVI. Yüzyılın sonlarında Bursa, Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu” başlıklı tez ile doçent oldu. 1988 yılında da profesörlüğe yükseltildi. 2006 tarihinde Ankara Üniversitesi’nden emekli oldu. Halen Bilkent Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümünde tam zamanlı öğretim üyesi olarak görev yapmaktadır. Türk idare tarihi, sosyal ve ekonomik tarih, kent tarihi üzerine birçok çalışması bulunmaktadır. [Başlıca eserleri: *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Ankara Enstitüsü Vakfı Yayınları, Ankara 1995; *XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa: Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma*, TTK Yayınları, Ankara 2006; “Osmanlı Klasik Dönemindeki Eşrâf ve A’yân Üzerine Bazı Bilgiler”, *The Journal of Ottoman Studies/Osmanlı Araştırmaları*, III, İstanbul 1992, s.105-118; “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Sanayi ve Ticaret Hayatına İlişkin Bazı Bilgiler”, *Belleten*, LII/203, Ankara 1988, s.501-533; “Şehir Tarihi Araştırmaları Hakkında Bazı Düşünceler”, *Belleten*, LII/203 (1988), TTK 1988, s.667-683; “XVIII. Yüzyılda Osmanlı Taşra Yönetiminin Mâli Nitelikleri”, *Journal of Turkish Studies/Türklük Bilgisi Araştırmaları*, (Raiyyet Rûsûmu, Essays presented to Halil İnalçık on Seventieth Birthday beytü’l-mâl his Collegues and Students), Harvard University, Office of the University Publisher, 1986, p.87-96; “Osmanlı Şehrindeki Mahallenin İşlev ve Nitelikleri Üzerine”, *Journal of Ottoman Studies/Osmanlı Araştırmaları*, IV, İstanbul 1984, s.69-78.]

Sinan ZEYNELOĞLU: 1972’de Berlin’de doğdu. Boğaziçi Üniversitesi Sosyoloji Bölümünü bitirdi. Askerlik görevinin ardından Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etütleri Enstitüsünde Teknik Demografi dalında Yüksek Lisans yaptı ve aynı enstitüde Araştırma Görevlisi olarak çalıştı. Yüksek Lisans’ın ardından özel sektöre geçen Zeyneloğlu, 2001 yılından bu yana Coğrafi Bilgi Sistemleri ve Kamuoyu Araştırmaları alanlarında çalışmaktadır. 2004’te İstanbul Teknik Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama dalında Doktora başlayan ve halihazırda tez aşamasında bulunan Zeyneloğlu, aynı zamanda Gazi Üniversitesi Şehir ve Bölge Planlama bölümünde misafir öğretim görevlisi olarak görev yapmıştır. Akademik ilgi alanları ağırlıklı nüfus ve seçim coğrafyaları olup, bu alanlarda yayınlanmış makaleleri ve sunulmuş bildirimleri bulunmaktadır.

Argun AKDOĞAN: 1969, İzmir doğumludur. Lisans derecesini Boğaziçi Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler bölümünden aldıktan sonra İngiltere’deki Bradford Üniversitesi’nde “Uzlaşmazlık Çözümü” ve Hollanda’daki Sosyal Çalışmalar Enstitüsü’nde “Kamu politikası ve yönetimi” konularında yüksek lisans yapmıştır. Doktora derecesini Ortadoğu Teknik Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi bölümü’nde tamamlayan Akdoğan, halen Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü’nde çalışmaktadır. (aakdogan@todaye.gov.tr)

Fulya AKYILDIZ: 1978 yılında Kangal (Sivas)’da doğdu. İnönü Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu Yönetimi Bölümü’nde araştırma görevlisi. Halen İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı’nda “karşılaştırmalı kamu yönetimi” konusunda doktora öğrenimi yapmaktadır. Bilgi edinme hakkı, küreselleştirilen kamu reformları, işletmelerin çevresel sorumlulukları konularında yayımlanmış çalışmaları bulunmaktadır. (fakyildiz@inonu.edu.tr)

ABSTRACTS

THE ROOTS OF DEVELOPMENT PLANNING and A CRITICAL APPROACH TO THE TURKISH EXPERIENCE

Ali SOMEL

Development planning, which marked Turkey's 1960-80 period emerged at a certain phase of the Cold War. It implied a new stage of Turkish liberalization which had started from the 2nd World War with its historical background and its practice in Turkey. In this essay, the role of development planning on political and economic relations inherited from the 1950's are examined in terms of its objectives, independence and socialism. The subtitles consist of the transformation of the world during the 1960's, its effects on Turkey, the transformation of Turkish politics, determination of the development method and its implementation.

Keywords: Planning, development, independence, State Planing Organization, 1960s.

LOST PLAN: 4. FIVE YEAR DEVELOPMENT PLAN

Tevfik ÇAVDAR

When the neo-liberal economics is sovereign in Turkey, in the last quarter of the century, while the concept of "development" had been shelved, sustainable growth in the framework of market principles became the ultimate target. It is explicit that the growth which can not be transformed to the economic development is nothing but an obesity which harbours crucial economical and social crises. The concept of planning and its perception in Turkey is tried to be assessed in this article which is dealing with the Fourth Five Year Development Plan. The central focus of the study is to display whether Turkey had a plan aiming development in the proper sense in the Republican Period.

Keywords: Development, planning, Republican Period, growth, Five Year Development Plan.

TURKEY SOLD TO FOREIGNERS THROUGH PLANNING

Hüseyin ÜLKÜ

We attribute positive meaning and functions to the words: plan and planning. Nonetheless, in capitalist system, plans are shaped on the basis of the interests of big capitalists. Present plans, made and implemented under the Physical Development Planning Law (3194), create inequalities among property owners and distribute rents to some people. The plans which are made and implemented according this law bring the burden of expropriation and they lead to seizure of public or legal persons' real estates. Although these problems were known, the reluctance to accept law draft which brings necessary changes to the law since 2004, means that the political power wants to sustain rent transfer. While our rights to go to courts are narrowed down with the excuse of EU harmonization laws, a new planning era is initiated in order to sell Turkish soil to foreign real and legal persons. Through new regulations in land registration and village laws and direct foreign investment law, it is possible to sell all Turkish soil to foreigners. Now, it is turn of legal regulations about meadow and forest areas. The draft law about transformation areas should also be evaluated in this context. According to draft law, all public lands whether they are public property or not, are considered as transformation areas. This is part of the plan that OECD presented to Turkey in 1965.

Key words: Planning, Physical Development Planning Law, land sell to foreigners, harmonization laws, transformation areas.

OVERENUMERATION IN CENSUS and ITS EFFECT ON THE RANK-SIZE DISTRIBUTION OF SETTLEMENTS

Sinan ZEYNELOĞLU

Since Zipf, research on the rank-size distribution of settlements has generally dealt with the upper tail of the distribution. However, the majority of settlement units are small in size and analysis based on the upper parts of the settlement systems may not be representative of the respective systems in general. Besides, interesting regularities can be observed at the central and lower parts of the distribution, too. The whole dataset of Turkish settlements is analyzed for the period 1950-2000, thus, an analysis with no threshold population is undertaken. The results reveal a refraction at the 2.000 population mark, which is the threshold for municipal incorporation. The slope of the rank-size distribution just above and below 2.000 exhibits considerable differences in most of the censuses. It is highly probable that the mentioned refraction is a sign of fraud in census conducted by settlement units attempting to overenumerate with the aim of municipal incorporation. In 2005, the Municipal Code was amended so that the threshold for municipal incorporation was increased to 5.000. If necessary precautions are not taken, the same refraction will probably be observed at the 5.000 mark. In that respect, not only measures for correct enumeration in census, but also alternative criteria for municipal incorporation other than sheer population size should be evaluated.

Keywords: Rank-size distribution, Log-normal distribution, Threshold population, Municipalities, Overenumeration in census.

BRINGING THE STATE BACK IN THROUGH SAVING IT FROM CIVIL SOCIETY ADVOCATORS: A STATE-INSTITUTIONALIST ESSAY

Argun AKDOĞAN

Political analysis which imagine a powerful state able to dominate social groups and act independently from them, are quite widespread in Turkish academic literature. This approach which deifies the civil society is used to legitimate neoliberal reforms that seek to shrink and weaken the state. It also prevents a different socio-political approach which replaces the state to the center of the analysis. The class-conflict analysis which seeks to replace the civil society approach, considers the state as an instrument which fulfills the demands of the capitalists. In this study, both of these approaches are criticized and the conditions for the state to shape social demands and to act autonomous from these demands are examined. In this context, the contributions that a state-institutionalist analysis can make to the theoretical and practical struggle against neoliberal reforms in Turkey are discussed.

Keywords: State-institutionalism, state theories, civil society, neoliberalism.

“SOCIAL RESPONSIBILITY CAMPAIGNS” AS TOOLS OF ENDING THE SOCIAL STATE POLICIES IN TURKEY

Fulya AKYILDIZ

Due to the demographic pressures and inequalities in income in Turkey, the implementation of social state policies is now required more than ever before. Social state policies were institutionalized in the 1960's in Turkey. The neoliberal policies which have been put into effect in the 1980 decade have almost ended the implementation of social state policies in Turkey. The governments which insisted to implement neoliberal policies have put into effect new limiting regulations concerning social security system and some social services. The social state policy especially consists of state's responsibilities in the following service areas: Education, health, social security and eradication of environmental pollution. With the adaptation of “social responsibility services of private firms”, the social state policies were transformed into advertisement and profit gaining tolls of these private firms. In this paper, this transformation process and its problems are studied.

Key Words: The social state, social responsibility, social responsibility services of private firms / social responsibility campaigns, neoliberal policies, social security.

MEMLEKET DERGİLERİ
KURUMSAL ABONE FORMU

MEMLEKET SiyasetYönetim

<u>İstenen</u>	<u>Toplam</u>	<u>Ödeme</u>
2006 Yılı (iki sayı) AdetYTL
2007 Yılı (üç sayı) AdetYTL

(Dört aylık dergi, 2006 yılı 20 YTL; 2007 yılı 30 YTL, Posta ücreti dahil)

Yukarıda belirtilen abone istemi karşılığı toplam YTL,
İş Bankası Mithatpaşa Şubesi Ankara YAYED İktisadi İşletmesi'nin
4228 304210 721055 numaralı hesabına yatırılmıştır.

İstenen dergilerin aşağıda belirtilen adrese gönderilmesini, konuyla ilgili herhangi bir sorunda belirtilen kişi/birim ile ilişki kurulmasını rica ederim.

[] Posta Adresi:

.....
.....
.....

Bağlantı Kişisi/Birimi/Tel/Faks/e- posta

(Uygun gördüğünüz bilgileri yazınız)

.....
.....

MEMLEKET SiyasetYönetim dergisine abone olmak istiyoruz.

Ad Soyad:

Tarih:

İmza:

Bu Forumu Lütfen İletiniz:

Faks no: (0312) 430 62 90

e-posta: merkez@yayed.org

Adres: Ziya Gökalp Cad. 30/17 Kızılay – Ankara